

AJAKONIA

REGIONÁLIS
TUDOMÁNYOS
ÉVKÖNYV

57.
2019.

ARRABONA 57.

ARRABONA

57.

RÓMER FLÓRIS
Művészeti és Történeti
Múzeum, Győr

GYŐR
2019

ARRABONA 57. 2019.
Regionális Tudományos Évkönyv

Szerkesztőbizottság:
Bana József, Barna Attila, Csiszár Attila, Czigány Dávid,
Horváth József, László Csaba (elnök), N. Matus Zsanett,
Szalay Balázs, Székely Zoltán, Vajk Ádám

Felelős szerkesztő:
Nemes Gábor

Szerkesztők:
Cserhalmi Zoltán, Kelemen István

Olvasószerkesztő:
N. Matus Zsanett

Arculatterv és technikai szerkesztés:
Tanai Csaba Taca

A kiadány megjelenését támogatta:

Győri
Egyházmegyei
Levéltár

Nemzeti Kulturális Alap

SOPRONI MÚZEUM
ALAPÍTVÁNY

ISSN 0571-1304

Kiadja: Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum
Nyomdai kivitelezés: Palatia Nyomda és Kiadó Kft.
Megjelenik: 500 példányban

TARTALOM

TANULMÁNYOK

Kruppa Tamás

- A PÜSPÖK, A FEJEDELEM ÉS A VAJDA
Naprághy Demeter kancellár erdélyi tevékenysége
és ami utána következett (1598–1602)11

Fazekas István

- NAPRÁGHY DEMETER GYŐRI PÜSPÖKSÉGE 1606–161931

Dominkovits Péter

- NAPRÁGHY DEMETER GYŐRI PÜSPÖK ÉS SOPRON VÁROSA
Egy katolikus főpap és a dunántúli evangélikusok centruma53

Jankovits László

- RIMAY JÁNOS LEVELE NAPRÁGHY DEMETERHEZ59

P. Vásárhelyi Judit

- ÚJABB KÖNYVEK NAPRÁGHY DEMETER KÖNYVTÁRÁBÓL73

Jékely Zsombor

- A GYŐRI JÉZUS SZÜLETÉSE-KÁRPIT97

Gerencsér Péter

- AZ OSMÁNOK VAGY AZ EXTRANEUSOK?
Hidász, a török korban elpusztult rábaközi falu113

Oláh P. Róbert

- A GYŐRI SZÉKESKÁPTALAN SZEMÉLYI ÖSSZETÉTELE 1658 ÉS 1725 KÖZÖTT145

Tóth Vilmos

- A GYŐRI KÁRMELITA TEMPLOM MINT TEMETKEZŐHELY177

Pápai Emese

- SCHIMA A. BANDI IPARMŰVÉSZ FEJEDELM AJÁNDÉKAI
AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ IDEJÉN197

Krisch András

- A SOPRONI EVANGÉLIKUS GYÜLEKEZET A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG IDEJÉN211

Világi Dávid

- A GYŐRI EVANGÉLIKUSSÁG HELYZETE A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG IDŐSZAKÁBAN219

SZEMLE

C. Tóth Norbert

- Csermelyi József: Az óvári uradalom a Szentgyörgyi és Bazini grófok
korában (1441–1521).233

Világi Dávid

- Forrásaink a reformációról. Dokumentumok az MNL Győr-Moson-Sopron
Megye Győri Levéltárából.
Szerkesztette: Hegedüs Zoltán. Budapest, 2018.235

Biró Bence

- Dominkovits Péter – D. Szakács Anita: Adalékok és források a soproni
evangélikus városvezető és szellemi elit 17–18. századi társadalomtörténeti
kutatásához, végrendeletek. Sopron, 2018.239
- Forrásaink a reformációról. Dokumentumok az MNL Győr-Moson-Sopron
Megye Soproni Levéltárából.
Szerkesztette: Dominkovits Péter. Budapest, 2018.243

N. Matus Zsanett

- Márfi Attila: Ahol Thália hosszasan időzött – Fejezetek Győr színjátszásának
1850 és 1945 közötti történetéből245

Tóth Máté

- Szalay Balázs: A Csornai Önkéntes Tűzoltó Egyesület története
1927 és 1945 között. Csorna, 2018.251

- E SZÁMUNK SZERZŐI255

SUMMARY

STUDIES

Tamás Kruppa

THE BISHOP, THE PRINCE AND THE VAIVODE Demeter Naprághy (Chancellor)'s activity in Transylvania and the events what followed (1598–1602).....	11
---	----

István Fazekas

DEMETER NAPRÁGHY'S ACTIVITY AS THE BISHOP OF GYŐR (1607–1619).....	31
--	----

Péter Dominkovits

DEMETER NAPRÁGHY, THE BISHOP OF GYŐR AND THE CITY OF SOPRON A Catholic Prelate and the Lutheran's Transdanubian center	53
---	----

László Jankovits

JÁNOS RIMAY'S LETTER TO DEMETER NAPRÁGHY	59
--	----

Judit P. Vásárhelyi

NEWEST BOOKS FROM DEMETER NAPRÁGHY'S LIBRARY	73
--	----

Zsombor Jékely

THE "NATIVITY" TAPESTRY OF GYŐR	97
---------------------------------------	----

Péter Gerencsér

OTTOMANS OR <i>EXTRANEUSES</i> ? Hidász: a village of Rábaköz destroyed during the Turkish Age	113
---	-----

András Krisch

THE LUTHERAN CHURCH OF SOPRON DURING THE HUNGARIAN SOVIET REPUBLIC	113
---	-----

Róbert Oláh P.

THE STAFF STRUCTURE OF THE CHAPTER OF GYŐR IN THE 17 TH AND 18 TH CENTURIES.	145
--	-----

Vilmos Tóth

THE CARMELITE CHURCH OF GYŐR AS A BURIAL-PLACE	177
--	-----

Emese Pápai

ROYAL PRESENTS MADE BY BANDI A. SCHIMA DURING THE FIRST WORLD WAR.....	197
--	-----

András Krisch

THE SITUATION OF THE LUTHERANS IN GYŐR DURING THE HUNGARIAN SOVIET REPUBLIC	211
--	-----

Dávid Világi

THE SITUATION OF THE LUTHERANS IN GYŐR DURING THE HUNGARIAN SOVIET REPUBLIC	219
--	-----

REVIEWS

Norbert C.Tóth

József Csermelyi: Estate of Óvár in the ages of counts Szentgyörgyi and Bazini (1441–1521). Mosonmagyaróvár, 2019.233

Dávid Világi

Sources about Reformation. Documents from the County Archives of MNL Győr-Moson-Sopron in Győr. Edited by Zoltán Hegedűs. Budapest, 2018.235

Bence Biró

Péter Dominkovits – D. Szakács Anita: Data and sources for social history research of the Lutheran city fathers and intellectual elites in Sopron in the 17th–18th century.239

Bence Biró

Sources about Reformation. Documents from the County Archives of MNL Győr-Moson-Sopron in Sopron. Edited by Péter Dominkovits. Budapest, 2018.243

Zsanett N. Matus

Attila Márfi: Where Thalia was lingering for a long time. Chapters of theatricals history in Győr between 1850–1945. Győr, 2019.245

Máté Tóth

Balázs Szalay: The history of volunteer fire department in Csorna between 1927–1945. Csorna, 2018.....251

NAPRÁGHY 400

Haller József: Naprághy Demeter püspök sírköve a győri székesegyházban
(Győri Egyházmegyei Kincstár és Könyvtár)

Kruppa Tamás

A PÜSPÖK, A FEJEDELEM ÉS A VAJDA
NAPRÁGHY DEMETER KANCELLÁR ERDÉLYI TEVÉKENYSÉGE
ÉS AMI UTÁNA KÖVETKEZETT (1598–1602)*

Naprághy Demeter erdélyi püspöki kinevezése II. Rudolf császár által egyfelől egy már évtizedek óta tartó folyamat lezárása volt, másik oldalról viszont teljes joggal állapíthatjuk meg, hogy egy néhány éves futó epizódnak bizonyult az erdélyi fejedelemség másfél évszázados történelmében.

Hosszú folyamat vége, mert Báthory István erdélyi fejedelemmé választása után szinte azonnal nekilátott, hogy az általa eltervezett erdélyi rekatolizáció egyik tartóoszlopának szánt erdélyi püspökséget újraalapítsa. Ennek a tervnek a megvalósítására, amelyről hosszabban írtam, ezért a részleteket most mellőzném, nem került végül életében sor, amelynek két okát véltem felfedezni. Az egyik, hogy nincs püspökség jövedelem, birtokjövedelem nélkül: már pedig ezeket a birtokokat szekularizálták, ráadásul döntő többségük fiskális, azaz fejedelmi birtokká lett, amelyek fontos részét képezték az államháztartásnak. Erről még egy olyan buzgó katolikus, mint Báthory István sem mondhatott le. A másik probléma személyi természetű volt: Báthory mindvégig ragaszkodott ahhoz, hogy a helyreállított egyházi hierarchia élén lehetőleg világi pap, de jezsuita szerzetes semmiképpen, illetve erdélyi születésű, pontosabban erdélyi alattvaló kerüljön. Ebben a két kérdésben tehát nem sikerült megegyeznie a Szentszékkal.

Az erdélyi rendek Báthory István halála után azonnal lépéseket tettek a rekatolizáció összes addig elért eredményének megsemmisítésére: a kiskorú Zsigmond nagykorúsítása és ezzel együtt a teljhatalom átadása fejében legfontosabb feltétellül a jezsuita rend kiűzését szabták.¹ A rendeknek, mint láttuk, sikerült rákényszeríteni akaratukat a kiskorú Báthory Zsigmondra, aki az 1588. évi medgyesi országgyűlésen teljesítette fő követelésüket cserébe nagykorúvá nyilvánításáért. A pápa válaszul interdiktum alá vette az országot, Erdélyben hivatalosan megszűnt a katolikus hitélet, tilos volt a mise és a többi szentség kiszolgálása.² A Coena Domini kihirdetése persze a gyakorlatban nem járt súlyos következményekkel, mivel a fejedelemség területén alig néhány pap, főleg ferences tartózkodott. V. Sixtus pápa különben is figyelembe vette Báthory Zsigmond nehéz helyzetét, ezért engedélyezte számára, hogy gyóntatót tartson az udvarban.³

* Készült az MTA-PPKE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport, valamint az NKIF K 113251 sz. pályázata támogatásával.

¹ A végzéseket l. EOE IV. 238–240, az ezzel kapcsolatban született gazdag jezsuita dokumentációt l. MAH III. 233–237., 252–253., 262–377., 384–387., az iratok egy részét magyarul VESZELY: Egyház-történelmi Adatok 195–199., Erdély öröksége II. 79–86.

² L. V. Sixtus pápa brevét az ügyben Báthory Zsigmondhoz AAV Armadio XLIV. vol. 29, fol. 177r–179v; MAH III. 485–488., SZILAS: Carrillo 114–115.

³ Uo.

Erdélyben tehát szinte teljesen megszűnt a katolikus hitélet, bár az országban maradt néhány katolikus papot és ferencset az erdélyiek békén hagyták, és többé-kevésbé szabadon működhettek. A jezsuiták egy része a rendek hallgatólagos beleegyezése mellett a fejedelem unokatestvére, Báthory Boldizsár védőszárnyai alá húzódott Fogarasba,⁴ a többiek Magyarországra, mint például Leleszi János, Báthory Zsigmond nevelője, vagy a moldvai vajdaságba távoztak.

Ez azonban nem jelentette a rendek végérvényes győzelmét, mivel a fejedelem vallásváltoztatását nem sikerült elérniük. Zsigmond pedig csak az alkalmat várta, hogy változtasson a medgyesi végzések után kialakult helyzeten. Ennek a törekvésnek az egyik lenyomata 1591. január 26-án kiadott rendelete, amelyben meghagyta unokafivérének, Báthory Andrásnak, hogy végezzen vizitációt Székelyföldön.⁵ Szilas László könyvében részletesen foglalkozott ezzel az érdekes, még a 19. században Veszely Károly által kiadott forráscsoporttal.⁶

A fejedelmi rendelet azt bizonyítja, hogy a jezsuiták kiűzése után a lengyel király által kiszemelt Báthory András vállalta magára az erdélyi katolicizmus szervezeti megerősítésének és az egyházfegyelem megszilárdításának nehéz feladatát a megmaradt kis létszámú székelyföldi pap és szerzetes között. A fejedelmi hatalom a helyreállítandó püspökség székhelyét, mivel birtokait szekularizálták, a Székelyföldre, Csíksomlyóra, a híres kegyhelyre kívánta helyezni. A püspökség élére jámbor, de mindenekelőtt nagy tudású, ferences szerzetest szándékoztak helyezni. Munkáját hat vagy nyolc Lengyelországból küldött obszerváns testvérnek kellett segítenie, amiből az is következett, hogy magát a püspököt is a lengyel királyságból kívánta a fejedelem behozatni. A bíboros igényt tartott továbbá néhány, a Collegium Germanicumban végzett magyar, illetve német papra is. Az egyházi előjáró az Erdély püspöke titlust viselte volna, hisz, amint az egyik memorandum megjegyzi, a fejedelemségnek csupán egy püspöksége van. A püspök eltartásához szükséges anyagiakat évi háromszáz tallérban állapította meg az emlékirat, a jövedelem a bíboros, illetve a fejedelem adományából származna, amihez idővel a kiűzött jezsuiták birtokainak bevételei is hozzájárultak volna.

Báthory András 1592. április 5-én Gyalu várában kelt rendelete tartalommal is kitöltötte a fejedelmi rendelet által létrehozott szervezeti kereteket: a Székelyföldön létrehozandó esperesi kerület élére Gálffy Pál kozmási lelkészt, esperest, vagyis nem püspököt, állították. Az alapító irat nem vonatkozik az egész Székelyföldre, csak Csík, Gyergyó és Kászon székekre, amelyből az következik, hogy ebben a háromban élt a legtöbb katolikus. Gálffy kötelességei közé tartozott évente két vizitáció, azonkívül dönthetett egyházfegyelmi kérdésekben, de például nem volt joga, csak a bíboros beleegyezésével, új papot kinevezni. Arra is vigyáznia kellett,

⁴ MAH III. 542., 590., 578., 596., 600., 631., 643., 871.

⁵ SZILAS: Carrillo 120–121.

⁶ A szövegek eredeti lelőhelyét l. AAV Fondo Borghese, serie III, vol. 65DE, fol. 120rv, 123rv, BAV Ms. Ottob. Lat. vol. 2491/1, 177r–179v, 193rv. Kiadásukat VESZELY: Egyháztörténelmi Adatok 301–306.

nehogy a szerzetesek világi bírói fórumhoz forduljanak, a bíboros tehát megpróbálta őket a lehető legjobban leválasztani a protestáns befolyás alatt álló közigazgatási intézményekről. Ez összhangban volt Báthory István fentebb idézett az erdélyi katolicizmust védő rendeletével. Gálffy és Báthory András között Jósika István későbbi kancellár, András egykori familiárisa és tanulóútarsa közvetített, neki kellett ügyelnie arra, nehogy a fejedelem a bíboros tudta nélkül birtokokat adományozzon a kérdéses területeken. Az adományozáskor neki kellett ügyelnie arra is, nehogy csorbuljon a fejedelem főkegyúri joga, illetve ha más vallású az adományozott, kötelezze magát, hogy tiszteletben tartja katolikus alattvalói vallását. Jósika képviselte tehát a "világi kardot", a fejedelmi hatalmat és oltalmat a kérdéses területen. Az egyházi hierarchia feje természetesen a gyakran távollévő Báthory András lett volna, aki számára Gyalu várát, a püspökség egykori uradalmát szemelték ki rezidenciául. A vizitáció és a fentebb említett rendelkezések sajnos folytatás nélkül maradtak: nincsenek adataink arra nézve, hogy a székelyföldi esperesség a gyakorlatban működött volna, de az bizonyos, hogy a székelyföldi ferenceseket az erdélyi rendek nem háborgatták, nem úgy, mint a jezsuitákat, akiket kitiltottak az országból.⁷

Nem tudok arról, hogy az erdélyi püspökség kérdése komolyan megterhelte volna az ifjú és felettébb hitbuzgó Báthory Zsigmond és Róma kapcsolatát: a háború és a fejedelemség belépése sokkal fontosabb kérdésnek tűnt az új pápa, VIII. Kelemen számára, mint a Habsburgok számára, akik magyar királyokként a kegyúri jogra természetesen Erdély esetében is igényt tartottak. Két, még működő, vagy működésbe hozható püspökség jöhetett számításba, az erdélyi Gyalu központtal, valamint a váradi. Ez utóbbi igen problémás volt, a városban élő kb. kétezernyi katolikus vallásgyakorlata nem utolsó sorban a református főkapitányok miatt komoly akadályba ütközött. 1597-ben például egy körmenet alkalmából valaki belelőtt a tömegbe.⁸

Az újabb nagy változás a tizenöt éves háború kitörése után nem sokkal következett be. A törökellenes koalíció, II. Rudolf császár és magyar király, valamint az 1592-ben megválasztott új pápa, VIII. Kelemen mindenáron el akarták érni, hogy a fontos stratégiai helyzetben lévő fejedelemség belépjen a háborúba: ez egyet jelentett a török orientációval való szakítással. A hogyan tovább kérdése belpolitikai válságot robbantott ki. Alapvetően két tábor alakult: az egyik a háborús vagy németes párt, a másik a béke, vagy törökös párt volt.⁹ A két tábor között elkerülhetetlen volt az összecsapás. Végül a háborús pártnak véres események közepette sikerült felülkerekednie, a fejedelem a törökös párt prominens képviselőit, köztük Kovacsóczy Farkas kancellárt és unokatestvérét, Báthory Boldizsárt is ki-

⁷ Minderről bőszégesen I. KRUPPA: Kísérletek 39–74.

⁸ L. KRUPPA: Nagyvárad jelentősége 949–951., Uó: Tradíció és propaganda 177.

⁹ Bár az elnevezés félreérthető, ugyanis a törökös pártnak is részt kellett volna vennie a háborúban, csak hogy a Porta oldalán. Tehát igazában véve nem nevezhetjük békepártnak.

végeztette.¹⁰ Ezután elhárultak az akadályok az elől, hogy a fejedelemség a törökellenes koalícióhoz csatlakozzon. A leszámolásnak és a törökellenes koalícióba való belépésnek volt egy a hitélet szempontjából nagyon fontos következménye: az 1595 áprilisi fehérvári országgyűlés ugyanis törvénybe iktatta a katolikus vallás szabad gyakorlatát.¹¹

A háború azonban nem a pápa, illetve a császár reményeinek megfelelően alakult. A háborús helyzet természetesen hatást gyakorolt az erdélyi politikára, Báthory Zsigmond magatartására is, aki 1597-ben úgy döntött, hogy lemond a trónjáról. Naprághy Demeter a fejedelemségbe kerülése 1597-ben tehát szoros összefüggésben van a fejedelmi politika megváltozásával. A lemondás természetesen nemcsak az utódlás kérdését – Báthorynak nem volt utóda –, hanem az erdélyi katolicizmus jövőjének kérdését is felvetette. Bizonyára ez volt az oka, hogy több évtizedes halogatás után a fejedelmi akarat elgördítette az akadályt az erdélyi püspökség restaurációja előtt. Báthory a Gömörből származó Naprághyt, miután prágai tárgyalásain egyeztetett a császárral, erdélyi püspökké nevezte ki. A kinevezési okiratot nem ismerjük, hagyományosan május 1-ére keltezzük, de például Fraknoi Vilmos a kegyúri jogról írt munkájában egy hónappal korábbi, márciusi adatot közöl, amely szerint tehát már akkor ebben a tisztségben lett volna.¹² Ennek ellentmond Alfonso Visconti erdélyi pápai nuncius egyik 1597. április 10-én kelt levele, amely szerint ide várják az egri prépostot, hogy nyélbe üssék a püspökség ügyét, és hogy a nominatiót elküldjék a pápának.¹³ Egy jezsuita forrás szerint viszont a fejedelem 1596 decemberében felállította az erdélyi püspökséget és azt a Magyarországból behívott Naprághyra ruházta. Kiderül még az is, hogy Naprághy tudós férfiú, valamint hogy egykor a jezsuiták tanítványa volt.¹⁴

Meg kell azonban jegyezni, hogy az addig a püspökség kérdésében eléggé konzekvens fejedelmi politika változásának elképzelhető egy másik, a háborúba való belépésnél nem kevésbé hangsúlyosabb másik oka is. Az év elején Zsigmond Prágában tárgyalt a háború folytatásának módozatairól, ennek kapcsán pedig újra szóba hozta már egy évvel korábban meglengetett lemondását az erdélyi trónról. Úgy vélem, hogy az engedékenységre ennek tudható be: mint említettem, Naprághy nem volt erdélyi, nem volt a fejedelem embere, viszont karrierje a császári szolgálatban szépen emelkedett. Fejedelmi kinevezése és császári jóváhagyása tehát inkább a Zsigmond utáni, és a császári kormányzathoz köthető új kurzus része volt, illetve gesztus a lemondó fejedelem részéről.

¹⁰ Az eseményeket l. BETHLEN IV. 77–82

¹¹ EOE III. 472. A közhiedelemmel ellentétben a 4 recepta religio, azaz bevett vallás törvényi szentesítése ekkor, és nem 1568-ban, a tordai országgyűlésen történt meg. L. BALÁZS: Megjegyzések 51–73.

¹² FRAKNOI: Kegyúri jog 288., 292.

¹³ Erdélyországi pápai követek 285.

¹⁴ A megfogalmazás azonban nem egyértelmű: „... episcopatum albensem fundavit ... eique episcopatum Albensem obtulit.” MAH IV. 235.

A lemondási feltételekről szóló végérvényes szerződés 1597. december 23-án kelt: ez kimondja, hogy mivel Zsigmond felesége, Mária Kriszterna nem kívánt a fejedelemségben maradni, a császár helyette testvérét, Miksa főherceget fogja kormányzóvá (gubernator) kinevezni és Erdélybe küldeni.¹⁵ Az ő útjára végül nem került sor, császári biztosok azonban a következő év tavaszán megfordultak Erdélyben, hogy előkészítsék érkezését. Érdekes egybeesés, vagy talán nem is az, hogy a magyarországi rekatolizációban, valamint ellenreformációban nagy érdemeket szerzett Pethe Márton éppen 1598-ban lett kancellár, éppen akkor, amikor Naprághy nyerte el ugyanezt a tisztséget Erdélyben, valamint ekkor váltotta váradi székében az a Migazzi vagy Mikáczius Miklós, aki ellen éppen Pethéhez hasonló tevékenysége miatt külön cikkelyben emlékeznek majd meg a bécsi békében a Habsburgok ellen felkelt magyar rendek.

Ekkor, vagyis 1598-ban Naprághy már egy éve püspökként tevékenykedett, amiről sajnos igen kevés információval rendelkezünk, levelezése ugyanis nem maradt ránk. Annyi azonban kiderül a forrásokból, hogy a visszakapott egykori püspöki birtokon, Gyalun a humanista műveltségű főpap megpróbált egy kis kört maga köré szervezni. Ennek egyik, pontosabban egyetlen ismert tagja az erdélyi antitrinitárius püspök, Enyedi György egykori tanítványa, Szilvási János volt. Szilvási neofita buzgalomával vitába keveredett egykori mesterével, amelynek lenyomata az *Antiquitas et perpetua duratio fidei catholicae*. Naprághynak az erdélyi szellemi élet katolikus kontrolljához nem csak tehetséges munkatársak, mint Szilvási járultak hozzá. 1596-ban, tehát még Erdélybe kerülése előtt Visconti nuncius egy pápai brévét kapott, amely felhatalmazza, hogy hozzá nyilvánosságra az Index legújabb változatát.¹⁶ Sajnos itt is meg kell küzdenünk a források hiányával, de valószínűtlennek tartom, hogy a nuncius ne vette volna igénybe a püspök segítségét ebben az ügyben. Legkézenfekvőbb segítségének a jezsuiták ígérektek, ennek ellenére úgy tűnik, hogy nem volt felhőtlen a viszonyuk. A jezsuita források többször felróják neki, hogy bár segítséget ígért a rendnek, ígéretét nem teljesítette. Sőt, egy ízben azzal is meggyanúsítják, hogy Mihály vajdát arra ösztönözte, hogy űzze ki a rendet a fejedelemségből. Ezek a vádak ugyanakkor általánosságokban mozognak, kevés konkrét sérelem olvasható ki belőlük.¹⁷ A kölcsönös ellenérzésnek talán az lehet az oka, hogy a jezsuita rend, a rendtagok negyedik, a pápának tett különleges engedelmségi fogadalma miatt igyekeztek kivonni magukat a világi egyházi szervezet irányítása alól, amelyet a püspökök érthető módon nehezményeztek. Első, nagyszombati betelepülésük kudarcának egyik alapvető oka is ebben rejlett. Elképzelhető, hogy az erdélyi püspökségét tartalommal kitölteni szándékozó, és az eretnekek ellen nemcsak a polémiák terén a harcot felvevő, hanem az erőszakos eszközök felvonultatásától (eretnek prédikátorok kiűzése)¹⁸ sem vissza-

¹⁵ KRUPPA: Miksa kormányzósága 817–845.

¹⁶ KRUPPA: Tradíció és propaganda 178., 185., 271.

¹⁷ MAH IV. 325., 431., 454., a kiűzésre 431.

riadó Naprághy is ugyanezzel a problémával találta magát szembe.

Mindettől függetlenül 1598-ban Naprághy felfelé ívelő karrierjének egy újabb állomásához ért: Jósika, az egykori mindenható kegyenc kivégzése után kancellárrá választották. Ez már szintén nem a fejedelmi kegy, hanem az uralkodói bizalom jele volt, amely a császári biztosokon keresztül éreztetette hatását. A kancellári poszt nem volt életbiztosítás. Trócsányi Zsolt Erdély központi kormányzatáról írott munkájában kitért arra, hogy az önálló fejedelemség ideje alatt több kancellár erőszakos halált halt, lásd Jósikát és elődjét, Kovacsóczy Farkast, többen pedig vagy száműzetésbe kényszerültek, mint néhány évvel később hősünk, vagy kegyvesztetten haltak meg.¹⁹ A kancellár a fejedelmi méltóság után következett, vagyis a császári kormányzat az erdélyi egyházi hierarchia vezetőjében látta a fejedelmi, vagy kormányzói tisztt helyettesét. Naprághy személyében tehát, legalábbis látszólag, összpontosult a lelki és a világi hatalom. A probléma ezzel csupán az volt, hogy sem ő, sem a fejedelemség élére szánt Habsburg Miksa főherceg nem volt erdélyi, más szóval mindketten idegenek voltak. Márpedig az erdélyi rendek éppen úgy, mint általában bárhol a rendi társadalmak, nem kedvelték az idegeneket, mert érthető módon bennük a hatalom rendi kontrolljának gyengítését látták. Ráadásul ez esetben a hatalom két legfontosabb tisztsége egy-egy idegen, ráadásul katolikus kezében lett volna, egy szinte teljesen protestáns országban!

A háború azonban sok mindent felülírt, az 1598. év valósága pedig az 1595-ben kötött Habsburg-Báthory szerződés volt. A szerződés semmilyen rendelkezést nem tartalmazott arra nézve, hogy mi a teendő lemondás esetén, amely tehát három évvel korábban még egyik szerződő félnek sem fordult meg a fejében. Csak arra nézve tartalmazott egy cikkelyt, ha a fejedelem elvesztené a trónját: jobb híján ezt léptették érvénybe, ez pedig az összes Báthory rokon kizárásával a magyar király, jelesül Habsburg Rudolf és családja javára rendelkezett.²⁰

Naprághy tehát a császári biztosok jelenlétében elsőként tette le a hűségesküit Erdély új urára. Utána következtek a rendek. Az eskü nem sokáig maradt érvényben. Mi történt?

Báthory Zsigmond, aki kárpótlásul az oppeln-ratibori hercegséget kapta, valamint évi kegydíjat, megszökött sziléziai birtokáról és titokban hazatért. Ez egy újabb, radikális fordulat volt, beláthatatlan politikai következményekkel. A régi-új fejedelmet tulajdonképpen örömmel fogadták az erdélyiek, és azt várták tőle, hogy cserébe békét köt a törökkel és kivezeti országát a háborúból. A tordai országgyűlés Naprághy kancellárt és Bocskai Istvánt bízta meg, hogy nyélbe üssék az újabb szerződést. Prágában vállvetve próbálták rábeszélni a császárt, hogy érvénytelenítse a rá letett hűségesküjüket.²¹ De mindkettejükre rávetült a gyanú ár-

¹⁸ MAH IV. 307.

¹⁹ TRÓCSÁNYI: Központi kormányzat 45., 181–184.

²⁰ A szerződés szövegét magyarul l. BETHLEN IV. 105–111.

²¹ Az eseményekről l. EOE IV. 74., 76., 258–263. A követségről l. még Erdély és a Szentszék I. 179–180.

nyéka. A későbbi vizsgálatok, tanúkihallgatások egyértelműen alátámasztották Bocskai szerepét, és többször nyomatékosan hangsúlyozták azt is, hogy a kancellár és Bocskai igen szoros – mondhatni – akcióegységben („...qui mutuum congressum clam habebant, et ibi secreta consilia coquebant.”) lépnek fel.²² Egy később, októberben kelt jelentésében Istvánffy Miklós, az egyik biztos utólag visszatekintve megjegyezte, hogy Naprághy többször is bizalmasan tárgyalt mindenki kizárásával a fejedelemmel annak országból való távozása előtt, és több fontos pontot kihagyott a lemondási szerződésből, illetve szándékosan összekoszolta a nála lévő példányt. A fejedelmi pecsétet nem adta ki a kezéből, amelynek következtében minden fontos ügyben csak rajta keresztül lehetett dönten. Istvánffy végső soron önkényes kormányzással vádolja meg.²³ Ennek az lehetett az oka, hogy a fejedelem távoztával és az új fejedelem/kormányzó hatalomra lépése közti interregnumban a legfontosabb közjogi tisztség a kancellári volt, és az erdélyi törvények szerint, ilyenkor a kancellár volt az illetékes. Ezt el is ismeri Istvánffy, csakhogy erre a hatalomra, vagy legalábbis kollegiális formában történő döntéshozatalra a biztosok is igényt tartottak volna.²⁴

Visszatérve a prágai követségre, Naprághynak az ügy érdekében elmondott beszédét két erdélyi történetíró, Szamosközy István és Bethlen Farkas is megőrizte. Az eredeti beadvány – mert nyilván nemcsak szóban mondta el – nem maradt ránk, csak a császár erre adott válasza, amely hitelesíti a történetírói hagyományt. Mindkettőt ismertette Szilágyi Sándor az Erdélyi Országgyűlési Emlékek című monumentális munkájában, aki szerint – mivel a két verzió nem teljesen fedi egymást – Bethlené a hiteles, mivel a császári resolutio, válasz ehhez áll közelebb.²⁵ Kétségtelen, hogy Bethlen verziója közelebb áll a császár válaszában foglaltakhoz, ám a két beszédnek van egy közös pontja, amely felveti a kérdést, hogy Szamosközy sem teljesen koholt beszédet adott a püspök szájába. Ez a közös pont a későbbi események szempontjából döntő fontosságú, ráadásul általánosan érinti az erdélyi

²² Zsigmond visszatérésnek részletekbe menő beszámolóját, valamint a tanúkihallgatást l. EOE IV. 168., 203–240. A kancellárt illető részek uo. 204., 206., 209–216., 218–219., 221–223. Együttműködésükről l. még BETHLEN V. 48., 73., 109., valamint a következő jegyzetet.

²³ „Cancellarius autem que in conficiendo diplomate cesionis provincie, et omissis ex eo certis magni momenti punctis et clausulis fecit et quomodo illud commaculavit, antea Maiestati caes. perscripsimus: et que alia sibi arrogavit, volendo instar aliorum cancellariorum omnia ipse solus agere, ipse imperare.” EOE IV. 215.

²⁴ Ugyanezt fogalmazta meg Paolo Giorgi raguzai ügynök 1600 áprilisában kelt jelentésében, aki szerint Bocskai azt mondta volna Zsigmondnak, hogy kétszer én segítették vissza a trónra, harmadszorra fegyverrel és Naprághy segítségével teszem. Mivel Giorgi szoros kapcsolatban állt Mihállyal, egyáltalán nem biztos, hogy ez nem a vajda szándékos dezinformációja lett volna Naprághy ellen, aki nem sokkal később elhagyta a vajdát és a fejedelemséget, és akivel szemben Prágában súlyos, terhelő vádakat fogalmazott. Documente VI. 95. A gyanú később sem múlt el nyomtalanul. Spinelli nuncius 1601. február 21-ei levelében azt írja, hogy az erdélyi zavaros helyzet előidézésével elsősorban Bocskait gyanúsítják, aki a többször leköszönt Báthory Zsigmonddal még mindig tartja a kapcsolatot, és ugyanezzel gyanúsítják Naprághyt is. AAV Fondo Borghese, serie II, vol. 651, fol. 87v. L. még Documente V. 323.

²⁵ EOE IV. 76.

fejedelemség és a magyar király(ság) közjogi viszonyát. Naprághy ugyanis – Zsigmond érdemei, valamint az őt ért sérelmek felsorolása után – mindkét beszédben arra kéri a császárt, hogy tartsa tiszteletben az erdélyiek szabadságjogait, amelyben ugyebár, jóllehet erre valóban csak Szamosközy-féle verzió tesz konkrét utalást, benne foglaltatik a szabad fejedelmválasztás joga.²⁶ Naprághy fentebb érintett szerepét nézve Zsigmond visszatérésében és újbóli berendezkedésében, lehet, hogy nem véletlen, hogy a szövegek közös pontja éppen a szabadság, a jogok követelése. Bár meg kell jegyeznünk, mindkét történetíró protestáns volt, nekik tehát retorikai szempontból nagyon is jól jött, hogy ennek követelését éppen egy katolikus püspök szájába adják! Különösen, hogy – mint látni fogjuk – a szentszéki diplomácia is egy hazai jelölt trónra segítésében volt érdekelt. Szamosközy a Bocskai felkelés környékén vetette papírra munkáját, tehát valószínűleg a nem sokkal korábban történtek kissé tendenciózus beállításban kerültek bele a szövegbe. A szabad fejedelmválasztás, és a Rudolf részéről az ország törvényeire letett eskü, illetve a Habsburg-Báthory szerződés, amely dinasztikus alapon, tehát a rendek eme legfontosabb jogának figyelmen kívül hagyásával kötött meg, azonban teljes mértékben ellent mondtak egymásnak. Ezt Naprághy is nyilván érezte, de neki nemcsak a császárhoz, hanem Báthoryhoz is lojálisnak kellett lennie, hisz Zsigmond élvezte Róma bizalmát. És ehhez jöttek még az erdélyi rendek...

A másik kemény dió – mint később látni fogjuk – a vallás kérdése volt, amelynek ügyét a rendek mindenképpen tisztázni akarták. Ne feledjük, hogy a négy recepta religio törvényi rögzítésére a közhiedelemmel ellentétben csak 1595-ben került sor kifejezett fejedelmi akaratra.²⁷ Ezzel a kancellárnak tökéletesen tisztában kellett lennie, mint ahogy azzal is, hogy Báthoryt Prágától eltérően még egyáltalán nem írták le Rómában és továbbra is számoltak vele. A Bocskai-Naprághy-féle követség mindenesetre különös párosítás volt, amely kifejezte ennek a helyzetnek a fonákságát, sőt abszurditását. Naprághy, amint fentebb utaltam rá, minden szempontból az új császári kurzust képviselte. Bocskai, Báthory Zsigmond nagybátyja a háborús párt feje, aki ugyan közvetve, de döntő szerepet játszott abban, hogy a Habsburgok nyerjék el az erdélyi trónt, buzgó kálvinista volt, aki soha nem csinált titkot abból, hogy mit gondol az erdélyi katolicizmusról.

A nunciatúra élén szintén 1598-ban történt változás: ekkor váltotta fel az 1592 óta rezideáló Cesare Specianót az említett Spinelli. Az új nuncius természetesen azonnal értesítette Rómát a fejleményekről. Az ő figyelmét nem elsősorban Naprághy, hanem Bocskai keltette fel. Érezhetően elismeréssel írt róla, aggasztotta azonban buzgó kálvinizmusa.²⁸ Ugyanakkor Rómában tisztában voltak azzal, hogy

²⁶ BETHLEN V. 99–100. „Ad extremum precari, ut si Sigismundus principatu Transylvaniae abiret, pateretur caesar pro sua benignitate libera electione populum frui, in locumque Sigismundi e popularibus proceribus, quem vellent, creare, propitio Caesaris consensu accedente.” Szamosközy II. 202–204.

²⁷ BALÁZS: Megjegyzések 51–73.

²⁸ L. AMBRÓ: Malaspina nuncius 264–265, és a 22. jegyzetét.

a háborúba való belépés neki köszönhető, és hogy már csak a rokonság okán is, a bihari nagyúr Zsigmond hűséges híve. Már akkor sejteni lehetett, hogy benne van a keze hazajövetelében, amelyet a már említett tanúkihallgatás alá is támasztott.²⁹ A különös követség dolgvégezetlenül indult haza: ahogyan előre várható volt, a császár hallani sem akart sem arról, hogy akár Bocskai, akár Naprághy, illetve az erdélyi rendek neki letett hűségeskűjét érvénytelenítse. De a java még hátra volt: Nagyszombatból nem engedték tovább őket, közben ugyanis befutott az újabb erdélyi fordulat híre. Az augusztusban visszatérő régi/új fejedelem meggondolta magát, és átadta a trónt unokatestvérének, Báthory Andrásnak.³⁰ A hír mindenkit váratlanul ért és megdöbbenett: az új fejedelem természetesen szintén a császári elismerést és a sokat emlegetett hűségeskü érvénytelenítését próbálta elérni. A két követet azért tartották vissza, hogy a császári kormányzat megbízottjával, az egykori sztambuli követtel, Bartholomäus Pezzennel áttekintsék a helyzetet, és egyeztessenek a további lépésekről. Pezzen még ebben az évben szintén megfordult a fejedelemségben és tárgyalt Mihály havasalföldi vajdával. Ez abból a szempontból lényeges mozzanat, hogy tudjuk, a császár fogadta ugyan a Báthory András által az udvarba küldött követet, de soha nem gondolta komolyan, hogy a bíborost meghagyja a trónon és titokban felvette a kapcsolatot Mihállyal egy katonai intervenció, András trónjának megdöntése ügyében. Nem találtam arra konkrét adatot, hogy Pezzen mindezt megtárgyalta volna Bocskaival és Naprághyval, de egészen bizonyos, hogy ez szóba került. Erre utal közvetve a császár a Pezzennel való tárgyalásokkal kapcsolatban a követeknek írott levele, amelyben miután figyelmeztette őket hűségeskűjükre, a püspöknek felhatalmazást adott arra, hogy mindenben a belátása szerint járjon el, Bocskainak pedig szintén támogatást és oltalmat ígért. Valamint ismerjük Báthory András Spinelli nunciushoz írt májusi levelét, amelyben kifejezetten Pezzenre hivatkozva panaszkolta el, hogy a császár fegyverrel akarja elmozdítani a fejedelemség éléről.³¹

Bocskainak sok vesztenivalója volt, hiszen benne volt a keze Báthory Boldizsár kivégzésében, valamint testvérei nótáztatásában. Naprághy vállalt ilyen teher nem nyomta, de ha belegondolunk abba, hogy ő kapta a birtokaitól megfosztott Báthory András gyalui rezidenciáját, ráadásul mindketten határozott császárpárti, tehát törökellenes politikát követtek, amely nem volt elmondható a határozott lengyel hátszéllel rendelkező, és az addigi külpolitikai vonalvezetést felülvizsgáló új fejedelemről, akkor elmondhatjuk, hogy a konfliktus a püspök oldaláról is kódolva volt.

Mivel Naprághy Bocskaitól eltérően nem egyszerű tanácsúr volt, hanem Erdély püspöke és kancellárja, a helyzete jóval bonyolultabb volt követtársánál: az imént

²⁹ EOE IV. 225–240. Szamosközy tényként közli, hogy a visszahívásban aktív szerepet játszott Naprághy is. Szamosközy IV. 80.

³⁰ Az eseményekről és András fejedelemségéről l. HORN: Báthory András 208–236.

³¹ EOE IV. 77., az iratokat uo. 287–290.

mondottakon túl ugyanis neki, aki a püspöki megerősítését³² értelemszerűen Rómától várta, tekintettel kellett még lennie a szentszéki elképzelésekre is. Talán nem ezt várnánk, de Róma egyáltalán nem osztotta a császári udvar elképzeléseit a bíboros jövőjét illetően. A pápai diplomácia érzékelve azt a rendkívül bonyolult helyzetet, amelyben egyrészt a fejedelemség volt, másrészt az új fejedelem találta magát, megpróbálta elérni Prágában, hogy hagyják Andrást a trónon, és adják hozzá Mária Krisztiánát. Ezáltal megmenthető lett volna a Habsburg-Báthory szerződés, az erdélyiek kaptak volna egy hazai uralkodót. A fejedelemségekkel kapcsolatos lengyel aspirációkat korlátok közé lehetett volna szorítani, miközben a lengyel politikát irányító, közismerten Habsburg gyűlölő Zamoyski kancellár ellességes hozzáállása is tompult volna. Valamint ezzel a fejedelemség bent marad az oszmánellenes koalícióban és végül, de nem utolsó sorban megmarad a garancia az erdélyi rekatolizáció eredményeinek megőrzésére, sőt óvatos továbbfejlesztésére is.³³ Spinelli nuncius tehát mindent elkövetett, hogy az udvar elfogadja ezt a verziót, ám nem kerülte el a figyelmét, hogy nem teljesen őszinték vele: bizonyosat nem tudott, de sejtette, hogy Mihály vajda már az intervencióra készülődik.³⁴ Nyilván ez játszotta a főszerepet abban, hogy Spinelli erőfeszítéseivel egy időben Rómában döntöttek az 1592 óta, tehát a gyakorlattól eltérően már igen régóta Lengyelországban tevékenykedő Germanico Malaspina nuncius erdélyi missziójáról, aki néhány hónappal később még a sellenberki csatatéren is kísérletet tett a vérontás megakadályozására.³⁵

Így álltak tehát a dolgok, amikor Bocskai és Naprághy visszatért Erdélybe. Letették a hűségesküt, ha utána számolunk, egy éven belül az volt már a harmadik, majd újra Prágába küldték őket. Jóllehet követi instrukciójuk nem maradt ránk, a fejedelmi tanács ülésének egyik végzése arra utal, hogy követségük hivatalos és nem magánjellegű volt. András fentebb idézett levele egyértelmű bizonyíték, hogy küldetésük a császári csapatok támadásának megakadályozása volt, éppen az tehát, amit a pápai diplomácia is megpróbált minden eszközzel elhárítani. Prágában találkoztak Spinellivel, aki azt írta, hogy mindketten magánügyben jöttek.³⁶ Ez, mint láttuk, nem felelt meg a valóságnak, lehet, hogy neki ezt mondták, de a nuncius talán itt arra akart utalni, hogy prágai útjuk alkalmával mindketten

³² L. Cinzio Aldobrandininek írott 1597. szeptember 20. és 1598. október 20-ai leveleit. Erdély és a Szentszék I. 166–167, AAV Fondo Borghese, serie III, vol. 120. Fasc. A, fol. 224r, 229v.

³³ Ehhez l. például a nuncius 1599. március 22-ei levelét, amikor még nem ért el András jelölésének híre Prágába. Spinelli tehát Pietro Aldobrandini bíborosnepsnek beszámolt a Coraduzzi császári tanácsossal folytatott beszélgetéséről, akinek megmondta, hogy a pápa azt akarja, hogy a provinciát inkább hagyják Zsigmond kezében. Később Coraduzzinak és Trauttschonnak is azt mondta, hogy így még mindig olcsóbb megtartani keresztény kézben, bár tudja jól, hogy a fejedelem inconstans és inprudens. Az elmúlt évek jól végződött vállalkozásai inkább Visconti nuncius bölcsességének és tanácsainak köszönhetők. AAV Fondo Borghese, serie III, vol. 87C, fol. 46rv.

³⁴ AMBRÓ: Malaspina nuncius 268–269., KRUPPA: Báthory válása 106–112., Uő: Miksa kormányzósága.

³⁵ Malaspina erdélyi missziójáról l. AMBRÓ: Malaspina nuncius 259–296.

³⁶ AAV Fondo Borghese, serie III, vol. 67B, fol. 68rv.

megpróbálták a jövőjüket biztosítani. Naprághy még mindig erdélyi püspökségének megerősítésén dolgozott, Bocskai pedig birtokai és személyes biztonsága érdekében tárgyalt. Ő nem tért vissza Erdélybe. Helyesen tette, mivel a fejedelem nem emiatt, hanem testvéreinek kivégzése miatt, mint fő felbujtót törvény elé idéztette.

Naprághy Bocskaival ellentétben visszatért a fejedelemségbe, azonban visszahúzódott gyalui birtokaira és kerülte a nyilvános helyen való mutatkozást.³⁷ A fejedelemségbe különböző utakon egyre több hír érkezett Mihály készülő támadásáról: András azonban nem hitt ezeknek, ő a Felső-Magyarországról érkező fenyegetést akarta elhárítani. A sellenberki csatában csapatai vereséget szenvedtek, őt pedig menekülés közben megölték a székelyek.

A vajda ezután bevonult Gyulafehérvárra: jóllehet őt sohasem választották meg fejedelemnek, csak helytartónak, hisz a trón nem rá, hanem 1598 óta Miksa főhercegre várt, a rendeknek mégis rá is le kellett tenniük az esküt, immár negyedszer. Naprághy státusa a győztes sellenberki csata után nem változott. Ahogyan Báthory András, Mihály, aki tehát a román történetírás állításaival ellentétben nem volt soha sem Erdély vajdája, sem fejedelme, hanem helytartó volt a katonai kormányzó, Basta generális mellett, meghagyta kancellári tisztségében. Ennek bizonyára az volt az oka, hogy a püspök a császári jelenlétet szimbolizálta. Talán Mihály ezért nem is bízott meg benne és igyekezett ürügyet találni, hogy eltávolíthassa. Ő ugyanis a Zsigmond által elkezdett, András által folytatott török politikát akarta befejezni, amely a régi politikai vonalvezetéshez való visszatérést jelentette volna, valamint Erdély fejedelmévé akarta kikiáltatni magát. Mindkét célja homlokegyenest ellenkezett azzal, amit a császári udvar várt tőle. Nem véletlen tehát, hogy a kancellár sem bízott benne. Ennek egyik beszédes megnyilatkozása volt az 1600-ban a fejedelemségbe küldött császári biztosok, Székely és Ungnad egyik jelentése, amely szerint a vajda egyszer megragadta a püspök nyakában lógó keresztet azzal a megjegyzéssel, hogy aki a keresztet hordja, hűnek kell lennie a császárhoz és hozzá. Ez a gesztus mindennél ékebben világít rá a helyzet fonák-ságára. A politikai helyzet és persze a császár akarata azonban egymás mellett jelölte ki a helyüket. Naprághy mindenesetre megpróbált lojális lenni Báthory Zsigmond, András, illetve a császár után újabb urához is. Az említett császári biztosok ennek érdekes és beszédes tanújelét adják, amikor leírják, hogy a vajda nyilvános kihallgatásán a kancellár teátrális szavakkal ecsetelte a Báthoryak hűtlenségét az erdélyi tanácsurak jelenlétében, akik belesápadtak a hallottakba, de csendben

³⁷ Ez már a kevésbé bennfentes kortársaknak is feltűnt: „Náprági mondotta: énnekem ott Erdélyben ecclesiám vagyok, azt el nem hagyhatom; de ezt mivel: az cardinált nem uralom, hanemha megengedi házában laknom; tanácsában nem megyek; semmi dolgomat véle nem közlöm; felséggel nem beszélek az míg valamint ez dolgot el nem végezi. Erre Náprági is megesküött, és meg is állotta, mert cardinállal semmi tanácsát nem közlöttem, és Mihály bejövetelekor is volt tartóztatásban Fejérvárra, gyanakodván az cardinál, hogy Náprági által is volt volna az Mihály vajda cselekedeti.” Szamosközy IV. 90.

kellett maradniuk. A biztosok meg is jegyezték, hogy nem tudják, a kancellár vajon saját véleményét tolmácsolja-e?³⁸

Ez az intermezzo érdekes módon egészíti ki és árnyalja az erdélyi történetírói hagyományban rögzült, finoman szólva nem hízelgő képet Naprághyról. Szamosközynél a következőt olvashatjuk erről: „Sokszor volt szándéka Mihály vajdának, hogy Erdélyből az nemességet kigyomlálja, csak oláhot és ráczot hagyjon benne... Ez levágatást tanácslá Naprági Demeter és amaz bolgár püspök Demeter... Mikor bejött és legelső gyűlést indicalt az vajda, akkor volt első szándéka, hogy levágassa az nemességet, conspiralt Naprághy Demeterrel, ilyen okot találtak benne: látod ugymond, hogy ezek contrariae religionis, ki arianus, ki lutheranus, ki kalvinista köztök, vágasd le őket. Im az pápa követi Malaspina Germanicus itt vagyon, kölcs azt, hogy az religióért vágattad le, ezzel az pápa követét is melléd vonszod – mert félt azon az vajda, hogy az pápa követi accusalni fogja az császárnál és az papánál. Oda hivata az pápa követit Mihály és az dissuadealta sokképen, mert látta Malaspina, hogy nem az religioért cselekedé azt az caedest, hanem csak az nemes emberek marhájáért és jószágokért... Malaspina ilyen választ tött neki, hogy azt semmiképpen ne cselekedje, mert ha azt miveli, az császárnak és az egész keresztyénségnek odionjába incurral, hogy semmiképpen meg nem maradhat az keresztyénség előtt, mert vindicalni fogják ez dolgát annakutána. Naprághyt oztán hozzáhivatta Malaspina és megfenyegette és megfedette, te, ugymond, azt nem kellett volna cselekedned, mert te ecclesiastica persona lévén, ilyen dologba nem kellett volna magadot ingerálnod, azért menten menj hozzá. Minden igyekezettel retraháld az praepositumtól ...”³⁹

Szamosközy kálvinista volt, történetírói munkájának kiadásáról Bocskai intézkedett a végrendeletében, tehát úgy vélhetnénk, hogy ezeket a súlyos megállapításokat a nem minden politikai felhang nélküli felekezeti elfogultság mondata velle. A valóság azonban nem ilyen egyszerű: a már idézett császári biztosoktól tudjuk, hogy Naprághy féltette az életét.⁴⁰ Mondhatnánk erre, hogy ezt a vajda kegyetlen módszerei gerjesztették: csakhogy 1600-ban a Magyarországra küldendő eredeti követség egyik tagját, Kornis Gáspárt, aki a császár tántoríthatatlan híve volt, kivégeztette. Nem csoda, ha a meghíúsult követség másik tagja, Naprághy 1600 nyarán valósággal megszökött az országból. Egyedül a követség harmadik tagja Bornemissza Boldizsár maradt a helyén, Erdélyben, feje pedig a nyakán.

A kancellár tehát 1600 nyarán joggal érezhette, hogy megritkult körülötte a levegő, és hároméves erdélyi tartózkodására pontot kell tennie. Nem mond-

³⁸ SZÁDECZKY: Mihály vajda 142., 486–487.

³⁹ Szamosközy IV. 101., 110. Úgy tűnik, hogy ezt a vádat éppen Szamosközy nyomán átvette az erdélyi történetírói hagyomány. L. BETHLEN V. 208.

⁴⁰ Ennek jellemző lenyomata Spinelli 1600. szeptember 11-ei jelentése, amelyben Naprághy információira hivatkozva számolt be az erdélyi eseményekről és Mihály vajda hihetetlen kegyetlenségéről. AAV Fondo Borghese, serie III, vol. 87D, fol. 299r.

hatnánk, hogy biztos hely várta: adataink vannak arról, egyrészt saját levele, másrészt egy feljegyzés, amely arról tanúskodik, hogy kancellárságától és püspökségétől megválva igen nehéz anyagi helyzetbe került, amely miatt az császári udvarnak kellett a segítségére sietnie.⁴¹ Mindezek tetejébe az 1601-es év elején, az erdélyi politikai helyzet egy újabb fordulatot vett. Az erdélyi rendek érezve a császári hatalom szorításának enyhülését, amelyet Mihály távolléte, valamint a Basta jelentette katonai jelenlét gyengülése jelentett igen merész, császári szempontból arcátlan követelésekkel léptek fel a prágai udvarban. Az általuk küldött követség Miksa főherceg elfogadásáért cserébe gyakorlatilag az erdélyi törvények olyan messzemenő figyelembevételét követelte, amely a Habsburg kormányzó személyét formálissá tette volna.

A mi szempontunkból azonban nem ez, hanem a fejedelemség egykori kancellárjának és püspökének személyét érintő vádak az érdekesek. Naprághynak a szabad vallásgyakorlat megsértését hányták a szemére, egyébként nem teljesen alaptalanul, illetve, mint a fenti idézet mutatja, Mihály vajda tettestársaként annak kegyetlen módszereihez, amelyek főleg az erdélyi nemességet sújtották, illetve zsarnoki hatalomgyakorlásához történő asszisztálásával vádolták. De nem pusztán ennyi történt: az 1601. év elején Kolozsváron megtartott országgyűlés egy külön cikkelyben foglalkozott a személyével: „Mivelhogy penig az gyalúi püspöknek Napragy Demeternek is ez országban léte nagy romlására volt ez országnak, ugymint ki ezelőtt is Báthory András fejedelmünknek itt létében minden ez országban való dolgot oda fel megirt római császárnak, azután Mihály vajda idejében az mi kegyelmes urunk Sigmond fejedelemnek donatióit Mihály vajdával semmivé tette, minden tehetségével azon volt, az nemességre és az országbeliekre minemű nyomorúságot hozhatna, az recepta religiókon valókat főképpen az kolosváriakat háborgatta, noha szegényeknek az vérszomjuhozó Mihály vajda miatt életek is nehezen maradott meg, mindezekért és több ehez való okokért tetszett, hogy ez országtól teljességgel immunis legyen, de jószágot itt ne birhasson, hanem minden jószága confiscáltassék. Sőt ezután is soha efféle püspök ide ne szállhasson, se püspöksége ne observáltassék. Mely két dologról ugymint Bocskay Istvánról és Napragy Demeterről ő felségét is az mi kegyelmes urunkat meg akarják találni.”⁴²

Az idézett szépen mutatja, hogy a nemesség kiirtásával kapcsolatos és a törtenetírói hagyomány által rögzített vádak alapja az a császári politika, amely Zsigmond lemondásától, 1598-tól kezdve az erdélyi fejedelemség inkorporálását célozta a Habsburg dominiumba. Nem Naprághytól származnak például azok a listák, amelyek a hűtlenné vált erdélyi urakról, illetve birtokaikról készültek.⁴³

⁴¹ Nehézségeiről, illetve ezzel összefüggésben megerősítéséről az erdélyi püspöki székből l. Prágából kelt levelét 1601. április 10-én. Documente VI. 350–351. Ez utóbbiról l. még AAV Fondo Borghese III, vol. 67B, fol. 112rv, 386r.

⁴² EOE IV. 587–588.

⁴³ EOE IV. 450–452., 455–458.

Nem tőle származnak azok a javaslatok sem, hanem például Istvánffy Miklóstól, amely például a bűnösnek tartott Kolozsvár élére katonai kormányzó (capitaneus) kijelölését javasolta, miközben ettől eltekintett a hűségeseinek bizonyuló szász városok esetében, igaz, azzal a megszorítással, hogy a császárnak a tartomány lakóinak megnyerése érdekében finom kézzel, amnesztiát gyakorolva kell eljárnia.⁴⁴ De a vallási rendbetételt, értsd ezen az ariánusok és a kálvinisták elleni fellépést javasoló első tervezetek sem az ő keze alól, hanem a jezsuita rend berkeiből kerültek elő.⁴⁵ Másrészt kétségtelen, hogy a fentebbi elemeket mind tartalmazza a püspök által írt, 1602-re datálható régóta ismert feljegyzés, amelyet a császárnak nyújtott be a lázongó provincia megrendszabályozása tárgyában.⁴⁶

A három emlékirat lényegét a következőkben foglalhatjuk össze: Basta mellé a pápa adjon papokat. A katolikus hit érdekében harcoló katonák kapjanak egyszeri teljes bűnbocsánatot. A pápának brévében kellene kifejezni háláját, további lépésekre buzdítva a császárt, Bastát, valamint az erdélyi (katolikus) nemességet, egy másikban pedig a magyarországi püspököket, valamint Erdély választott püspökét kellene megszólítani.⁴⁷

A másik emlékirat bővebben taglalja a teendőket. Ebben azt olvashatjuk, hogy mivel Erdély a császár fennhatósága alá került, megteremtődött az alkalom a katolicizmus helyreállítására, amelynek egyik első lépése az lenne, hogy Naprághy Demetert erősítsék meg a püspöki szék birtokában. A tartományt átjáró négy eretnecség közül háromnak a híveit el kell távolítani (a lutheránusokat ugyanis kivették) és mindenütt lehetővé kell tenni a katolikus hit gyakorlását, amelyhez elengedhetetlen a templomok és kolostorok visszaszolgáltatása. A várost irányító tanácsok tagságának legalább a fele katolikus legyen, a bírók is legalább minden második évben legyenek katolikusok. A papképzés előmozdítására újra folyósítani kell a kolozsvári pápai szeminárium számára az évi ezer forintot. Itt arra a gyakorlatra célt, amelyet annak idején Báthory István alakított ki a Szentszékkal. A háború miatt késve érkezett kérés ellenére a jubileumi év alkalmából bűnbocsánatot kell engedélyezni Magyarországon és Erdélyben.

A harmadik irat 10 pontba sorolva az alábbi teendőket tartja szükségesnek: vissza kell állítani a püspökséget javaival együtt, Gyulafehérvárra vissza kell helyezni a katolikus papokat. A városok élére katolikus császári megbízottat kell állítani. Kolozsváron, az erdélyi antitrinitarizmus központjában a városi tanács tagságának felét a katolikusok közül kell kiválasztani. A hivatalokat a katolikusoknak adják. A kolozsvári pápai szemináriumot vissza kell állítani, a kórházak felügyeletét a kato-

⁴⁴ „Claudiopolitani imprimis multa contra Maiestatem caesaream deliquerunt.” EOE IV. 456.

⁴⁵ Rövid ismertetésüket l. KRUPPA: A katolikus megújulás 233–234.

⁴⁶ EOE V. 164., 172–174.

⁴⁷ Aldobrandini bíboros valóban küldött két levelet az ügyben Rudolf császárnak a brévék mellé, amelyekből az egyik Erdély katolizálására biztatja, a másik pedig Naprághy Demeter megerősítését javasolja erdélyi püspökként. A brévék nem maradtak ránk, ezek tartalmáról is csak Aldobrandini leveleiből értesülünk, Jezsuita Okmánytár I/1. 152.

likusokra kell bízni. Az erdélyi városokban a kolostorok és a templomok visszavételével el kell érni, hogy mindenütt legalább egy katolikus templom legyen. Az iskolamesterek természetesen ugyanebből a felekezetből kerüljenek ki, a szászok két központjának egyikében, Szebenben vagy Brassóban katolikus kollégiumot kell létrehozni. A 10. pontban a székelyföldi esperesség élére az 1592-ben kinevezett, de később a rossz életű székely papok által elűzött Gálffy Pált kell visszaállítani a helyére. A javaslatokról olvasva, amelyek több pontban egészen irreálisnak tűnnek, lehetetlen megállapítani, hogy ezekből az elemekből mennyit vett át az említett egyéb szerzőktől, és mennyit diktáltak Naprághy indulatai, elkeseredettsége.

Mindenesetre nemcsak kemény tervezetek írásával reagált az őt ért támadásokra, hanem egy apológiával is, amelynek szövegét korábban kiadtam,⁴⁸ ezért most ennek részletekbe menő tárgyalásától eltekintek, és csupán annyit jegyeznek meg, – nem foglalkozva itt az erdélyi nemesség kiirtásától való vádak valóságtartalmával – hogy az őt minden irányból, az erdélyiek, a jezsuiták, Báthory András és Zsigmond, valamint Mihály vajda részéről ért támadások gyökere császárhűsége volt. Helyzete paradox voltára világít rá ugyanakkor, hogy, mint fentebb láttuk, a császári biztosok viszont azzal gyanúsították meg, hogy összejátszik az erdélyiekkel a császár ellen.

Alfonso Carrillo jezsuitának, Zsigmond egykori gyóntatójának és diplomatájának van egy 1612-ből származó, eddig semmilyen figyelmet nem keltő visszaemlékezése, amelyet akkor vetett papírra, amikor hátrahagyva Magyarországot, sőt a Habsburg birodalom területét is, már szülőföldjén, Spanyolországban tartózkodott. Ebben olvasható egy érdekes mondat, amely véleményem szerint az egyik nyitja Naprághy magatartásának, illetve az ő általa képviselt politikai vonalvezetésnek. Carrillo tehát levele ezen helyén azt írja, hogy a fejedelem először Naprághyt jelölte püspöknek, aki azonban a császár vazallusa volt, hűségeskü kötelezte, de mivel ez alól nem akarták feloldani, ezért a fejedelem inkább őt, Carrillót szerette volna a püspöki székbe, de ő elhárította a felkérést, pedig két nuncius is gyözködte.⁴⁹ Ő azt javasolta, hogy a császár minél hamarabb oldja fel a püspököt hűségesküje alól. Erről a tanácsáról, fejezi be, a püspök nem tudott.⁵⁰ A kulisszák mögé az erdélyiek sem láttak be, azt viszont tudták, hogy az erdélyi püspöki hierarchia helyreállításának egyik éppen Báthory részről szabott feltétele az volt, hogy az illető erdélyi alattvaló legyen. A püspök-kancellár személye tehát, éppen úgy,

⁴⁸ KRUPPA: Náprági apológiája 105–118.

⁴⁹ Erre utalhatott Speciano 1597. január 6-ai jelentésében bosszantó ügyként aposztrofálva. AAV Fondo Borghese, serie III, vol. 109BC, fol. 12r.

⁵⁰ „... erat vasallus, iuramento fidelitatis adstrictus, quod a Caesare inviaretur, non absolveretur. Nolu it Serenissimus alterum in eius locum episcopum instituere, qua occasione serio suscepta cogitatio de episcopatu patri differendo, quem ad hunc simul urgebant acceptandum duo pontifice legati... dixerit (t.i. Carrillo) quamprimum per caesarem absolvi a iuramento fidelitatis reverendissimum Napragium, qui huius consilii fuerit inscius.” Carrillo II. 398. Amint láttuk, az események az erdélyi helyzetet ekkorra már jól kiismerő Carrillo hűségesküvel kapcsolatos aggodalmát igazolták.

mint Basta generálisé a császári, értsd idegen hatalmat szimbolizálta, amely az oszmán vazallitástól eltérően a fejedelemség 150 éves története folyamán sohasem volt népszerű és elfogadott. Ez véleményem szerint nemcsak a folyton változó erdélyi politikai konstelláció egyik alapvető okára világít rá, hanem megmagyarázza azokat a nehézségeket is, amelyek Naprághy előtt tornyosultak, és amelyeket végül is képtelen volt megoldani: de kétkem, hogy ez bárki másnak sikerült volna.

FORRÁSOK

- AAV = Archivio Apostolico Vaticano
 Armadio XLIV. vol. 29.
 Fondo Borghese, serie
 I. vol. 651
 III. vol. 69DE, 67B, 87C, 87D, 109BC, 120.
 BAV = Biblioteca Apostolica Vaticana
 Ms. Ottob. Lat. vol. 2491/1.

SZAKIRODALOM

- AMBRÓ: Malaspina nuncius = AMBRÓ BÉLA: Malaspina pápai nuncius működése. *Katholikus Szemle* 1. (1887) 253–290.
- BALÁZS: Megjegyzések = BALÁZS MIHÁLY: „A hit... hallásból lészön.” Megjegyzések a négy bevett vallás intézményesüléséhez a 16. századi Erdélyben. In: *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére*. Szerk. FODOR PÁL – PÁLFFY GÉZA – TÓTH ISTVÁN GYÖRGY. Budapest, 2002. 51–73.
- BETHLEN IV. = BETHLEN FARKAS: Erdély története IV. Szerk. JANKOVICS József. Budapest, 2006.
- BETHLEN V. = BETHLEN FARKAS: Erdély története V. Szerk. JANKOVICS József. Budapest, 2010.
- Documente VI. = Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei si Tarii-Romanești VI. (1600–1601). Red. ANDREI VERESS. București, 1933.
- Carrillo II. = Carrillo Alfonz jezsuita-atyá levelezése és iratai (1591–1618). II. Kiad. VERESS ENDRE. Budapest, 1935.
- EOE IV. = Erdélyi Országgyűlési Emlékek IV. Szerk. SZILÁGYI SÁNDOR. Budapest, 1878.
- EOE V. = Erdélyi Országgyűlési Emlékek V. Szerk. SZILÁGYI SÁNDOR. Budapest, 1879.
- Erdély öröksége = Erdély öröksége: erdélyi emlékirók Erdélyről. II. Sárkányfogak 1572–1602. Bev. RAVASZ László, szerk. MAKKAI László, közrem. Cs. SZABÓ László. Budapest, 1941 (reprint 1993).
- Erdélyországi pápai követek = Erdélyországi pápai követek jelentései VIII. Kelemen idejéből (1592–1600). Gyűjt. VERESS ENDRE. (Monumenta Vaticana Hungariae II/3.) Budapest, 1909.
- FRAKNÓI: Kegyúri jog = FRAKNÓI VILMOS: A magyar királyi kegyúri jog Szent Istvántól Mária Teréziáig. Budapest, 1895.
- HORN: Báthory András = HORN ILDIKÓ: Báthory András. Budapest, 2002.
- KRUPPA: A katolikus megújulás = KRUPPA TAMÁS: A katolikus megújulás ügye Erdélyben a Báthory-korszakban (1580–1605). In: *Catholice reformare. A katolikus egyház a fejedelemség korában*. Szerk. DIÓSI DÁVID – MARTON JÓZSEF. Budapest, 2018. 175–237.

- KRUPPA: Báthory válása = KRUPPA TAMÁS: Báthory Zsigmond válása. Adalékok egy fejedelmi frigy anatómiájához. In: A Báthoriak kora. (A Báthoriak és Európa). Szerk. ULRICH ATTILA. Nyírbátor 2008. 106–112.
- KRUPPA: Kísérletek = KRUPPA TAMÁS: Kísérletek Erdély rekatolizációjára. Tervek az erdélyi püspökség visszaállítására Báthory István és Zsigmond idejében. Magyar Egyháztörténelmi Vázlatok 14. (2002:1-4) 39–74.
- KRUPPA: Miksa főherceg = KRUPPA TAMÁS: Miksa főherceg erdélyi kormányzóságának terve. Az erdélyi Habsburg-kormányzat felállításának kérdéséhez (1597–1602). Századok 145. (2011) 817–845.
- KRUPPA: Nagyvárad jelentősége = KRUPPA TAMÁS: Nagyvárad jelentősége a Báthoryak művelődés és valláspolitikájában. Századok 139. (2005) 945–968.
- KRUPPA: Náprági apológiája = KRUPPA TAMÁS: Náprági Demeter erdélyi püspök és kancellár apológiája 1601-ből. In: Magyarország és a római Szentszék (Források és távlatok). Tanulmányok Erdő Péter bíboros tiszteletére. Szerk. TUSOR PÉTER. (Collectanea Vaticana Hungariae I/8.) Budapest, 2012. 105–118.
- KRUPPA: Tradíció és propaganda = KRUPPA TAMÁS: Tradíció és propaganda keresztútján. Fejezetek Báthory Zsigmond udvarának kultúrájából. (Humanizmus és reformáció) Budapest, 2015.
- MAH IV. = Monumenta Antiquae Hungariae IV. (1594–1600). Ed. LADISLAUS LUKÁCS S. J. Romae, 1987.
- SZÁDECZKY: Mihály vajda = SZÁDECZKY LAJOS: Mihály havasalföldi vajda Erdélyben 1599–1601. Budapest, 1882.
- Szamosközy II. = Szamosközy István történeti maradványai II. Összeáll. SZILÁGYI SÁNDOR. (Monumenta Hungariae Historica II/28.) Budapest, 1876.
- Szamosközy IV. Szamosközy István történeti maradványai IV. Összeáll. SZILÁGYI SÁNDOR. (Monumenta Hungariae Historica II/30.) Budapest, 1880.
- TRÓCSÁNYI: Központi kormányzat = TRÓCSÁNYI ZSOLT: Erdély központi kormányzata. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai III. Hatóság- és hivataltörténet 6.) Budapest, 1980.
- VESELY: Egyháztörténelmi Adatok = VESZELY KÁROLY: Erdélyi Egyháztörténelmi Adatok. Kolozsvár, 1860.

THE BISHOP, THE PRINCE AND THE VAIVODE
DEMETER NAPRÁGHY (CHANCELLOR)'S ACTIVITY IN TRANSYLVANIA
AND THE EVENTS WHAT FOLLOWED (1598–1602)

The present study looks into the activity of Demeter Naprághy Transylvanian Bishop and the circumstances that forced him to leave his seat. Naprághy, the humanist scholar was not only the Bishop of Transylvania between 1598 and 1601, but he also acted as the Chancellor of Transylvania. An extremely heavy burden fell on him, since he had to promote the case of re-catholisation – the activity of the Catholic diocese had been suspended for 50 years before him –, and he had to serve the Transylvanian interests by manoeuvring between two Princes: Sigismund and Andreas Báthory and Vaivode Michail and the Habsburg General Giorgio Basta respectively. As it seems he was not fully successful in his efforts, since in 1601 he had to run for the rage of the Protestant Orders. An outcome of this event is a debate, a document of which has come to light and been published only recently, which offers the Bishop's answer to the charges of the Protestant Orders.

Tamás Kruppa

Fazekas István

NAPRÁGHY DEMETER GYŐRI PÜSPÖKSÉGE 1606–1619

1. A győri püspöki szék megszerzése

Naprághy 1606. december 21-én nyert győri püspöki kinevezést az 1605. október 3-án elhalálozott Pethe Márton utódaként.¹ Ezzel a lépéssel az egyik legfontosabb magyarországi püspökség élére került, tulajdonképpen a kor legfontosabb, rögtön az esztergomi érsekség után következő püspökségéről van szó. Győri püspöki kinevezése egyben azt is jelentette, hogy az 1601-ben püspökségéből, Erdélyből távozni kényszerülő, száműzött, magát a prágai udvarban adósságokba verő, kiszolgáltatott helyzetbe kerülő főpap képes volt helyzetét néhány éven belül stabilizálni. Teljesítménye értékét növeli, hogy mindezt akkor hajtotta végre, amikor a Bocskai-féle mozgalomnak köszönhetően a megszokott viszonyok felbuktak. Integrálódása és pozíciószerezése nem egyik pillanatról a másikra történt, hanem több lépésben zajlott le. Ennek első lépcsője a pozsonyi prépostság megszerzése volt, amelyre 1602. szeptember 22-én kapott kinevezést.² A prépostság adománya a legjobbkor történt, mert anyagi helyzete ekkorra katasztrofálissá vált. A Titkos Tanácshoz benyújtott, ebből az időszakból származó egyik folyamodványa szerint prágai tartózkodása során 12000 tallérra rúgó adósságot halmozott fel, és helyzete olyannyira reménytelenné vált, hogy ingóságait is kénytelen volt zálogba adni. Bár a pozsonyi prépostság nem járt komoly jövedelemmel, a pályázó szerint mindössze 500 tallérról volt szó, ráadásul a préposti rezidenciára szemet vetett Szuhai István egri püspök, aki a Magyar Kamara elnöki hivatalát is viselve folyamatosan Pozsonyban tartózkodott, mégis a magyarországi egyházi struktúrába való visszatagolódás fontos jeleként értékelhető a Magyar Királyság akkori fővárosában található javadalom megszerzése.³

A következő lépés a pilisi apátság megszerzése volt, amely elsősorban pozsonyi jövedelmei miatt kelthette fel Naprághy érdeklődését, tudniillik az apátsághoz tartozott a pozsonyi vám harmada, amelyet általában a város 100–120 tallérért bérelt a mindenkori apáttól (1605. május 23.).⁴ Az igazi nagy ugrás a címmé zsugorodott erdélyi püspökség helyett egy valódi püspökség megszerzése volt. Már

¹ ÖStA FHKA HFU r. Nr. 92. Konv. 1607. Apr. fol. 11–12. – A tanulmány az ELTE 2019–2020-ban futó "Közösségépítés: család és nemzet, hagyomány és innováció" tematikus kiválósági programja keretében készült.

² ÖStA FHKA HFU r. Nr. 118. Konv. 1619. März fol. 108.

³ ÖStA HHStA UA AA Fasc. 143. Konv. C. 1602 fol. 84–87. Mátyás főherceg 1605. május 21-én kelt javaslatában a prépostság jövedelmét éppen Naprághy pilisi apáti kinevezése kapcsán 300 tallérra becsülte (ÖStA FHKA HFU r. Nr. 88. Konv 1605. Mai fol. 230.).

⁴ MNL OL A 129 3. dob. fol. 168. OSzK Kt Fol. Lat. 2238. fol. 162v. Naprághy apátságára: BÉKEFI: A pilisi apátság 73–74. Békefi munkájában az adományra vonatkozólag későbbi dátumok szerepelnek.

1602-ben folyamodott Monoszlói András halála után (1601. december 11.) a pozsonyi prépostsággal együtt megürült veszprémi püspökségért, de akkor Ferdinánd főherceg fellépése Ujlaky Lajos vasvári prépost mellett döntött. Ujlaky gyászos vége után, akit 1605 nyár elején a Bocskai-féle harcok idején a sümegi várban Hagymássy Kristóf meggyilkoltatott, Naprághy újabb folyamodványa már eredményes volt, és 1605. augusztus 10-én elnyerte a veszprémi püspökséget.⁵ Bár a veszprémi püspökség ugyan jóval szerényebb javadalmat jelentett ekkor, mint Mohács előtt, és ráadásul a püspökségi birtokokat pillanatnyilag a térséget Bocskaitól visszafoglaló Batthyány Ferenc tartotta ellenőrzése alatt, az adomány jelentőségét nem lehet eléggé hangsúlyozni. Ezzel Naprághy a magyar püspöki kar valódi egyházmegyével és egyházmegyei székhellyel rendelkező püspökei közé lépett elő, még ha az egyházmegye hívei és vagyona tekintélyes részét el is veszítette.⁶ Közben még egy fontos lépéssel erősítette meg helyzetét: sikerült magát visszavetetni a Magyar Tanácsba (1603. április 28.), amely egyformán emelte politikai befolyását, és jelentett anyagi támaszt is az évi 400 Ft-os tanácsosi fizetés miatt.⁷ Tekintélyét mutatja, hogy 1603. március 8-án a rendek nevében ő üdvözlí az uralkodói biztostként országgyűlésre Pozsonyba érkező Miksa főherceget, majd tagja az uralkodóhoz felbocsátott rendi követségnek.⁸

Az igazán fontos lépés a győri püspökség megszerzése volt, amelyre 1606 végén kapott uralkodói kinevezést. A kinevezés körülményeire Philip Lang, II. Rudolf mindenható Kammerdienere ellen folytatott vizsgálat iratai között megmaradt levelek vetnek némi világot.⁹ Ezekből világosan kiderül, hogy sok más korabeli folyamodóhoz hasonlóan Naprághy is igénybe vette Philip Lang szolgálatait az óhajtott javadalom elnyerése érdekében. A befolyásos Kammerdienerhez a kapcsolatot a minden lében kanál, de igencsak jó udvari kapcsolatokkal rendelkező, a prágai udvarban nagy biztonsággal mozgó rokona, Hosszuthóthy István teremtette meg, akinek nem ez volt az egyetlen ügylete az uralkodó bizalmasával.¹⁰ A cél elérése érdekében Hosszuthóthy szervitora, Oroszvály Mihály vallomása szerint

⁵ Mindez Naprághy folyamodványából derül ki. ÖStA FHKA HFU r. Nr. 88. Konv. 1605. Jun. fol. 27–28. A püspökség adománya: uo. r. Nr. 89. Konv. 1605. Aug. fol. 106–108.

⁶ A veszprémi egyházmegye 16. századi helyzetére vonatkozólag lásd az alább idézett, nemrég megjelent tanulmánykötet tanulmányait: KARLINSZKY–VARGA: Folyamatosság és változás.

⁷ ÖStA FHKA HFU r. Nr. 93. Konv. 1607. Sept. fol. 44–53. A tanácsosi fizetés folyósítására a kinevezéssel egyidőben, 1603. április 28-án utasítja az uralkodó a Magyar Tanácsot (uo. r. Nr. 77. Konv. 1603. Apr. fol. 591.). A tanácsosi cím használata kapcsán felmerült nehézségekről, amelyet a tanácsosi eskü újbóli letétele hártott el, az 1603. évi országgyűlésre II. Rudolf helyett megjelenő Miksa Ernő főherceg egyik uralkodóhoz intézett levele tájékoztat (MOE X. 259–261.).

⁸ ÖStA HHStA UA Com. Fasc. 393. Konv. A fol. 150–151. és fol. 158–159. és MOE X. 273.

⁹ ÖStA HHStA HA Langakten Kt. 7. (passim). Lang személyéről: Bűzek: Handlungsspielräume des Oberkammerdieners Philip Lang 369–384.

¹⁰ A rokoni kapcsolat Hosszuthóthy Langhoz intézett, többek között a győri kinevezés után érdeklődő leveleiből tudható, ahol unokatestvérének (Vetter) nevezi Naprághyt (1606. dec. 19. és 29. Litoměřice, ÖStA HHStA HA Langakten Kt. 7. fol. 330–331, 399–400.).

Naprághy 5000 tallerról adott kötelezvényt a püspökség elnyerése esetén, miközben Lang eredetileg ennek a dupláját kérte.¹¹ Később Naprághy még egy értékes aranykelyhet keresett Philip Langon, amelyet Hosszuthóthy az ő tudta nélkül váltott ki a prágai zálogból és egy másik ügyben eljárva önhatalmúlag adott át állítólag a Kammerdienernek.¹² Az ügylet azért is érdekes, mert megjelennek benne azok a személyek, akik Naprághy számára támaszként működtek egy-egy udvari ügy elintézésében. Az említett Hosszuthóthyn kívül mindenekelőtt Gábor János, a Birodalmi Udvari Kancellária jegyzője volt fontos kapcsolat, akivel műrokonai kapcsolatban is állt, egyik fiának ugyanis Naprághy volt a keresztapja.¹³ Gábor minden jel szerint több alkalommal is eljárta Naprághy prágai ügyeiben, így például egyik levelének tanúsága szerint a veszprémi püspökségre való prezentációs levél elkészítését is ő intézte Himelreich Tiburtius magyar királyi titkárnál.¹⁴ Himelreich maga különben igen jó véleménnyel volt Naprághyról, különösen tanultságát emelte ki a pozsonyi prépostságra tett javaslatában.¹⁵

Kinevezésének azért is érdemes még egy pillantást szentelni, mert 1605–1606-ban nagyot változott a politikai erőter úgy összállami, mint magyarországi szinten. A Bocskai-féle felkelés sikere nyomán megszületett bécsi béke révén a magyar rendek világi csoportjai igencsak megerősítették pozícióikat, nem utolsósorban a magyar katolikus főpapság kárára, amely a 16. század második felében úgyszólván ellenőrzése alatt tartotta a magyar állam vezető tisztségeit (helytartó, kancellár, kamarai elnök).¹⁶ A magyar katolikus egyház ellen hozott törvénycikkeket nem vette szó nélkül tudomásul a leginkább érintett réteg, a főpapság, hanem igen komoly tiltakozást fejtett ki. Igen tanúságos, hogy Naprághy 1606. február végén tartott püspökkari megbeszélésen már nem vett részt, és 1606. június eleje óta állandó kapcsolatban állt Bocskai bécsi főtárgyalójával, Illésházy Istvánnal.¹⁷ A fejedelemmel való jó kapcsó-

¹¹ „Item von Demetrio Napragy habe Lanng ein schuldtverschreibung pro 5000 taler noch heutiges tags bey seinen henden, mit gethaner zusag, daz er ime Demetrio zum bißthumb zu Raab verhöfllich sein wölle, Philipp Lanng aber 10 mille florenorum haben wölle, pitte auf mittel zu gedenken, damit solche obligation von Lanngen gebracht werde.“ Oswary azaz helyesen Oroszváry Mihály vallomása, 1609. jan. 14. (ÖStA HHStA HA Langakten Kt. 7. fol. 36–37.).

¹² Naprághy folyamodványa az uralkodóhoz, s. d. (1609. febr. 28. előtt) (ÖStA HHStA HA Langakten Kt. 7. fol. 121–123.). Továbbá a korábban 600 tallérért egy prágai zsidónak zálogba adott kehely visszanyerése érdekében Gábor János részére kiállított megbízólevél, 1609. márc. 6. Győr (uo. fol. 125.).

¹³ Gábor János megfordult a Magyar Udvari Kancellárián, majd Bartholomeus Pezzen konstantinápolyi orator szolgálatában állt, 1592–1611 között a Birodalmi Udvari Kancellária latin expedícióján írnok (FAZEKAS: A Magyar (Udvari) Kancellária és hivatalnokai 266–267.). Meglévő magyar kapcsolatait mutatja, hogy fiának, János Kristófnak soproni beneficiumot kért a városi tanácstól, DOMINKOVITS: Javadalmak – javadalmasok – patrónusok 87.

¹⁴ Gábor János levele Naprághy Demeterhez, [1605] aug. 18. GyEL GyKHHt Theca II. Nr. 24705.

¹⁵ „Er ain gelehrter unnd gesundter mann, unnd wenig seines gleichen zu solchen qualifizierte perschonon in Hungern dieser zeit zu fiennnden.” (MNL OL A 129 2. dob. 1602. szept. 11. fol. 187–190.).

¹⁶ FAZEKAS: Katolikus főpapok központi hivatalokban 289–291.

¹⁷ Illésházyról magáról egyébként igen rossz véleménnyel volt. Ez derül ki Illésházy halála alkalmával egyik könyvébe tett bejegyzéséből, amelyben a nádor mohóságát, szegények iránti könyörtelenségét, egyház-üldözői működését emelte ki (VÁSÁRHELYI: A győri Székesegyházi Könyvtár possessorai 127. 34. j.).

latáról tanúskodik, hogy ő gondoskodott többek között Bocskai címerpecsés gyűrtűjének a kivéséséről Bécsben.¹⁸ Megmaradt levelezése azt mutatja, hogy a következő években is jó kapcsolatot fog ápolni a magyar protestáns rendi vezetéssel, különösen Thurzó Györggyel. Nem véletlen, hogy az 1606 szeptemberében Mátyás főherceg, a magyar rendek és osztrák rendek között kötött konföderáció felújításakor, 1608. február 1-én a magyar aláírók között első helyen Naprághy neve áll, és az sem véletlen, hogy a magyar püspöki karból még egy társa akadt, Lépes Bálint tinnini püspök.¹⁹ Ez azt jelzi, hogy a magyar főpapságnak van egy csoportja, amely az új helyzetben a magyar rendi vezetőkkel, akik történetesen protestánsok, keresi a kapcsolatot, és képes a magyar rendi célokkal azonosulni. Ez Naprághy esetében, mint ahogy majd látni fogjuk, nem jelenti egyházi feladatainak és kötelezettségeinek az elhanyagolását, püspöki kötelmeit végig egész életében igen komolyan veszi. Ez a magatartás nem igazán fér be a hagyományos Habsburgok kontra magyar rendek, katolikusok kontra protestánsok sémába. Nem szabad azonban elfelejteni, hogy Naprághy pályája jelentős részét a kelet-magyarországi – erdélyi térségben tudta le, ahol volt alkalma a magyar rendiség megismerésére, a protestáns rendi vezetéssel való kapcsolatteremtésre. Naprághy különutassága egyelőre kifizetődőnek tűnt, hiszen a győri kinevezés után nem sokkal még egy fokot tudott előre lépni, valamikor 1608 folyamán kalocsai érseki kinevezést nyert, ezzel a magyar főpapi hierarchia második embere lett (1609. február 28. előtt).²⁰ A magyar rendi vezetéssel való jó kapcsolat győri püspöksége idején is megmaradt, különösen Thurzó György nádorral volt jó viszonyban. Az irányában fennálló bizalmat jól jelzi, hogy 1614-ben a linzi gyűlésen a kalocsai érsek vezette a magyar küldöttséget, amely döntő szerepet játszott II. Mátyás és Melchior Klesl törökellenes (és Erdély-ellenes) terveinek a meghiúsításában.²¹ Ez ugyanakkor hosszú távon a Habsburgok irányában fennálló bizalmának elvesztését is jelentette, így végképp esélytelenné vált Pázmány Péterrel szemben az esztergomi érseki székért folyó versenyfutásban.²²

A frissen kinevezett győri püspök igyekezett minél jobb kondíciókat elérni új püspöksége kapcsán, ebben az időben ugyanis az volt a gyakorlat, hogy a győri

¹⁸ SZILÁGYI: Bocskay István és Illésházy István levelezése 251., 304.; JENEI: Az utolsó magyar humanista főpap 144.

¹⁹ ÖStA HHStA Allgemeine Urkundenreihe 1608. II. 1.

²⁰ Kalocsai kinevezésének pontos dátuma nem ismert. Az érsekség Szuhai István halálával ürt meg (1607. október 31.). Naprághy 1608. augusztus 29-én még mint győri püspök írja alá a magyar főpapok Mátyás főherceghez mint „designatus” királyhoz intézett levelét (ÖStA HHStA UA Misc. Fasc. 433. Konv. F. fol. 65–66). 1609. febr. 28. előtt már kalocsai érsek (uo. HA Langakten Kt. 7. fol. 121–123.). Pápai megerősítést 1610. jan. 27-én nyert kalocsai érsekségre, febr. 10-én pedig palliumot nyert, vö. HC IV.156. 1. j.

²¹ Angyal: Magyarország története 138–141.; Ila: Az 1614-iki linzi egyetemes gyűlés 248–253. A küldöttségnek még két egyházi tagja volt, Lépes Bálint kancellár, nyitrai püspök és Domitrovith Péter zágrábi püspök.

²² Pázmány esztergomi érseki kinevezéséről újabban: Tusor: Pázmány, a jezsuita érsek. Naprághyról: uo. 228–231.

püspök kinevezésekor lemondott a püspöki jövedelmek egy részéről és azokat átengedte az uralkodónak a végek finanszírozására. Ez részben készpénz befizetését jelentette, Liszthy Jánosnak 6000 tallért, Kutassy Jánosnak 3000 tallért kellett fizetnie, valamint el kellett fogadni a fraknoi grófság, a kismartoni uradalom és a mosoni tizedek uralkodó számára kedvező bérletét, valamint a soproni tizedek Nádasdy Ferencnek való átengedését.²³ A központi kormányzat, az Udvari Kamara és a Titkos Tanács is 1607 elején azzal számolt, hogy Naprághy a Kutassy óta szokásos feltételekkel fogja megkapni a püspökséget, leszámítva a soproni tizedekre vonatkozó kitételt (Nádasdy Ferenc tizedbérlete időközben tárgyalanná vált).²⁴ Úgy tűnik, hogy Naprághynak végül sikerült a székesegyház és a püspöki rezidencia rendbehozatalára hivatkozva felmentést kiharcolnia a készpénzfizetés alól (a felmentés lehet, hogy csak átmeneti volt, sajnos a pillanatnyilag rendelkezésre álló források ezt a kérdést nem hagyják eldönteni). Ugyanakkor a tizedbérletekre való kitételeket elfogadta.²⁵ 1613-ig biztosan nem kellett fizetnie. Ekkor 1613 februárjában kapta az első uralkodói felszólítást, hogy a végekre a fennálló szükséghelyzet miatt 3000 Ft-ot fizessen be, amelyet 1614 nyarán egy újabb intés követett, amelyből az derül ki, hogy a püspök a korábbi felszólításnak nem tett eleget.²⁶ Az ügy 1616-ban újra előkerült.²⁷ Úgy tűnik, hogy Naprághy nem lehetett ügyetlen tárgyaló, mert azt is elérte, hogy korábbi püspöksége, a veszprémi jövedelmeit még néhány hónapig tovább élvezhesse.²⁸

2. Naprághy és a püspöki birtokok igazgatása

II. Mátyás 1607. április 10-én utasította a Magyar Kamarát, hogy iktassa be az új győri püspököt püspökségébe.²⁹ Erre minden bizonnyal rövid időn belül sor is került, mert április 27-én Győr megye közgyűlésén Naprághy már a főispáni esküt is letette.³⁰ Az új püspök idejének jelentős részét kezdetben minden bizonnyal az elmúlt évek zűrzavarái után a püspökségi jövedelmek rendbeszedése kötötte le. Ez jelentette részben a püspökség birtokainak igazgatását, részben pedig a tizedjövedelmek kezelését, értsd lehető legkedvezőbb bérbeadását. A győri püspökség birtokai négy nagyobb egységre bonthatók. A győri püspöki udvarbíróság igazgatása alá tartoztak a Győr megyei püspöki birtokok, Révfalu, Börcs, Pinnyéd, Száva, illetve a Sopron me-

²³ FAZEKAS: A reform útján 28–29.

²⁴ ÖStA FHKA HFU r. Nr. 92. Konv. 1607. Febr. fol. 35–40., r. Nr. 92. Konv. 1607. März fol. 70–73. és fol. 146–150.

²⁵ ÖStA FHKA HFU r. Nr. 92. Konv. 1607. Apr. fol. 85.

²⁶ ÖStA FHKA HFU r. Nr. 103. Konv. 1613. Febr. fol. 142.; MNL OL MKL A 35 1. cs. 406 ex 1614.

²⁷ ÖStA FHKA HFU r. Nr. 109. Konv. 1616. Febr. 184–185.

²⁸ ÖStA FHKA HFU r. Nr. 94. Konv. 1607. Nov. fol. 217–219.

²⁹ MNL OL MKA E 150 Reg. Fasc. 19. Nr. 48. (orig. Mátyás főherceg és Nagymihályi Ferenc kancelláriai titkár aláírásával), ÖStA FHKA HFU r. Nr. 92. Konv. 1607. Apr. fol. 90.

³⁰ GyMKJK I. 217. (583. sz.).

gyei Szovát (ma Bágyogszovát része), valamint a Veszprém megyei Vaszar, Nagyjenő, Tapolcafő és Románd birtokok. Külön egységet alkotott a szombathelyi uradalom, amelynek legjelentősebb egysége maga Szombathely mezőváros volt, továbbá Szanad, Zsira, Püspöki, Perend (Aranyosperént), Újfalu és Szentmárton (ma mindketten Szombathely része), Himód falvak. A harmadik jelentős egységet a Veszprém megyei keszői váruradalom alkotta (Szany mezőváros, Szentmiklós, Csanak, Bágyog, Egyházaskesző, Váraljakesző). Az utolsó egység a külön kezelt Rákos mezőváros volt, és a néha vele együtt, néha külön igazgatott soproni ház, amely elsősorban a környékbeli falvakban beszedett tizedjövedelmek, főleg bor tárolására szolgált.³¹ Az egyes püspöki udvarházak, kúriák, ahogy az utóbbi megjegyzésből is kikövetkeztethető, központját képezték a természetben beszedett tizedjövedelmeknek, bár a tizedek többségét a kor gyakorlatának megfelelően Naprághy is bérbe adta.

A püspökség jövedelmeiről Naprághy idején nehéz képet alkotni. Egy Naprághy püspöksége után egy évtizeddel keletkezett, Rómába benyújtott jelentés 16–20 000 Ft éves jövedelemről tud (1629).³² Valószínűnek tűnik, hogy hősünk idejében ezek a bevételek némileg alacsonyabbak voltak, a négy éves győri török uralom és az 1605–1606. évi Bocskai-féle támadás szétzilálhatta a birtokigazgatást.³³ Ugyanakkor fontos hangsúlyozni, hogy a püspököt egyidejűleg komoly kiadások is terhelték, az emlegetett 1629-es jelentés a püspöki udvartartás költségeit évi 5–6000 Ft-ra becsülte.³⁴ A rendelkezésre álló források, hagyatéka kapcsán készült, később bemutatott tanúvallomások azt mutatják, hogy Naprághy nem törekedett vagyongyűjtésre, a rendelkezésére álló forrásokat felélte, illetve érdeklődésének teret engedve elköltötte. Elődeitől eltérően az új püspök nem viselt magas állami tisztséget, nem volt sem kancellár, sem helytartó. Ez két dolgot is jelentett. Egyrészt nem rendelkezett semmifajta külön jövedelemmel, másrészt ugyanakkor nem kellett folyamatosan az uralkodó környezetében tartózkodnia, így ideje nagyobb részét püspöksége területén tölthette. Mivel a püspöki vár továbbra is a főkapitány székhelyéül szolgált, a püspök Győrben a püspöki gazdasági udvarban kialakított rezidencián lakhatott, ahol az udvarbíró is élt. Ezzel úgy tűnik, hogy megelégedett a püspök, mert bár két háza is volt Győrben az 1617. évi telekkönyv tanúsága szerint, mindkettő a Szent Mátyás utcában, közel a Bécsi kapu térhez, ezek közül az egyiket 1617-re már elajándékozta, a másikat pedig eladta.³⁵ De

³¹ A győri püspöki birtokokról Naprághy korából az 1607-ben és 1619-ben készített összeírásokból lehet tájékozódni, sajnos ezek nem teljesek, MNL OL MKA E 156 Fasc. 76. Nr. 16 (g) és Fasc. 77. Nr. 8. (f). Lásd még a győri püspöki ház tartozékairól felvett urbáriumot 1607. febr. 5-ről, ELTE EK Kt. Coll. Heven. tom. 7. pag. 330–344. Az említett soproni ház az Új utca 28. szám alatt állt, DÁVID–GODA–THIRRING: Sopron belvárosának házai és háztulajdonosai 287. (Köszönöm Nemes Gábornak, hogy erre a tényre felhívta a figyelmemet).

³² VANYÓ: A győri püspökség 137.

³³ A Szombathelyhez tartozó perénti püspöki allódium például pusztán állt, MNL OL MKA E 156 Fasc. 76. Nr. 16 (g).

³⁴ VANYÓ: A győri püspökség 137.

³⁵ JENEI: Az utolsó magyar humanista főpap 149. 76. j.

ezen kívül Szombathelyen, Keszőn, Rákoson és Sopronban is várta őt egy többé-kevésbé kényelmes rezidencia. Összegyűjtött levelezésének tanúsága szerint, rezidenciáit felváltva vette igénybe, egyformán megfordult mindegyikben.³⁶

A püspök éberem őrködött jogai felett is. Ezt mutatja, hogy amikor a püspöki birtok Szigeten engedély nélkül alakítottak ki kerteket és tulajdonosaik nem voltak hajlandók neki fizetni, a megye előtt tiltakozott (1610).³⁷ Naprághy nézeteltérésbe kerül prediális nemeseivel is, egész pontosan a nagybajcsi és a kisbajcsi prediális nemesekkel. Kifogásolta, hogy megyei tisztségre választják meg őket, ezért mint lázadókat perrel fenyegette meg (1609).³⁸ Az igazán komoly ellentét azonban Hans Breuner győri főkapitánnyal (1570–1633, győri főkapitány 1606–1633) bontakozott ki. Az összetűzések okai ezúttal nem vallási eredetűek voltak, a konvertita Breuner maga buzgó katolikus volt, akinek ugyancsak sokat köszönhet a győri katolikus közösség, hanem részben főispán, részben nemesi-földesúri jogosítványokból eredtek. Az 1608. augusztus 23-án tartott megyegyűlésen Naprághy azért tiltakozott, mert a főkapitány augusztus 20-án a városháza előtt lefogott egy győri nemest. Ez a tiltakozás talán főispáni mivoltából fakad, a főispáni működés kevés kézzelfogható nyoma közül az egyik. Az igazi összecsapás azonban a káptalannal karöltve zajlott. Az okot a katonaság július és augusztus hónapokra engedélyezett szabad borkimérése okozta, ezekben a hónapokban ugyanis a városban tilos volt másoknak, köztük a káptalannak és a püspöknek is, bort kimérni. Bár a katonák ezt a kiváltságot Győrben (és Komáromban) már a 16. század óta élvezték, a földesúr káptalan és a püspök nem voltak hajlandók elfogadni, ezért az újra és újra meg kellett újítani. Az Udvari Kamara levéltára az 1610-es években is tele van az ebben az ügyben keletkezett ügyiratokkal.³⁹ Az ellentétek végül országgyűlés elé kerültek, amely bizottságot is küldött ki az ügyben (1618:26. tc.).

3. Az Egyházmegye kormányzása (káptalanok, szerzetesrendek, egyházlátogatás)

A püspök egyházkormányzati működését komolyan támogathatta székeskáptalanja, amennyiben a püspök és kanonokjai között nem alakul ki nézeteltérés (ilyesmire éppen a győri egyházmegye kora újkori történetében van példa). A rendelkezésre álló források azt mutatják, hogy Naprághy és káptalanja között a viszony viszonylag

³⁶ JENEI: Literátor-politikusok, *passim*.

³⁷ GyMKJK I. 280. (761. sz., 1610. szept. 3.).

³⁸ GyMKJK I. 239. (650. sz., 1609. máj. 30.). Breunerre: FAZEKAS: Győr és a jezsuita rend 73., 76.

³⁹ KENYERES: A végvári és mezei hadak 190. A kamarai iratok: ÖStA FHKA HFU r. Nr. 102. Konv. 1612. Jul. fol. 65–69., r. Nr. 103. Konv. 1613. Mai fol. 100–114., r. Nr. 105. Konv. 1614. Jun. fol. 115–123., r. Nr. 110. Konv. 1616. Mai fol. 321–323., r. Nr. 110. Konv. 1616. Mai fol. 321–323, r. Nr. 116. Konv. 1618. Jul. fol. 142–163., r. Nr. 118. Konv. 1619. Mai fol. 338. (már az új püspök és a káptalan intését kéri az Udvari Kamara). A káptalani borkimérésről lásd újabban: NEMES: „... a mikor az korcsmának ideje lett uolna.”

harmonikusan alakult, konfliktus csupán Balásfy Tamás őrkanonok körül támadt. A győri székeskáptalannak ekkor a szokásos négy dignitáriuson túl tagja volt még a pápóci és a szentadalberti prépost, továbbá hét főesperes, illetve ekkoriban még egy 14. mesterkanonoki stallum is betöltésre került.⁴⁰ Egy további kanonoki javadalmon osztozott meg a két „magister defunctorum”, a Meghaltak oltárának két karpapja, akik a kora újkorban a székesegyházban karpapi, ill. a plébániai működéshez kapcsolódó kápláni feladatokat látták el, egyikük a német, másikuk a magyar hívek között működött. Egy fél javadalmat élvezett a sublector.⁴¹ Naprághy hivatalba lépésekor egy viszonylag fiatal, frissen újjászervezett testülettel találkozott. A 14 személy között kilenc olyan volt, akit elődje, Pethe Márton nevezett ki hat éves kormányzása alatt (1598–1606), így nem csoda, hogy az utódnak tizenhárom éves püspöki működése alatt csupán kilenc új kanonok kinevezésére nyílt lehetősége.⁴² Bár az örökségbe kapott káptalanból átütő karriert csupán a kalocsai érsekségig és győri püspökségig, illetve királyi kancellárságig emelkedő Lépes Bálint futott be, a testület az 1600-as évek első évtizedeinek nehéz körülményei között teljesítette alapvető feladatait, ellátta a székesegyház liturgiai szolgálatát, működtette a hiteleshelyet, és a török idők nehéz éveit követően igyekezett birtokait is rendbe szedni.

Naprághy az általa kinevezett új kanonokok egy részét azonnal komoly javadalomhoz juttatta: kilenc személyből négyet azonnal dignitáriusok közé helyezett. Vasváry Szeghy György, aki az esztergomi káptalanból érkezett, azonnal olvasókanonokként kezdett (1616), majd rövid idő múlva éneklőkanonoki tisztségre helyezte őt át a püspök (1617). A nehéz természetű, Pázmány munkatársaként fontos szerepet játszó Balásfy Tamás őrkanonoknak érkezett Győrbe (1609). A frissen pappá szentelt Bőjthe Miklós, a vasvári káptalan korábbi jegyzője azonnal olvasókanonoki kinevezést kapott (1617). Az eredetileg ferences csikamadéfalvi Szentandrassy (Csiky) István szendrői püspök, Erdélyből eltávolítva, némi nehézségek után pápóci préposttá lett kinevezve (1618). Az újak közül gyors karriert futott be Nagyfalvy Gergely, aki kétévi mosoni főesperesség után (1609–1611) pápóci prépost (1611–1618), majd őrkanonok lett (1618–1643).⁴³ Graduális előmenetel mint gyakorlat ekkor szemlátomást nem létezett Győrben, így került a püspök

⁴⁰ Mesterkanonok volt Naprághy hivatalba lépésekor Pozsgay Mátyás (1603–1609), és mesterkanonoknak került kinevezésre Beber János 1613-ban (BEDY: A győri székeskáptalan 400., 407.).

⁴¹ BEDY: A győri székeskáptalan 9. Lásd még a káptalani magánlevéltárban található káptalani számadáskönyvek közül az 1607–1619 közötti évek számadásait tartalmazó 3. sz. kötetet, benne az egyes osztások alkalmával felvett névsorokat (GyEL GyKMLt Feudáliskori gazdasági iratsorozat 3. köt.).

⁴² A káptalan tagjai 1607 elején. Nagyprépost: Ivánczy János (1604), olvasókanonok: Megyery György (1591), éneklőkanonok: ? (vlsz. üresedésben), őrkanonok: Lépes Bálint (1594) tinnini püspök, pápóci prépost: Máthéssy György (1598), szentadalberti prépost: Makovich György (1591), székesegyházi főesperes: Köntös János (1605), soproni főesperes: Monoszlay Mihály (1599), mosoni főesperes: Themely István (1601), locsmáncsi főesperes: Paukovith György (1601), rábaközi főesperes: Baksay István (1602), komáromi főesperes: Fülei Farkas (1605), pápai főesperes: Altabay János (1601), mesterkanonok: Pozsgay Mátyás (1603).

⁴³ BEDY: A győri székeskáptalan 407., 404., 402.

akarataból a kanonoki sor végéről Altabak János pápai főesperes (1601–1607) a szentadalberti préposti posztra.⁴⁴

A hozott emberek közül mindössze két személynek a pályája akadt el, köztük az egyik legjobban képzett, volt germanista Baranyai Forrás Péteré, aki 25 évig volt pápai főesperes (1607–1632), és későbbi pályája során sem jutott be a méltóságviselők közé.⁴⁵ A másik a győri barokk irodalom kapcsán sokat emlegetett Nyéki Vörös Mátyás, aki hasonlóképpen 25 évig volt mosoni főesperes (1611–1636), igaz ő közben volt soproni keresztes javadalom birtokosa (1615–1637), majd pápói prépost (1636–1654).⁴⁶

Naprághy két karpapot is kanonoki stallumhoz juttatott. Közülük az egyik Wra-chewich Farkas, aki locsmándi főesperesként kezdte meg pályáját (1607–1609), majd innen került tovább soproni főesperesnek (1609–1632), pályája csúcán éneklőkanonok (1632–1638).⁴⁷ A másik személy káplánja, Beber János mesterkanonok (1613–1618), aki azonban jelentősebb pályát Győrben nem futott be.⁴⁸

Sajnos a forrásadottságok nem teszik lehetővé, hogy a káptalan belső viszonyairól képet lehessen alkotni, de úgy tűnik, hogy Naprághy püspöki évei Balásfy ügyét leszámítva konfliktus nélkül teltek le, ahogy az már jelzésre került. A korabeli magyar katolikus klérus fenegyereke Győrben sem hazudtolta meg magát, így érthető, hogy a káptalan mindent megtett, hogy megakadályozza abban, hogy pozsonyi préposti kinevezését követően (1618. június 2.) megtartsa győri javadalmait, és ebben támogatásra talált Naprághy püspöknél is, aki a magyar egyházi és világi előkelők 1618 decemberében tartott galgóci összejövetelén keményen fellépett Balásfy igényei ellen, aki időközben a bécsi nunciusnál keresett és talált támogatásra.⁴⁹ A viszonylagos harmóniában talán szerepet játszott a püspök személyisége, ill. az, hogy hasonló családi háttérrel érkezett egyházi pályára, mint a káptalan több fontos tagja, Ivánczy János nagyprépost, különben Pethe Márton unokaöccse, vagy éppen Máthéssy György pápói prépost, Máthéssy István váci püspök, győri nagyprépost unokaöccse, vagy Baksay István, Himelreich Tiburtius királyi titkár unokaöccse.⁵⁰ Mindnyájan középnemesi famíliák sarjai voltak, akik hagyományosan az egyik bázisát képezték az egyházi középregének.

⁴⁴ I. m. 397.

⁴⁵ I. m. 402–404.

⁴⁶ I. m. 405–407.

⁴⁷ I. m. 401–402.

⁴⁸ I. m. 404. Beber már 1617 végén, vagy 1618 legelején el kellett, hogy halálazzon, mert Naprághy már 1618. január 4-én utódot ajánl beneficiumára Sopron városhoz intézett levelében Nagyfalvi Gergely személyében (MNL GyMSMSL SVL Lad. L. Fasc. 1. Nr. 33.).

⁴⁹ FRANKL (FRANKNÓI): Pázmány Péter és kora I. 394–432, különösen 407–417. FRANKL (FRANKNÓI): Pázmány Péter levelezése 202–206.

⁵⁰ BEDY: A győri székeskáptalan 391., 395–396., 400. Naprághy Baksai Istvánt mint Himelreich György szentmártoni főpátpát rokonát ajánlja soproni beneficiumra, kiemelve, hogy már tíz éve fáradozik német hitszónokként Győrben. Naprághy levele Sopron városához, 1615. október 3. Kesző (MNL GyMSMSL SVL Lad. LI. Fasc. 3. Nr. 48/25.).

Az újonnan érkezettekéről el lehet mondani, hogy a püspök jól képzett személyeket válogatott a káptalanba, többségük megfordult valamelyik külföldi egyetemen, Bécsben (Balásfy Tamás, Vasváry Szeghy György, Wrachewich Farkas), Bolognában (Nagyfalvy Gergely), Grácban (Böjthe Miklós), Olmützben (Nagyfalvy Gergely, Baranyay Forrás Péter) és Rómában (Nagyfalvy Gergely, Baranyay Forrás Péter, Balásfy Tamás) tanultak.⁵¹ Mint látható a fenti névsorból, közülük többen a kor gyakorlata szerint több képzési helyen is megfordultak. Naprághy emberei közül kevesen léptek tovább, futottak be nagyobb karriert, de többen közülük a következő évtizedek győri életének meghatározó személyiségei lettek. Így a váci püspökségig jutó, élete végén Draskovich György püspökkel elkeseredett küzdelmet folytató Nagyfalvi Gergely, a már emlegetett barokk költő Nyéki Vörös Mátyás, vagy éppen a vagyona nagyobb részét egyházi célokra fordító Wrachewich Farkas.⁵²

Karrieréről tulajdonképpen csak három személy esetében lehet beszélni. Balásfy Tamás pozsonyi préposttá lépett elő (1618), elnyerte a boszniai (1613), végül a pécsi (1621) püspöki méltóságot.⁵³ Naprághy befogadta a káptalanba, ahogy az említésre került, Szentandrassy (Csiky) István szendrői püspököt, aki 1618-ban előbb az erdélyi püspökséget nyerte el, majd 1630-ban a veszprémi püspökségre helyezett át az uralkodó.⁵⁴ Csiky kinevezése azért is tanúságos, mert arra hívja fel a figyelmet, hogy a püspök ugyan elnyerte az uralkodótól a káptalani javadalmak betöltésének jogát a nagypréposti javadalom kivételével, de egyes esetekben az uralkodó, vagy más világi és egyházi személyek ajánlása megköthette a kezét. Jelen esetben Melchior Klesl bíboros és Pázmány Péter esztergomi érsek javaslatára II. Mátyás kérte Naprághytól az Erdélyből száműzött, és a pozsonyi prépostságra hiába pályázó Csiky befogadását, nem utolsó sorban azért, hogy a kamarai jövedelmek a püspök ellátmánya alól tehermentesítésre kerüljenek.⁵⁵ A szendrői püspök végül az örkanonokságot átengedte Nagyfalvynak, akitől cserébe átvette a pápóci prépostságot.⁵⁶

Egyedi karriert tudhatott magáénak az alsólendvai protestáns családból származó Böjthe Miklós, aki gráci tanulmányai idején, 25 évesen tért meg (1608 körül). Nem azonnal döntött az egyházi pálya mellett, tanulmányait követően előbb világiként a vasvári káptalan jegyzője volt (1614. április – 1617 eleje), csak

⁵¹ KISSNÉ BOGNÁR: Magyarországi diákok a bécsi tanintézetekben 620., 654. sz.; VARGA: Magyarországi diákok a Habsburg Birodalom kisebb egyetemein 139., 2240., 2278. sz.; VERESS: A Collegium Germanicum et Hungaricum 9., 10., 12–13. (adatokkal a korábbi tanulmányokra).

⁵² Nagyfalvyra: SZABADY: Nagyfalvi Gergely váci püspök, zalavári apát. Diáriuma lényeges részeit kiadta SZELESTY N.: Naplók és útleírások 57–141. Nyéki Vörös Mátyásra: RMKT XVII/2. 91–244., 449–506. Wrachewich Farkasra újabban: FAZEKAS–KÁDÁR: A győri jezsuita templom 17. századi jótevői 22., 43.

⁵³ Személyére pécsi püspöki processusának kivonatát közölve: TUSOR: A (kora) újkori magyar egyházi archontológia 41–43. A régebbi irodalomból: SZABÓ: Balásfi Tamás püspök és egyh. író.

⁵⁴ TEMESVÁRY: Erdély választott püspökei I. 7–16. és 63–65.; BEDY: A pápóci prépostság 40–41.; PFEIFFER: A veszprémi egyházmegye 55–56.

⁵⁵ II. Mátyás levele Naprághyhoz, 1618. jún. 26. FRANKL (FRANKÓI): Pázmány Péter és kora I. 407.

⁵⁶ SZABADY: Nagyfalvi Gergely 218.; BEDY: A pápóci prépostság 40.

valamikor 1616 végén vagy 1617 elején fogalmazódhatott meg benne a klerikussá válás gondolata. 1617 húsvétján szentelte őt pappá Naprághy és ugyanazon lendülettel ki is nevezte olvasókanonokká. Hogy mi áll a szokatlanul gyors karrier hátterében, nehéz megmondani, mindenesetre a nem sokkal korábban Esztergomból áthozott Vasvári Szeghy Györgyöt Bőjthe kedvéért áthelyezte éneklőkanonoknak. Talán a hiteleshely jobb üzemeltetését várta el az ezen a téren tapasztalatokkal rendelkező Bőjthétől. A villámstartot vevő Bőjthe Miklós 18 évi győri jelenlét után továbblépett az esztergomi káptalanba, ahol szintén az olvasókanonoki méltóságot töltötte be (1634), és ahol egyúttal több éven át Pázmány Péter esztergomi érsek helynöke is volt, elnyerve a szerémi püspöki méltóságot (1637).⁵⁷

Bőjthe személye és korábbi jegyzői működése átvezet az egyházmegye másik káptalanjához, a négy-öt stallumból álló vasvári társaskáptalanhoz, amely a török veszély miatt 1578 óta Vasvár helyett Szombathelyen működött.⁵⁸ Úgy tűnik, hogy ez a testület több gondot okozott a püspöknek, mint saját székeskáptalanja. Ennek leginkább a testület vezetője, prépostja volt az oka. Pethe Márton 1605-ben a Vas megyei nemescsaládból származó ifjabb Chemetey Istvánt, idősebb Chemetey István, Vas megyei alispán egyik fiát állította a testület élére, akit a győri káptalanból helyezett át (1601–1605).⁵⁹ A fiatal vasvári prépost egy sajnos részleteiben nem ismert ügy miatt szembekerült Naprághyval, aki letartóztatta, majd pert indított ellene, amely a győri és esztergomi szentszék után végső fokon a bécsi nuncius előtt ért véget, az ítélet értelmében a püspök kénytelen volt végül visszahelyezni méltóságába a prépostot.⁶⁰ Ezzel azonban nem oldódtak meg a problémák Szombathelyen, erre lehet következtetni abból a negyvenoldalas, 120 tanút felvonultató tanúkihallgatási jegyzőkönyvből, amely 1615 nyarán készült. Ekkor Banovszky Simon esztergomi kanonokot és Egerszegy Jánost azért küldték Szombathelyre Naprághy püspök kérésére, hogy utánajárjanak annak a nagycsütörtöki botrányos esetnek, amikor a prépost ünnepi szertartás előtt felpofozta Nyilassy Péter plébánost és nyilvánosan az oltár előtt szitkozódott, továbbá hogy informálódjanak Pogledith János iskolamester halálának ügyében, aki állítólag a prépost embereinek verésébe halt bele.⁶¹ Ennek tükrében nem tűnik meglepőnek, hogy 1615 második felében maga a prépost is erőszakos cselekmény áldozata lett, édesapjához, id.

⁵⁷ Szerémi processusának közlése, ahonnan számos új adat nyerhető: DEVIĆ–MARTINOVIĆ: Đakovačka i srijemska biskupija 45–66. Régebbi irodalomból: KOLLÁNYI: Esztergomi kanonokok 238.; POÓR: Az Esztergom-Várbeli Szent István 56–84.

⁵⁸ A vasvári káptalanról: SILL: A vasvár-szombathelyi székeskáptalan 173–242.

⁵⁹ BEDY: A győri székeskáptalan 399. Id. Chemetey Istvánról: DOMINKOVITS: Chemetey. Az apa már 1600-ban soproni beneficiumra ajánlotta fiát. DOMINKOVITS: Javadalmak–javadalmasok–patrónusok 94.

⁶⁰ Chemetey István vasvári prépost felvállása a vasvári káptalan előtt nővére, Chemetey Orsolya és férje, Joó László részére, akik a püspökkel folytatott per idején is mellette álltak, ezért vagyona örökösevé teszi őket, 1613. június 28. (MNL VaL XII.1. Vasvár-Szombathelyi Székeskáptalan Hiteleshelyi Levéltára, Jegyzőkönyvek 1613–1615. évi kötet 482. sz., fol. 111r–112r., MNL OL Mikrofilmtár 18534. sz. tekercs).

⁶¹ Esztergomi káptalan tanúkihallgatása, 1615. jún. 29. (GyEL GyKHLt Theca II. Nr. 24740.).

Chemetey Istvánhoz hasonlóan meggyilkolták.⁶² Maga a sértett fél, Nyilassy plébános sem volt teljesen makulátlan hírnevű személy, ugyanis azért kellett a nagyszombati káptalan elhagyni, mert azzal vádolták, hogy tiltott viszonyt folytatott testvére feleségével.⁶³ Szemlélatomást az egyházmegye nyugati szegélyét még kevésbé érintette meg a katolikus megújulás szelleme, még kevésbé a trentói zsinat által sugárzott papi eszmény.

Az egyházmegyei igazgatásában a püspök legfontosabb munkatársai helynökei voltak. A fennmaradt szentszéki jegyzőkönyv tanúsága szerint előbb Máthéssy György olvasókanonok (1610), majd a volt jezsuita Polosticzay András olvasókanonok (1610–1615), illetve Csiky István szendrői püspök őrkanonok segítette őt ebben a minőségben az egyházmegye kormányzásában.⁶⁴ Egyidejűleg Naprághy Nagyfalvy Gergely személyében Kalocsa élére is nevezett ki helynököt, aki szentszéki ügyekben ítélkezett a kalocsai érseki tartomány püspökségeitől a metropolitához fellebbezett ügyekben.⁶⁵ Az új püspök egyik fontos feladata a székesegyház rendbetétele volt. Sajnos, hogy ezen a téren mit tett Naprághy, csupán nagyon homályos adatok állnak rendelkezésre. Telekessy István egyházmegyétörténete, az Arca Noe a homlokzat rendbetételét írja Naprághy javára.⁶⁶

Naprághy másik fontos tette, egyházmegyéje vizitációja volt. A magyar katolikus egyház megújulását képező 1611. évi nagyszombati zsinat előírta, hogy a főesperesek évente vizitálják a gondjaikra bízott kerületet (1611: cap. V.).⁶⁷ Naprághy ezen a téren az átlagnál többet tett, mert azon kevés magyar főpapok közé tartozott a kora újkorban, aki nem elégedett meg főesperesei vizitációra való küldésével, hanem személyes egyházlátogatásra indult, legalábbis az egyházmegye egy részét, a soproni főesperességet maga is végigvizitálta. A soproni főesperesség látogatása 1614 májusában zajlott le, ugyanis egy alsó-ausztriai Klosterrathoz intézett levél szerint 1614 májusában zárta le a kismartoni uradalom és a fraknoi grófság látogatását.⁶⁸ A mosoni főesperesség látogatása később történhetett, erre

⁶² BEDY: A győri székeskáptalan 399. A prépost halála körülményeinek kivizsgálására törvénycikk is született (1618:66. tc.). A prépost halálának 1615. október 3. előtt kellett bekövetkeznie, mert Naprághy ekkor már az utód, a vasvári préposttá kinevezett Köntös János soproni plébános soproni benefíciuma ügyében levelez Sopron városával, 1615. október 3. Kesző (MNL GyMSMSL SVL Lad. II. Fasc. 3. Nr. 48/25.).

⁶³ Kollányi szerint Forgách 1609-ben megfosztotta javadalmától, ezt követően Naprághy fogadta be, előbb a püspöki birtok Keszőn plébános, majd a vasvári káptalan tagja (KOLLÁNYI: Esztergomi káptalan 205.). Vétkét Chemetey hányta a plébános szemére veszekedésük során (GyEL GyKHHt Theca II. Nr. 24740. pag. 12–13.). Id. Chemetey halálára DOMINKOVITS: Chemetey 287. Szombathelyi működésére (1613–1616): HORVÁTH: Szombathely 358.

⁶⁴ Pl. GyEL PL Szentszéki jegyzőkönyv 1. köt. 1600–1666. pag. 61., 84., 150.

⁶⁵ SZABADY: Nagyfalvy Gergely 217–218.

⁶⁶ GyEL PL Telekessy István: Arca Noe pag. 44. (A kézirat használatát Nemes Gábor főlevéltáros úrnak köszönöm, aki a vonatkozó részeket digitálisan a rendelkezésemre bocsátotta). Vö. SZABADY: Telekessy István 139.

⁶⁷ PÉTERFFY: Sacrosancta Concilia 215–216.

⁶⁸ RITTSTEUER: Die Klosterratsakten 133. Nr. 322.

utal az Udvari Kamara és a püspök között 1618 őszén folytatott levelezés, amikor is a kamara a magyaróvári uradalomban végzett vizitáció után kérte az uradalombeli plébániák jövedelemkimutatását átküldeni.⁶⁹ Sajnos a Naprághy-korában végzett egyházlátogatások jegyzőkönyvei nem állnak rendelkezésre, így sem az állapotokról, sem a tapasztaltakról nem lehet átfogó képet alkotni. A töredékesen rendelkezésre álló vizitáció kapcsán keletkezett forrásokból kiderül, hogy több papot felmentett javadalmából. Így például felmentette Kismarton mezőváros plébánosát is, akinek a helyére Johann Koch gutensteini, későbbi szentmargitbányai plébánost javasolta kinevezésre az alsó-ausztriai Klosterratnak.⁷⁰ Másokra ennél is rosszabb sors várt. Naprághy ugyanis, ahogy Batthyány Ferenchez 1614. december 15-én intézett leveléből kiderül, több általa rossz magaviseletűnek ítélt papot elzárattatott. Ugyanakkor kerülte a fellépést a protestáns prédikátorok ellen, csupán az uralkodó által megerősített jogához ragaszkodott, hogy az egyházlátogatás területén található templomokba bejutást nyerjen. Így a zárva talált borbolyai templom miatt összetűzött az egyik evangélikus polgárral, akinek a szakállát is megrángatta az indulatba jött püspök.⁷¹

Szemlátomást szükség volt az erőskezü főpásztori beavatkozásra, hogy az egyházi élet elmúlt évek zűrzavaraiban meglazult keretei újra megerősítésre kerüljenek. Nem volt könnyű az egyházmegye főpásztor helyzete, ugyanis az egyházmegye területéhez képest túl kevés pap állt rendelkezésre. Saját szeminárium híján nem csekély részben kívülről érkező papokkal volt kénytelen a paphiányt orvosolni. Az ebben a tekintetben egy régiót alkotó bajor-osztrák-nyugat-magyarországi terület szegélyére azonban nagyon sok esetben problémás magaviseletű személyek érkeztek, akik azután javadalomba kerülve nem csekély gondot okoztak a világi és egyházi hatóságoknak. Természetesen maga Naprághy is neveltetett papokat, ezek közé tartozott későbbi utóda a győri püspöki székből, Pisky (Püsky) János is.⁷²

Bár úgy tűnik, hogy a tanulmány hőse maga nem játszott kezdeményező szerepet benne, győri püspökségének fontos eredménye volt, hogy megkezdődött az előző évszázadban jóformán felszámolódott szerzetesi közösségek visszatérése az egyházmegye területére, ahol a 17. század elején már csupán a soproni ferences kolostor néhány szerzetese és néhány Körmentre húzódott veszprémvölgyi apáca képviselte a szerzetességet. Utóbbiakat a püspök védelembe is kellett, hogy vegye a földesúr Batthyány Ferencsel szemben, aki rendületlenül bosszantotta azokat

⁶⁹ ÖStA FHKA HFU r. Nr. 116. Konv. 1618. Aug. fol. 107–111.

⁷⁰ RITTSTEUER: Die Klosterratsakten 133–134. Nr. 323–325.

⁷¹ JENEI: Literátorpolitikuskok 141–143.

⁷² ÖStA FHKA HFU r. Nr. 118. Konv. 1619. Apr. fol. 206–213. Pisky bort kért a soproni Szent Kunigunda beneficium házában őrzött borból, a javadalomról az érsek állítólag halála előtt lemondott javára, végül 100 Ft értékű bort kapott tanulmányai folytatására (MNL OL MKaML E 21 1619. ápr. 6. és 28., MNL OL MKL E 15 Nr. 35. ex Apr. 1619). DOMINKOVITS: Javadalmak–javadalmasok–patrónusok 87., 91.

(1610).⁷³ A szerzetesség visszatérése terén a legfontosabb lépés a ferences rend győri kolostorának az újraalapítása volt. Ez mindenekelőtt Hans Breuner főkapitánynak volt köszönhető, aki 1614 tavaszán kijárta a káptalannál, hogy a rend megkapja a romos Szent István-plébániatemplomot, majd ezt követően megszerezte a kolostorépítéshez Naprághy Demeter püspöktől az engedélyt.⁷⁴ Az Udvari Kamarában őrzött források azt mutatják, hogy a győri katolikus német katonaság hátralékos zsoldjának, mintegy 3000 forintnak az átengedésével támogatta a kolostor építését, sőt később fizikai munkával is hozzájárultak az építkezéshez.⁷⁵ A városba visszatért ferencesek azután elsősorban a helyi némettség lelkigondozásában vállaltak komoly szerepet. A püspök hasonlóképpen támogatását adta a pálosok sopronbánfalvi letelepedéséhez is (1614. november 3.).⁷⁶ A kolostori hálózat terebélyesedése azután a következő évtizedben fog majd az egyházmegye területén végbemenni.

4. A püspök halála és hagyatéka

Naprághy 1619. február 22-én halálozott el Győrben, temetésére ugyancsak Győrben, a győri székesegyházban került sor, ahol a sírköve is megmaradt.⁷⁷ Betegeskedéséről egy kiadós gyógyszer számla tanúskodik.⁷⁸ Hagyatéki ügye a főpapi hagyatékok szokásos forgatókönyvét követte: versenyfutás a vagyontárgyak birtokbavétele érdekében a püspöki família, rokonok és szervitorok, illetve a kamarai szervek között. Jobb pozícióból a püspöki környezet tagjai indulnak, akik már a halál estéjén munkához látnak, vitathatatlan előnyüket azonban lassan behozza az állami apparátus, amely nem rest a széthordott hagyatékok visszaszerzése érdekében körülményes vizsgálatokat vezetni. A kalocsai érsek halála utáni néhány hónap eseményeit azért is érdemes nyomon követni, mert megjelennek benne Naprághy környezetének legfontosabb emberei.

Annyiban más Naprághy esete, hogy Nagyfalvi Gergely örkanonok és Bejthe Miklós olvasókanonok két püspöki ember, Budai Márton és Dobos György kíséretében azonnal összeírást végzett, és ennek nyomán a hagyatékok legértékesebb része, az ötvöstárgyak, ereklyék, kárpitok a káptalan őrizetébe kerültek, így menekült meg az érsek által saját temetésére szánt összeget tartalmazó pénzes láda

⁷³ JENEI: Literátor-politikusok 127–128.

⁷⁴ A káptalan 1614. április 12-én a főkapitányhoz írt levelében adta meg az engedélyt, erre egyetértését a főkapitány is rávezette, Naprághy püspök pedig 1614. április 18-án Kismartonban kelt oklevelében adta beleegyezését a ferencesek letelepedéséhez. NÉMETH: Adalékok a győri szentferencrendiek 99–100.; BARKÓ: Ünnepek és városi térhasználat 366–367. (a püspöki engedély hasonmása).

⁷⁵ NÉMETH: Adalékok a győri szentferencrendiek 100.; FAZEKAS: Győr és a jezsuita rend 79.

⁷⁶ MNL OL MKA E 153 Fasc. 585. Nr. 12.). DAP III. 232. (1276. sz.).

⁷⁷ MIKÓ-PÁLFY: A győri székesegyház 146–148.

⁷⁸ GECSÉNYI: Eine Medikamentenrechnung 179–180. Caspar Beuttel győri gyógyszerész 11 héten át szállított gyógyszerek ellenértékét kérte: MNL OL MKaM E 21 1619. ápr. 19.

is tartalmával egyetemben (1000 arany, 300 tallér, 600 magyar Ft).⁷⁹ A káptalan eljárása védelmében arra hivatkozott, hogy ezeket az ingóságokat a püspök még életében szóban a káptalannak ígérte.⁸⁰ Sajnos az ekkor készített összeírások egyelőre nem állnak rendelkezésre.

A káptalan eljárása nem szabott gátat a püspök embereinek, akik amihez csak hozzáfértek, magukhoz vették. A legügyesebbek a kamarások voltak, akik nyilván feladataiknak köszönhetően is helyzeti előnyben voltak a többiekkel szemben. A három kamarás közül Dobos György tűnt a legélelmesebbnek, aki attól sem riadt vissza, hogy az előbb említett pénzesládából 35 aranyat kiemeljen, nyilván ebben csak az vezette, hogy ott így szép kerek összeg maradt vissza, nem kellett a számolással annyit bajlódni. Ezenkívül ő vette magához az érsek mellkeresztjét és püspöki gyűrűjét, hat lovat és egy szederjes (lila/bíbor) színű czafrangot (lótakarót). Más tanúvallomás szerint még egy fekete bársony nyári ruha, zöld tafotával bélelt, szederjes atlasz dolmány, szederjes püspöki ruha is hozzákerült.⁸¹ Loránth Ferenc szerint egy bőrrel fedett kocsi is az ő lelkén szárad, amelyet 1619 tavaszán a pozsonyi arzenálban őriztek.⁸²

Kamarástársa, Szilágyi János mindössze 100–200 Ft értékű marhát vitt el, saját bevallása szerint egy ezüst mosdómedence, hat aranyos pohár, ezüstitányér, hat aranyozott kanál, nyolc ezüst villa, egy sőtartó jutott birtokába, amelyeket kész visszaadni, ha kifizetik hátralékos bérét.⁸³ Horváth Mátyás darabont szerint a harmadik kamarás, Chanaky János még az úr életében, az utolsó este magához vett dolgokat és azokat a köpönyege alatt vitte ki.⁸⁴ De nem ők voltak az egyetlenek, Sárközi Márton és Horváth Pál Eötvös Pál házához két aranyos csészét, lábasokat és egy törött ezüstitányért hoztak.⁸⁵ Hogy a klérus se maradjon ki, egy hintó és hat ló Dobos György közvetítésével Kálly Péter csornai prépost uramhoz került, ugyanitt kötött ki 10–11 ezüst tál, két ezüst csésze.⁸⁶ Volt olyan is, mint Bornemissza Gábor káplán, aki csak „propter conservationem” vett magához dolgokat, amelyeket végül Ivánczy nagyprépost házához vitt, egy mise-ruha, két kisebb oltárra való ezüst gyertyatartó, egy ezüst kehely, három ampolna, oltárra való keszkenő, 1 ezüst turribulum kerül elő vallomásában, mindezeket Dobos ágya alól vette ki, ill. a földről szedegette föl a szétszórt ru-

⁷⁹ Borsay István és mások vallomása, amelyet Naprághy érsek hagyatéka ügyében laki Grebeni Gáspár és nádori ember és Fülei Tamás kanonok, káptalani küldött vett fel (GyEL GyKHHt Lad. 23. Fasc. F. Nr. 292.). Szakolczay Márton volt győri udvarbíró szerint az összeírásnál Gergely deák is jelen volt (uo.).

⁸⁰ Magyar Kamara jelentése, 1619. márc. 20. (MNL OL MKamL E 15 Nr. 67. ex Mart. 1619.).

⁸¹ Borsay István és Nagy Fülöp vallomásai, GyEL GyKHHt Lad. 23. Fasc. F. Nr. 292.

⁸² Loránth Ferenc folyamodványában hozza fel, amelyben a vádak ellen védekezik, hogy valamit elvett volna Naprághy holmijai közül (ÖStA FHKA HFU r. Nr. 118. Konv. 1619. Apr. fol. 13–15.).

⁸³ Szilágyi saját vallomása: GyEL GyKHHt Lad. 23. Fasc. F. Nr. 292.

⁸⁴ GyEL GyKHHt Lad. 23. Fasc. F. Nr. 292.

⁸⁵ Csiky Márton szerint: GyEL GyKHHt Lad. 23. Fasc. F. Nr. 292.

⁸⁶ Bornemissza Gábor káplán vallomása: GyEL GyKHHt Lad. 23. Fasc. F. Nr. 292.

hadarabok közül.⁸⁷ Ez az utóbbi vallomás érzékelteti, hogy a fosztogatás után milyen látványt nyújthatott a püspöki lakás. A teljesen kifosztott tárházban Naszvadi István másnap már nem talált mást, mint egy hitvány szederjes, kopott palástot és egy hitvány fél lótakaró darabot, így kénytelen volt ezekkel beérni.⁸⁸ De nemcsak Győrött zajlott az önhatalmú kárpótlás, a többi hely sem járt jobban. Kopcsányi Pál szombathelyi várnagytól szintén követelte a Magyar Kamara az elvitt holmi visszaadását.⁸⁹ Így azután hiába igyekeztek a Magyar Kamara által kiküldött biztosok, a Győrbe küldött Loránth Ferenc, a Magyar Kamara titkára, a Szombathelyre küldött Lévay Sándor kamarai írnok, a Keszőbe bocsátott Szerdahelyi György kamarai lajstromozó, illetve a Sopronba és Rákosba delegált Partinger Gáspár kamarai pénztáros, nem kellett sok ingóság felvételével megküzdeniük.⁹⁰ A Nagovith István által aláírt és 1619. április 15-i dátumot viselő összesített összeírás jóformán alig tartalmaz ilyesmiket. Győrben a püspök szobájában 2 asztal, 7 szék, egy törött kályha és a három császár portré maradt vissza, Keszőn asztalok, székek és Rudolf császár szakadt portréja várta az összeírókat.⁹¹ Nem meglepő, hogy Loránth Ferenc jelentése nyomán a kamara vizsgálatot kezdeményezett az ügyben.⁹² Ennek folyományaként keletkezett az előbb sűrűn idézett tanúvallatás, és ennek nyomán kezdte meg a Kamara az elvitt ingóságok begyűjtését. A püspök szolgálai közül Csizmadia György által elvitt holmik Hevenessy Lőrinc győri magyar hadbíró felügyelete alá kerültek, Ernst Khollonitsch főkapitány-helyettes bekapcsolásával kérte a Magyar Kamara 1619. április 1-én ezek felszállítását.⁹³ Egy másik szolga, Nagy Fülöp a megszerzett holmit nem magánál tartotta, hanem Czanger Simon győri harmincadellenőrnél helyezte el, a Magyar Kamara így 1619. április 1-én Czangert szólította fel az öreg fekete zsákban hozzávitt portéka és 13 öreg kép kiadására. A holmi értékét állítólag maga Czanger 800 Ft-ra becsülte.⁹⁴ A helyzetet bonyolító

⁸⁷ Bornemissza Gábor káplán vallomása: GyEL GyKHhLt Lad. 23. Fasc. F. Nr. 292.

⁸⁸ Naszvadi István vallomása: GyEL GyKHhLt Lad. 23. Fasc. F. Nr. 292.

⁸⁹ MNL OL E 15 Nr. 96. ex Mart. 1619 (1619. márc. 30.).

⁹⁰ MNL OL MKamL E 15 Nr. 3. ex Mart. 1619 (1619. márc. 1.), Nr. 15. és Nr. 16. ex Mart. 1619 (1619. márc. 5.).

⁹¹ MNL MKa OL E 156 Fasc. 77. Nr. 8. (f).

⁹² Loránt jelentése, amelyben a három kamarást nevesíti a hagyaték elsődleges megkárosítójának (ÖStA HKA Hoffinanz –Ungarn. r. Nr. 118. Konv. 1619. März fol. 14–15., 19.). A szomorú állapotokról: „ubi huc ac tutum Jaurinum venissem, non nisi vacua omnia, direpta, dissipata, atque confracta reperi res aureas, argenteas, pecuniam item, culcitra, et tapecia pretiosa et arte laborata, in manibus capituli huius pro maiori parte, et defuncti domini episcopi cubicularii egregii Georgii Dobo, Joannis Zilagy, Joannis Chanaky existere cognovi, quos ubi ad restitutionem nomine Majestatis Vestrae Sacrae diligenter requisivissem et serio commonefecissem, nescio, quibus ducti rationibus, nihil horum, uti tenebantur, usque dum praestare, vel restituere voluerunt” (uo.). Ernst Kollonitsch győri német főkapitány-helyettes ugyanakkor 1619. február 27-én írt levelében nyolc személyről tud, akik aktívan részt vettek a széthordásban (uo. fol. 16–17.).

⁹³ MNL OL MKamL E 15 Nr.1. és Nr. 2. ex Mart. 1619.

⁹⁴ MNL OL MKamL E 15 Nr. 6. ex April. 1619. és Nr. 39. ex April. 1619 (1619. ápr.11.).

totta, hogy a püspök nem rendelkezett uralkodó által megerősített végrendelettel, sőt az a hír is elterjedt, hogy nincs is végrendelete.⁹⁵

A kamarai hatóságok kérték a káptalantól Naprághy érsek által a székesegyháznak ígért holmik kiadását (1619. március 20., 1619. június 3.), de végül az új püspök, Lépes Bálint elérte, hogy ezek visszakerüljenek az egyház birtokába (1619. július 22.).⁹⁶ Ennek köszönhető, hogy az egyházmegye első történetírója, a már emlegetett Telekessy István arról írhatott, hogy Naprághy a székesegyháznak mindenféle drágaságokat, mellkereszteket, gyűrűket hagyományozott, külön is megnevezve Szent László hermáját, Bornemissza Pál mitráját, Szent István király jáspisból készült aranyozott poharát, továbbá Szent János evangélista poharát, amelyből az a mérget kiitta, legvégül pedig egy arany-ezüst veretekkel ellátott misszálét említett.⁹⁷ Minden bizonnyal Bornemissza Pál mitrája volt az egyik darab a kettő közül, amelyek visszaszolgáltatását Naprághy halála után Ergely Ferenc veszprémi püspök kérelmezte mondván, hogy azokat Ujlaky Lajos püspök halálakor ragadták el, és kerültek Török Istvánhoz, majd jutottak végül meghalt érsek kezébe.⁹⁸ Ez a levél is bizonyítja, hogy Naprághy tudatosan törekedett a kiemelkedő művészeti emlékek megőrzésére, és ennek érdekében anyagi áldozatoktól sem riadt vissza.⁹⁹ A hagyatéki ügy tovább gyűrűzésének Bethlen első támadása vetett véget, amely évekre megakasztotta a magyarországi katolikus egyház megszokott működését.

A püspök halála után rokonságából ketten jelentkeztek. Az egyik unokaöccse (frater genitorialis), Marczaly Miklós, aki 1000 Ft-hoz szeretett volna jutni a nagybácsi hagyatékából.¹⁰⁰ Ezt még az erdélyi évek alatt adta kölcsön megszorult nagybátyjának, de a kamara hosszas számolgatás után arra jutott, hogy már csak 400 Ft jár neki vissza. Rokonát egyébként támogatta a főpap-nagybácsi, 1610-ben szécsényi hadnagyságához kért Thurzó György nádortól támogatást.¹⁰¹ Egy másik rokon, karcsai Somogyi Mátyás gyarmati főkapitány is jelentkezett felesége, Naprághy Dorottya nevében a főpap által az asszonynak ígért ezüstmű, továbbá gabona és bor kiadása érdekében.¹⁰² A Habsburgokhoz mindig hűséges,

⁹⁵ A Magyar Kamara az Udvari Kamarától kért felvilágosítást a végrendelet ügyében, amelyről az a hír terjedt el, hogy familiárisai Bécsbe vitték megerősítés végett, 1619. márc. 7. (MNL OL MKamL E 15 Nr. 21. ex Mart. 1 1619). A végrendelet teljes szövege egyelőre nem ismert, csupán az első része áll rendelkezésre, amelyben csupán a káptalannak már átengedett egyházi szerekről történik említés (GyEL GyKHHt Lad. 23. Fasc. F. Nr. 292.).

⁹⁶ MNL OL MKamL E 15 Nr. 67. ex Mart. 1619, Nr. 7. ex Jun. 1619, E 21 1619. júl. 22. (vö. BOTTLÓ-KAPOSSY: Művészettörténeti regeszták 242. 814. és 816. sz.). Az Udvari Kamara 1619. szept. 14-én kérte az érsek hagyatékában lévő értékek felküldését, de ennek fogantatására nézve nem áll rendelkezésre adat (BOTTLÓ-KAPOSSY: Művészettörténeti regeszták 242., 817. sz.).

⁹⁷ GyEL PL Telekessy István: Arca Noe pag. 78–79.

⁹⁸ MNL OL 1619. máj. 15.

⁹⁹ Könyvmentéseire: VÁSÁRHELYI: A győri Székesegyházi Könyvtár possessorai 230–246.

¹⁰⁰ ÖStA FHKA HFU r. Nr. 118. Konv. 1619. Apr. fol. 30–37., MNL OL MKamL E 15 Nr. 42. ex April. 1619.

¹⁰¹ JENEI: Literátor-politikusok 125–126.

¹⁰² ÖStA FHKA HFU r. Nr. 118. Konv. 1619. Apr. fol. 101., MNL OL MKamL E 21 1619. ápr. 17. és 1619. máj. 18.

bárai címet is nyerő katona beadványában az uralkodó által neki személyesen tett ígéretre tudott hivatkozni.¹⁰³

Néhány kiegyenlített kereskedői számla is felbukkant az érsek halála után, amelyek szövegről (Ulrich Fuchs soproni polgár, Georgius Merwald bécsi polgár), posztóról (Bekkaria Virgil győri polgár), csemegekről (Balthasar Doppelhamer bécsi kereskedő) szóltak. Sajnos ezek alapján nem jutunk közelebb Naprághy személyiségéhez és ízléséhez, legfeljebb a különleges csemegekért kiadott 268 tallér ejthet gondolkozóba.¹⁰⁴ A kalocsai érsek halálhírére egy régi adós, Kovacsóczy István is előállt követelésével, akiknek még az erdélyi időből tartozott 600 arannyal.¹⁰⁵

Az Udvari Kamara és a Magyar Kamara iratsorozataiban nem csupán a püspöki família olyan tagjai jelennek meg, akik ellen eljárás folyt, hanem olyanok is, akik a törvényes utat választva folyamodtak járandóságukért. Ezek közé tartozott Szakolczay Márton győri udvarbíró, 973 Ft-os hátraléka kiegyenlítése érdekében folyamodott a Kamarához, felelegetve 16 éve hűséges szolgálatát. A kép teljességéhez hozzátartozik, hogy 1620 októberében azért bukkan fel a neve Győr megye közgyűlési jegyzőkönyvében, mert az új győri püspök lefogatta őt, és elmaradt számadásai miatt a püspöki udvarban tartotta őt fogva egy ideig. Ha nem is Naprághy idejéből származó számadásokról van szó, némi adalékot szolgáltat Szakolczay kötelességről alkotott fogalmához.¹⁰⁶ Szintén elmaradt járandóság után folyamodott Szakács Ferenc, aki valószínűleg, mint a neve is mutatja, a püspök szakácsa lehetett, és akinek évi 100 Ft fizetés járt pénzben és egyéb természetbeni juttatásban és már két éve nem kapta meg járandóságát.¹⁰⁷

Naprághy halálával nem tűntek el udvartartásának egykori tagjai, közülük többen is gyökeret vertek a nyugat-magyarországi régióban. A három sokat emlegetett kamarás közül Dobos György talán azonos azzal a Dobos Györggyel, akinek a hitvese Angrano Ilona 1631-ben végrendelkezett, aki 1635-ben Győr megye adószedője, és aki azután az Angranokkal igen csúnya perbe bonyolódott.¹⁰⁸ Szilágyi János betagolódását a helyi társadalomba mi sem mutatja jobban, minthogy 1626 első felében Győr megye alispánsági címét is viselte.¹⁰⁹ 1626. július 20-án már özvegyét, Szeghy Katalint említik, aki különben a Naprághy által Győrbe hozott Szeghy másként Vasváry György győri olvasókanonok testvére.¹¹⁰ Maradt a nyugat-magyarországi térségben Buday Márton, Nap-

¹⁰³ MNL OL MKamL E 21 1619. ápr. 17. Mellékelve két supplikáció is Somogyitól, ezek egyikében feleségét az érsek „Schwester”-nek nevezi.

¹⁰⁴ Fuchs: MNL OL MKamL E 21 1619. máj. 6. – Merwald: MNL OL MKamL E 21 MNL OL MKamL E 21 1619. márc. 2. és ápr. 17. – Bekkaria: MNL OL MKL E 15 Nr. 65. ex Mart. 1619.– Doppelhammer: MNL MKamL OL E 21 1619. márc. 5. és máj. 15.

¹⁰⁵ MNL OL MKamL E 21 1619. máj. 15. (Az Udvari Kamara leiratához mellékelve Kovacsóczy supplikációja).

¹⁰⁶ ÖStA FHKA HFU r. Nr. 118. Konv. 1619. Apr. fol. 99., MNL OL MKamL E 15 Nr. 96. ex Apr. 1619 (1619. ápr. 30.), E 15 Nr. 32 ex Mai 1619 (1619. máj. 20.), E 21 1619. máj. 6. A közgyűlési jegyzőkönyvbeli említés: GyMKJK II. 34. (196. sz.).

¹⁰⁷ MNL OL E 21 1619. máj. 15. és E 15 Nr. 3 ex Jun. 1619 (1619. jún. 3.) és E 21 1619. jún. 19.

¹⁰⁸ HORVÁTH: Győri végrendeletek II. 19–21.; GyMKJV III. 57. (417. sz.), 59. (433. és 434. sz.).

¹⁰⁹ GECSÉNYI: Győr vármegye közigazgatása 188. Korábban megyei esküd: GyMKJK II. 54. (350. sz.).

rághy talán legfontosabb familiárisa is, aki már 1609-ben eljárt Prágában ura győri püspöksége ügyében, és aki azután előbb Szombathelyen (1613), majd Sopronban szolgált urának.¹¹¹ 1623-ban Győr megye fellebbezési széken működő ülnöke.¹¹² Buday igen gazdag vagyonról végrendelkezett 1625. július 28-án a győri káptalan előtt.¹¹³ A régi familiárisok közé sorolható Baksai (Baxai) Péter, aki Naprághy kamarásaként nyert címerbővítést és nemességmegújítást 1609-ben. Kettejük közötti szoros kapcsolatra utal, hogy a magyar címereslevelek gyakorlatában szokatlan módon az adományozott címer képe felett megtalálható a patrónus, Naprághy címere és jelmondata is (Auxilium meum a Domino). A megadományozott édesapja, Baksai András a győri és veszprémi erősségekben szolgált a török ellen, Szinán ostroma idején egy kitöréskor veszítette életét.¹¹⁴ Baksai később Naprághy utolsó győri éveiben szombathelyi provizorként működött.¹¹⁵

Végezetül néhány szót kell szólni Naprághy közvetlen környezetének egyházi tagjairól, a mellette működő káplánokról. Közéjük tartozott a korábban már említett Beber János, akiről mint volt káplánjáról emlékezett meg Sopron városához intézett levelében, és aki előbb karpapként (1607–1613), majd kanonokként működött Győrben (1613–1618).¹¹⁶ 1614-ben és 1615-ben is mint Naprághy káplánja jelenik meg a forrásokban Rederius János, akiről sajnos többet nem tudunk azontúl, hogy ura egy soproni beneficiumra ajánlotta, ill. hogy 1615-ben Varasdy Anna gyámja volt.¹¹⁷ A harmadik ismert káplán, Bornemissza Trombitás Gábor, aki Naprághy utolsó éveiben szolgált az érsek mellett, és aki az érsek halála után felvett tanúkihallgatásban is előkerült már. Bornemisszát az utód Lépes Bálint győri kanonokká nevezte ki, később elnyerte a kalocsai nagyprépostságot és türjei prépostságot, valamint nagyhöflányi javadalmas. 1623-ban Lépes Bálint a soproni plébánosságra ajánlotta őt, de nem választották meg.¹¹⁸

5. Összefoglalás

¹¹⁰ GyMKJK II. 114. (674. sz.)

¹¹¹ 1613-ban a szombathelyi uradalom prefektusa (MNL VaML XII.1. Vasvár-Szombathelyi Székeskáptalan Hiteleshelyi Levéltára, Jegyzőkönyvek 1613–1615. évi kötet 481. sz., MNL OL Mikrofilmtár 18534. sz. tekercs), Naprághy halálakor a soproni ház élén állt (MNL OL MKaML E 21 ad 1619. márc. 5.).

¹¹² GyMKJK II. 56. (365. sz.), 67. (425. sz.)

¹¹³ GyEL GyKhhLt Végrendeleti könyvek 1. köt. pag. 193–196. Végrendelete komoly pert vont maga után az érdekeiben magát sértve érző Nagyfalvi Gergely miatt: Tusor: Zsinati és nunciatúriai bíráskodás 247–258.

¹¹⁴ MNL OL P 1881 1_5. Az oklevél a címereslevelek online adatbázisában digitálisan is elérhető (Ez-úton köszönöm Avar Antonnak, hogy felhívta a figyelmemet erre a darabra). A libellus formátumban kiállított, igen díszes, felségpecséttel ellátott címereslevelet 1611. augusztus 31-én Győr megye közgyűlésén hirdették ki.

¹¹⁵ MNL OL E 15 Nr. 7. ex April 1619 (1619. ápr. 3.)

¹¹⁶ MNL GyMSML SL SVL Lad. L. Fasc. 1. Nr. 33.

¹¹⁷ DOMINKOVITS: Javadalmak–javadalmasok–patrónusok 94.; GyEL PL Szentszéki jegyzőkönyv 1. köt. 1600–1666. pag. 85–86.

¹¹⁸ BEDY: A győri székeskáptalan 408.; MNL GyMSML SVL Lad. LI. Fasc. 3. Nr. 44/27., Nr.44/28., Nr.44/33, Nr.44./34. Ferencffy Lőrinc, a Magyar Udvari Kancellária titkára 1622. október 7-én kelt levelében mint régi barátját ajánlotta Sopron város figyelmébe (uo. Lad. L. Fasc. 1. Nr. 58.).

Naprághy Demeter ugyancsak bő egy évtizedig állt az egyházmegye élén, működése azonban nem maradt nyom nélkül. Nem csupán az általa Győrbe hozott Szent László-herma, a Bornemissza Pál erdélyi püspöknek tulajdonított mitra és könyvtárának maradványai tanúskodnak működéséről, hanem a fent elmondottak alapján fontos szerepet játszott a török utáni idő zűrzavaros egyházi állapotainak rendezésében, és ezzel hozzájárult ahhoz, hogy a következő évtizedekben egy szélesebb léptékű megújulás bontakozzon ki a győri egyházmegyében.

FORRÁSOK

- ELTE EK Kt = Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár Kézirattára
Coll. Heven. = Collectio Hevenessyana
- GyEL = Győri Egyházmegyei Levéltár
GyKHhLt = Győri Káptalan Hiteleshelyi Levéltár
GyKMLt = Győri Káptalan Magánlevéltára
PL = Püspöki Levéltár
- MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest)
MKL = Magyar Kancellária Levéltára
A 35 Conceptus expeditionum
A 57 Libri regii
A 129 Minutae Pragenses
- MKA = Magyar Kamara Archivuma
E 156 Urbaria et conscriptiones
- MKamL = Magyar Kamara Levéltára
E 15 Expeditiones Camerales
E 21 Benignae Resolutiones
- MNL GyMSMSL = Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára
- SVL = Sopron Város Levéltára
- MNL VaL = Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára (Szombathely)
- OSzK Kt = Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár (Budapest)
Fol. Lat. = Folio Latina
- ÖStA = Österreichisches Staatsarchiv (Wien)
FHKA = Finanz- und Hofkammerarchiv
Alte Hofkammer
HFU = Hoffinanz Ungarn, Hoffinanz Ungarn Akten
- HHStA = Haus-, Hof- und Staatsarchiv
HA = Hausarchiv
UA AA = Ungarische Akten, Allgemeine Akten

SZAKIRODALOM

- ANGYAL: Magyarország története = ANGYAL DÁVID: Magyarország története II. Mátyástól III. Ferdinánd haláláig. (A magyar nemzet története 6.) Budapest, 1898.
- BARKÓ: Ünnepek és városi térhasználat = BARKÓ GÁBOR ÁGOSTON: Ünnepek és városi térhasználat a kora újkori Győrben a ferencesek példáján. In: Jezsuita jelenlét Győrben a 17–18. században. Tanulmányok a 375 éves Szent Ignác-templom történetéhez. Szerk. FAZEKAS ISTVÁN – KÁDÁR ZSÓFIA – KÖKÉNYESI ZSOLT. Győr, 2017. 365–381.
- BEDY: A győri székeskáptalan = BEDY VINCE: A győri székeskáptalan története. (Győregyházmegye múltjából III.) Győr, 1938.
- BEDY: A pápóci prépostság = BEDY VINCE: A pápóci prépostság és perjelség története. (Győregyházmegye múltjából VI.) Győr, 1939.
- BÉKEFI: A pilisi apátság II. = BÉKEFI REMIG: A pilisi apátság története II. 1541–1814. Pécs, 1892.
- BOTTLÓ-KAPOSSY: Művészettörténet regeszták = BOTTLÓ BÉLA – KAPOSSY JÁNOS: Művészettörténeti regeszták a királyi határozatokból és rendeletekből. Művészettörténeti Értesítő 9. (1960:3) 237–244.
- BŰZEK: Handlungsspielräume des Oberkammerdieners Philip Lang = BŰZEK, Václav: Handlungsspielräume des Oberkammerdieners Philip Lang von Langenfels am Kaiserhof zu Beginn des 17. Jahrhunderts. In: Die weltliche und kirchliche Elite aus dem Königreich Böhmen und Königreich Ungarn am Wiener Kaiserhof im 16.–17. Jahrhundert. Hrsg. von ANNA FUNDARKOVA und ISTVÁN FAZEKAS. (Publikationen der ungarischen Geschichtsforschung in Wien 8.) Wien, 2013. 369–384.
- DAP = Documenta artis Paulinorum. A magyar rendtartomány kolostorai I–III. A kötet anyagát gyűjtötte Gyéressy Béla. Sajtó alá rendezte Tóth Melinda, ifj. Entz Géza, Széphelyi Frankl György. Budapest, 1976–1978.
- DÁVID–GODA–THIRRING: Sopron belvárosának házai és háztulajdonosai = DÁVID Ferenc – GODA Károly – THIRRING Gusztáv: Sopron belvárosának házai és háztulajdonosai 1488–1939. Sopron, 2008.
- DEVIĆ–MARTINOVIĆ: Đakovačka i srijemska biskupija = ANTUN DEVIĆ – ILJA MARTINOVIĆ: Đakovačka i srijemska biskupija. Biskupski procesi i izvještaji 17. i 18. skoljeće. Zagreb, 1999.
- DOMINKOVITS: Chemetey = DOMINKOVITS Péter: Chemetey István Vas vármegyei alispán végrendelete 1604. Adalék Szombathely mezőváros 17. század eleji nemesi társadalmához. Savaria – A Vas Megyei Múzeumok Értesítője 34. (2011:1) 287–300.
- DOMINKOVITS: Javadalmak – javadalmasok – patrónusok = DOMINKOVITS PÉTER: Javadalmak – javadalmasok – patrónusok. Adatok és szempontok Sopron szabad királyi város egyháztörténetének várospolitikai kutatásához a 17. század első feléből. In: In labore fructus. Jubileumi tanulmányok Győregyházmegye történetéből. Szerk. NEMES GÁBOR – VAJK ÁDÁM. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai – Források, feldolgozások 13.) Győr, 2011. 77–102.
- FAZEKAS: A reform útján = FAZEKAS ISTVÁN: A reform útján. A katolikus megújulás Nyugat-Magyarországon. (Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai – Források, feldolgozások 20.) Győr, 2014.
- FAZEKAS: Győr és a jezsuita rend = FAZEKAS ISTVÁN: Győr és a jezsuita rend a 17. században – Szereplők, érdekek, ellenérdekek. In: Jezsuita jelenlét Győrben a 17–18. században. Tanulmányok a 375 éves Szent Ignác-templom történetéhez. Szerk. FAZEKAS ISTVÁN – KÁDÁR ZSÓFIA – KÖKÉNYESI ZSOLT. Győr, 2017. 63–85.

- FAZEKAS: Katolikus főpapok a központi hivatalokban = FAZEKAS ISTVÁN: Katolikus főpapok a központi hivatalokban a 16. században. In: Egyházi társadalom a Magyar Királyságban a 16. században. Szerk. VARGA SZABOLCS – VÉRTESI LÁZÁR. (Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis 17.) Pécs, 2017. 271–291.
- FAZEKAS: A Magyar (Udvari) Kancellária és hivatalnokai = FAZEKAS ISTVÁN: A Magyar (Udvari) Kancellária és hivatalnokai 1527 és 1690 között. Akadémiai doktori értekezés. Kézirat. Budapest, 2018.
- FAZEKAS–KÁDÁR: A győri jezsuita templom 17. századi jötevői = FAZEKAS ISTVÁN – KÁDÁR ZSÓFIA: A győri jezsuita templom 17. századi jötevői, a támogatók körének rekonstrukciója. In: Jezuista jelenlét Győrben a 17–18. században. Tanulmányok a 375 éves Szent Ignác-templom történetéhez. Szerk. FAZEKAS ISTVÁN – KÁDÁR ZSÓFIA – KÖKÉNYESI ZSOLT. Győr, 2017. 13–59.
- FRANKL (FRAKNÓI): Pázmány Péter és kora = FRANKL (FRAKNÓI) VILMOS: Pázmány Péter és kora I–III. Pest, 1868–1872.
- FRANKL (FRAKNÓI): Pázmány Péter levelezése = FRANKL (FRAKNÓI) VILMOS: Pázmány Péter levelezése I. 1606–1625. (Monumenta Hungariae Historica I. 19.) Budapest, 1873.
- GECSÉNYI: Eine Medikamentenrechnung = GECSÉNYI LAJOS: Eine Medikamentenrechnung von Győr (Raab) aus dem Jahre 1619. Orvostörténeti Közlemények 125–132. (1989–1990) 177–181.
- GECSÉNYI: Győr vármegye közigazgatása = GECSÉNYI LAJOS: Győr vármegye közigazgatása és tisztikara. In: Uő.: Gazdaság, társadalom, igazgatás. Tanulmányok a kora újkor történetéből. Győr, 2008. 165–190.
- GyMKJK I.–IV. = Győr vármegye nemesi közgyűlési és törvénykezési jegyzőkönyveinek regesztái. Kiad. GECSÉNYI LAJOS. I. 1581–1616., II. 1617–1626., III. 1627–1637., Győr, 1990–2004.
- HC = Hierarchia Catholica medii et recentioris aevi, sive Summorum Pontificum, S. R. E. Cardinalium, ecclesiarum Antistitum series. I–VIII. Ed. GUILMUS VAN GULIK – CONRADUS EUBEL – PATRICIUS GAUCHAT – LUDOVICUS SCHMITZ-KALLENBERG – REMIGIUS RITZLER – PRIMIUS SEFRIN. Momasterii–Patavii, 1913–1978.
- HORVÁTH: Győri végrendeletek = HORVÁTH JÓZSEF: Győri végrendeletek II. 1631–1654. Győr, 1996.
- HORVÁTH: Szombathely = HORVÁTH TIBOR ANTAL: Szombathely a XV–XVIII. században. (Acta Savariensia 8.) Szombathely, 1993.
- ILA: Az 1614-iki linzi egyetemes gyűlés = ILA BÁLINT: Az 1614-iki linzi egyetemes gyűlés. A Gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve 4. (1934) 231–253.
- JENEI: Az utolsó magyar humanista főpap = JENEI FERENC: Az utolsó magyar humanista főpap, Náprági Demeter. Irodalomtörténeti Közlemények 69. (1965) 137–151.
- JENEI: Literátor-politikusok = Literátor-politikusok levelei Jenei Ferenc gyűjtéséből (1566–1623). Sajtó alá rendezte Jankovics József. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 5.) Budapest–Szeged 1981.
- KENYERES: A végvári és mezei hadak = KENYERES ISTVÁN: A végvári és mezei hadak éllemezési szervezete a XVI. században. Fons 9. (2002:1-3) 163–202.
- KARLINSZKY–VARGA: Folyamatosság és változás = Folyamatosság és változás. Egyházszervezet és hitélet a veszprémi püspökség területén a 16–17. században. Szerk. KARLINSZKY BALÁZS – VARGA TIBOR LÁSZLÓ. Veszprém, 2018.
- KISSNÉ BOGNÁR: Magyarországi diákok = KISSNÉ BOGNÁR KRISZTINA: Magyarországi diákok a bécsi tanintézetekben 1526–1789. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 13.) Budapest, 2004.
- KÓMÍVES: Nyéki Vörös Mátyás = KÓMÍVES NÁNDOR KOLOS: Nyéki Vörös Mátyás élete és munkái. Csorna, 1918.

- MIKÓ–PÁLFFY: A győri székesegyház = MIKÓ ÁRPÁD – PÁLFFY GÉZA: A győri székesegyház késő reneszánsz és barokk sírkövei (16–17. század). Művészettörténeti Értesítő 48. (1999) 139–140.
- MOE X. = Magyar Országgyűlési Emlékek. Monumenta comitalia regni Hungariae. 1526–1606. X. 1602–1604. Szerk. FRAKNÓI VILMOS – KÁROLYI ÁRPÁD. (Monumenta Hungariae Historica III.) Budapest, 1890.
- NEMES: „... a mikor az korcsmának ideie lett uolna.” = NEMES GÁBOR: „... a mikor az korcsmának ideie lett uolna”. A győri káptalan újbátori borkimérése a XVII. században. Arabona 49. (2011:2) 33–48.
- NÉMETH: Adalékok a győri szentferencrendiek = NÉMETH AMBRUS: Adalékok a győri szentferencrendiek egykori győri kolostorának történetéhez. Győri Szemle 2. (1931) 96–104., 200–208.
- PÉTERFFY: Sacrosancta Concilia = CAROLUS PÉTERFFY: Sacrosancta Concilia Regni Hungariae in Regno Hungariae. I–II. Posonii, 1742.
- PFEIFFER: A veszprémi egyházmegye = PFEIFFER JÁNOS: A veszprémi egyházmegye történeti névtára (1630–1950). (Dissertationes hungaricae ex historia ecclesiae VIII.) München, 1987.
- POÓR: Az Esztergom-várbeli Szent István = POÓR ANTAL: Az Esztergom-várbeli Szent István első vértanúról nevezett prépostság története. (A Szent-István-Társulat tudományos és irodalmi osztályának felolvasó üléseiről 74.) Budapest, 1909.
- RITTSTEUER: Die Klosterratsakten = JOSEF RITTSTEUER: Die Klosterratsakten über das Burgenland. (Burgenländische Forschungen 30.) Eisenstadt, 1957.
- RMKT XVII/2. = Régi Magyar Költők Tára: XVII. század, 2. Pécseli Király Imre, Miskolczi Csulyak István és Nyéki Vörös Mátyás versei. Kiad. JENEI FERENC – KLANICZAY TIBOR – KOVÁCS JÓZSEF – STOLL BÉLA. Budapest, 1962.
- Schematismus venerabilis cleri almae dioecesis Jaurinensis = Schematismus venerabilis cleri almae dioecesis Jaurinensis pro anno domini 1928 (mense Julio). Jaurini, 1928.
- SILL: A vasvár-szombathelyi székeskáptalan = SILL FERENC: A vasvár-szombathelyi székeskáptalan történetének vázlata. A 200 éves szombathelyi egyházmegye emlékkönyve [s. d.], 173–242.
- SZABADY: Draskovich György = SZABADY BÉLA: Draskovich György győri püspök élete és kora (1599–1650). In: A 300 éves soproni szentbenedekrendi Sz. Asztrik kat. gimnázium jubileumi értesítője az 1935/36. isk. évről. Sopron, 1936. 15–115.
- SZABADY: Nagyalv Gergely = SZABADY BÉLA: Nagyalv Gergely váci püspök, zalavári apát (1576–1643). Pannonhalmi Szemle 7. (1932) 213–232.
- SZABADY: Telekesy István = SZABADY BÉLA: Telekesy István egri püspök, a győri egyházmegye történetírója. Győri Szemle 12. (1941) 1–17., 50–61., 129–142.
- SZABÓ: Balásfi Tamás = SZABÓ IGNÁC: Balásfi Tamás püspök és egyh. író élete és művei. Új Magyar Sion 11. (1897) 122–133., 184–209.
- SZELESTEI: Naplók és útleírások = SZELESTEI N. LÁSZLÓ: Naplók és útleírások a 16–18. századból. Budapest, 1998.
- SZILÁGYI: Bocskay István és Illésházy István levelezése = SZILÁGYI SÁNDOR: Bocskay István és Illésházy István levelezése 1605 és 1606-ban: legnagyobb részt a köpcsényi levéltárban lévő eredetiekről. I–III. Történelmi Tár 1878. 1–84., 273–338., 579–652.
- TEMESVÁRY: Erdély választott püspökei = TEMESVÁRY JÁNOS: Erdély választott püspökei I. Szamosújvár, 1913.
- TUSOR: Pázmány, a jezsuita érsek = TUSOR PÉTER: Pázmány, a jezsuita érsek. Kinevezésének története, 1615–1616. (Collectanea Vaticana Hungariae I/13.) Budapest–Róma, 2016.

- TUSOR: A (kora) újkori magyar egyházi archontológia = TUSOR PÉTER: A (kora) újkori magyar egyházi archontológia és a kánoni kivizsgálási jegyzőkönyvek. In: Egyházi társadalom a Magyar Királyságban a 17. században. Szerk. VARGA SZABOLCS – VÉRTESI LÁZÁR. (Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis 17.) Pécs, 2017. 13–48.
- TUSOR: Zsinati és nunciatúriai bíraskodás = TUSOR PÉTER: Zsinati és nunciatúriai bíraskodás a kora újkori Magyarországon (Forrásközlés 1628-ból). *Lymbus* 2018. 245–264.
- VANYÓ: A győri püspökség = VANYÓ TIHAMÉR: A győri püspökség 1629-ben. *Pannonhalmi Szemle* 6. (1931) 135–139.
- VARGA: Magyarországi diákok = VARGA JÚLIA: Magyarországi diákok a Habsburg Birodalom kisebb egyetemein és akadémiáin 1560–1789. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 9.) Budapest, 2004.
- VÁSÁRHELYI: A győri Székesegyházi Könyvtár possessorai = VÁSÁRHELYI JUDIT: A győri Székesegyházi Könyvtár possessorai. *Magyar Könyvszemle* 96. (1980) 117–130., 230–263., 325–349.
- VERESS: A római Collegium Germanicum et Hungaricum = VERESS ENDRE: A római Collegium Germanicum et Hungaricum magyarországi tanulóinak anyakönyve és iratai I. Anyakönyv (1559–1917) (*Fontes rerum Hungaricarum* II.) Budapest, 1917.

DEMETER NAPRÁGHY'S ACTIVITY AS BISHOP OF GYŐR (1607–1619)

The aim of this paper is to introduce Demeter Naprághy's period of life that he spent as Bishop of Győr and the main results of his activity. The first two decades of the 17th century brought a difficult period to the Hungarian Catholic Church. The Hungarian bishops had to find their way between the forces of the Habsburg Ruler and the feudal orders of the Habsburg provinces. The first part of the study tries to place Naprághy's political activity into this field of forces, who built good relations with both the Ruler and the leaders of the Hungarian feudal orders. His political activity had a strong impact also on his ecclesiastic work which is the main focus in the second part of this paper. This part focuses on the following main issues: the episcopal estates and the episcopal revenues; the episcopal residences and Naprághy's place of living in the diocese; the relationship between the bishop and the captain-general of Győr; the operation of the two Chapters active in the Diocese; the introduction of the Chapter of Győr and the Chapter of Vasvár including their staff; the situation of the monastic orders (the re-establishment of the Franciscan Order of Győr); the ecclesiastical body of the diocese and the moves taken for reforming this body (a summary of the data having been taken during his personal visitations in 1615). The final part summarises the information concerning the death and the heritage of the bishop.

István Fazekas

Dominkovits Péter

NAPRÁGHY DEMETER GYŐRI PÜSPÖK ÉS SOPRON VÁROSA EGY KATOLIKUS FŐPAP ÉS A DUNÁNTÚLI EVANGÉLIKUSOK CENTRUMA¹

A 17. század elején a győri egyházmegye egyetlen szabad királyi városa Sopron volt, ahol a felvidéki városokat követően a Magyar Királyság városhálózataán belül az első között jelentek meg a reformáció tanai,² Magyarországon az első Luther elleni vizsgálatot 1524. október 22–30. között Sopronban tartották. Moritz Pál és felesége ellen nem csak az a tanúkkal bizonyított vád fogalmazódott meg, hogy bőjti napokon húst és tojást ettek, de az is, hogy kereskedelmi kapcsolataik révén lutheránus könyveket tartanak. Ez utóbbit Moritz beismerte és a könyveket a városi tanácsnak beszolgáltatta. A tiltott könyveket 1524. október 30-án a város főterén ünnepélyesen elégették, Moritznak pedig bűnbocsánatot kellett kérnie.³ Az új vallási tanok rohamos terjedését kitűnően illusztrálja az a tény, hogy az 1560-as években a város lakossága nyíltan kiállt a reformáció mellett. Ezt a helyzetet a városi tanács kihasználta a katolikus javak saját kezelésbe vételére. E folyamat egyik lépése volt, midőn 1574-ben a plébániai iskolát a magisztrátus kivette a plébános hatásköréből, és azt négy tanerős városi iskolává alakította át.⁴ Az egyházmegye egyetlen szabad királyi városának lakosságszáma a 17. század első harmadának a végén az adóösszeírásokat felhasználó becslés alapján 3900-4000 főre tehető.⁵ Ez a lélekszám európai összehasonlításban a kisvárosok között helyezi el Sopront, míg a Habsburg monarchiában viszonylag gyakoriak voltak az ilyen nagyságú települések.⁶

A 17. század első felében a Sopron város evangélikus városvezető elitjének élén álló Lackner Kristóf több alkalommal viselte a városbírói (és a polgármesteri hivatal), és városát több diétán is képviselte (így az 1607. évi országgyűlésen, 1613. évi polgármesterré választásakor, miképpen az 1614 júliusában meghirdetett pozsonyi országgyűlésen is.) E diétán a karok és rendek őt is megválasztották a Linzbe, az uralkodóhoz tárgyalásra bocsátott küldöttségben, amelyben számos főpapot találhatunk. Így a kilenc követ elsőjeként itt találjuk Naprághy Demeter kalocsai érseket, a győri püspökség adminisztrátorát, vagy Lépes Bálint királyi kancellárt, Domitrovich zágrábi püspököt vagy Révay Péter koronaórt. Ez is kitűnő alkalom volt ahhoz, hogy Lackner személyes kapcsolatokat alakítson

¹ A szerző itt szeretné megköszönni Vajk Ádámnak a kézirat továbbfejlesztése ügyében tett szakmai tanácsait.

² CSEPREGI: A reformáció 29–31.

³ MOLLAY: Kereskedők 13.; MOLLAY: Das Geschäftsbuch 31.

⁴ DOMINKOVITS: Forrásaink 11–12.

⁵ GRANASZTÓI: Becslés 314.; Sopron városatlasz 22–27.

⁶ WINKELBAUER: Ständefreiheit 91–93.

ki az ország több befolyásos kormányzati szerepet játszó hivatalviselőjével, illetve a főpapság több tagjával.⁷ Lackner elsősorban városát szolgáló humanista volt, a felekezeti hovatartozását felülírta a városa gyarapodásáért végzett pragmatizmusa, városdiplomáciája. Így személyesen is jó kapcsolatot ápolt több katolikus státushoz tartozó főpappal, így a mindenkori győri püspökkel is. Lackner életrajzírója szerint a Naprágyval kötött humanista tudós barátság jegyében és e kapcsolat hatása alatt született meg a püspök és Sopron címerét emblematisztikusan elemző munkája, a *Maiestas Hungariae Aquilae* művében a városkapu fölötti sasos címer és a püspöki címer értelmezését adja. Ebben a sas nem egy konkrét uralkodó, hanem az elvont maiestas fogalom a fenségesség szimbolikus ábrázolására szolgál. Konkrét politikai üzenete pedig a szülőföld, illetve a békeszerető fejedelem iránti hűség.⁸

Minthogy Hetési Pethe Márton püspökkel a városnak, elsősorban a tizedek megadása miatt konfliktusos viszonya volt,⁹ hivatali utódával, az utolsó humanista főpapként számon tartott Naprághy Demeter püspökkel¹⁰ jobb viszonyra törekedett az evangélikus városvezetés. E törekvés jeleként a városvezető elítélte tartozó Fauth Márk kortársi krónikája szerint pontosan meg nem nevezett időpontban őt Jakob Stainerrel Naprághyhoz küldte a városi tanács, még hivatalos beiktatása előtt a leendő püspököt szállásán keresték fel. Az elbeszélő szerint Naprághy a városi küldötteknek előre vetítette a soproni katolikusok megerősítésére végbeviendő legfontosabb szándékait. A tanácstól el kívánja venni a beneficiumba iktatás jogát, hisz ez a püspök joga, és ő nem fog e javadalmakba evangélikusokat behelyezni, miképpen nem tette ezt egykor Draskovich kardinális sem. Sőt megígérte nekik, hogy azokat visszaszerzi a katolikusok számára.¹¹ Az egykorú városi kamarási számadásokból egyértelműen kitűnik, hogy Naprághy 1607-ben nagyon intenzív kapcsolatot tartott fenn Sopron város magisztrátusával. Ez év június 28-án egy ajándékokat vivő városi küldöttség ment Szombathelyre a főpaphoz.¹² Ez év október 9-én a főpap volt a város vendége.¹³ Két hónappal később a város magisztrátusa kereste a főpap kedvét, midőn tokhalat ajándékozott neki. Miképpen Szent Miklós-napon is kisebb ajándékkal kedveskedett Naprághynak.¹⁴ Egy 1610. augusztus első felében keletkezett bejegyzés arra a személyi körre is rámutat, hogy a város politikai elitjéből kik azok, akik Lackneren kívül többnyire a főpaphoz menő városi küldöttségek

⁷ TÓTH: Lackner 125–127.

⁸ A könyv megjelent 1617-ben Farkas Imre Sopronkeresztúri nyomdájában: RMNy II. 1136.; Kovács: Lackner 88–114., SEMMELWEIS: Der Buchdruck 61. (Nr 15.).

⁹ KOVÁCS: Die Chronik 144–145.

¹⁰ JENEI: Az utolsó magyar 137–151.

¹¹ KOVÁCS: Die Chronik 145.

¹² MNL GyMSMSL SVL KAR 1607. 92. p.

¹³ MNL GyMSM SL SVL KAR 1607. 97. p.

¹⁴ MNL GyMSM SL SVL KAR 1607. 100. p.

tagjai voltak. Ők, Matthias Kramer, Joachim Dornfeld egyértelműen a belső tanács szűk városvezető elitjébe tartoztak.¹⁵

Naprághy Demeter püspökségének időszaka (1607–1619) ugyanakkor egybeesett a magyar katolikus megújulás, és ezen belül a győri egyházmegye megújulásának a kezdetével. Elődeivel szemben Naprághy volt az első püspök, aki nem töltött be országos kormányzati tisztséget, sem kancellár, sem helytartó nem volt. Valószínűsíthetően részben a központi kormányzati tisztségek és feladatok hiányának, részben a katolikus reform iránti elkötelezettségének köszönhető az, hogy a kor győri püspökei közül ő volt az egyetlen, aki a 17. században személyesen vizitálta körbe egyházmegyéjét.¹⁶ Beiktatását követően Naprághy új soproni plébános kinevezését követelve nem fogadta el, hogy a plébános fizetését leszállítsák, miképpen azt is megengedhetetlennek tartotta, hogy a Szent Mihály-templomban kétféle (katolikus, evangélikus) istentiszteletet tartsanak.¹⁷ Legnagyobb konfliktusa az evangélikus városvezetéssel az oltárjavadalmak katolikus kézbe vétele kapcsán alakult ki, mely során Naprághy saját klientúráját juttatta jövedelmező városi oltárjavadalmakhoz (így Püsky János nevű titkára számára a Szent Kunigunda beneficiumot biztosította).¹⁸ Az ő püspöksége idején kezdődött el nemcsak a korábban városi kezelésbe vett kiterjedt beneficium-hálózat újbóli katolikus kézbe vétele hanem ezen intézményhálózat révén a katolikus státus városi hatalmának, befolyásának tudatos és szisztematikus kiépítése, megerősítése is.¹⁹

Lackner Kristóf életútját – leveleskönyvének elmaradt közreadása, feldolgozása ellenére²⁰ is – viszonylag jól ismerjük. A városvezető és a főpap hivatalos látogatásairól, küldöttségekben történő közös megjelenéseiről a kutatás jelen stádiumában is kellő ismerettel rendelkezünk. A mindezek során kialakult kapcsolatukat azonban inkább hivatalos és formális jellegűnek kell tekintenünk. Bár Lackner főképpen Naprághy püspökségének korai szakaszában udvariassági gesztusokat teljesítve – például könyve ajánlása – kereste a kapcsolatot az utolsó humanistaként számon tartott győri püspökkel, de megítélésem szerint közöttük nehezen áthidalható szakadék létezett. Ez nem elsősorban a rendi társadalom hierarchiájából adódott, azaz a megnemesedett polgár és a katolikus főrend között fennálló társadalmi különbségnek köszönhette létét, hanem a választóvíz sokkal inkább a felekezeti különbségekben keresendő, az ügyes és körültekintő városdiplomáciája ellenére is a katolikus intézményeket városában háttérbe szorító (lásd templomhasználat kérdéseit, a beneficiumok betöltésének prob-

¹⁵ MNL GyMSM SLSVL KAR 1610. 219. p.

¹⁶ FAZEKAS: A reform útján 31.

¹⁷ BÁN: Sopron 134.

¹⁸ BÁN: Sopron 139.

¹⁹ Minderről: DOMINKOVITS: Javadalmak.

²⁰ A leveleskönyv közzéadását még Kovács József László kezdte el, de törekvéseit halála megghiúsította.

lémáját) városvezető és a korábbi katolikus javak visszaszerzését a konfliktusok kerülésével megkezdő püspök között. Lackner kezdeti törekvései ellenére valószínű, hogy közöttük kétoldalú humanista tudós barátságról valójában nem beszélhetünk, mely kétséget csak aláhúzza az a tény, hogy közöttük e kapcsolat létének evidens eszköze és bizonyítéka, a tudós levelezés is a jelenlegi ismeretek szerint hiányzik.

FORRÁSOK

MNL GyMSMSL = Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára
SVL KAR = Sopron Város Levéltára, Sopron Város Kamarási Hivatalának
számadáskönyvei, 1607–1617 közötti kötetek

SZAKIRODALOM

- BÁN: Sopron = BÁN JÁNOS: Sopron újkori egyháztörténete. (Győregyházmegye múltjából IV/2.) Sopron, 1939.
- CSEPREGI: A reformáció = CSEPREGI ZOLTÁN: A reformáció nyelve. Tanulmányok a magyarországi reformáció első negyedszázadának vizsgálata alapján. (Humanizmus és reformáció 34.) Budapest, 2013.
- DOMINKOVITS: Forrásaink = Forrásaink a reformációról. Dokumentumok a MNL Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltárából. Szerk. DOMINKOVITS PÉTER. Budapest, 2018.
- DOMINKOVITS: Javadalmak = DOMINKOVITS PÉTER: Javadalmak – javadalmasok – patrónusok. Adatok és szempontok Sopron szabad királyi város egyháztörténetének, várospolitikájának a kutatásához a 17. század első feléből. In: In labore fructus. Jubileumi tanulmányok Győregyházmegye történetéből. Szerk. NEMES GÁBOR – VAJK ÁDÁM. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 25.) Győr, 2011. 77–103.
- FAZEKAS: A reform útján = FAZEKAS ISTVÁN: A reform útján. A katolikus megújulás Nyugat-Magyarországon. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 20.) Győr, 2014.
- GRANASZTÓI: Becslés = GRANASZTÓI GYÖRGY: Becslés Sopron XVI–XVII. századi lélekszámára. Történelmi Szemle 13. (1970:3) 275–325.
- JENEI: Az utolsó magyar = JENEI FERENC: Az utolsó magyar humanista főpap, Náprági Demeter. Irodalomtörténeti Közlemények 69. (1965:2) 137–151.
- KOVÁCS: Die Chronik = KOVÁCS JÓZSEF LÁSZLÓ: Die Chronik des Marx Faut und Melchior Klein 1526–1616. (Sopron város történeti forrásai C/1.) Sopron, 1995.
- KOVÁCS: Lackner = KOVÁCS JÓZSEF LÁSZLÓ: Lackner Kristóf és kora (1571–1631). 2. kiad. Sopron, 2004.
- MOLLAY: Das Geschäftsbuch = MOLLAY KÁROLY: Das Geschäftsbuch des Krämers Paul Moritz. Moritz Pál kalmár üzleti könyve (1520–1529). (Sopron város történeti forrásai B/1.) Sopron, 1994.

- MOLLAY: Kereskedők = MOLLAY KÁROLY: Kereskedők, kalmárok, árosok. Moritz Pál kalmár (1511–1530). Soproni Szemle 45. (1991:1) 1–27.
- RMNy = Régi Magyarországi Nyomtatványok II. 1601–1635. Budapest, 1983.
- SEMMELEWEIS: Der Buchdruck = KARL SEMMELEWEIS: Der Buchdruck auf dem Gebiet des Burgenlandes bis zum Beginn des 19. Jahrhunderts (1582–1823). (Burgenländische Forschungen, Sonderheft IV.) Eisenstadt, 1972.
- Sopron városatlasz = Sopron. Magyar városatlasz 1. Összeállította: JANKÓ FERENC – KÜCSÁN JÓZSEF – SZENDE KATALIN. Közreműködött: DÁVID FERENC – GODA KÁROLY – KISS MELINDA. Budapest–Sopron, 2010.
- TÓTH: Lackner = Lackner Kristófnak mindkét jog doktorának rövid önéletrajza / Vitae Christophori Lackner I. U. D. Hominis brevis consignatio. Szöveget gondozta és fordította jegyzeteket, a bevezető tanulmányt írta: TÓTH GERGELY. Sopron, 2008.
- WINKELBAUER: Ständefreiheit = THOMAS WINKELBAUER: Österreichische Geschichte 1522–1699. Ständefreiheit und Fürstenmacht. Teil 1. Wien, 2003.

DEMETER NAPRÁGHY,
BISHOP OF GYŐR AND THE CITY OF SOPRON

As a result of Ferenc Jeney's study the historical memory has preserved a picture of Demeter Naprághy bishop of Győr as the last humanist high-priest. This little study modifies this picture by focusing on his relationship with the only free royal city of his diocese: Sopron, which was mainly under the rule of its Lutheran citizenry. This complex relationship also had a humanist line, since a devout promoter and local leader of the Lutheran belief, Major Kristóf Lackner, dedicated one of his works to Bishop Naprághy. A second line of this relationship can be characterised by the tendency of which the bishop attributed the proprietorship and use of the revenues of the *beneficium ecclesiae* to the benefit of the catholic inhabitants of the city of Sopron, which practice went back to the late medieval ages.

Péter Dominkovits

Jankovits László

RIMAY JÁNOS LEVELE NAPRÁGHY DEMETERHEZ

A szóban forgó levél Rimay ún. irodalmi levelei közé tartozik.¹ Ha ezt a meghatározást azokra a levelekre értjük, amelyekben részben vagy egészében a műveltség megmutatásának szándékát látjuk, összesen hét ilyen levél van. Közülük egy kapcsolatteremtést szolgál a kortárs filozófus-nagysággal, Justus Lipsiusszal. Három levél egy szerzőhöz, illetve életműhöz kapcsolódó ajánlás, apológia, illetve kritika. További három olyan levél marad, amelyek elsődlegesen valamilyen személyes kéréshez kapcsolódnak, s e kérések keretében mutatják meg a levélíró műveltségét: a szécsényi református paphoz gyereke megkereszteléséért folyamodó levél, az immár esztergomi érsek Pázmány Péternek hálát adó levél és az időben legkorábbi ilyen írás: a Naprághy-levél.

Különösen az utóbbi három levélben látszik az, hogy az evangélikus Rimay műveltségét mint közös beszédet, a felekezetek közötti eltérést áthidaló eszközt használja. A Naprághy-levél sajátossága ebben a törekvésben egyrészt a közös életpálya, élethelyzetek, és az ezekre a közös műveltség alapján adott hasonló válaszok hangsúlyozása, másrészt az, hogy Rimay a levél egy pontján latin versbe fog. Különösen ez az utóbbi fontos, hiszen Rimay mint Balassi Bálint tanítványa, költői örökségének gondozója, a Balassi-vershagyomány folytatója és megújítója, általában véve a 16–17. század legjelentősebb magyar költője jól ismert az irodalomtörténetben – a latin költőről azonban kevesebbet tudunk.

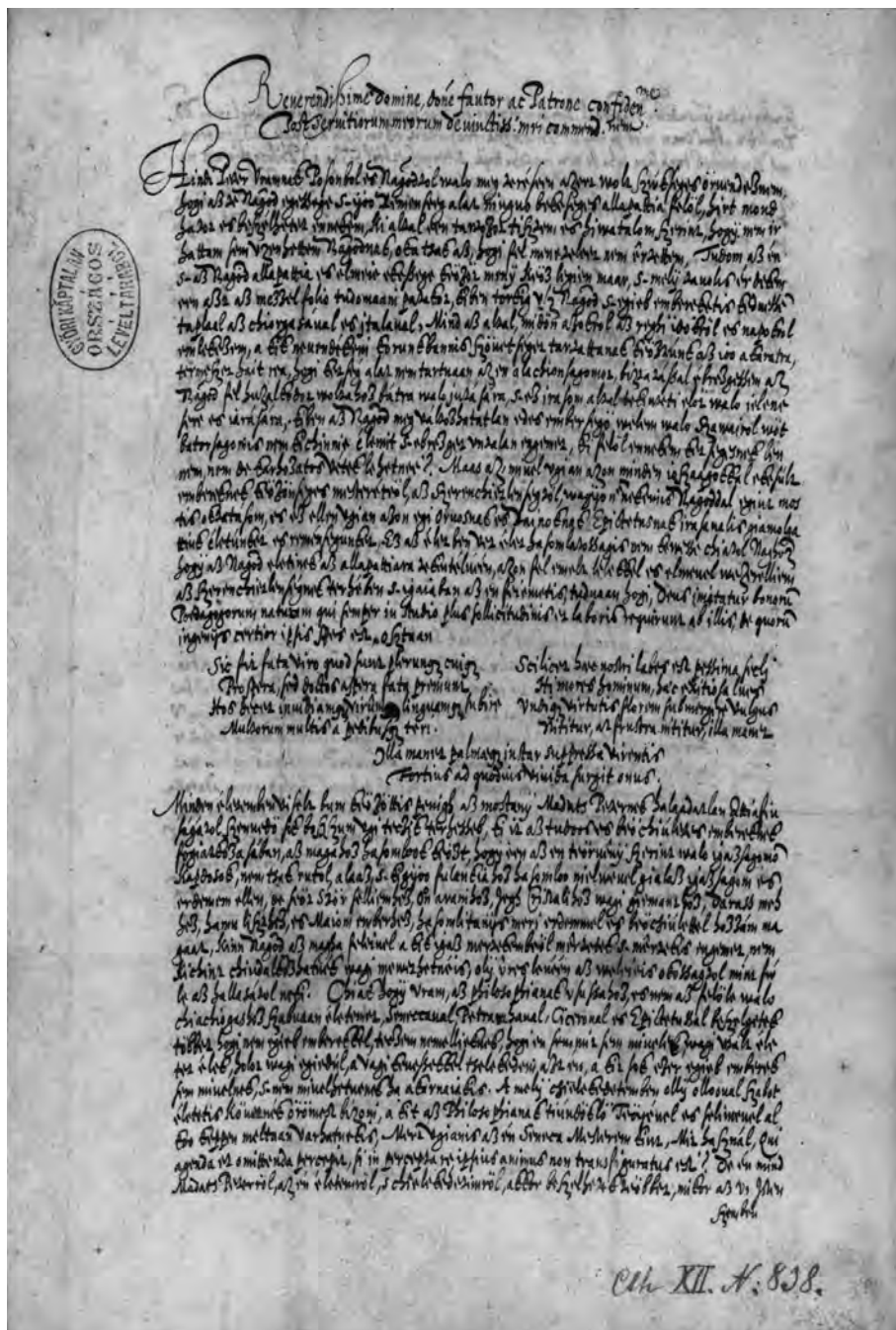
A továbbiakban a kutatás eddigi eredményeinek összefoglalása, a levél általános bemutatása után először az életpálya találkozási pontjairól esik szó. Ezt követi a vers tárgyalása, és válasz keresése arra, miért szerepel a latin vers éppen a Naprághyhoz írt levélben.

Az 1603. július 24-én feltehetően Alsósztrégováról írt levélben Rimay az ottani és kisfaludi dézsma visszaszerzésében kéri Naprághy mint királyi tanácsos közbenjárását. Ennek kapcsán ír korai barátságukról, egyként szerencsétlenre fordult sorsukról és a balsorsban segítő közös műveltségükről, valamint a maga szerencsétlensége kapcsán, – hogy is lehetne megfogalmazni, – kárhoztatja nagybátyja, Madách Péter rosszindulatát és műveletlenségét. Levelével fog küldeni a jószerencse reménységének „matériájáról” írt verset is, amely nem maradt ránk a kézirattal. Rimay-kiadásában Ács Pál okkal feltételezi, hogy a „Legyen jó idő csak, fecske száll házamra” kezdetű költemény lehetett ez.²

A közös műveltség csomópontja a sztoikus filozófiai hagyomány: Epiktétosz kézikönyvecskéje, emellett Seneca, Petrarca és Cicero művei. A levélbeli idézeteket

¹ GyEL GyKHHt Cth XII. n. 838. A kézirat másolatáért és számos más kérdésben nyújtott segítségéért köszönettel tartozom Nemes Gábornak.

² KLANICZAY: Hozzászólás 321.

1. kép

Rimay János levelének első oldala Naprághy Demeterhez, 1603. július 24.
(GyEL GyHhLt Ch XII. n. 838.)

[illegible]

— Nachd. im Folgenden

Simas Janos U.

tekintve az olvasmányok Cicero esetében a Filippikák, Seneca esetében az Erkölcsei levelek lehettek – hacsak nem a levél-műfaj miatt kerültek éppen Seneca leveleiből ide az idézetek. Petrarca levélgyűjteményének nyomát egyelőre nem találtuk a szövegben. A latinul író Petrarca művei közül egyet, az Orvosság jó és balszerencse ellen című dialógus-füzér tartalmában nagyon is ideillik, és ez az a Petrarca-mű, amelyet Rimay ismert, talán birtokolt is.³

1. „Nevendékeny korunkban”

A Naprághy Demeterhez intézett levélben a következő mondat olvasható: „Azokról az régi időkről és napokról emlékezem, akik nevendékeny korunkban is szövetséget tartattanak köztünk az jóakaratra.” Már az első (s mindmáig egyetlen) Rimay-monográfus, Ferenczi Zoltán is problémát látott ebben az állításban: „ebből közeli egykorúságra kellene gondolnunk, holott Napraghy 17 évvel (szül. 1556.) volt idősebb”⁴ Rimaynál, aki egy 1616-os kihallgatási jegyzőkönyvben mint tanú 43 éves életkorral szerepel, vagyis 1573-as születésű.⁵ A probléma azóta tovább bonyolódott, amióta a kutatás számon tartja Rimay 1592-es levelét Justus Lipsiuszhoz, amelyben 23 évesnek nevezi önmagát, eszerint tehát 1569-ben született.⁶

A kérdéssel Rimay szempontjából a legutóbb Ötvös Péter foglalkozott.⁷ Ő közvetve felhasználja azt az információt, amely alapján közelíteni lehet egymáshoz a levélíró és a címzett életkorát: Mikó Árpád és Pálffy Géza győri székesegyházi síremlékekkel foglalkozó tanulmányát, amely a sírkő archív fotója alapján közli a feliratot. Ferenczi – és nyomában számos szerző – helytelen kormeghatározása azon alapulhatott, hogy Károlyi Lőrinc *Speculum Jaurinensis ecclesiae...* című, a székesegyházat és püspökeit bemutató, a szerző halála után kiadott munkájából vagy egy abból merítő szakirodalmi forrásból tájékozódott. Károlynál ugyanis a sírfelirat ekképpen áll: „vixit annos LXIII. obiit in sede Episcopali, die 25. Martii Anno Domini MDCXIX” (élt 63 évet, eltávozott püspöki székhelyén, az Úr 1619. évében, március 25-én).⁸ A sírfeliratot Mikó Árpád és Pálffy Géza egy archív fotóból kiindulva így olvasta: „vixit an(nos) [LV.] ob(iit) an(n)o [Domini MDCXIX]”.⁹ A Magyar Művelődéstörténet Lexikonának Naprághy-szócikkéhez¹⁰ a szerkesztők Haller József 1881-es rajzát használták fel, amely az archív fotónak felel meg.¹¹

³ JANKOVITS: Rimay 247.

⁴ FERENCZI: Rimay 9–10.

⁵ A jegyzőkönyvről ÁCS: A hallgatás művészete 16., 37. jegyz.

⁶ A levélről legutóbb BENE: Rimay 180.

⁷ ÖTVÖS: Az ősz hajú gyermek.

⁸ KÁROLYI: *Speculum Jaurinensis* 8.

⁹ MIKÓ–PÁLFFY: A győri székesegyház 146.

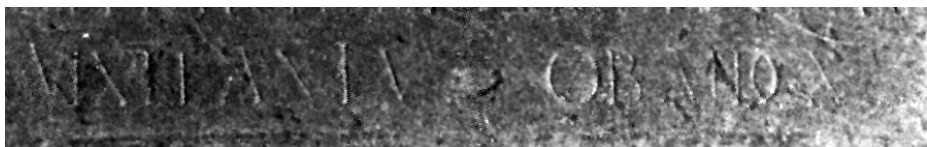
¹⁰ MaMűl VIII. 128.

¹¹ MIKÓ: A művészettörténet 23.

Az alábbi képen időrendi sorrendben a Károlyinál közölt feliratról, Haller rajzáról és az archív fotóról a vonatkozó részletek láthatók.

**ditus, quàm terræ debuerat. Vixit annos LXIII. obiit in fede
Episcopali, die 25. Martii Anno Domini MDCXIX.**

TERRE DEBVERAT VIXIT AN: LV MDCX

Mind a fotón, mind a Haller-rajzon látható egy két vagy három számnyi üres hely, azon egy, talán már Károlyi számára is félrevezető sérülés (a fotón), illetve annak jelzése (a rajzon). Nem kizárt, hogy a püspök előre elkészíttette a sírkövet s ezzel magyarázható a kihagyás. Annyi bizonyos, hogy a Károlyinál olvasható jóval hosszabb szöveg nem kerülhetett oda. A szakirodalmi hagyomány viszont Ferenczi után – Szentmártoni Szabó Géza tanulmányáig¹² – a Károlyira visszavezethető adatot vette alapul.

Ötvös Naprághy esetében számol az 1569-es születési dátummal, és ennek alapján közelebbire teszi Naprághy és Rimay életkorát. A „nevendékeny” jelzőt Johannes Amos Comenius képes tankönyve, az Orbis pictus, valamint a Comenius-szakirodalom alapján a 10-14 éves korra vonatkoztatja.¹³ Eszerint Naprághy esetében az 1574–1578, Rimay esetében az 1579–1583 közötti időszakkal számolhatunk (már ha Rimay esetében az 1569-es születési dátumból indulunk ki, mert ha 1573-at vesszük alapul, akkor esély sincs közös „nevendékeny” időszakra).

Ám ha a 17. századi hazai szóhasználatot tekintjük, ettől eltérő, későbbi és tágabb életkort látunk. A „nevendékeny” jelzőt egy későbbi életszakaszra használják. Europica varietasában az 1595-ben született Szepsi Csombor Márton az 1611-ben, 16 éves korában történő események leírásában használja magára a „csak igen nevendeken” meghatározást.¹⁴ Két nemzedékkal később, az 1653-as moldvai hadjáratba induló Kemény János 20 éves Simon és 17 éves Ferenc fiáról beszél mint „még nevendékeny állapotú” gyermekeiről.¹⁵ Bethlen Miklós pedig 21 éves korú önmagára használja ezt a meghatározást önéletírásában: „ifjacska nevendékeny”.¹⁶ Eszerint a jelzőt éppen arra az életkorra vagy életállapatra hasz-

¹² SZENTMÁRTONI SZABÓ: Szent László 396–397.

¹³ ÖTVÖS: Az ősz hajú gyermek 40.

¹⁴ SZEPSI CSOMBOR: Összes 127.

¹⁵ Kemény-család 65. Kemény Simon 1633-ban, Ferenc 1635-ben született. KEMÉNY 155., 161.

nálják, amelyben valaki tanulmányait folytatja, mintegy készül az aktív életre. Ez az életkor a kora tizenéves kortól akár a húszéves koron túl is tarthat.

Ha Naprághy esetében az 1564-es, Rimay esetében az 1569-es dátumból indulunk ki, ez az életkor, illetve állapot fedi egymást. Szelestei Nagy László forrásközléséből tudjuk, hogy Naprághy 1578-ban, 14 évesen a bécsi jezsuita gimnáziumban tanult.¹⁷ Ismert, hogy még 1584 májusában, húszévesen is Bécsből írt levelet Telegdy Pálnak.¹⁸ Ez idő tájt, az 1580-as évtized első felében a tizenéves Rimay már nevéndékeny korba lépett. Jenei Ferenc idézi Naprághynak azt az 1589-es (március 23-án Telegdy Pálhoz írt) levelét, amelyben Rimay írásairól és kapcsolatukról szól: „Remisi... scripta Ioannis Rimaj olim suavissimi mei socii, nihil in illis praeter ingenium laudare possim (visszaküldtem hajdan igen kedves társam, Rimay János írásait; csakis a tehetséget tudom dicsérni bennük).”¹⁹ Ezt az időszakot, a királyi Magyarországot keleti felén élő művelt főurak és Naprághy kapcsolatát Jenei alaposan feltérképezte mind Naprághyval, mind Rimayval kapcsolatban.²⁰ Rimay szavával élve a „Pallastól származó nagyságos és nemes urakat ... Istvánffy Miklóst, Forgách Mihályt, Révay Pétert, Káthay Mihályt és Szokoli Miklóst” látjuk ebben a körben, akikkel a bécsi egyetemen tanulmányainak végén járó, vagy azokat éppen befejező Naprághy és a Balassi-udvarban szárnyait bontogató, jelen tudásunk szerint domidoctus, de kiemelkedően tehetséges Rimay is találkozhatott.

2. „Élethasomlatosság“

A levélíró és a címzett életének következő, részben talán közös szakaszára a levél alábbi mondata utalhat: „Ez az életben vett élethasomlatosság is nem kevésbé csatol Nagyságodhoz, hogy az Nagyságod életinek az állapotjára tekintelve, azon felemelt lélekkel és elmével vezéreljem az Szerencsétlenségnek terhében s igájában az én fejemet is.” Mit tudunk arról, hol, mikor, miként tapasztalhatott Rimay a Naprághyéhoz hasonló élethelyzetet, annak változását?

A második alkalom, hogy hosszasabban találkozzanak, Erdély történetének a különösen változatos időszakához kapcsolódik: Báthory Zsigmond, András és Vitéz Mihály vajda uralkodásának idejéhez. Naprághyt Zsigmond fejedelem tette meg erdélyi püspöknek és kancellárnak 1594-ben, s hivatalában változó eredményességgel szolgált még Mihály vajda idején is egészen addig, amíg a vajda török orientációjának kiderültével 1600 júliusában végleg Magyarországra távozott. Rimay erdélyi tartózkodása jóval rövidebb volt: Báthory András uralkodása alatt, vagyis 1599. március vége és október vége között tartózkodott Kolozsvárt. Ferenczi

¹⁶ BETHLEN I. 186.

¹⁷ SZELESTEI: Magyarországi diákok 148.

¹⁸ JENEI: Náprági 137.

¹⁹ Uo. 139.

²⁰ JENEI: Náprági 138–140., Uó: Rimay.

szerint „a fejedelem mellett akart szerencsét próbálni”,²¹ de valószínűleg hiába, mert jóval a fejedelem bukása előtt elhagyta Erdélyt. A levélbeli „élethasomlatosság” kifejezés valószínűleg erre a közös sorsra utal: más időtartammal, más státusban mindketten kudarcot vallottak a királyi Magyarországtól távolodó és az Oszmán Birodalomhoz közeledő „tündérorszáiban”.²²

3. Rimay, a latin költő

Korábban már említettem, hogy a balszerencsét a sztoikus filozófia szerint miként kell feldolgozni a levél szerint. Tekintsük meg közelebbről, hogy miként és egyáltalán miért ír a téma kapcsán verset Rimay. A költemény gondozott, párhuzamos helyekkel ellátott szövegét a tanulmány függeléke tartalmazza, itt a próza fordítás olvasható.

„Úgy van, hogy a sors többnyire mindenféle ember számára kedvező, de a tanult embereket nehéz sors sújtja. Úgy illik, hogy ők eltűnjék az irigységet s az emberek nyelvelését, és sokak lába sokszor tiporja őket. Hiszen ez a mi korunk leggonoszabb rontása, ilyen az emberek erkölce, ez a vészes kimenetelű kór. A köznép mindenben azon igyekezik, hogy az erény virágát elfojtsa, de hiába igyekezik, az megmarad. Az megmarad, s mint a zöldellő pálma, ha megterhelik, elevenen, erősebben emelkedik fel, bármekkora is a teher.”

A vers vissza- és előretekinthető foglalta össze azt, ami a levélben áll. A szentenciózus kezdet visszatekint a balszerencsére, ugyanakkor a kor, tágabban az evilági élet sajátságára tekint: arra, hogy a kiváló emberek szükségképpen ki vannak téve a hitványak támadásainak – ezt példázza a levél következő részében ékesen gyalázott Madách Péter. A vers végén a teher alatt növekvő pálma példája pedig mintegy reménységet ad a jövőre nézve.

A versben többnyire a leggyakrabban használt iskolai auktorok, Vergilius, Ovidius, Cicero, Lucanus, Horatius,²³ ritkábban Claudianus, Statius, Martialis, Apuleius, Szent Ágoston szövegpárhuzamai mutathatók ki. A párhuzamok nem vezetnek szerkezeti vagy tartalmi kapcsolatokhoz, inkább Rimay műveltségének és tehetségének bizonyítékai: mutatják azt, hogy a szerző a régiek veretes nyelvén tud megszólalni.

A vers végi pálma-allegória az emblémaköltészet hagyománya révén szintén közhelynek számít a korban. A számos ókori szerzőnél (Arisztotelésznél, Plutarkhosznál, Pliniusnál, Gelliusnál, másoknál) megtalálható gondolat, miszerint a többi fától eltérően a pálma, ha terhet helyeznek rá, nem lefelé görnyed, hanem kettéválva tovább nő, a reneszánszban az emblémák és a bölcs mondások gyűjteményeiben éledt újjá, és többféleképpen parafrázálva terjedt a humanista latin

²¹ FERENCZI: Rimay 46.

²² Erről az időszakról részletesen I. KRUPPA Tamás e kötetbeli tanulmányát.

²³ MÉSZÁROS: XVI. századi 33.

költészetben.²⁴ Rimay parafrázisának legközelebbi párhuzama a protestáns neolatin költészetben található.

A pálma-allegóriát tartalmazó záró disztichon első sora („Illa manet palmae-que instar *suppressa virentis*”) esetében Petrus Vincentius (Peter Vietz) epigrammájának első sora („*Pressa sub ingenti ceu pondere palma virescit*”) áll a legközelebb Rimay verséhez. A sor mindig kétsoros, hol hexameterben, hol pentameterben végződő epigrammában került ki Vincentius tolla alól, először 1568 októberében, Crato von Krafttheimhez írt levelében. Itt a folytatás: „sub cruce sic nostra est conspicienda salus” (így kell üdvösségünket szemlélnünk a kereszt alatt).²⁵ 1571 áprilisában Vincentinus album amicorum-bejegyzésében a pentameter erre változik: „sub cruce sic florent dedita corda Deo” (így virulnak a kereszt alatt az Istennek felajánlkozó szívek).²⁶ Tanítványa, Samuel Wolf Vincentius epitaphiumaként az első, 1568-as változatot közölte 1581-ben.²⁷ Rá három évre a disztichon második változata kötetzáró versként jelent meg Johann Jakob Grynaeus teológiai disputációinak kiadványában.²⁸

A következő, a verset záró sor („fortius ad quodvis vivida surgit onus”) legközelebbi párhuzama ez a kétsoros hexameter: Fortius ut surgit, sub duro pondere, palma, / sic magis accrescit duris Ecclesia rebus (amint a kemény teher alatt erősebben növekszik a pálma, úgy gyarapodik jobban a zord viszonyok közt az egyház). Nyomtatásban először Luther több művének 1571-es latin nyelvű kiadásában, a kiadó Heinrich Peter Rebenstock előszavában olvasható.²⁹ Megjelenik a magyarországi kapcsolatokkal rendelkező lipcsei tanár, Matthaeus Dresser egyházi ünnepekről szóló, Mágocsy Andrásnak ajánlott, Debreceni Mihály által bevezetett, számos magyar szerző által kísérelt versekkel ellátott munkájának végén – itt sejtethetjük, hogy Rimay ismerhette ezt a forrást.³⁰

Van emellett egy szerzőnk, akinél mind a két epigramma, és egy további változat is megtalálható. Ez Martinus Mylius, aki Filozófiai kert című munkájában a Vincentius- és a Rebenstock-epigrammát egyaránt közli, utóbbit Dresserre hivatkozva, és saját változatot is ad: „Palma *virens* iustum pulchra sub imagine pingit: / Illa *oneri*, hic duris succubuisse nequit.” (A zöldellő pálma a szép kép alatt az igaz embert festi: emez a teher, amaz a zord viszonyok alatt nem hajlandó meggörnyedni.)³¹

A példák nagy száma és a források változatos köre alapján arra gondolhatunk,

²⁴ HENKEL-SCHÖNE: Emblemata 192–193.

²⁵ TAGMANN: Vincentius 301.

²⁶ CLAUSSEN: Stammbuch 88–89.

²⁷ BAUCH: Breslauer Schulwesen 295.

²⁸ GRYNAEUS: De christianae A/4/v.

²⁹ REBENSTOCK: Praefatio)(/6/v.

³⁰ DRESSER: De festis D/7/v; vö. SZABÓ: Későhumanizmus 216–222.

³¹ MYLIUS: Hortus 168. A téma harmadik feldolgozása alighanem a szerzőtől származik, mert három oldallal korábban olvasható a disztichon, csekély eltérésekkel.

hogy a pálma-allegóriánál Rimay protestáns minták ismeretében alkotta meg a maga változatát a témára. A magyarországi ismertség Dresser, a sokféle változat Mylius mellett szól.

Az „exitiosa lues” (vészes kimenetelű kór) jelzős kapcsolata szintén a protestáns neolatin költészetben található meg: Buchananus, azaz George Buchanan, a Rimaynál egy nemzedékkel korábban élt protestáns skót humanista egyik epigrammájában (2, 61, 8).³² Ezt az epigrammát Buchanan diplomata kortársához, a Stuart Mária udvarában I. Erzsébet követeként szolgáló Thomas Randolph-hoz írta. Miniatúr királytűkör, a mintaszerű uralkodó leírása ez a vers. Idézzük a kifejezést magába foglaló disztichont: „nolo nimis parcus, nimium sit nolo benignus, / utraque regno aequae est exitiosa lues” (szerintem ne legyen túlságosan szűkmarkú, ne legyen túlságosan jótékony: az ország számára mindkettő egyformán vészes kimenetelű kór). Buchanan zsoltárparafrázisait többször használta fel Rimay mestere, Balassi Bálint és maga Rimay is.³³ Tartalmilag itt sem látunk párhuzamot, de a kapcsolat ismét Rimay műveltségi hátterére utal: mind a pálmafa-allegória, mind az „exitiosa lues” frázis esetében protestáns humanista munkákból származik a szövegparhuzam.

Hátravan a kérdés: miért tartotta fontosnak Rimay, hogy műveltségét ne csak prózában, hanem – ritka kivétalként – latin versben is megmutassa?

Rimayról mint latin költőről meglehetősen kevés adatunk van, akár a tőle, akár a róla szóló információkat vesszük számba. „Gnarus patriis cantare Camoenis / Romanoque sono” (jártas a hazai műzsák és a római nyelv dalában): ekképpen dicséri őt az a Tolnai Balog János,³⁴ akinek Balassi Bálintot dicsérő versét pár évvel korábban ő fordította magyarra.³⁵ Tolnai Balog Rimayról mint latin költőről egy 1599-ben megjelent munka, Ioannes Bocatius Hungariae kísérvőversében beszél. Ugyanerre az évre utal vissza egy másik forrás, amelyből Rimay latin versbeli jártasságára következtethetünk.

Az 1608. június 18-án Győrből keltezett levél címzettje Rimay, írója Balásfi Tamás, Naprághy püspök kanonoka, aki levelében egy kilenc évvel korábbi kolozsvári találkozásra hivatkozik.

Vetus est et paucis horis arcte tamen inita et ad aliquam tunc etiam familiaritatem progressa notitia nostra, cum scilicet aedes consanguinei mei Stephani Kakas Claudiopoli in minoribus adhuc studiis existens adolescentulus inhabitarem ... quod ipsam coram

Ismeretségünk régi, ámbár röviden, pár órán át kezdődött, akkoriban még a bizalmas barátságig is fejlődött; akkor tudniillik, amikor még alsóbb fokú tanulmányaim idején, növendék ifjúkoromban rokonom, Kakas István házában laktam ... azért is fordultam

³² BUCHANANUS: Franciscanus 184.

³³ RÖM 77., 198., 202., 206., 208. Balassi Buchanan-ismeretéről KÖSZEGHY: Balassi 334–335.

³⁴ BOCATIUS: Geschichte 976; vö. TARNAI: Latin Poetry 287.

³⁵ RÖM 46–47.

cognoverim, alloquutus sim, carminibus aliquando quamvis puerilibus celebraverim ... Ipsam illustrissimus et reverendissimus dominus Napragi Jauriensis amanter salutat ... Jaurini, die 8. Junii 1608. Generosae dominationis vestrae addictissimus servitor Thomas Balasfi. P. S. Si forte mei non statim recordaretur, cogitet me eum esse, ad quem ipsa salutatum uno vespere ante aedes domini Kakas Claudiopoli accesserat ob carmina, quae ego honori Dominationis Vestrae composueram adulescentulus, principe id temporis cardinali Bathoreo existente.³⁶

[uraságodhoz], mert személyesen ismertem, egykor – bármilyen gyermeketeg – versekkel üdvözöltem ... Szeretettel üdvözli a nagyméltóságú főtisztelendő győri püspök, Naprághy úr is ... Győrött, 1608. június 8. Kegyelmes uraságod legodaadóbb szolgája, Balásfi Tamás. P. S. Ha elsőre nem emlékezne rám, gondoljon arra, hogy én vagyok az, akinek üdvözlésére egy estén Kolozsvárt Kakas úr házához jött, ama versek miatt, amelyeket Uraságod tiszteletére növendék ifjúkoromban az akkor uralkodó fejedelem, Báthory bíboros idején.

A részben ma is megmaradt kolozsvári Wolphard-Kakas házban találkozó Rimayt és Balásfit alighanem Naprághy személye köti össze. Azé a Naprághy, aki szónoklatban és versben egyaránt művelte a latin nyelvet. Szónoki kvalitásai az 1595-ben Krakkóban tartott követi beszéde révén jól ismertek.³⁷ Arról, hogy verset is írt, csak közvetett tudomásunk van. Szelestei Nagy László már idézett tanulmányában egy olyan naplót közöl és tárgyal, amelyben egy bécsi jezsuita gimnáziumi tanuló főként szabadidős tevékenységeit jegyzi fel. A megemlített tanulótársak között többször megjelenik Naprághy is. Innen tudjuk, hogy a bécsi tanuló nemcsak sörözött a gimnáziumban, hanem verset is írt az úrnapi körmenetre.³⁸

Hangsúlyozzuk: az eddig szóba került versek javarészt latinul íródtak. Ez a verskultúra köti össze Naprághyt és Rimayt. Ennek köszönhetjük Rimay latin költészetének ezt a ritka darabját. Bárcsak a kezünkben volnának mindkét szerző korai latin versei, akkor még határozottabb képünk volna arról a latin poézisról, amelynek iskolájába a 16–17. században a magyar költők jártak.

³⁶ RIMAY: Államiratai 164.

³⁷ NAPRÁGHY: Oratio.

³⁸ SZELESTEI: Magyarországi diákok 155., 157.

FÜGGELÉK

Az ókori szerzők és műveik rövidítése a Thesaurus Linguae Latinae hivatkozási rendjének megfelelően történik. Egyéb rövidítések: BVCHAN. ep. = BUCHANANUS: Epigrammata; MYL. = MYLIUS (l. a Szakirodalmat; REB. praef. = REBENSTOCK: Praefatio (l. a Szakirodalmat); VINCENT. ep. = Vincentius: Epigramma (l. TAGMANN: Vincentius a Szakirodalomban)

- Sic fit, fata viro quod sunt plerunque cuique
 prospera, sed doctos aspera fata premunt.
 Hos decet invidiamque virum linguamque subire
 multorum multis a pedibusque teri.
 5 Scilicet haec nostri labes est pessima saeculi,
 hi mores hominum, haec exitiosa lues.
 Undique virtutis florem submergere vulgus
 nititur, at frustra nititur, illa manet.
 Illa manet palmaeque instar suppressa virentis
 10 fortius ad quodvis vivida surgit onus.

3 virum] virum<que> R virumque Eckhardt || 5 pessima] pessime Eckhardt || 6 exitiosa] exitiosae Eckhardt ||

1–2 prospera fata] LVCAN. 7, 420; 8, 701 | aspera fata] VERG. Aen. 6, 882; Ov. Pont. 3, 6, 14 ||
 1 fit fata] LVCAN. 5, 93 || 2 prospera aspera] CIC. fin. 1, 71 | aspera fata] Ov. Pont. 3, 6, 14 |
 fata premunt] LVCAN. 5, 758; 8, 267; 8, 544 || 3 invidiamque subire] CIC. part. 66; fam. 15,
 4, 12; div. in Caec. 46 | linguamque subire] Ov. Pont. 4, 6, 36 || 4 LVCR. 6, 1191; Ov. fast. 1,
 431; MART. 3, 23, 2; 11, 54, 5 | pedibusque teri] LVCR. 5, 1323; Ov. ars 1, 491; SIL. 9, 325;
 || 5 nostri saeculi] Ov. met. 8, 97; Pont. 2, 8, 25; | labes pessima] AVG. civ. 2, 21 p. 79, 17D
 | pessima saeculi] CAT. 14, 23 || 6 hi mores] STAT. Ach. 1, 70; MART. 5, 10, 3 | mores hominum]
 HOR. epist. 1, 2, 20; ars 142 Ov. trist. 3, 8, 37; | exitiosa lues] BVCHAN. ep. 2, 61, 8 || 7
 virtutis florem] VERG. Aen. 8, 500; || 8 frustra nititur] Ov. fast. 2, 614 | illa manet] VERG.
 Aen. 3, 447; Ov. rem. 168; fast. 6, 414; || 9–10. cf. MYL. 168 || 9 cf. VINCENT. ep. 1. |
 palmae virentis] APVL. met. 11, 11, 1 || 10 cf. cf. REB. praef.)(/6/v || c

FORRÁSOK

GyEL = Győri Egyházmegyei Levéltár
 GyKHHt = Győri Káptalan Hiteleshelyi Levéltára

SZAKIRODALOM

ÁCS: A hallgatás művészete = ÁCS PÁL: A hallgatás művészete. Rimay János és az újsztoikus
ars dissimulandi. In: Színlelés és rejtőzködés: a kora újkori magyar politika szerepjá-
 tékai. Szerk. G. ETÉNYI NÓRA – HORN ILDIKÓ. Budapest, 2010. 11–32.
 BAUCH: Breslauer Schulwesen = GUSTAV BAUCH: Geschichte des breslauer Schulwesens in der
 Zeit der Reformation. (Codex Diplomaticus Silesiae 26.) Breslau, 1911.

- BENE: Rimay = BENE SÁNDOR: Rimay vindicatus (Rimay János Justus Lipsiushoz írt leveléről). In: Filológia és textológia a régi magyar irodalomban. Szerk. KECSKEMÉTI GÁBOR – TASI RÉKA. Miskolc, 2012. 139–188.
- BETHLEN = BETHLEN MIKLÓS: Önéletírása. I–II. Kiad., jegyz. V. WINDISCH ÉVA. Tan. TOLNAI GÁBOR. Budapest, 1955.
- BOCATIUS: Geschichte = IOANNES BOCATIUS: Opera quae exstant omnia II. Ed. FRANCISCUS CSONKA. Budapest, 1990.
- BUCHANANUS: Franciscanus = GEORGIUS BUCHANANUS: Franciscanus et fratres... Epigrammata ... H. n.: 1584.
- CLAUSSEN: Stammbuch = JOHANNES CLAUSSEN: Gerhard Rantzau's Wittenberger Stammbuch 1570–1572. Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holstein-Lauenburgische Geschichte 27. (1897) 79–95.
- DRESSER: De festis = MATTHAEUS DRESSER: De festis... Erfurt, 1584.
- FERENCZI: Rimay = FERENCZI ZOLTÁN: Rimay János. Budapest, 1911.
- GRYNAEUS: De christianae = JOHANNES JACOBUS GRYNAEUS: De christianae religionis veritate... Heidelberg, 1584.
- HENKEL–SCHÖNE: Emblemata = ARTHUR HENKEL – ALBRECHT SCHÖNE: Emblemata. Handbuch zur Sinnbildkunst des XVI. und XVII. Jahrhunderts. Stuttgart, 1967.
- JANKOVITS: Rimay = JANKOVITS LÁSZLÓ: Rimay János: Örülhetne szivem. Irodalomtörténeti Közlemények 115. (2011) 246–255.
- JENEI: Náprági = JENEI FERENC: Az utolsó magyar humanista főpap: Náprági Demeter. Irodalomtörténeti Közlemények 69. (1965) 137–151.
- JENEI: Rimay = JENEI FERENC: Vázlat Rimay ifjúi éveiről. Irodalomtörténeti Közlemények 75. (1971) 310–314.
- KÁROLYI: Speculum Jaurinensis = LAURENTIUS KÁROLYI: Speculum Jaurinensis Ecclesiae... Jaurini, 1747.
- KEMÉNY = Kemény János: Művei. Kiad., jegyz. V. WINDISCH ÉVA. Budapest, 1986.
- Kemény-család = A Kemény-család fejedelmi ágának okmánytára. Közügyek 1538–1722. Kiad. P. SZATHMÁRY KÁROLY. Pest, 1871.
- KLANICZAY: Hozzászólás = KLANICZAY TIBOR: Hozzászólás Balassi és Rimay verseinek kritikai kiadásához. MTA I. O. K. 10. (1957) 265–338.
- KÓSZEGHY: Balassi = KÓSZEGHY PÉTER: Balassi Bálint. Magyar Amphión. Budapest, 2014.
- MaMüL = Magyar Művelődéstörténeti Lexikon. Főszerk. KÓSZEGHY PÉTER. Budapest, 2003–2014.
- MÉSZÁROS: XVI. századi = MÉSZÁROS ISTVÁN: XVI. századi városi iskoláink és a „studia humanitatis”. Budapest: 1981.
- MIKÓ: A művészettörténet = MIKÓ ÁRPÁD: A művészettörténet a művelődéstörténeti alampművekben. In: Mérföldkövek a magyar művelődéstörténet-írásban. Szerk. MONOK ISTVÁN. Budapest–Eger, 2015. 17–26.
- MIKÓ–PÁLFFY: A győri székesegyház = MIKÓ ÁRPÁD – PÁLFFY GÉZA: A győri székesegyház késő reneszánsz és barokk sírkövei (16–17. század). Művészettörténeti Értesítő 48. (1999) 137–156.
- MYLIUS: Hortus = MARTINUS MYLIUS: Hortus philosophicus. Görlitz, 1597.
- NAPRÁGHY: Oratio = NAPRÁGHY DEMETER: Hungariae periclitantis legatorum... oratio. Noribergae, 1595. A/2/r–B/4/r.
- ÖTVÖS: Az ősz hajú gyermek = ÖTVÖS PÉTER: Az ősz hajú gyermek. Puer senex a magyar irodalmi kultuszban. In: Értelmiségi karriertörténetek, kapcsolathálók, írócsoportosulások. Szerk. BIRÓ ANNAMÁRIA – BOKA LÁSZLÓ. Nagyvárad–Budapest, 2016. 37–46.
- REBENSTOCK: Praefatio = HEINRICH PETER REBENSTOCK: Praefatio. In: MARTIN LUTHER: Meditationes, Consolationes, Consilia ... I. Frankfurt a. M., 1571,)(2/r–)()/4/v.

- RIMAY: Államiratai = Rimay János: Államiratai és levelezése. Kiad. IPOLYI ARNOLD. Budapest, 1887.
- RÖM = Rimay János: Összes munkái. Kiad. ECKHARDT Sándor. Budapest, 1955.
- SZABÓ: Későhumanizmus = SZABÓ András: A magyar későhumanizmus történetéhez. In: *Collectanea Tiburtiana*. Szerk. KESERŰ BÁLINT. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 10.) Szeged, 1999. 215–232.
- SZELESTEI: Magyarországi diákok = SZELESTEI N. LÁSZLÓ: Magyarországi diákok a bécsi jezsuita gimnáziumban 1578-ban. (Rekreációs diárium töredéke). Irodalomtörténeti Közlemények 101. (1997) 146–158.
- SZENTMÁRTONI SZABÓ: Szent László = SZENTMÁRTONI SZABÓ GÉZA: „Az Szent László koronája, úgy tetszik, hogy az kegyelmed ládájában vagy” (Jegyzetek Naprágyi Demeter leveléhez). *Arrabona* 46. (2008:1) 391–401.
- SZEPSI CSOMBOR: Összes = SZEPSI CSOMBOR Márton: Összes művei. Kiad., tan., ford. KOVÁCS SÁNDOR IVÁN – KULCSÁR PÉTER. Budapest, 1968.
- TAGMANN: Vincentius = ROBERT TAGMANN: Petrus Vincentius, der erste Schulen-Inspektor in Breslau. *Neues Lausitzisches Magazin* 38. (1861) 298–303.
- TARNAI: Latin Poetry = ANDOR TARNAI: Latin Poetry in Hungary in the 16th and 17th Centuries. *Hungarian Studies* 10. (1995:2) 279–289.

JÁNOS RIMAY'S LETTER TO DEMETER NAPRÁGHY

The familial letter written in 1603 to Demeter Naprághy by János Rimay is one of the most important documents testifying the latter's inter-confessional attitude and his philosophical erudition. The starting point of the letter is the "life-similarity" between the writer and the addressee: Naprághy had been ousted from his diocese for more than two years, while Rimay's life had been embittered by his conflict with his uncle Péter Madách concerning his heritage. The present paper focuses on the sources of citations mentioned in the letter offering the remedy of philosophy and those of a Latin verse that seems to be Rimay's own poem.

László Jankovits

P. Vásárhelyi Judit

ÚJABB KÖNYVEK NAPRÁGHY DEMETER KÖNYVTÁRÁBÓL¹

Naprághy Demetert Jenei Ferenc mint az utolsó humanista főpapot jellemezte. Ez a sor a 15. században Vitéz Jánossal kezdődött, és a 16. században tevékenykedett tudós egyházi vezetőkkel (Oláh Miklós esztergomi érsek, Telegdi Miklós pécsi püspök, Mossóczi Zakariás nyitrai püspök etc.) folytatódott, akik miközben egyre magasabb tisztségeket töltöttek be a katolikus egyházon belül, fontos szerepet vállaltak az ország politikai és diplomáciai életében is. Művelt, vallásuk iránt elkötelezett emberek voltak, akik komolyan érdeklődtek a könyvek és a művészetek iránt.

Naprághy pályája bécsi tanulmányai után Nagyszombatban indult Telegdi Miklós pécsi püspök és esztergomi érseki helynök környezetében, aki maga is gazdag könyvtárral rendelkezett.² Bécsi tanulmányai után a nagyszombati iskola igazgatója, majd 1586-tól esztergomi kanonok lett. 1588-tól az egri káptalan nagyprépostjaként már Kelet-Magyarországon, Leleszben majd Kassán tartózkodott. 1593-tól aradi prépost lett. Az ekkoriban kibontakozó tizenöt éves háborúban a magyarországi országgyűlés megbízásából Kisvárdai Szokoli Miklós alországbíróval és Kellemesi Mihály sárosi alispánnal együtt küldöttséget vezetett Krakkóba, és ott 1595. március 2-án a magyar rendek nevében beszédet mondott III. Zsigmond király és a lengyel rendek előtt.³ Segítségüket kérte a törökök ellen viselt háborúban. Bemutatta a hajdan virágzó Hungariát, amely a lengyelek számára is védőbástya volt. Győr elestével azonban odalett a hajdani dicsőség, és ez annak a veszélyét hozta magával, hogy a háború más országokra is áttérjedhet. Naprághy jól ismerte az ebben a műfajban megjelent korábbi alkotásokat. Kecskeméti Gábor mutatta ki, hogy beszéde több ponton is kompiláció.⁴ A lengyel–magyar közös múlt bemutatásához felhasználta Kovacsóczy Farkasnak az 1586. évi varsói királyválasztó országgyűlésen mondott beszédét.⁵ Macedóniai László 1522. évi nürnbergi szónoklatából is vett át részeket, és azokat Németország helyett Lengyelországra alkalmazta.⁶ A logikusan felépített, a retorikai eszközöket igen ügyesen alkalmazó, jó latinsággal megírt beszéd Naprághy egyetlen nyomtatásban megjelent műve, amely azonban rögtön igen népszerűvé vált. Már elmondásának évében megjelent latinul Krakkóban, Danzigban, Kolozsvárott, Luca ad Thayam-ban (a mai Bruck an der Leitha) és Nürnbergben.⁷ Krakkóban kiadott lengyel változatának kiadási éve is 1595.⁸ A következő esztendőben a latin szöveget Nicolaus Reusner beleszerkesztette négykötetes *Selectissimarvm orationvm et con-*

¹ Készült az MTA-PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoportban.

² TÓTH: Telegdi Miklós 272–284.

³ NAPRÁGHY: Hungariae periclitantis legatorum... oratio.

⁴ KECSKEMÉTI: Pécseli Király Imre retorikája 466.

⁵ KOVACSÓCZY: A méltóságos erdélyi fejedelem követének beszéde 982–992.

⁶ MACEDÓNIAI LÁSZLÓ: Orationes 13–18.

⁷ RMK III. 857., 5545.; RMNy 762.; RMK III. 859., 5552.

⁸ RMK III. 858.

svltationvm de bello Turcico variiorvm et diversorvm auctorvm volvmina quatuor gyűjteményébe.⁹ Cseh nyelvre fordítva ismeretlen helyen kétszer is megjelent.¹⁰ Németül 1664-ben adták ki Nürnbergben,¹¹ de korábbi németországi népszerűségét bizonyítja, hogy eredeti latin szövege kivonatolva belekerült Johann Scholl (?-1606) marburgi evangélikus teológus és egyetemi tanár *Praxis rhetorica, sive scholae et exercitationes eloquentiae* című tankönyvébe,¹² mint a segélykérő szónoklat (petitoria) mintaszövege.¹³ Tananyagként tanították tehát Németországban, így ismerhették meg hazai peregrinusaink is. Sőt a kinn tanuló Pécseli Király Imre, akinek legfőbb mintája Scholl *Praxisa* volt, saját retorika könyvének harmadik kiadásába¹⁴ átemelte Naprághy *Oratiojának* ezt a Scholl-féle változatát.¹⁵ Nem hiába dicsőítette Lackner Kristóf Naprághyt ékesszólásáért, páratlan műveltségéért és humanizmusáért.¹⁶ Sajnálhatjuk, hogy magyar nyelvű írása – levelein kívül – nem maradt fenn. Ismeretes ugyan, hogy Monoszlói Gábor pozsonyi kanonok órá hagyta bátyja, Monoszlói András szentbeszédeit azzal a kéréssel, hogy fordítsa le magyarra, és adja ki nyomtatásban.¹⁷ Sajnos nem lehet tudni, hogy a fordítás elkészült-e egyáltalán, mindenesetre sem az eredeti latin, sem a magyarra fordított változat nem maradt fenn.

A krakkói követjárást követően Naprághy egyházi és politikusi pályája Erdélyben folytatódott. 1596-ban szerémi püspöki címe ugyan csak névleges volt, de 1597-ben erdélyi püspök lett, és Gyulafehérvárra költözött. Báthory Zsigmond lemondásakor Bocskay Istvánnal együtt, mint kancellár kormányozta a fejedelemséget. Többször jártak együtt Prágában, a császári udvarban Báthory Zsigmond visszatérésének, majd Báthory András javára való újabb lemondásának ügyében. Minthogy ez utóbbi nem járt sikerrel, Naprághy elvesztette Zsigmond bizalmát, és ezért le is mondott a kancellárságról. Mihály vajda uralomra jutásakor azonban annak oldalára állt, és ismét elvállalta a kancellári hivatalt. Az ő bizalmát is hamar elvesztette, mivel ellenezte törökbarát politikáját. 1600 nyarán, Magyarországon keresztül Prágába menekült. Közben a brassói országgyűlés kegyvesztetté nyilvánította, a kolozsvári országgyűlés pedig fél évvel később, 1601. január 21-én megfosztotta erdélyi püspöki hivatalától.¹⁸

Menekülésekor hozta magával a Báthory-család gyulafehérvári kincstárából a Szent László hermát és a hagyomány szerint 2-300 könyvet. Ez a könyvcsomag

⁹ Lipcse, 1596. RMK III. 5569. vol. III. pars 2. 24–38.

¹⁰ RMK III. 869., 870.

¹¹ Aus der ungerischen Gesandten ... Oration 74–80.

¹² Frankfurt, 1607., Lübeck, 1612.

¹³ SCHOLL: Praxis 245–252.

¹⁴ PÉCSELI KIRÁLY: Isagoges.

¹⁵ KECSKEMÉTI: Pécseli Király Imre retorikája 462–465.

¹⁶ „... singularis eruditionum experientia, facundia. Item morum speculum, politeiae perpendiculum et supra omnia humanitas omnimoda, quae ita in illustrissimo et reverendissimo eminent, ut hesperus inter reliquas stellas et syderum ignes lucet. In: LACKNER: Maiestatis Hungariae aquila. Epistola dedicatoria 3.

¹⁷ KOLLÁNYI: Könyvek 212–213.

¹⁸ JENEI: Az utolsó magyar 141–142.

nem csak a saját tékáját tartalmazta, hanem a Gyulafehérvárott lévő fejedelmi könyvtár egyes darbjait is. Ott őrizték a fejedelmi család könyvei mellett azokat a főleg katolikus műveket, amelyeket még Báthory István gyűjtött össze 1580 és 1585 között az Erdélyben letelepített jezsuiták számára, illetve oda kerültek a kegyvesztett erdélyi értelmiségiek (Gyulai Pál, Kendi Ferenc stb.) tékái is. Lehetőséges, hogy ez volt az a Magyarországon lévő könyvtára, amelyet 1602-ben Prágában, Rudolf császárnak írt emlékirata kísérőlevelében így emlegetett: „Plenius et verius informaretur maiestas sua per me, si Regesta et Urbaria prae manibus haberemus, quae in Transsylvania plurima invenientur, et etiam in *Bibliotheca mea in Hungaria* puto me habere nonnulla.”¹⁹ Az utolsó mondat – *úgy gondolom, hogy Magyarországon lévő Könyvtáramban néhány Regesta és Urbaria is van* – utal arra, hogy pontosan darabról darabra nem is tudta, hogy mit tartalmaz Erdélyből Magyarországra áthozott könyvtára.

Az erdélyi kudarc után azonban egyházi karrierje változatlanul felfelé ívelt. 1602-ben pozsonyi préposttá, majd 1605-ben veszprémi püspökké nevezték ki – ekkor főleg Sümegen tartózkodott – 1606-tól győri megyéspüspök lett, majd két év múlva megkapta a kalocsai érseki címet is.

Saját könyvtárának nagy része – 50 kötet – halála után a győri Székesegyház Könyvtárának vált az alapjává az Erdélyből származó, több mint félszáz kötettel együtt. Mindezekről, és az egykori győri Székesegyházi Könyvtár könyveinek Győrhöz köthető, illetve sem Erdélyhez, sem Győrhöz nem kapcsolódó tulajdonosairól – Jenei Ferenc korábbi gyűjtését felhasználva – közel négy évtizeddel ezelőtt a Magyar Könyvszemlében beszámoltam.²⁰ Az akkori kutatások eredményeit itt nem ismételtem meg. Azt azonban hangsúlyozni szeretném, hogy Naprághy múlhatatlan érdemeket szerzett azzal, hogy a fejedelmi család értékes köteteit kimentette Erdélyből. Így őrződött meg az utókor számára János Zsigmondnak, Magyarország választott királyának és Báthory Zsigmondnak három-három könyve, Báthory Kristófnak egy kötete és Báthory István könyvajándéka Báthory Miklós erdélyi országbírónak, továbbá három, kötése, illetve a benne szereplő bejegyzés alapján ugyancsak a Báthoryakhoz kapcsolható kötet.²¹ Platón, Prudentius, Xenophon, Pomponius Mela egy-egy munkája, görög-latin szótár, teológiai művek (Fauntenus, Simler, Sokolowski) és Erasmus *Insitutio principis Christiani* (Basel, 1516) című elmélkedése maradt fenn itt, Győrben a fejedelmi család valószínűsíthetően gazdag tékájából.²²

Ugyanakkor régóta ismeretes, hogy Naprághy Demeternek más gyűjteményekben is fellelhetők könyvei. Természetes is ez, hiszen tanulmányai, majd egyházi tevékenysége nagy területre terjedt ki. Bécs, Nagyszombat, Pozsony, Kassa, Gyulafehérvár, Erdélyből elmenekülve pedig Prága, a műgyűjtő szenvedélyéről híres II. Rudolf udvara, majd újra Nyugat-Magyarország: Pozsony, Sümeg, Szombathely,

¹⁹ Erdélyi Országgyűlési Emlékek V. 175.

²⁰ VÁSÁRHELYI: A győri Székesegyházi Könyvtár possessorai 117–130., 230–349.

²¹ I. m. 234.

²² MIKÓ: Az erdélyi fejedelmek könyvtára 124–128.

Kesző és Győr voltak főbb tartózkodási helyei. Az utóbbi esztendőben a szakirodalomban egyre-másra bukkannak fel a legkülönbözőbb helyeken található, egykor Naprághy tulajdonában lévő kötetek. Köszönhető ez annak, hogy világszerte terjedőben van a 16. századi nyomtatványok alapos feltárása, amelynek része a könyvek egykori birtokosainak a regisztrálása is. Szlovákiai könyvtörténészek a *Szlovákia területén fennmaradt 16-dik századi nyomtatványok általános katalógusa* sorozat keretében, nyomtatott kötetekben adják közre 16. századi nyomtatványaik adatait. Horvátországban is van már példa erre. Itthon pedig folyamatosan épül a Magyar Országos Közös Katalógus Régi Nyomtatványok Tagozata, a MOKKA R elnevezésű elektronikus katalógus, továbbá néhány jelentős tanulmány jelentett e téren igen nagy segítséget. Ezeket a lehetőségeket kihasználva eddig további 17 darab, nem Győrben található Naprághy kötetről számolhatunk be. Hármát a kismartoni Esterházy-könyvtárból publikált Zvara Edina.²³ Szlovákiában egy-egy kötetet őriz a kassai Tudományos Könyvtár, Nyitrán a piarista gyűjtemény, Turócszentmártonban a pozsonyi és a szakolcai ferencesek egykori könyvtárai. Zágrábban a Székesegyházi Könyvtárban két kötete maradt fenn. Itthon ugyancsak két könyve van ma meg a budapesti Egyetemi Könyvtárban, Pannonhalmán a Főapátsági Könyvtárban továbbá egy-egy az Egeri Főegyházmegyei az Esztergomi Főszékesegyházi továbbá az Esztergomi Hittudományi Főiskola Könyvtárában. Végezetül egy általa elajándékozott kódex található még az OSZK-ban is.²⁴

A könnyebb áttekinthetőség érdekében és kapcsolódva a Győrben őrzött Naprághy-könyvtár bemutatásához,²⁵ a másutt őrzött 17 kötet legfontosabb adatait a szerzők betűrendjében az alábbi táblázat foglalja össze:

Cím	Naprághy Demeter bejegyzése	További bejegyzések	Lelőhely és jelzet
Albertus Magnus: Mariale. Strassburg, (1486 előtt)	Demetrij Napragij Ep(iscop)i Transilvaniae, 1597.		Eger, Főegyházmegyei könyvtár – R. IV. 10.
[1] Barbaro, Francesco: De re uxoria. – XV. század közepe - kézirat	Illustrissimi Comitis Georgij Thurzo de Bethlehemfalua, Regni Hungariae Palatini, ... Bibliothecae Bitsensi	Georgius Thurzó, Comes perpetuus de Arua, Regni Hungariae Palatinus 1611. – Com. Iosephi Illeshazy Cathalogo inscriptus 1728.	Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár – Cod. Lat. 294.

²³ ZVARA: Náprágyi Demeter három könyve.

²⁴ Ezúton köszönöm meg szíves segítségét Mód Zsuzsának az ELTE Egyetemi Könyvtárában, Bakos Józsefnek és Karasz Lajosnak az OSZK-ban, Balogh Ferencnek Egerben, Szalai Katalinnak és Horváth Máriának Esztergom gyűjteményeiben, Zvara Edinának Kismarton vonatkozásában, Ásványi Ilonának és Samodai Évának Pannonhalmán és Helena Saktorovának Turócszentmártonban.

²⁵ VÁSÁRHELYI: A győri Székesegyházi Könyvtár possessorai 121–125.

	inscripsit Demetrius Napragi Archiepiscopus Colocen., Administrator Episcopatus Iauren. locorumq(ue) eorundem Comes perpetuus et Sacr(ae) Regiae Maiestatis Consiliarius etc. Anno Dni MDCXI.		
Bvrhard: Decretorum libri XX ex concilijs & orthodoxorum patrum decretis, tum etiam diuersarum nationum synodis... Köln, 1548.	Demetrij Napragj El(ecti) Epi(scopi) Jaurien(sis)	Nicolai sum Olahi ArchiEpi(scopi) Strigonien(sis) – Sum Andreae Monozloi [...]. – Conventus Montis Calvariae. – Conventus S. Antoniensis PP. Franc. 1809. H. J. – Pertinet ad Bibliothecam Patrum Franciscanorum Provinciae Marianae Hungariae Ven. Conventus Szent- Antal. In insula Cituorum Hungaris vulgo Csallóköz. Ab anno 1809. Quo cassato, et evacuato Conventu Comaromiensi, et restituto Szentantalsi, inde omnes res mobiles, sicut et Bibliotheca huc translocata est. Ad S. Antonium. Die Ia Maii 1878. Ita est: H. J.	Martin, Slovenská narodná knižnica – Bap 16989.
Frusius, Andreas: De utraque copia verborum et rerum praecepta. Bécs, 1561.	Demetrius Napragj (a háttáblán)	Stephanus Szuhaj d. d. – Magister Joannes Mollensis ultima Feb(ruarii) 1583. finem fecit (36. fol. v.). Superexlibris: F. Z. 1580.	Eisenstadt, Bibliotheca Esterházyana – Zimmer V. mittlere, Kasten 5. Regal 1.

Cím	Naprághy Demeter bejegyzése	További bejegyzések	Lelőhely és jelzet
Hosius, Stanislaus: Opera omnia. Velence, 1573.	Demetrij Napragj, Praepositi Agriensis	Sum ex libris Joanni Vij Cano(nici) Agrien(sis) [15]83. Rosnia [?] – Caspar Partinger 1619.	Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár – 17402.
Lessius, Leonardus: De Antichristo et eivs praecvrsoribvs disputatio apologetica gemina. Antwerpen, 1611.	Demetrij Napragi Archiep(iscop)us Colocensis	F. Valentini Szalai Ord. S. Pauli – Ex libris Joannis Munkovics	Pannonhalma, Főapátsági Könyvtár – 56 I 40.
Lipsius, Justus: De militia Romana libri quinque. Antwerpen, 1596.	Demetrij Napragj Ep(isco)pi Transil(vani) Anno 1600. Praegae	Collegii Posoniensis Societatis Jesu 1641.	Budapest, ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár – Ant. 6906.
Politi, Lancelotto: Claves duae ad aperiendas intelligendasque Scripturas Sacras perquam necessariae ... Leiden, 1543.	Demetrius Napragij Archiep(i)s(copus) Calocshij	Joannis Piskij Jaurini 31. Julij Anno Dni 1618.	Zagreb, Metropolitanska kjižnica – M 5727 - 16°
Regula beati Augustini una cum expositione Hugonis de Sancto Victore. Velence, 1508.	Demetrii Napragi ep(iscop)i Transyl(vani)		Budapest, ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár – Ant. 929.
Sanders, Nicholas: De visibili monarchia Ecclesiae libri VIII. Antwerpen, 1578.	Demetrij Napragij	Monasterii S(ancti) Martini in Sacro Monte Pannoniae Ordinis S. P. N. Benedicti ex legato R(everendissi)mi D. Gregorij Nagy Faluaij episcopi Vaciensis – In vsum Emer. Franc. Gregorich Pestini 1787.	Zagreb, Metropolitanska kjižnica – M 6691 – 4°
Seneca: Ludus de morte Claudij Caesaris. – Synesius Cyrene(n)sis: De	Demetrij Napragj Ep(isco)pi Transil(vani) Anno 1597.	Conventus S. Martini de Monte Pannoniae Ord. S. Benedicti	Pannonhalma, Főapátsági Könyvtár – 123. I*. 11/1-3.

laudibus Caluitij. – Erasmus: Moriae Encomium ... Bázel, 1515.			
Spauter, Johannes de – Novimola, Sebastian (interpr.): [1] Grammaticae institutionis libri septem ... Bécs 1562? – [2] Syntaxis ... Bécs 1562.	Dominus Demetrius Napragy sum modo huius possessor	1572. 12. napian irtam Andreas Bitz von Inlstat – Andreae Kechkes – Georgij Branik	Eisenstadt, Bibliotheca Esterházyana – 14,209 A/7.
Stapleton, Thomas: Principiorvm fidei doctrinalivm demonstratio methodica, per controuersias septem in libris duodecim tradita. Párizs, 1578.	Demetrius Napragj Praepositus Eccl(es)iae Agrien(sis) R(evere)ndo D(omi)n(o) Emerico Wiloki Parochus Somlyo in memoriam dabat m(anu) p(ro)p(ri)a.	Conventus Sakolczenj	Martin, Slovesnká narodná knihnica – Skal 16948.
Stapleton, Thomas: Vniuersa Iustificacionis doctrina hodie controversa, libris duodecim tradita ... (Párizs, 1582)	Demetrij Napragi. Auxiliu(m) meu(m) a d(omi)no, qui fecit caelum et terram.	Collegii Posoniensis Societatis Jesu 1641.	Esztergom, Hittudományi Főiskola Könyvtára – 18-e-5.
Szilvási János: Antiquitas et perpe- tua duratio fidei cat- holicae ... Kolozsvár, 1597.	Demetrij Ep(isco)pi Transil(vaniae) m(anu) p(ropri)a	Stephani Szikszaj Secretarij Palatinati m(anu) p(ropri)a	Eisenstadt, Biblitheca Esterhá- zyana – Zimmer V. mittlere, Kasten 5. Regal. 2.
Tertullianus, Quin- tus Septimius Flo- rens: Opera per Beatum Rhenanum e teneb- ris eruta ... Bázel, 1521.	Demetrij Napragj	Cassouiae So(cie)t(a)tis Jesv 16[5]1. – Collegij Cassoviensis Soc(ieta)tis Jesv Ca- talogo inscr. 1657. – Litt. T. Nr. 2. [anno] 1660.	Košice, Štátna vedecká kniž- nica – B 2o 146 PA

Cím	Naprághy Demeter bejegyzése	További bejegyzések	Lelőhely és jelzet
Thomas, Aquinas: Quaestiones disputatae ... De potentia Dei, De malo, De spiritibus creaturis, De anima, De demonibus, De angelis, De veritate... Velence, 1569.	Demetrius Napragy Archiepi(scopi) Colonicensis	Ab eodem ... Patrono suo optimo, et Reipublicae Ungaricae Patre, aeterna memoria dignissimo Joannis Piskij dono datus Jaurini 22. Decemb. Anno 1619. – P. Leonardi a S. Joan. Nep. Theologiae Scholastico Historico Dogmatico ... 1738 ab Adm. Rdo D. Stephano Drahos Eccl. Novathiensis [?] Praeposito Amico suo. – Bibliothecae Nitriensis Scholar(um) Piar(um) 1751. – Ad usum P. Innocentij Sch. P. in Hung. Theologiae.	Nitra, Provincialis Piaristov – PINB 13/XVI.

A továbbiakban ezeket a dokumentumokat ismertetjük beszerzésük – bizonyos esetekben feltételezett – sorrendjében. Az újabban előkerült könyvek között négyben évszám megjelölése nélkül csak Naprághy neve szerepel. Ezekről joggal feltételezhető, hogy akkor kerültek a tulajdonába, amikor még semmiféle egyházi hivatalt nem viselt. Ilyen az a jelenleg a kismartoni Esterházy könyvtárban található könyve,²⁶ amely valószínűleg bécsi tanulóévei idején lett az övé. Jan de Spauter holland humanista akkoriban alaptankönyvnek számító *Grammaticájának* és *Syntaxisának* egy kötetben kiadott példányáról van szó, amely Bécsben jelent meg 1562-ben. Bejegyzésének szövege: *Dominus Demetrius Napragy sum modo huius possessor*. Tulajdonosa volt még 1572-ben Andreas Bitz von Inglstat és Kecskés András. Majd Branik György birtokába került, aki Kecskés János feleségének a második férje, és akit Zvara Edina a pozsonyi káptalan jegyzőjeként azonosított.²⁷

Zvara Edina ugyancsak leírt a kismartoni Esterházy-gyűjteményből egy másik tankönyvet is, amelyben az előzőhöz hasonlóan Naprághynak csak a neve szerepel

²⁶ Jelzete: 14,209 A/7.

²⁷ ZVARA: Náprágyi Demeter három könyve 265–266.

– ezúttal a hátsó táblán.²⁸ A jezsuita Andreas Frusius *De utraque copia verborum et rerum praecepta* (Bécs, 1561) című retorika könyvéről van szó, amely sokat használt tankönyvnek számított akkoriban. A könyv tulajdonosa volt még a bécsi jezsuita kollégium tanára Joannes Mollensis, aki a 36. lapra bejegyezte, hogy 1583. február utolsó napján végzett az olvasásával.²⁹ A könyv további tulajdonosa Szuhay István több megjegyzést is írt a könyvbe.³⁰ Mivel őt, mint kalocsai érseket 1608-ban bekövetkezett halálakor a győri püspök váltotta ebben a tisztségben, Zvara úgy gondolta, hogy Naprághy 1608-ban örökölte Szuhaytól ezt a könyvet.³¹ Szuhay István 1551-ben született, tehát pár évvel idősebb volt nála, de ő is Bécsben tanult, és Telegdi Miklós köréhez tartozott. A nagyszombati papnevelő intézetben tanított. 1585-től esztergomi kanonok, 1590-től sasvári főesperes lett, majd váci, egri és nyitrai püspök.³² Elképzelhetőnek tartjuk, hogy ifjú éveikben volt ez a könyv először az egyiküké, azután a másikuké. Még a sorrend sem állapítható meg évszám hiányában. Azért nem szerepel egyikük neve mellett sem utalás egyházi hivatalukra, mert ekkor még nem rendelkeztek ilyen státusszal. Ismeretes, hogy Naprághy azt mindig megörököltette, Szuhay István pedig a győri Székesegyházi Könyvtárban fennmaradt kötetének még a kötésére is ráírta 1592-ben monogramját és egyházi tisztségének kezdőbetűit.³³ Ezért tekinthető ez a kötet is Naprághy korai könyvének. Szuhay könyveinek szétszóródott darabjairól újabban Monok István írt.³⁴

Hasonlóképpen csak Naprághy neve szerepel Nicholas Sanders angol katolikus teológus *De visibili monarchia Ecclesiae libri VIII.* (Antwerpen, 1578) című egyháztörténetében, amely az angol katolikusok üldöztetését elsőként örököltette meg. A könyv később Nagyfalvy Gergely váci püspöktől a pannonhalmi bencés kolostorba került (*Monasterii S(ancti) Martini in Sacro Monte Pannoniae ... ex legato R(everendissimi) mi D. Gregorij Nagy Faluaij episcopi Vaciensis*). Nagyfalvy Gergely³⁵ 1614 és 1616 között Naprághy mellett érseki helynökként működött. 1618-tól győri őrkanonok lett. Pályáját Bedy Vince részletesen összefoglalja. Itt csak azt emeljük ki, hogy 1635-ben lett váci püspök. Vagyonát Pálffy Mátyás pannonhalmi főapátra hagyta, akit egyben végrendelete végrehajtójának is megtett. Így kerülhetett halála, azaz 1643 után ez a könyv a kalocsai érsek egykori helynökétől a pannonhalmi bencés monostorba. Majd 1787-ben Pesten egy bizonyos Emericus Franciscus Gregorich tulajdona volt. Jelenleg a zágrábi Érseki Könyvtárban őrzik.³⁶

²⁸ I. m. 264–266. – Jelzete: Zimmer V. mittlere, Kasten 5. Regal. 1.

²⁹ LUKÁCS: Catalogi I. 734.

³⁰ Leírását és címlapmásolatát I. Kék vér 120.

³¹ ZVARA: Náprágyi Demeter három könyve 264–265.

³² CHOBOT: A váci egyházmegye II. 554–556.

³³ VÁSÁRHELYI: A győri Székesegyházi Könyvtár possessorai 342.

³⁴ MONOK: „Ex libris.... 273.

³⁵ BEDY: Győri káptalan 402–404.

³⁶ MAGIĆ: Katalog Nr. 0352 – Jelzete: M 6691 – 4°

Már Győrben is fellelhetők Naprághynak olyan könyvei, amelyekben nevén kívül csak az *Auxilium meum a domino, qui fecit caelum et terram* jelmondata, a 120. zsoltár második verse szerepel. Ahogy korábban, úgy most is az a véleményünk, hogy ezeket a jelmondatát is megörökítő könyveket többségében ifjúkorában szerezhette be.³⁷ Témája alapján három közülük a klasszikus műveltségét megalapozni akaró ifjú érdeklődési körébe illik. Az első egy görög-latin szótár (28),³⁸ a második Livius történeti művének Beatus Rhenanus és a cseh Sigismund Gelenius magyarázataival megjelent kiadása (30), a harmadik pedig Oswald Schreckenfuchs osztrák csillagász 1569-ben Bázelen publikált kommentárjai Sacrobosco *Sphaera materialis*ához (43). Ezen kötetek sorát most ki tudjuk egészíteni azzal a teológiai munkával, amelyet jelenleg az esztergomi Hittudományi Főiskola könyvtára őriz. Ez Thomas Stapleton, angol katolikus hitvitázó teológus 12 könyvből álló *Vniversa Iustificationis doctrina hodie controversa, libris duodecim tradita* (Párizs, 1582) című munkája a Megigazulásról. Naprághy neve alatt itt csak jelmondata olvasható. A könyv 1641-ben a pozsonyi jezsuita kollégium tulajdona lett.³⁹ (1. kép)

Tertullianus műveinek korai, 1521-es bázeli gyűjteményes kiadása Beatus Rhenanus sajtó alá rendezésében ma Kassán a Tudományos Könyvtárban található.⁴⁰ Naprághy után 1651-ben a kassai jezsuita kollégium tulajdona lett, annak katalógusába 1657-ben jegyezték be. 1660-ban az ottani jelzete *Litt. T. nr. 2.* volt, miként mindezt a címlapról tudni lehet. A könyv mai kassai őrzőhelye alapján talán nem járunk messze az igazságtól, ha azt feltételezzük, hogy azt már az egri káptalan kanonokjaként, 1589 körül szerezhette be. Ekkoriban először Lelcsen élt, majd Eger elfoglalása után Kassán tartózkodott.⁴¹ Egyébként a könyv ajánlását Beatus Rhenanus Thurzó Szaniszló olmtúzi püspöknek, Thurzó Elek testvérének címezte.

Ugyancsak kelet-magyarországi tartózkodásához kapcsolódik a következő két kötet, amelyekbe már egri prépostként jegyezte be magát. Az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár őrzi Stanislaus Hosius lengyel katolikus teológusnak, a trienti zsinat egyik résztvevőjének és a lengyel rekatolizáció fő képviselőjének az összegyűjtött munkáit (Velence, 1573).⁴² A bejegyzések szerint 1583-ban Rozsnyón (?) Új János egri kanonok könyve volt (*Sum ex libris Joannis Vj*

³⁷ Később, erdélyi püspökként e jelmondatát beleírta Báthory Miklós könyvébe, VÁSÁRHELYI: A győri Székesegyházi Könyvtár possessorai 125 (44), 126. és 1599. április 14-én, prágai diplomáciai küldetése idején a morva származású Smil Osovsky z Doubravice album amicorumába, SZENTMÁRTONI SZABÓ: „Az Szent László koronája 396.

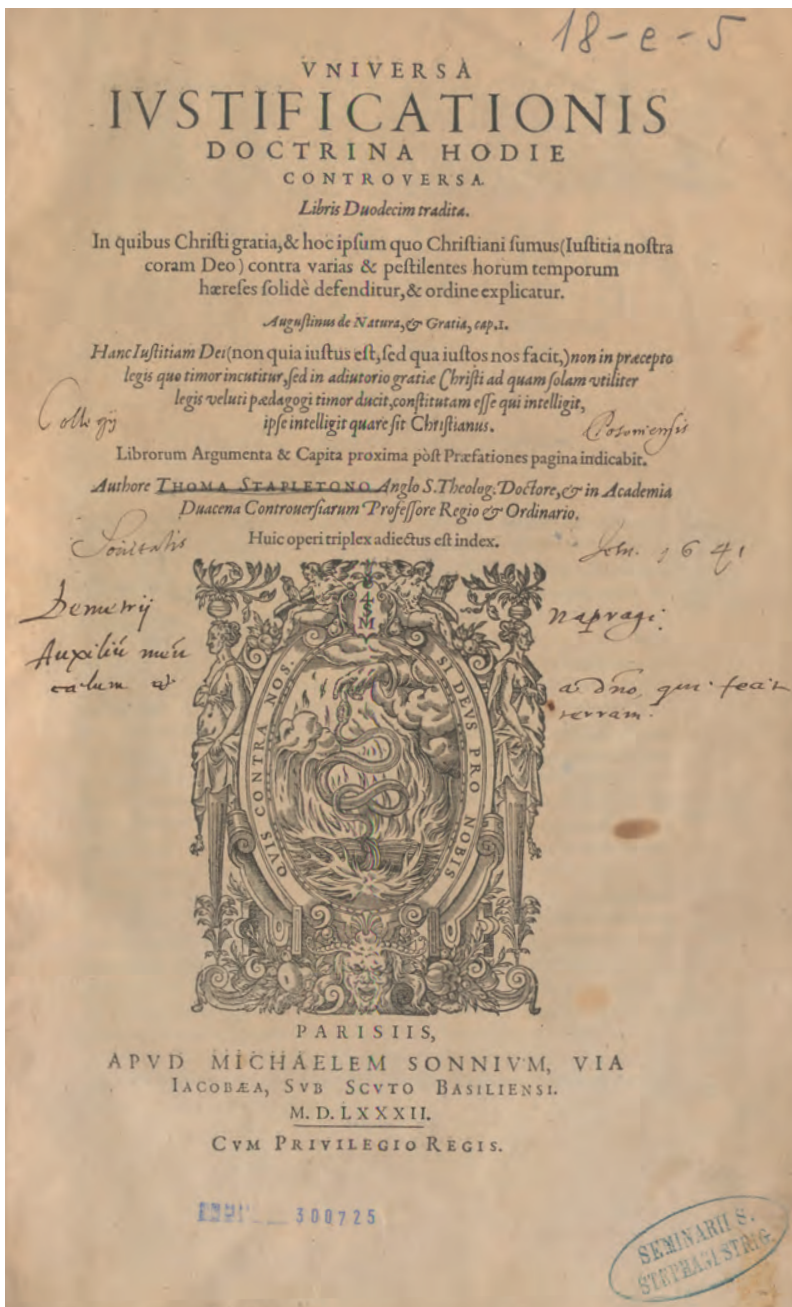
³⁸ A zárójelbe tett számok a Naprághy Győrben őrzött könyvtárát áttekintő táblázat sorszámai, l. VÁSÁRHELYI: A győri Székesegyházi Könyvtár possessorai 121–125.

³⁹ Jelzete: 18-e-5.

⁴⁰ SZEGHY: Tlače Nr. 845. – Jelzete: B 2° 146 PA.

⁴¹ JENEI: Az utolsó magyar 138.

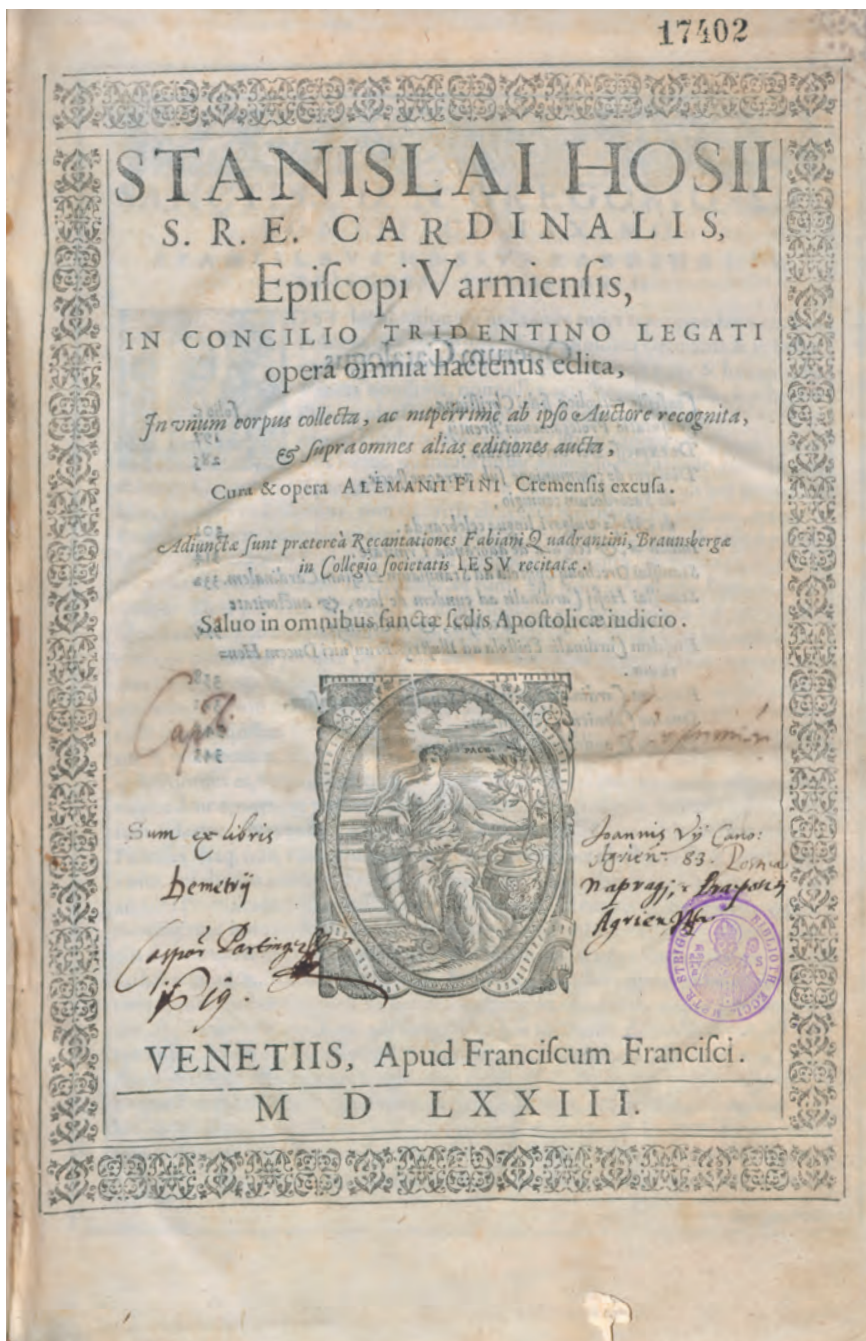
⁴² STANISLAUS HOSIUS: Opera omnia hactenus edita, in vnum corpus collecta, ac nuperrime ab ipso Auctore recognita, et supra omnes alias editiones aucta, cura & opera Alemanii Fini ... Adiuncta sunt præterea Fabiani Quadrantini ... Velence, 1573. – Jelzete: 17402.

1. kép

Thomas Stapleton: *Vniversa Iustificationis doctrina hodie controversa, libris duodecim tradita* — Párizs 1582

(Hittudományi Főiskola Könyvtára, Esztergom)

2. kép

Stanislaus Hosius: *Opera omnia*... — Velence, 1573
 (Főszékesegyházi Könyvtár, Esztergom)

cano(nici) Agriensis Rosnia [?] (15)83) volt. Majd Naprághy lett, az alábbi bejegyzéssel: *Demetrij Napragj, Praepositi Agriensis*. Ezután Caspar Partinger neve szerepel még 1619 évszámmal. Új János *archidiaconus Ungvariensis, canonicus ecclesiae Agriensis*ként írta be magát több, a győri Székesegyházi Könyvtárban található kötetbe. Közülük az egyik ehhez a Hosius-kötethez hasonlóan Naprághy könyvtárába került 1589-ben.⁴³ Kaspar Partinger, aki 1622 és 1630 között volt királyi tanácsos,⁴⁴ valószínűleg Naprághy halála évében 1619-ben jutott ehhez a kötethez. (2. kép)

Ugyancsak egri prépostként 1589 és 1592 között ajándékozhatta meg Újlaki Imre (csík)somlyói plébánost Thomas Stapleton: *Principiorvm fidei doctrialivm demonstrationis methodica, per controuersias septem in libris duodecim tradita* (Párizs, 1578) című katolikus hittankönyvvvel. Ez derül ki a ma a szakolcai ferences könyvtárban fennmaradt könyv⁴⁵ címlapjáról: *Demetrius Napragj Praepositus Eccl(es)iae Agrien(sis) R(evere)ndo D(omino) Emerico Wiloki Parochus Somlyo in memoriam dabat m(anu) p(ro)p(ri)a*. Újlaki Imrétől, a ferences rend későbbi provinciálisától került a könyv a 17. század elején újjáéledt szakolcai ferences rendház tulajdonába.⁴⁶ Erre utal az utolsó bejegyzés: *Conventus Sakolczenj* – és ebben a gyűjteményben maradt fenn mind a mai napig.⁴⁷

Győri kutatásaink során kiderült, hogy Naprághy a legtöbb könyvet – az 50 kötetből 18-at – saját könyvtára számára, mint erdélyi püspök szerezte meg. Nem meglepő tehát, hogy a szétszórta fennmaradt könyvei között négyben is az *ep(isco)pi Transsylv(ani)* áll a neve mögött. Már püspöksége első évében, 1597-ben két könyv került a tulajdonába. Albertus Magnus *Mariale* című műve (Strassburg, 1486 előtt), amelyről már 1980-ban is hírt adtunk, és amely az Egri Főegyházmegyei Könyvtárban maradt fenn.⁴⁸ (3. kép) A másik az az érdekes bázeli latin nyelvű kolligátumkötet, amely együtt tartalmazza Seneca *Játékát az isteni Claudius haláláról*, a 4. században élt kyrénéi Synesius *A kopaszság dicsérete* című művét Joannes Phrea német tudós fordításában és Beatus Rhenanus kommentárjaival, valamint Erasmus *Balgaság dicséretét* a holland Gerardus Listrius kommentárjaival (Bázel, 1515).⁴⁹ A margón – különösen Seneca művében – latin nyelvű kézírásos bejegyzések és aláhúzások is találhatóak. Az Erasmus-mű előtt keverék magyar és latin nyelvű beírás olvasható

⁴³ Rupertus Abbas: *Commentariorum in Apocalypsim Joannis libri XII*. Párizs, 1545. – VÁSÁRHELYI: A győri Székesegyházi Könyvtár possessorai 124. (41) és 329.

⁴⁴ FALLENBÜCHL: A Magyar Kamara 252.

⁴⁵ KOMOROVÁ-SAKTOROVÁ: Tlačé Nr.1903. – Jelzete: Skal 16948.

⁴⁶ ZVARA: Ferencesek Szakolcán 28, 30.

⁴⁷ Jelenleg kölöngygyűjteményként őrzi a turócszentmártoni Szlovák Nemzeti Könyvtár.

⁴⁸ Jelzete: R. IV. 10. – VÁSÁRHELYI: A győri Székesegyházi Könyvtár possessorai 228.

⁴⁹ In hoc opere contenta Ludus L. Annaei Senecae De morte Claudij Caesaris, nuper in Germania re[per]tus cu(m) scholijs Beati Rhenani. – Synesius Cyrene(n)sis de laudibus Caluitij, Ioa(n)ne Phrea Britanno interprete, cu(m) scholijs Beati Rhenani. – Erasmi Roterodami Moriae Encomium cum co(m)mentarijs Gerardi Listrij ... Bázel, 1515.

Aliqua licet in quibusdam **signis** sancta Virgo de quibus honore domini cui de patre agitur nullam
 gratiam volo quoniam in hoc
 Non dicitur quod tunc oportet loqui de his signis, quod scribitur etiam dicitur in 3° pte. q. 2. a. 42. q.
 ad 2° in 1° pte. p. 1. **Et** in eo argumentatur in 3° et 2° argumentum. **Et** super illud
 ubi exponitur illud **Et** me tua et per hoc fortis tantum quatenus te dicit manifestum est quod
 scilicet ex una gloria per sanctum **Et** 2° super illud vult non habet dicit **Item** etiam quod
 est illud ponitur gratia et seipsum habere facit per se ipsum et fortis aliquid huiusmodi ponitur
 Non dicitur et fortis est dicitur manifestum **Et** in pauca scilicet Non dicitur in quo
 oportet de et opioni habetur **Et** 2° ostendit esse potius hoc bene non fuit per se ipsum
 me ab omni pte. **Et** 2° dicitur quod illud habet **Et** 2° ostendit per se ipsum exponitur illud
 tunc me ab omni pte. **Et** 2° dicitur quod illud habet **Et** 2° ostendit per se ipsum exponitur illud
 ab aliis potest ostenditur **Et** 2° diligenter et accipitur ut dicitur modum tunc et signum modum

Albertus magnus super mis-
sus est. subtiliter ac eleganter
ostendens ineffabiles gloriose
virginis Mariæ laudes.

*Mãe que bñ dgo fuisse cõpta et nata ex mulliere hos i Angom^o m Cranta
e pa crante ti 2 q lo et u e iz a^{lo} O fuit desposita maria Anno eig 12 dntio ibid*

R ^{lo} factu ipu maria nascit an xpi nativitate Anno xvi vel circa h^o m^o di 483 vel an

Autho^r Evangelii vñ sup Anna soler dici nos gressisse maias Quas generare vñ Israhel Esau
pilas Salomonis Lucas duxerit Iosaph Alphensis z chadensis p przet xpm Iacobus sua moxem q
et Ioseph iustus tu formone iuda Tertia maior z Iacobus voluerem Iohannem,

[illegible]

Demetrij Napragi
Epi Transilvaniae

János evangéliuma 14. részében Jézus szavainak magyarázatához. Ezután is előfordulnak jegyzetek és aláhúzások, de egyik sem látszik Naprághy kézírásának. A könyvet jelenleg a Pannonhalmi Főapátság könyvtárában őrzik.⁵⁰ (4. kép)

Egészen biztosra vehető, hogy Naprághy erdélyi tartózkodása idején tett szert Szilvási János *Antiquitas et perpetua duratio fidei catholicae* című katolikus vitairatára, mert ez Kolozsvárott jelent meg 1597-ben.⁵¹ A Báthory Zsigmondnak címzett ajánlás az erdélyi reformációra vonatkozó adatokat is tartalmaz. Naprághy ide évszám nélkül írta be nevét: *Demetrii Ep(isco)pi Transil(vaniae) m(anu) p(ropri)a*. Következő tulajdonosa Szikszai István nádori titkár volt. Őt Zvara Edina ennek a kismartoni Esterházy-könyvtárban őrzött könyvnek az ismertetőjében a 17. század második felében élő Szikszay István hivatali tisztségviselővel azonosította.⁵²

Úgyszintén Erdélyben szerezhette be Naprághy azt a kötetet, amelyet eredetileg a váradi ágostonosok birtokoltak, és amely az Ágoston-renddel kapcsolatos dokumentumok gyűjteménye: *Regula beati Augustini una cum expositione Hugonis de Sancto Victore* (Velence, 1508). Ezt a könyvet évtizedekkel ezelőtt már Mályusz Elemér és Jakó Zsigmond is méltatta.⁵³ Naprághy csupán nevét és egyházi hivatalát jegyezte fel a címlapra, *Demetrii Napragi ep(iscop)i Transyl(vani)*, évszámot azonban nem írt. Jelenleg a budapesti Egyetemi Könyvtárban őrzik.⁵⁴ Ugyancsak itt található Justus Lipsiusnak *De militia Romana libri quinque* (Antwerpen, 1596) című Polybius-kommentárja.⁵⁵ Ehhez a címlapon olvasható bejegyzés szerint – *Demetrii Napragi Ep(isco)pi Transil(vani) Anno 1600 Pragae* – már Prágában jutott hozzá, ahol erdélyi menekülése után átmenetileg letelepedett. A könyv további útja is jól követhető, ugyanis a címlap másik bejegyzése szerint 1641-ben a pozsonyi jezsuita kollégium tulajdona lett: *Collegii Posoniensis Societatis Jesu 1641*, hasonlóan a fentebb már említett Stapleton-hittankönyvhöz. (5. kép)

Naprághy 1602-től pozsonyi prépost, majd 1607-ben veszprémi és győri püspök lett. Jenei Ferenc szerint azonban nem annyira győri házában, mint inkább Szombathelyen vagy a keszői püspöki várban élt, közel Pozsonyhoz, Bécshez, az udvar és a magyar királyi tanács székhelyéhez.⁵⁶ Ezt jelzi a két utóbbi könyv sorsa is, amelyek lehet, hogy el sem jutottak Győrbe. Mint választott győri püspök évszám nélkül jegyezte be nevét Burchard, a 10–11. század fordulóján élt wormszi püspök *Decretorum libri XX*. címmel megjelent munkájába (Köln, 1548), amely a kánonjog egyik alapvető forrásának számít. Nem csoda, hogy Naprághy előtt Oláh Miklós esztergomi érsek és Monoszlói András is a tulajdonosai voltak. A címlapra a könyv további sorsát is részletesen lejegyezték. A komáromi ferences kolostor

⁵⁰ Jelzete: 123. I*. 11/1-3.

⁵¹ RMNy 808.

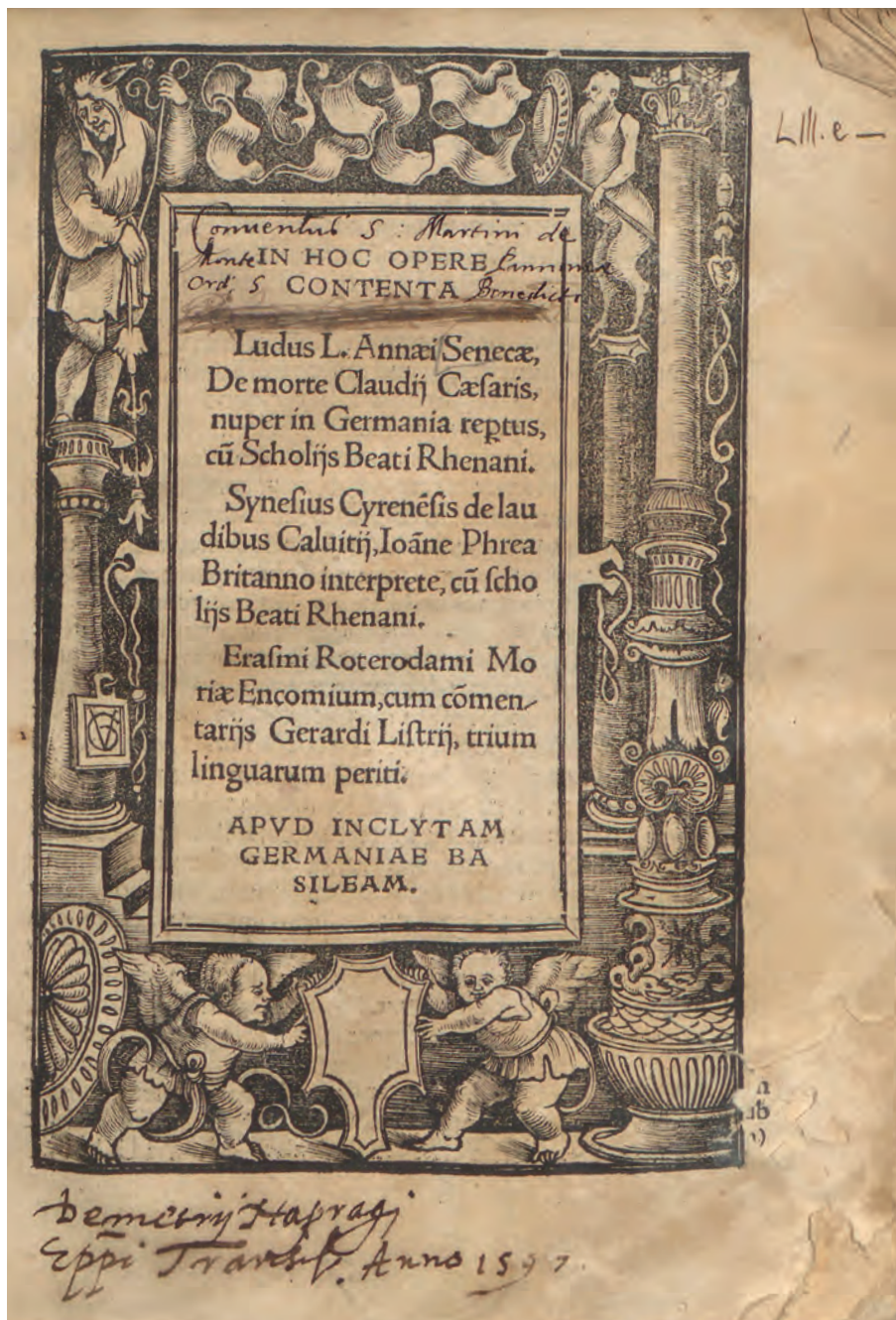
⁵² ZVARA: Náprágyi Demeter három könyve 265–266.

⁵³ JAKÓ: Várad helye 146.

⁵⁴ Jelzete: Ant. 929.

⁵⁵ Jelzete: Ant. 6906. – MAMŰL VIII. 20.

⁵⁶ JENEI: Az utolsó magyar 149.

4. kép

Ludus L. Annaei Senecae De morte Claudij Caesaris — Synesius Cyrene(n)sis: De laudibus Calvitij — Eras-
 mus: Moriae Encomium... (Basel, 1515)

(Főpátsági Könyvtár, Pannonhalma)

birtokolta, ahonnan 1809-ben a csallóközi Szentantalra (ez a mai Bácsfa település része), a Szűz Mária rendtartományhoz tartozó ferencesek visszaállított kolostorába helyezték át a komáromi könyvtárral és más ingóságokkal együtt.⁵⁷ Később a pozsonyi ferences könyvtár állományát gazdagította, amely jelenleg a Turócszentmártonban lévő Szlovák Nemzeti Könyvtár egyik különgyűjteménye.⁵⁸

Naprághy pozsonyi préposti rangban az 1601-ben elhunyt Monoszlói Andrást követte. E közös könyvükön kívül Győrben még három hasonló akad. Közülük az Erasmus szöveggondozásában megjelent Cyprianus gyűjteményes munkáit közreadó kötetbe (Bázel, 1530) mint győri püspök (14), Aranyuszájú Szent János evangélium-magyarázatába mint kalocsai érsek (Leuven, 1543) írta be a nevét (26). Spangenberg Mózes öt könyvéhez írt *Tabulae*jához (Bázel, 1563) pedig már korábban, erdélyi püspökként jutott hozzá (45).

1611-ből egy könyvajándéka maradt fenn Thurzó György nádor számára.⁵⁹ Ebben az esetben azonban nem nyomtatványról, hanem Francesco Barbaro velencei patrícius házasságról – *De re uxoria* – írott művének kéziratáról van szó. Ezt a 15. században Közép-Itáliában másolt kódexet az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára őrzi.⁶⁰ A kódexbe beillesztett lapon a következő szöveg olvasható: „*Illustrissimi ... Comitis Georgij Thurzo de Bethlehemffalua, Regni Hungariae Palatini, ... Bibliothecae Bitsensi inscripsit Demetrius Naprragi Archiepiscopus Colocen, Administrator Episcopatus I Lauren. locorum(q)ue eorundem Comes perpetuus et Sacrae Regiae Maiestatis Consiliarius etc. Anno Dni MDCXI.*” (6. kép)

Ezen bejegyzés szerint Naprághy 1611-ben ajándékozta meg a könyvvel Thurzó Györgyöt, aki nevét a szokásos *Vive ut vivas* jelmonddal be is írta az első lap tetejére. (7. kép) A kódex később a máriatölgyesi Illésházy-könyvtárba, onnan pedig nemzeti könyvtárunkba került.

Naprághy kalocsai érsekként, három könyvbe jegyezte be a nevét. Sajnos nincs adatunk arra vonatkozóan, hogy mikor szerezte be ezeket. Köztük van a jezuita Leonardus Lessius löweni teológiai professzor *De Antichristo* (Antwerpen, 1611) című reformáció ellenes vitairata, amelyet ma Pannonhalmán őriznek.⁶¹ (8. kép) A másik kettőbe Püski János, a következő possessor pontos dátumot is írt. Így Lancellotto Politi domonkos szerzetes *Claves duae ad aperiendas intelligentiasque Scripturas Sacras...* (Leiden, 1543) című biblíamagyarázata 1618. július 31-én került Püski birtokába Győrben. A könyv ma a zágrábi Érseki Könyvtárban található.⁶²

⁵⁷ Pertinet ad Bibliothecam Patrum Franciscanorum Provinciae Marianae Hungariae Ven. Conventus Szent-Antal. In insula Cituorum Hungaris vulgo Csallóköz. Ab anno 1809. Quo cassato, et evacuato Conventu Comaromiensi, et restituto Szentantalsensi, inde omnes res mobiles, sicut et Bibliotheca, huc translocata est. Ad S. Antonium. Die Ia Maii 1878.

⁵⁸ KOMOROVÁ-SAKTOROVÁ: Tlačé Nr. 410. – Jelzete: Bap 16989.

⁵⁹ SAKTOROVÁ: Turzovské knižnice 46.

⁶⁰ Jelzete: Cod. Lat. 294.

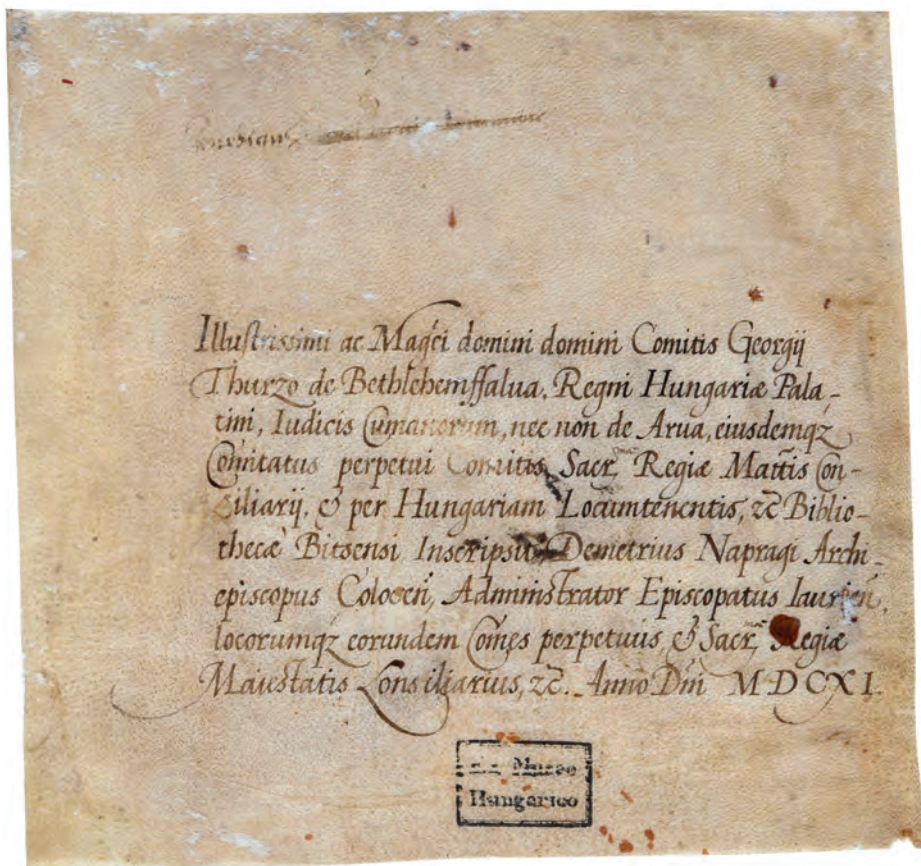
⁶¹ Jelzete: 56 I. 40. Itt köszönöm meg Samodai Évának és Ásványi Ilonának, hogy felhívták a figyelmet erre a kötetre.

⁶² MAGIĆ: Katalog Nr. 0545 – Jelzete: M 5727 – 16°.

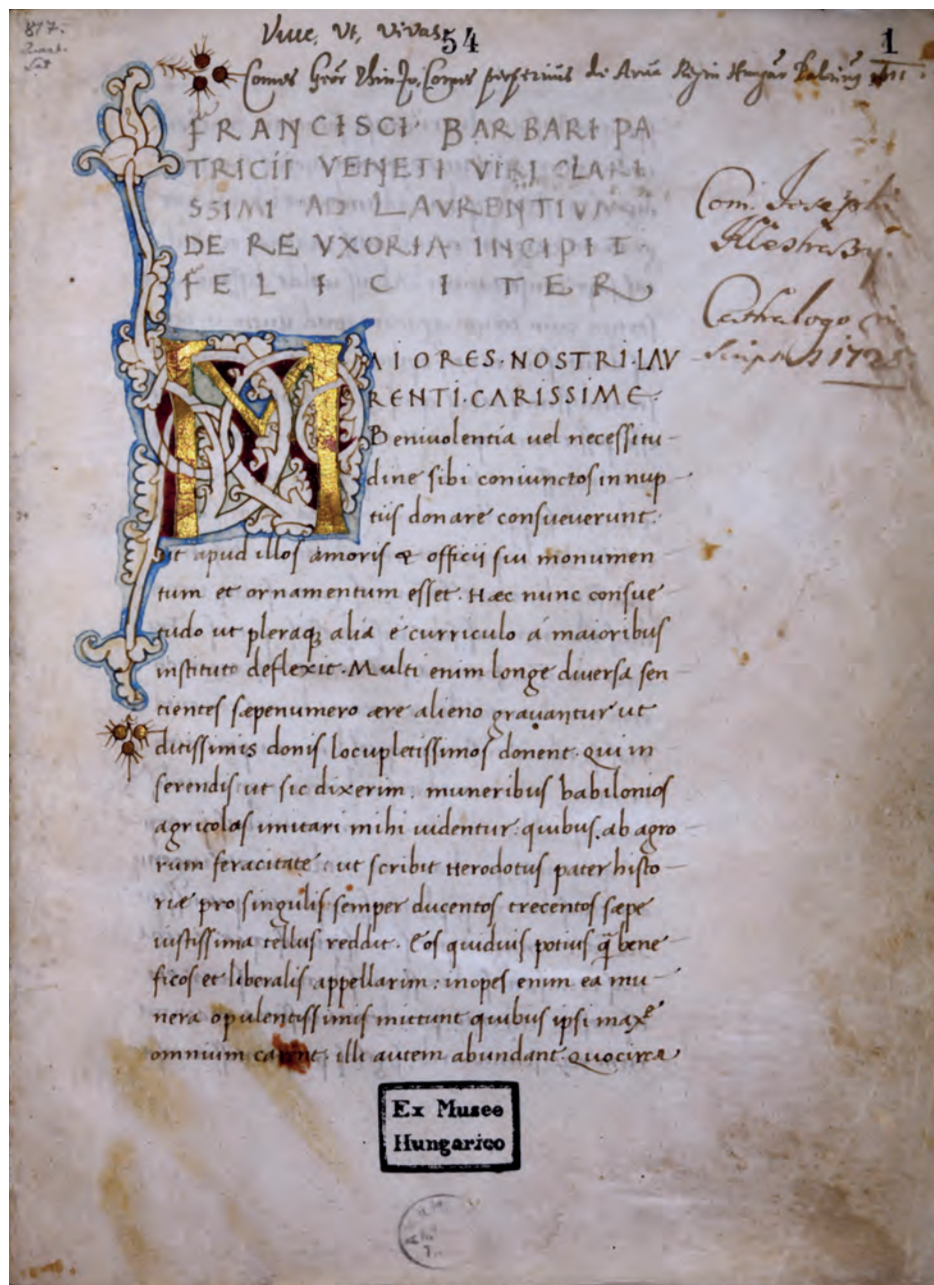
5. kép

Justus Lipsius: *De militia Romana libri quinque* — Antwerpen, 1596
(ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár, Budapest)

6. kép

Feljegyzés Naprághy Demeter ajándékozásáról Thurzó György nádornak
 (Országos Széchényi Könyvtár, Budapest)

7. kép

Francesco Barbaro: *De re uxoria* — a kódex kezdőlapja
(Országos Széchényi Könyvtár, Budapest)

8. kép

Leonardus Lessius: *De Antichristo et eius praecursoribus disputatio apologetica gemina*. — Antwerpen, 1611
(Főapátsági Könyvtár, Pannonhalma)

A másik kötetbe, Aquinói Szent Tamás *Quaestiones...* (Velece, 1569) című, több teológiai kérdést tárgyaló munkájába Püski János 1619. december 22-én, tehát már az érsek halála után írta be, hogy tőle kapta ajándékba: „*Ab eodem Illmo domino Archieppo, Patrono suo optimo et Reipub. Ungaricae Patre, aeterna memoria dignissimo Joannij Piskij dono datus Jaurini 22. Decemb. anno 1619.*” Püski János (1597–1657) tanulmányai végeztével, pappá szentelése előtt éppen ebben az időben Naprághy udvarában tartózkodott. 1651 és 1657 között volt győri püspökként utóda patrónusának. Mozgalmas karrierje során volt nyitrai püspök is. A könyv a címlapon olvasható bejegyzés szerint több piarista szerzetes, diák és tanár tulajdonába került. Így 1738-ban kapta meg Drahos Istvántól Léday Lénárd (*Leonhardus a Sancto Joanne Nepomuceno*), de volt Dezericzky Ince, a későbbi történetíró használatában is (*ad usum P. Innocentij Sch(olarum) P(iarum) in Hung(aria) Theologij*). 1751-től jelenleg is a nyitrai piarista könyvtárban található.⁶³

Az összegyűjtött és fentebb ismertetett könyvek egytől egyik jól kiegészítik Naprághynak a győri püspöki székhelyen őrzött tékáját. Megfelelnek annak a képnek, amely eddig kialakult könyvgyűjtő szokásairól és érdeklődési köréről. Köztük az

⁶³ SAKTOROVÁ–KOMOROVÁ–PETRENKOVÁ: Tlačé Nr.1688. – Jelzete: PINB 13/XVI.

ókori irodalmat Seneca *Ludusa* és Polybius hadtudományi munkája képviseli Lipsius kommentáiraival; a humanizmust Erasmus *Balgaság dícsérete* és Beatus Rhenanus szövegkritikai művei. Közülük az egyik a késő ókori Synesius, a másik Tertullianus korai egyházatya munkáinak szövegkiadása. A skolasztikus filozófia Albertus Magnus és Aquinói Szent Tamás munkái által van jelen. Fennmaradt továbbá egy Ágoston-rendhez kapcsolódó gyűjteményes kötete, egy hittankönyv és három kontroverz teológiai mű – mindhárom kortárs katolikus szerzőtől, közülük az egyik Kolozsvárott jelent meg. Van továbbá két retorika tankönyv és egy kánonjog. A két tovább aján-dékozott könyv szerzői Aquinói Szent Tamás és a kortárs angol Stapleton, akiktől maradt azért még egy-egy kötet Naprághy tékájában. Kicsit eltér az eddigiektől a házasságról szóló kézirat mind témáját tekintve, mind kézirat jellegénél fogva. Mindezen felbukkanása arra figyelmezteti a kutatót, hogy mindenképpen ki kell terjeszteni a kutatást a jövőben az ilyen jellegű dokumentumokra is. Időben ez a 15. századi kézirat a legkorábbi, az 1486 előtt nyomtatott incunabulum, Albertus Magnus mariológiája mellett. A 16. század első felében jelent meg öt nyomtatvány, kilenc darab a 16. század második felében készült, köztük az egyetlen hazai nyomtatvány is. Hasonló csak egy akadt a Győrbe került könyvtárban: Beregszászi Péter *Apologia pro ecclesiis reformatis* (Várad, 1585) című jezsuiták ellen írt vitairata (10).⁶⁴ A legfrissebb megjelenésű kiadvány a kortárs Lessius vitairata 1611-ből. Sajnos magyar nyelvű könyv továbbra sem került elő könyvtárából.

Biztosak vagyunk abban, hogy a jövőben további kötetek is fel fognak bukkanni, ahogyan a possessorkutatás térben és időben is reményeink szerint fokozatosan elterjed a régi, értékes könyvállományok feltárása során. Hiszen messze még az a 2-300 kötet, amellyel a hagyomány szerint Erdélyből távozott 1600-ban. Ettől az évtől haláláig még majdnem két évtized telt el, amely alatt bibliofil szenvedélyének hódolva folyamatosan gyűjtötte a könyveket. Egy-egy barátjának, tanítványának el is ajándékozott néhányat, hogy fennmaradjon emlékezete. Thurzó Györgynek is ezért küldött könyvet: „*in mei memóriám, had legyen ott az Bibliothecában.*”⁶⁵ Újlaki Imrének is „*in memoriam*” adta a Stapleton kötetét. Mindez nem történt hiába, hiszen az általa megajándékozott Püski János, mint örök emlékezetre méltó patrónusáról (*Patrono suo optimo et reipub. Ungaricae Patre aeterna memoria dignissimo*) hálás szívvel emlékezett meg róla, amikor beírta az érsektől kapott ajándékkönyvbe saját nevét. A győri püspök és kalocsai érsek álta összegyűjtött „tudomány patak” így táplál mind a mai napig „egyéb embereket is kedvesen... a csorgásával és italával...”⁶⁶

⁶⁴ RMNy 572.

⁶⁵ Naprághy Demeter levele Thurzó Györgynek 1611. március 17-én, L. Literátor–politikuskok levelei 131.

⁶⁶ Rimay János levele Naprághy Demeter erdélyi püspöknek 1603. július 24., RIMAY János írásai 211.

SZAKIRODALOM

- Aus der ungerischen Gesandten ... Oration = Aus der ungerischen Gesandten Demetrii Nepragi (sic!), Probst zu Erlau, Nicolai Zekoli (sic!) von Kiszwarda und Michaelen Kellemesi, Vicespanus der Spanschafft Saaros, welche sie ... zu Krakau den Monat Martii gehalten haben. Ihrer Oration. In: Auserlesene christliche und überaus schöne Ermahnungen, Rathschläge und Werbungen von dem Türcken-Krieg. Nürnberg, 1664.
- CHOBOT: A váczai egyházmegye = CHOBOT FERENC: A váczai egyházmegye történeti névtára. II. Vác, 1917.
- Erdélyi Országgyűlési Emlékek V. = Erdélyi Országgyűlési Emlékek V. (1601–1607). Szerk. SZILÁGYI SÁNDOR. Budapest, 1879.
- FALLENBÜCHL: A Magyar Kamara = FALLENBÜCHL ZOLTÁN: A Magyar Kamara tisztviselői a XVII. században. Levéltári Közlemények 39. (1968) 233–268.
- JAKÓ: Várad helye = JAKÓ ZSIGMOND: Várad helye középkori könyvtártörténetünkben. In: JAKÓ ZSIGMOND: Írás, könyv, értelmiség. Bukarest, 1976. 138–168.
- JENEI: Az utolsó magyar = JENEI FERENC: Az utolsó magyar humanista főpap: Náprági Demeter. Irodalomtörténeti Közlemények 69. (1965:2) 137–151.
- KECSKEMÉTI: Pécseli Király Imre retorikája = KECSKEMÉTI GÁBOR: Pécseli Király Imre retorikája és Szenci Molnár Albert, In: „Nem súlyed az emberiség!”... Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára. Szerk. JANKOVICS JÓZSEF. Budapest, 2007. 451–474.
- Kék vér = Kék vér, fekete tinta. Arisztokrata könyvgyűjtemények 1500–1700. Kiállítási katalógus. Szerk. MONOK ISTVÁN. Budapest, 2005.
- KOLLÁNYI: Könyvek = KOLLÁNYI FERENC: Könyvek a XVI. és XVII. századbéli főpapi hagyatékban. Magyar Könyvszemle 3. (1895) 205–218.
- KOMOROVÁ-SAKTOROVÁ: Tlače = KLÁRA KOMOROVÁ – HELENA SAKTOROVÁ: Tlače 16. storočia vo františkánskych knižniciach, Martin, 2014.
- KOVACSÓCZY: A méltóságos erdélyi fejedelem követének beszéde = KOVACSÓCZY FARKAS: A méltóságos erdélyi fejedelem követének beszéde a nemesi rendekhez a varsói királyválasztó gyűlésen. 1586. augusztus 4. In: Janus Pannonius – Magyarországi humanisták. Vál., kiad., jegyz. KLANICZAY TIBOR. (Magyar Remekírók) Budapest, 1982. 982–992.
- LACKNER: Maiestatis Hungariae aquila = LACKNER KRISTÓF: Maiestatis Hungariae aquila. Keresztúr, 1617. (RMNy 1136.)
- Literátor-politikusok levelei = Literátor-politikusok levelei Jenei Ferenc gyűjtéséből, 1566–1623. Sajtó alá rendezte JANKOVICS JÓZSEF. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, V.) Budapest, 1981.
- LUKÁCS: Catalogi = LUKÁCS, LADISLAUS: Catalogi personarum et officiorum Provinciae Austriae S. J. I–V. Roma, 1978–1990.
- MACEDÓNIAI LÁSZLÓ: Orationes = MACEDÓNIAI LÁSZLÓ: Orationes. Kiad. HORVÁTH ISTVÁN KÁROLY, VALACZKAY LÁSZLÓ. (Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta antiqua et archaeologica 7.) Szeged, 1964. 13–18.
- MAGIĆ: Katalog = VLADIMIR MAGIĆ: Katalog knjiga XVI. st. u Metropolitanskoj knjižnici u Zabrebu. Zagreb, 2005.
- MAMÜL = Magyar Művelődéstörténeti Lexikon. Középkor és kora újkor. VIII. Műhely–paleográfia. Főszerk. KÖSZEGHY PÉTER. Budapest, 2008. 126–129. (Ács Pál)
- MIKÓ: Az erdélyi fejedelmek könyvtára = Mátyás király öröksége. Késő reneszánsz művészet Magyarországon (16–17. század). Szerk. MIKÓ ÁRPÁD – VERŐ MÁRIA – JÁVOR ANNA (A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai 2008/3) Budapest, 2008.
- MONOK: „Ex libris... = MONOK ISTVÁN: „Ex libris Nicolai Bethlen et amicorum.” Az „et amicum” bejegyzésről és a közös könyvhasználatról. In: Szolgáltatmat ajánlom a 60 éves Jankovics Józsefnek. Humanizmus és gratuláció. Szerk. CSÁSZTVAY TÜNDE – NYERGES JUDIT. Budapest, 2009. 266–276.

- NAPRÁGHY: Hungariae periclitantis legatorum ... oratio = NAPRÁGHY DEMETER: Hungariae periclitantis legatorum reverendi domini Demetrii Napragi [...] Nicolai Zokolii de Kis Varda et Michaelis Kellemesi [...] ad serenissimum potentissimumque Sigismundum tertium Poloniae et Sueciae regem [...] oratio. Krakkó, 1595. (RMK III. 857)
- PÉCSÉLI KIRÁLY: Isagoges = PÉCSÉLI KIRÁLY IMRE: Isagoges rhetoricae libri duo. Oppenheim, 1612 (RMK III. 1112); Nürnberg, 1639 (RMK III. 1551)
- RIMAY JÁNOS írásai. = RIMAY JÁNOS írásai. Összeáll., a szöveget gond., az utószót és a jegyzeteket írta ÁCS PÁL. Budapest, 1992. (Régi Magyar Könyvtár. Források) 211.
- RMK III. = SZABÓ KÁROLY – HELLEBRANT ÁRPÁD: Régi magyar könyvtár III. (magyar szerzőktől külföldön 1480–1711. megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványok) 1–2. Budapest, 1896–1898. DÖRNYEI SÁNDOR – SZÁLKA IRMA: RMK III. Pótlások, kiegészítések, javítások. Budapest, 1990–1993.
- RMNY = Régi magyarországi nyomtatványok. 1473–1600. BORSA GEDEON – HERVAY FERENC – HOLL BÉLA etc. munkája. Budapest, 1971.
- SAKTOROVÁ: Turzovské knižnice = HELENA SAKTOROVÁ: Turzovské knižnice. Osobné knižné zbierky a knihy dedokované členom rodu Turzovcov. Martin, 2009.
- SAKTOROVÁ–KOMOROVÁ–PETRENKOVÁ: Tlačé = HELENA SAKTOROVÁ – KLÁRA KOMOROVÁ – EMÍLIA PETRENKOVÁ: Tlačé 16. storočia v piaristických knižniciach. Martin, 1997.
- SCHOLL: Praxis = JOHANN SCHOLL: Praxis rhetorica, sive scholae et exercitationes eloquentiae. Lübeck, 1612.
- SZEGHY: Tlačé = ANDREJ SZEGHY: Tlačé 16. storočia v Štátnej vedeckej knižnici v Košiciach. Košice, 2010.
- SZENTMÁRTONI SZABÓ: „Az Szent László koronája = SZENTMÁRTONI SZABÓ GÉZA: „Az Szent László koronája, úgy tetszik, hogy az kegyelmed ládájában vagy.” (Jegyzetek Naprágyi Demeter leveléhez), Arrabona 46. (2008:1) 391–401.
- TÓTH: Telegdi Miklós reneszánsz = TÓTH ISTVÁN: Telegdi Miklós reneszánsz könyvtára. Magyar Könyvszemle 95. (1979:3) 272–284.
- VÁSÁRHELYI: A győri Székesegyházi Könyvtár possessorai = VÁSÁRHELYI JUDIT: A győri Székesegyházi Könyvtár possessorai I–IV. Magyar Könyvszemle 96. (1980:2-4) 117–130., 230–263., 325–349.
- ZVARA: Ferencesek Szakolcán = ZVARA EDINA: Ferencesek Szakolcán a 16–17. században. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 22. (2010: 3-4) 23–44.
- ZVARA: Náprágyi Demeter három könyve = ZVARA EDINA: Náprágyi Demeter három könyve az Esterházy-könyvtárban. In: „... mint az gyümölczös és termett szőlőveszszóc ...”. Tanulmányok P. Vásárhelyi Judit tiszteletére. Szerk. STEMLER ÁGNES – VARGA BERNADETT. 263–267.

NEW BOOKS FROM DEMETER NAPRÁGHY'S LIBRARY

Ferenc Jenei characterised Demeter Naprághy as “the last Humanist high-priest”. The best testimony of his wide-scale erudition and love of books is his collection of fifty volumes which served as the basis of the Diocesan Library of Győr. The study introduces some recently discovered volumes from Eisenstadt Esztergom, Pannonhalma, Košice, Martin, Nitra end Zagreb. In addition to describing Naprághy's own collection of books this study emphasises Naprághy's undeniable merits in saving a great number of books – including those of János Zsigmond and the Báthory family – from Transylvania to Hungary when he left his seat in 1600.

Judit P. Vásárhelyi

Jékely Zsombor

A GYŐRI JÉZUS SZÜLETÉSE-KÁRPIT

A győri székesegyházban fennmaradt művészeti emlékek között kiemelt fontosságú az a 16. század eleji flamand falikárpit, amelyet először Ebenhöch Ferenc győri kanonok és Pulszky Károly publikáltak 1889-ben. (1. kép) Ebenhöch az *Archaeologiai Értesítő*-ben közzétett tanulmányában leírja a kárpit felfedezésének történetét: az értékes műtárgy évtizedekig – vagy még tovább – a Hédervári-kápolna falán függött, egészen 1860-ig.¹ A kápolna karzatáról végül 1875-ben vitték át a hiteleshelyi levéltár akkor templomi szertárrá alakított csarnokába. Publikálására az adott okot, hogy a bécsi műemlékes Central-Commission folyóiratában 1886-ban közölték a trentói korai reneszánsz kárpitsorozatot, amelynek első darabja csaknem egyezik a győri kárpittal.² A kárpitsorozat első publikációját még abban az évben követte a bécsi Iparművészeti Múzeum igazgatójának, Albert Ilgnek a részletesebb leírása a Múzeum folyóiratában.³ Ebenhöch a váratlan felfedezésnek megörülve leírja a kárpitot, és rögtön közzé is tette az azal kapcsolatba hozható forrásokat, amelyeknél azóta sem ismerünk többet. Az *Archaeologiai Értesítő* ugyan ezen számában Pulszky Károly is szentel pár oldalt a kárpitnak. Egyértelműen meg tudta állapítani a rokonságot a frissen publikált trentói sorozattal – kétségtelen, hogy a Monarchia rendszerének voltak ilyen előnyei a tudományosság számára.⁴ Pulszky a kárpit korát, készítési helyét és a szövést kivitelező műhely vezetőjét is helyesen azonosítja.

1. kép

A győri Jézus születése kárpit.

(Iparművészeti Múzeum, ltsz. 18328. Fotó: Mudrák Attila)

¹ EBENHÖCH: A győri székesegyház 8–14.

² Az EBENHÖCH és PULSZKY által is hivatkozott tanulmányok az alábbiak: Tapeten in Domschatze zu Trient; Zu den Gobelins im Dome zu Trient, *Mittheilungen der K.K. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst- und Historischen Denkmäler*, N.F. 12, 9-10, 68 + 7 kép; ill. WÖLZ: Beiträge zur Geschichte.

³ ILG: Die Gobelins in Trienter.

⁴ PULSZKY: A győri alakos 14–20.

A kárpit későbbi sorsa viszonylag jól ismert. A figyelem akkor fordult ismét felé, amikor 1902-ben Széchenyi Miklós püspök a püspöki palotába vitette át. Hamar felmerült a gondolat, hogy a Győrhöz csak csekély szállal kötődő kárpitot a székesegyház tervezett felújítási költségeinek fedezése érdekében el lehetne adni. Az eladás folyamatát a fennmaradt iratok alapján nemrég László Csaba foglalta össze: sem az Iparművészeti Múzeumnak, sem a Magyar Államnak nem volt pénze az eredetileg 250 000 koronára taksált kárpit megvételére.⁵ Félő volt, hogy régiségkereskedőkhöz, és így végül külföldre kerülhet az értékes műtárgy. Végül Forster Gyula közbenjárására született meg a megoldás. A püspök hozzájárulásával a káptalan a kárpitot az uralkodónak adta el 100 000 koronáért, az új budai királyi palota számára. Az 1905-ben született megállapodást

2. kép

A Jézus születése kárpit az Iparművészeti Múzeum állandó kiállításán, 1915 k.
(Iparművészeti Múzeum, FLT 24194)

1906 elején követte az átadás – ezt követően I. Ferenc József költségén a kárpitot a bécsi udvari műhelyben restaurálták.⁶ A kárpit végül nem került a palotába, ugyanis az uralkodó 1914-ben az akkor megalakult Múzeumbarátok Egyesületének ajándékozta, így rajtuk keresztül örökletét formájában az Iparművészeti Múzeumba került. (2. kép) Az Egyesület védnöke maga a király volt, Radisics Jenő főigazgató szerint Jankovich Béla akkori vallás- és közoktatásügyi miniszter volt olyan helyzetben, hogy az uralkodó elhatározását befolyásolni tudta. A miniszternek alighanem maga Radisics adhatta az ötletet, aki aztán az adományról lelkes hangú közleményben számolt be a Magyar Iparművészet 1914-es kötetében *Királyunk ajándéka* címmel.⁷ A következő évben a *Magyar Műemlékek* IV. kötetében megjelent Hoffmann Edith mindmáig felülmúlhatatlan nagy tanulmánya a kárpitról.⁸ Hoffmann Edith 1913-tól kezdve volt a Szépművészeti Múzeum grafikai tárának őre, és elsősorban a középkori

⁵ Az iratok a Győri Egyházmegyei Levéltárban az 1911–1914-es felújítás aktái között találhatóak, LÁSZLÓ: Adalékok a győri 709–710.

⁶ A kárpitot a palota építésén Hauszmann Alajos mellett dolgozó Györgyi Géza építész vette át a püspök és a székeskáptalan megbízottaitól 1906. február 19-én. A restaurálásról beszámol RADISICS: *Királyunk ajándéka* 108.

⁷ RADISICS: *Királyunk ajándéka* 108.

⁸ HOFFMAN: Az Iparművészeti Múzeum 105–148.

művészet – azon belül a rajzok, illetve a rajzi előképek - témájának szakértője, így tanulmányában igen nagy szerepet kapott a kárpit előképeinek és párhuzamainak azonosítása.⁹ Az 1915-ös tanulmánnyal a kárpit kérdése egy időre lezárult, a későbbiekben érdemben egyedül László Emőke foglalkozott még vele, bár ő is csak néhány ponton egészítette ki a Hoffmann Edith által felvázolt képet.¹⁰ Mi sem vállalkozhatunk másra, mint hogy Hoffman Edith megállapításaiból az újabb kutatások fényében néhány kérdést pontosítsunk. Ezt leginkább azért tudjuk megtenni, mert az elmúlt évtizedekben nagymértékben gyarapodtak a korai reneszánsz kárpitokkal kapcsolatos információink.¹¹ Részletes feldolgozást kapott a trentói kárpitsorozat is.¹² Alapvetően a kárpit eredeti tervezőjével kapcsolatos információkat szeretném újra megvizsgálni. Megállapításom szerint Hoffmann Edith már egy évszázada jó nyomon járt, amikor a brüsszeli Jan van Roome lehetséges közreműködését felvetette.

A győri székesegyházból származó Jézus születése-kárpit ma az Iparművészeti Múzeum legfontosabb korareneszánsz kincse.¹³ A kárpit teljes mérete 275 x 260 centiméter, vagyis a kisebb szőttesek közé tartozik. Kidolgozása azonban meglepően finom és részletes. A szövéshez aranyfonalat is használtak, amittől a kárpit a legkisebb fényben is ragyogó látomásként jelenik meg a néző előtt. Széles, virágokkal és gyümölcsökkel díszített bordűr fogja közre a középképet, amelyet gazdagon díszített pillérek osztanak triptichonszerűen három részre. A kárpit középpontjában Jézus születésének a késő-kö-

3. kép

A Jézus születése jelenet
a győri kárpit középrészéről
(Fotó: Soltészné Haranghy Ágnes)

⁹ Hoffmann Edith pályájáról lásd: WEHLI: Hoffmann Edith 205–217.

¹⁰ LÁSZLÓ: Flamand és francia 285., és különösen LÁSZLÓ: Flamand és francia kárpitok Magyarországon, ill. LÁSZLÓ: Szövött kárpit 373–374; *Reneszánsz és manierizmus* 63–64., n. 137. (László Emőke.)

¹¹ Leginkább a következő összefoglalásokat szeretném kiemelni: DELMARCEL: *Tapisseries*; DELMARCEL: *Flemish Tapestry*; JUNQUERA DE VEGA – HERRERO CARRETERO; *Catalogo de tapices*, CAMPBELL: *Tapestry in the Renaissance*; CHECA: *Vlaamse Wandtapijten*.

¹² CASTELNUOVO: *Gli arazzi*.

¹³ Ltsz. 18328. Katalógustétel Pataki: *Az Idő sodrában*, 60, 133, Kat. 110 (László Emőke – Pásztor Emese). Elérhető továbbá az Iparművészeti Múzeum gyűjteményi adatbázisában (<http://gyujtemeny.imm.hu/gyujtemeny/falikarpit-jezus-szuletese/1417>) illetve nagyítható, gigapixeles képen a Hungaricana Képcsarnok adatbázisban (<https://gallery.hungaricana.hu/hu/IMM/>). Az Iparművészeti Múzeum brüsszeli kárpitjairól lásd: LÁSZLÓ: *Flamand és francia*; SEMSEY: *Brüsszeli kárpitok* 32–41.

zép kori misztériuma áll, ahol a földön fekvő újszülött Megváltót édesanyja, Szűz Mária, valamint angyalok imádják. (3. kép) A háttérben zenélő angyalok és pásztorok láthatók, Mária háta mögött Szent József húzódik meg, míg a központi jelenet fölött szintén három angyal lebeg. Kétoldalt, a pilléreken kívül egy-egy szibilla áll, akik kezükben jövendölésük szövegével ellátott írszalagot tartanak: UTERUS VIRGINIS ERIT STATERA CUNCROTU/M (A Szűz szent méhe mindnyájunk váltsága lesz), DEUS NASCETUR EX VIRGINE HEBREA (A szent Isten héber szűztől születik). A kárpit két felső sarkában egy-egy kisebb, külön jelenet látható: baloldalt a Királyok imádása, jobbra pedig az Angyali üdvözlés. (4–5. kép) Mindkettő önmagában is teljes, kielégítő kompozíció.

A kárpit eredetére nézve a legfontosabb tudnivalókat már Ebenhöch első tanulmánya is tartalmazza.¹⁴ A trentói ciklus felfedezése mellett publikációjának másik apropója az volt, hogy kezébe kerültek a Naprághy Demeter 1619-es végrendeletének végrehajtásáról szóló dokumentumok. Kárpitunk feltételezhető első említését itt találjuk meg: 1619. március 9-én Grébécsi Gáspár királyi ember és Fülei Tamás győri kanonok előtt tett tanúvallomásában Borsai István, Naprághy Demeter szolgálja vallja, hogy az egyházi jellegű tárgyakat ura mindig is a székesegyháznak szánta, és ezért több más tárgy mellett hagyatékából „öt vagy hat óflandriai kárpitokat vittünk a szentegyházba”.¹⁵ Ebenhöch és az őt követő szer-

4. kép
A Királyok imádása jelenet
a győri kárpit bal felső sarkában
(Fotó: Mudrák Attila)

5. kép
Az Angyali üdvözlés jelenet
a győri kárpit jobb felső sarkában
(Fotó: Mudrák Attila)

¹⁴ EBENHÖCH: A győri székesegyház 8–14.

¹⁵ Az eredeti iratok a Győri Egyházmegyei Levéltárban találhatóak, idézi: EBENHÖCH: A győri székesegyház 9.

zők egyaránt megalapozottan úgy vélik, hogy a megjegyzés egy, a trentói székesegyházban a mai napig fennmaradt sorozathoz hasonló kárpitciklusra utal, nem kizárva persze, hogy nem egy sorozat darabjairól van szó. Sajnos egyelőre nem ismert, hogy a sorozat többi tagja (4-5 nagyobb kárpit) mikor került ki a győri székesegyházból, és miért csak a Jézus születését ábrázoló darab maradt ott a 19. századig. A tanúvallomás nem tartalmaz elegendő információt a Jézus születése kárpitra vonatkozóan, de más adat híján ez tűnik a legvalószínűbbnek.

Arra vonatkozóan nem ismerünk egyértelmű forrásokat, hogy maga Naprághy Demeter hogyan jutott a kárpitokhoz. A végrendelettel kapcsolatos dokumentum alapján egyértelmű, hogy nem a győri székesegyház későközépkori felszereléséhez tartozó darabokról, hanem Naprághy Demeter saját tulajdonában lévő műalkotásokról van szó. Közismert, hogy Naprághy erdélyi püspökként 1601-ben kényszerült Gyulafehérvárról a királyi Magyarországra menekülni.¹⁶ Ekkor hozta magával Szent László király váradi ereklyetartó hermáját.¹⁷ Rövid pozsonyi tartózkodás után 1607-ben lett a győri egyházmegye püspöke. Pályafutása során több helyen is hozzájuthatott értékes kárpitokhoz, amelyeknek azonban korábbi leltárakban eddig még nem sikerült a nyomára bukkanni. Azokban a leltárakban, ahol a Szent László herma Győrbe vezető útja nyomon követhető – 1557-ben még a váradi székesegyházban volt, 1600-ban Gyulafehérvárott, 1602 után (az 1605-ös leltár szerint) már Pozsonyban, végül 1607-től Győrben – nem találunk hasonló kárpitokat.¹⁸ Az 1557-es váradi leltár egy háromdarabos kárpitsorozat mellett két, a kalocsai székesegyházból menekített szőtttest sorol fel,¹⁹ és az 1605-ös pozsonyi leltárban is vannak kárpitok, de a Szent László herméval ellentétben Naprághy neve nem szerepel mellettük megjegyzésben.²⁰ Így egyelőre nincs semmilyen támpontunk arról, hogyan kerülhetett ez a kimagasló művészi értékű kárpit (és társai) Magyarországra. Ebenhöch nyomán egy Tycho Brache által írott feljegyzést szoktak kapcsolatba hozni a kárpitokkal. A Prágában 1601. évi január 26-án kelt iratban Rudolf császár csillagásza az akkor erdélyi püspök Naprághyt figyelmezteti, hogy a kiel polgár és kereskedő Perstein Bernát felé fennálló 2823 birodalmi tallér lejárt tartozását ne mulassza el megfizetni.²¹ Tycho Brache nem említi, hogy miről van szó, így egyáltalán nem biztos, hogy a tartozás a kárpitokkal hozható összefüggésbe. Radisics Jenő e tárgyban világosan fogalmaz: ugyanannyi joggal feltételezhetjük, hogy a kárpitoknak a mondott tartozáshoz semmi közük sem volt.²² Összehasonlításként a 7 darabos trentói kárpitsorozatot Bernard Clesius

¹⁶ Életéről lásd: JENEI: Az utolsó magyar 137–151.

¹⁷ KERNY: Szent László király 378–380.

¹⁸ Lásd Kerny Terézia adatait a herma útjáról.

¹⁹ MIKÓ – MOLNÁR: A váradi középkori 315. „Tria tapetia depicta vulgo karpyth vocata aureis filis in Flandria contexta.”

²⁰ PÓR: A pozsonyi társas-káptalan 772–782.

²¹ EBENHÖCH: A győri székesegyház 10. Az eredeti levél: Győri Egyházmegyei Levéltár, A győri káptalan magánlevéltára, Cth XII. n. 847.

bíboros 1531-ben 1000 tal-
lérért vásárolta.²³ Az ottani
kárpitok sorsa a vásárlástól
kezdve későbbi leltárokon át
jól követhető. A magyaror-
szági viszonyok ezzel szem-
ben kedvezőtlenebbek voltak.
A későközépkori és kora-új-
kori forrásokból és leltárakból
ismert flamand kárpitokból
ma egyetlen darabot sem tu-
dunk azonosítani, többségük
nyilván elpusztult. A győri
kárpit – amelynek első emlí-
tése Naprághy hagyatékából
ismert – így csaknem egyedüli
hírmondója egy elpusztult vi-
lágnek.²⁴

Egyértelműbb választ tu-
dunk adni ma már a kárpit
készítésének idejével és ter-
vezőjével kapcsolatos kérdé-
sekre. Említettem, hogy kár-
pitunk pontos párhuzama
megtalálható a trentói Museo
Diocesano gyűjteményében,
mégpedig egy hétrészes,
nagyreszt Krisztus Passióját
ábrázoló sorozat első darab-
jaként.²⁵ (6–7. kép) A két kár-
pit kismértékben tér csak el,
mivel a trentói szélesebb, a
képmező két oldalán is egy-
egy, szobordísszel ellátott pillért találhatunk. A trentói sorozatot 1531-ben
vásárolta Bernard Clesio, Trento érseke Joris van Lickau antwerpeni kereskedőtől.
A kárpitsorozat terve azonban korábban készült. A Keresztvitelt ábrázoló darabon

6. kép
A trentói Jézus születése kárpit
(Trento, Museo Diocesano Tridentino)

7. kép
Angyali üdvözlés jelenet
a trentói kárpit jobb felső sarkában

²² RADISICS: Királyunk ajándéka 108.

²³ CASTELNUOVO: Gli arazzi.

²⁴ A forrásokból ismert kárpitokat áttekinti: LÁSZLÓ: Flamand és francia; LÁSZLÓ: Flamand és francia kárpitok Magyarországon 23–32.

²⁵ A trentói sorozat modern feldolgozása: CASTELNUOVO: Gli arazzi.

egy 1507-es évszámot láthatunk. A trentói sorozat utolsó, Krisztus feltámadását ábrázoló darabján, az egyik katona ruhájának szegélyén a kárpit szövését kivitelező műhely vállalkozó-vezetője, a brüsszeli Pieter van Aelst neve is olvasható (PEETER DE AASETTLE BRUESEL).²⁶ Aelst hosszú évekig a legfontosabb brüsszeli kárpitok kivitelezője volt, aki egyaránt dolgozott Szép Fülöp burgundi herceg, X. Leó pápa, valamint V. Károly császár számára.²⁷ Az 1520-as évektől termékeny együttműködést alakított ki Barend van Orley németalföldi festővel, aki számos nagyméretű kárpit kompozícióját tervezte meg. Azt már a korábbi kutatás is megállapította, hogy a győri kárpit megszövésére is Pieter van Aelst műhelyében került sor. (8. kép) Azonban a kárpit kompozíciójának tervezője még mindig kérdéses. A probléma magában foglalja a kárpitok elemzésének, eredetük megállapításának egyik nehézségét, mert egy-egy kárpit több munkafázisban készült, az egyes fázisokra szakosodott művészek részvételével.²⁸ A kompozíciókat rendszerint festők tervezték meg. Az elrendezést, a jelenetek csoportosítását, a figurák megformálását az ő művészi gyakorlatuk, képzettségük jellemezte. Az előkészítő vázlat alapján készítették aztán el a kompozíciót a teljes kárpit méretében felvázoló kartonokat. Míg a vázlatot rendszerint más területeken is aktív művészek készítették – ismert például Raffaello ilyen tevékenysége – a kartonokat többnyire a kárpitszövés technikai fogásait is ismerő művészek alkották szoros együttműködésben a szövést kiviteleztető vállalkozókkal. Ezért van, hogy egy-egy ilyen műhelyben a kartonokat akár többször is le tudták szőni, illetve elemeiket variálva újabb kárpitokat tudtak megtervezni. Ezzel magyarázható, hogy a győri kárpitnak nem csak a párdarabja maradt fenn Trentóban, de kompozíciónak egyéb párhuzamai is ismertek a brüsszeli kárpitművészet-

8. kép

A trentói kárpitsorozat Keresztvittelt ábrázoló darabja
(Trento, Museo Diocesano Tridentino)

²⁶ Delmarcel és mások is hangsúlyozták, hogy az 1507-es évszám a kárpit tervezésére, az első sorozat elkészítésére vonatkozik – nem feltétlenül a Trentóban fennmaradt darabok kivitelezésére. DELMARCEL: Flemish Tapestry 73.

²⁷ Pieter van Edingen (Enghien), azaz Pieter van Aelst, 1450 k. – 1533, CAMPBELL: Tapestry in Renaissance 131–133.

²⁸ A műhelyszervezetet, a munkaszervezést áttekinti: ROOBAERT : De Brusselse tapijtindustrie.

ben. Érdeemes egy pár pillantást vetni ezekre is, mert így jobban érthetővé válik az a kreatív folyamat, amelynek során az előkészítő rajzokból, a kartonokhoz felhasznált figuratípusokból újabb és újabb kárpitok készültek a brüsszeli műhelyekben. Már Hoffmann Edith közzétett egy kárpitot, amelynek a bal oldala a győri kárpit középképét másolja, míg a képmező másik felén a Királyok imádása látható – ez a darab ma Amerikában, a Virginia Museum of Fine Arts gyűjteményében található.²⁹ (9. kép) Szintén ő közölte az egykori Spitzer-gyűjtemény kisebb kárpitját is, amely a középső motívum variációját mutatja.³⁰

A trentói ciklus Passióképeinek analógiái is igencsak figyelemre méltóak. Fontos leszögezni, hogy maga a trentói sorozat stílusát tekintve sem teljesen egységes, darabjainak tervei nem azonos időben készültek. A leszövés azonban egy időben történt. A teljes sorozat a győri kárpithoz hasonlóan viszonylag kisméretű kárpitokból áll, amely mintegy 2,5 méter magas, 3 méter széles darabokat jelent. A Passió-kompozíciók legfontosabb párhuzama, a madridi Királyi gyűjtemények 6. számú kollekciója azonban jóval nagyobb kárpitokat tartalmaz. Itt a sorozatból

9. kép
Jézus születése kárpit
(Richmond, Virginia Museum of Fine Arts)

csak két darab maradt fenn, a Keresztvitel és a Levétel a keresztről jelenete. Ezek a Passió-sorozat eredeti, 1507-ben készített változatának tekinthetők, mert az évszámot beleszőtték az utóbbi darabba.³¹ A trentói Lábmosás kárpit nagyobb párdarabját az amszterdami Rijksmuseum őrzi, míg a Krisztus Pilátus előtt kompozíció analógiája a Brüsszeli királyi Szépművészeti Múzeum gyűjteményében található.³² A variációk nagy száma arra utal, hogy Pieter van Aelst műhelye hosszabb ideig használhatta az eredetileg 1507-ben elkészült kompozíciók

²⁹ HOFFMANN: Az Iparművészeti Múzeum 131: J. Seligmann (Párizs) tulajdonában levőként írja le a kárpitot. Ma: Virginia Museum of Fine Arts, ltsz. 38.5.1

³⁰ HOFFMANN: Az Iparművészeti Múzeum 131.

³¹ JUNQUERA DE VEGA – HERRERO CARRETERO: Catalogo de tapices; CHECA: Vlaamse Wandtapijten 88–91: Jan van Roome-nak tulajdonítva a sorozatot.

³² ERKELENS: En wandtapijt 62–63.

kartonjait. Az Ausztriai Margit számára 1520-ban Aelst kivitelezésében készült kárpitsorozat, valamint egy Drezdában őrzött négydarabos Passió-sorozat már a következő fázist képviselik, tervező mesterük írott forrás alapján Bernard van Orley.³³

Az előkészítő rajzot megalkotó művész kilétének feltárása során elsőként az általa alkalmazott festészeti előképeket lehet meghatározni. A kárpit kompozícióinak eredetét a 15. századi németalföldi festészetben találjuk meg: a középkép képtípusa Jézus imádását ábrázolja. A földre helyezett kis Jézus fölött anyja, Szűz Mária imádkozik, a kép jobb oldalán térdeplő angyalok csatlakoznak hozzá. A már Robert Campin (Dijon) által is megfestett képtípus legmonumentálisabb változata Hugo van der Goes Firenzébe került Portinari-oltárának középképe (Firenze, Uffizi, 1475 körül). A kárpit középképének legközvetlenebb előképe azonban minden bizonnyal Hugo van der Goes egy másik kompozíciója lehetett. Ennek Gerard Davidnak tulajdonított másolatát a bécsi Kunsthistorisches Museum őrzi. (10. kép) Témáját tekintve éjszakai jeleneten nem csak Mária és József, valamint a térdeplő és lebegő angyalok beállítása hasonló, de a kárpit tervezője olyan motívumokat is átvett, mint a gyertya fényét kezével óvó József gesztusa. Hugo van der Goes 1482-ben hunyt el, a képtípus népszerűségét a bécsi kópia 1495 körüli dátuma azonban jól mutatja.³⁴ A mellékképek előképei modernebbek. Az Angyali üdvözlés beállításban alapvetően Rogier van der Weyden népszerű kompozícióját követi (München, Alte Pinakothek – a Columba-oltár bal szárnya), de szabadtéri pavilonba áthelyezve az eseményt.³⁵ Ez a megoldás inkább az itáliai festészetben volt gyakori.³⁶ A kárpit képének kültéri, füves környezete nehezen egyeztethető össze Mária hálószobájával – az ágy hangsúlyos motívum az olvasópultnál térdeplő

10. kép

Gerard David: Jézus születése
(Bécs, Kunsthistorisches Museum)

³³ Az 1518-as sorozatról lásd DELMARCEL: De Passietapijten 127–160. A drezdai darabokról: NEIDHARDT: Gewirkte Passion 153–165. A mesterről részletesebben: AINSWORTH: Bernadr von Orley.

³⁴ Wien, Kunsthistorisches Museum, Gemäldegalerie, 904. Lásd FRIEDLÄNDER: Early Netherlandish IV. (Hugo van der Goes). Add. 141.

³⁵ München, Alte Pinakothek, WAF 1190., 1455 körül. Változata a Metropolitan Museumban, lásd FRIEDLÄNDER: Early Netherlandish II. (Rogier van der Weyden and the Master of Flémalle), n. 48, n. 49.

³⁶ Az Angyali üdvözlés ikonográfiájáról lásd ROBB: The Iconography 480–526.

Mária mögött. A győri kárpit közeli párhuzama a szintén kárpitokat is tervező Bernard van Orley ma Oslóban őrzött festménye (Oslo, Nasjonalmuseet, 1515 körül). Ez az itáliai reneszánsz építészeti motívumokat használó kompozíció azonban a németalföldi hagyományoknak megfelelően beltérben ábrázolja a jelenetet.³⁷ A leginkább újszerű a Királyok imádása jelenet megformálása. Ennek előképe Albrecht Dürer Mária életét illusztráló fametszetes sorozatának megfelelő darabja (1503, a teljes sorozat kiadási éve azonban 1511).³⁸ Egyvalami nem jelenik meg a győri kárpiton, azok az itáliai (római) eredetű stiláris megoldások, amelyek Bernard van Orley érett művészetét jellemezték, és amely a kárpitművészet következő generációja számára jelentettek fő inspirációt.

A Bernard van Orley előtti korszakot három kárpittervező művész tevékenysége jellemzi: Jan van Roome, Adrian van den Houte és Leonard Knoest.³⁹ Az első kettő a régens, Ausztriai Margit szolgálatában állt. Mindketten nagy hatást gyakoroltak az ifjú van Orley-ra, aki 1518-ban ugyanebben a környezetben tűnt fel. Áttekintve a tervezőkre vonatkozó, eléggé hiányos adatokat, én mellett érvelnék, hogy a győri kárpit tervező-művésze Jan van Roome volt. Kárpitunk szerkezete és térformálása, valamint a gótikus jellegzetességeket őrző figurák jól illeszkednek a források segítségével megragadható brüsszeli festő életművébe. Jan van Roome Ausztriai Margit udvari festőjeként működött, amely a források tanúsága szerint 1498 és 1521 közötti időszakra tehető.⁴⁰ Ő irányította többek között a hercegnő temetkezési helyéül szolgáló Brou-i kastélykápolna belső kialakítását, amely 1513 után épült fel.⁴¹ Érdeemes megnézni a kápolna oltárára került, Roome által tervezett Angyali üdvözlés kompozíciót, amely a kárpithoz hasonlóan a korai németalföldi festészet kedvelt képtípusát követi, térbe áthelyezve azt. A kápolnában a győri kárpit szibilláihoz hasonló megformálású szobrokat is találunk, amelyeket Conrad Meit faragott ki. Érdeemes megfigyelni, hogy Jan van Roome forrásokból ismert legtöbb műve tervezési feladat volt. Akár Ausztriai Margit Brou-ban megépült sírkápolnájának díszítéséről, akár az V. Károly genealógiáját ábrázoló, Mechelenbe készült üvegablakra, vagy a császár számára készített pecsétekre gondolunk. A tervezési munkák sorába kiválóan illeszkedik a kárpitok rajzolása, amely Jan van Roome dokumentált tevékenységei közé tartozott. Egy kifzetésből tudjuk, hogy 1513-ban Jan van Roome vázlata szerint, valamint egy bizonyos „Philips de Schilder” kartonjai alapján készült a Herkenbald csodás áldozását ábrázoló kárpit a leuveni Szent Péter templom számára, amely stilárisan jól

³⁷ FRIEDLÄNDER: Early Netherlandish VIII. (Jan Gossart and Bernart van Orley), n. 102.

³⁸ BARTSCH 87 – KURTH: The Complete 36 (no. 185); PANOFKY: The Life and Art 96–107.

³⁹ Az elsőről lásd lejjebb, a másodikról lásd: WAYMENT: The rediscovered master 71–94.

⁴⁰ A mesterről az alapvető tanulmány: DHANENS: Jan van Roome 41. Lásd még: DHANENS: L'importance du peintre Jean van Roome, dit de Bruxelles. In: DELMARCEL: Tapisseries bruxelloises 231–241.

⁴¹ CARPINO: Margaret of Austria's; továbbá általánosabban a templomról: HÖRSCH: Architecture unter Margarethe. A Brou-i kápolnáról és a korszak németalföldi késő gótikus építészeti ornamentikájáról lásd KAVALER: Renaissance Gothic 226–251.

11. kép
Herkenbald utolsó áldozása kárpit
(Brüsszel, Musées Royaux d'Art et d'Histoire)

összevethető a budapesti darabbal.⁴² (11. kép) A ma Brüsszelben őrzött kárpit hármas szerkezete, az egyes figurák megformálása és számos egyéb elem – ahogyan ezt már Radisics Jenő és Hoffmann Edith is hangsúlyozta – sok hasonlóságot mutat a győri kárpittal.⁴³

Jan van Roome volt továbbá a brüsszeli Bailenhof lépcsőkorlátjának tervezője is 1509-10-ben. Ezt a szobordíszes korlátot tervezője megörökítette a ma az Écouen-i Reneszánsz Múzeumban őrzött, Dávid és Betshabe történetét ábrázoló kárpitsorozat

egyik darabján, amely teljes egészében 1525-ben készült el.⁴⁴ (12. kép) A tíz darabból álló, hatalmas (4,7 magas, 6-9 méter hosszú) kárpitsorozat a Jan van Roome-hoz köthető talán legfontosabb mű, a minket érdeklő darab témája pedig Betshabe megérkezése Dávid palotájába. A korszakban csaknem egyedülálló módon ehhez a kárpithoz az előkészítő rajz is fennmaradt, és amely a nemrég megszűnt washingtoni Corcoran Museum gyűjteményébe tartozik.⁴⁵ (13. kép) Ezen rajz segítségével érzékelhető a legjobban Jan van Roome művészi tehetsége – hiszen legtöbb ismert alkotása tervezési feladat volt, a kivitelezésben más mesterek működtek közre. A figurák elrendezése, megformálásuk, drapériáik, arcaik formája olyan nagymértékű hasonlóságot mutatnak, hogy ez alapján biztosan sorolhatjuk a győri kárpitot is Jan van Roome életművébe.

Jan van Roome életútját ismerve nem lehetetlen, hogy a töredékes madridi, illetve a trentói sorozat egyik darabján szereplő 1507-es évszám valóban az eredeti kárpitsorozat készítési évét jelenti. Ez a dátum alighanem csak a Passióképekre vonatkozik, mert a trentói ciklust nyitó, Győrben is megőrzött Jézus születése

⁴² A kárpitot tervező festő mester Jan Van Brussel, te Brussel' néven szerepel. DHANENS: Jan van Roome 136.; DELMARCEL: Flemish Tapestry 65.; RAPP BURI – STUCKY-SCHÜRER: Burgundische Tapisserien 307–312.; CAMPBELL: Tapestry in the Renaissance 137–138.

⁴³ RADISICS: Királyunk ajándéka 110.; HOFFMAN: Az Iparművészeti Múzeum.

⁴⁴ A kárpitsorozat VIII. Henrik angol király birtokában volt, kivitelezője Pieter van Aelst vállalkozásában történt. DELMARCEL: La Tenture de David; CAMPBELL: Henry VIII.

⁴⁵ DHANENS: The David. Jan van Roome másik saját kezű rajza a mecheloni St. Rombout székesegyház császári ablakának terve, V. Károly genealógiájával (1521).

12. kép

A Dávid és Betshabe kárpitsorozat darabja – Betshabe megérkezik Dávid palotájába
(Écouen, Musée national de la Renaissance)

13. kép

Jan van Roome: Előkészítő rajz a Dávid és Betshabe kárpitsorozathoz
Betshabe megérkezik Dávid palotájába
(Washington, Corcoran Gallery of Art)

kompozíció, roppant finom ábrázolásmódjának köszönhetően bizonyos mértékben kiemelkedik a többi alkotás közül. Ez a kompozíció talán valamivel később, Dürer 1511-ben kiadott *Királyok imádása* című metszetének felhasználásával, kiegészítésként készülhetett a Passió-sorozathoz. A terveket Jan van Roome alkotta, a kartont a terv alapján pedig feltételelesen Maître Philippe készíthette, aki 1513-ban a Herkenbald-kárpiton is együtt dolgozott a művésszel. Az elkészült tervek szerint legalább két kárpitot is szőhettek Pieter van Aelst brüsszeli műhelyében. Ezek a Trentóba és Győrbe került példányok – leszövéjük akár valamivel később, de biztosan 1528 előtt történhetett.

Nem tudjuk, hogy a győri kárpit mikor és hogyan került a Magyar Királyság területére, és nincs egyértelmű adatunk arra sem, hogy Naprághy Demeter mikor jutott hozzá. Azonban okkal feltételezhetjük, hogy a Jézus születése kárpit egyike volt annak az öt-hat flandriai szőttesnek, amely hagyatékából a székesegyházba jutott, ahol aztán 19. századi felfedezéséig a berendezés részét képezte. A kárpit művészi rangját figyelembe véve nagy szerencse, hogy a győri székesegyházban, Naprághy Demeter püspök hagyatékából éppen ez az egy darab maradt fenn.

SZAKIRODALOM

- AINSWORTH: Bernard van Orley = MARYAN WYNN AINSWORTH: Bernard van Orley, Peintre-Inventeur. (Studies in the History of Art 24.) Washington, 1990.
- CAMPBELL: Henry VIII. = THOMAS CAMPBELL: Henry VIII and the Château of Écouen. History of David and Bathsheba tapestries. Gazette des Beaux-Arts, 128. (1996) 121–140.
- CAMPBELL: Tapestry in the Renaissance = THOMAS CAMPBELL: Tapestry in the Renaissance. Art and Magnificence. New York, 2002.
- CARPINO: Margaret of Austria's = ALEXADRA CARPINO: Margaret of Austria's Funerary Complex at Brou. Conjugal Love, Political Ambition, or Personal Glory? In: CYNTHIA MILLER LAWRENCE (ed.): Women and art in early modern Europe: patrons, collectors, and connoisseurs. University Park, PA, 1997.
- CASTELNUOVO: Gli arazzi = ENRICO CASTELNUOVO (ed.): Gli arazzi del Cardinale Bernardo Cles e il Ciclo della Passione di Pieter Van Aelst. Trento, 1990.
- CHECA: Vlaamse Wandtapijten = FERNANDO CHECA: Vlaamse Wandtapijten voor de Bourgondische Hertogen, Keizer Karel V en Koning Filips II. Brussels, 2008.
- DHANENS: Jan van Roome = ELISABETH DHANENS: Jan van Roome alias van Brussel, Schilder. Gentse Bijdragen tot de Kunstgeschiedenis 11. (1945–1948) 41–54.
- DHANENS: The David = ELISABETH DHANENS: The David and Bathsheba Drawing. Gazette des Beaux-Arts. 53. (1959) 215–224.
- DELMARCEL: De Passietapijten = GUY DELMARCEL: De Passietapijten van Margareta van Oostenrijk (ca.1518–1524). Nieuwe gegevens en documenten. Revue belge d'archéologie et d'histoire de l'art 61. (1992) 127–160.
- DELMARCEL: Flemish Tapestry = GUY DELMARCEL: Flemish Tapestry. New York – London, 1999.
- DELMARCEL: La Tenture de David = GUY DELMARCEL: La Tenture de David & Bethsabée – Un chef-d'oeuvre de la tapisserie à la Renaissance. Paris, 2008.
- DELMARCEL: Tapisseries bruxelloises = GUY DELMARCEL: Tapisseries bruxelloises de la pré-

- Renaissance. Brussels, 1976.
- EBENHÖCH: A győri székesegyház = EBENHÖCH FERENC: A győri székesegyház régi flandriai kárpitja. *Archaeologiai Értesítő* 9. (1889) 8–14.
- ERKELENS: En wandtapijt = ANNA MARIA LOUISE ELISABETH ERKELENS: En wandtapijt met de Voetwassing, Brussel ca. 1520. *Bulletin van het Rijksmuseum* 7. (1959) 62–63.
- FRIEDLÄNDER: Early Netherlandisch = MAX J. FRIEDLÄNDER: Early Netherlandish Painting. Leiden, 1967–1976. (adatbázissal kiegészítve elérhető: <http://xv.kikirpa.be/books-downloads/friedlaender/>)
- HOFFMANN: Az Iparművészeti Múzeum = HOFFMANN EDITH: Az Iparművészeti Múzeum brüsszeli kárpitja. (Magyar Műemlékek IV.) Budapest, 1915.
- HÖRSCH: Architecture unter Margarethe = MARKUS HÖRSCH: Architektur unter Margarethe von Österreich, Regentin der Niederlande (1507–1530). Eine bau- und architekturgeschichtliche Studie zum Grabkloster St.-Nicholas-de Tolentin in Brou bei Bourgen-Bresse. Brussel, 1994.
- ILG: Die Gobelins im Trienter = ALBERT ILG: Die Gobelins im Trienter Dome. Mittheilungen des k. k. Österreichischen Museums für Kunst und Industrie – Monatschrift für Kunstgewerbe 1. (1886:5) 93–95.
- JENEI: Az utolsó magyar = JENEI FERENC: Az utolsó magyar humanista főpap: Náprági Demeter. *Irodalomtörténeti Közlemények* 69. (1965:2) 137–151.
- JUNQUERA DE VEGA – HERRERO CARRETERO: Catalogo de Tapices = PAULINA JUNQUERA DE VEGA – CONCHA HERRERO CARRETERO: Catalogo de Tapices del Patrimonio Nacional, Vol. I: Siglo XVI. Madrid, 1986.
- KAVALER: Renaissance Gothic in = ETHAN MATT KAVALER: Renaissance Gothic in the Netherlands: The Uses of Ornament. *The Art Bulletin* 82. (2000) 226–251.
- KERNY: Szent László király = KERNY TERÉZIA: Szent László király ereklyetartó mellszobra. In: *Sigismundus rex et imperator. Művészet és kultúra Luxemburgi Zsigmond korában, 1387–1437.* Szerk. TAKÁCS IMRE. Budapest, 2006.
- KURTH: The Complete = WILLI KURTH: The Complete Woodcuts of Albrecht Dürer. (1927). Mineola, NY, 1963.
- LÁSZLÓ: Adalék a győri = LÁSZLÓ CSABA: Adalék a győri székesegyház építéstörténetéhez. In: ARATÓ GYÖRGY – NEMES GÁBOR – VAJK ÁDÁM (szerk.): *Primus inter omnes. Tanulmányok Bedy Vince születésének 150. évfordulójára. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 25.)* Győr, 2016. 705–726.
- LÁSZLÓ: Flamand és francia = LÁSZLÓ EMŐKE: Flamand és francia kárpitok. In: Miklós Pál (szerk.): *Az Iparművészeti Múzeum gyűjteményei.* Budapest, 1979. 281–304.
- LÁSZLÓ: Flamand és francia kárpitok = LÁSZLÓ EMŐKE: Flamand és francia kárpitok Magyarországon. Budapest, 1980.
- LÁSZLÓ: Flandriai és francia = LÁSZLÓ EMŐKE: Flandriai és francia kárpitok a régi Magyarországon. *Művészettörténeti Értesítő* 26. (1977) 181–185.
- LÁSZLÓ: Szövött kárpit = LÁSZLÓ EMŐKE: Szövött kárpit. In: VOIT PÁL (szerk.): *Régiségek könyve.* Budapest, 1983. 368–386.
- MÍKÓ – MOLNÁR: A váradi középkori = MÍKÓ ÁRPÁD – MOLNÁR ANTAL: A váradi középkori székesegyház kincstárának inventáriuma (1557). *Művészettörténeti Értesítő* 52. (2003) 303–318.
- NEIDHARDT: Gewirkte Passion = UTA NEIDHARDT: Gewirkte Passion. Vier niederländische Bildteppiche der Gemäldegalerie Alte Meister. *Dresdener Kunstblätter* 48. (2004:3) 153–165.
- PANOFKY: The Life and Art = ERWIN PANOFKY: The Life and Art of Albrecht Dürer (1943). Princeton, 1971.
- PATAKI: Az Idő sodrában = PATAKI JUDIT (szerk.): *Az Idő sodrában – Az Iparművészeti Múzeum*

- gyűjteményeinek története. Az Iparművészeti Múzeum Gyűjtők és kincsek című kiállításához. Budapest, 2006.
- PÓR: A pozsonyi társas-káptalan = PÓR ANTAL: A pozsonyi társas-káptalan egyház leltára 1605-ből. Történelmi Tár 8. (1885) 772–782.
- PULSZKY: A győri alakos = PULSZKY KÁROLY: A győri alakos kárpit. Archaeologiai Értesítő 9. (1889) 14–20.
- RADISICS: Királyunk ajándéka = RADISICS JENŐ: Királyunk ajándéka. Magyar Iparművészet, 17. (1914) 105–111.
- Reneszánsz és manierizmus = Reneszánsz és manierizmus I–II. Kiállítás az Iparművészeti Múzeum gyűjteményéből. (Az európai iparművészet és stíluskorszakai.) Budapest, 1998.
- ROBB: The Iconography of = DAVID M. ROBB: The Iconography of the Annunciation in the Fourteenth and Fifteenth Centuries, The Art Bulletin 18. (1936) 480–526.
- ROOBAERT: De Brusselse tapijtindustrie = EDMOND ROOBAERT: De Brusselse tapijtindustrie rond 1520: Tapijthandelaars, grotere en kleinere weefateliers, legwerkers in loondienst en kartonschilders. Revue belge d'archéologie et d'histoire de l'art, 71. (2002) 3–46.
- RUPP BURI – STUCKY-SCHÜRER: Burgundische Tapisserien = ANNA RAPP BURI – MONICA STUCKY-SCHÜRER: Burgundische Tapisserien. München, 2001.
- SEMSEY: Brüsszeli kárpitok = SEMSEY RÉKA: Brüsszeli kárpitok a budapesti Iparművészeti Múzeum gyűjteményében. In: HEGYI IBOLYA – SCHULZ KATALIN (szerk.): Európa szövete – A szövött kárpit művészetének átváltozásai. Budapest, 2013. 33–41.
- SMOLAR-MEYNART: Âge d'or = ARLETTE SMOLAR-MEYNART (szerk.): Âge d'or bruxellois: Tapisseries de la couronne d'Espagne. Bruxelles, 2000.
- WAYMENT: A rediscovered master = HILLARY G. WAYMENT: A rediscovered master: Adrian van den Houte (ca. 1459–1521) and the Malines / Brussels School. II. Adrian van den Houte as a Tapestry Designer. Oud Holland 83. (1968) 71–94.
- WEHLI: Hofmann Edith = WEHLI TÜNDE: Hoffmann Edith (1888–1945). In: MARKÓJA CSILLA – BARDOLY ISTVÁN (szerk.): „Emberek és nem frakkok”. A magyar művészettörténet-írás nagy alakjai. Tudománytörténeti esszégyűjtemény. Budapest, 2007. 205–217.
- WÖLZ: Beiträge zur Geschichte = ALOIS WÖLZ: Beiträge zur Geschichte der Gobelins im Dome zu Trient. Mittheilungen der K. K. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst- und Historischen Denkmäler N.F. 14. (1888) 15–18.

THE “NATIVITY” TAPESTRY OF GYŐR

The central theme of the most beautiful Pre-Renaissance tapestry of the Museum of Applied Arts in Budapest is the Nativity that offers such a late medieval type of representation where the new-born Saviour laying on the ground is adored by Holy Mary and angels. The exact parallel of this tapestry can be found in the Museo Diocesano of Trento as the first piece of a seven-piece series demonstrating mainly the Passion of Christ.

The relevant tapestry, which is kept in Budapest today, was put in the highlight from the Cathedral of Győr in 1889 and it can surely be identified as one of the five or six tapestries that – according to our sources – had been taken to the Cathedral as part of the heritage of Demeter Naprághy in 1619.

The tapestry was bought by Emperor and King Francis Joseph I in 1904, who presented it to the Association of Museum Friends and they gave it to the Museum of Hungarian Applied Arts as a permanent deposit in 1914.

The present study aims to identify the designer of the tapestry as Jan van Roome of Brussels, while on the other hand, it also tries to reconstruct the history of the object at the beginning of the 17th century in the light of the available sources.

Zsombor Jékely

Gerencsér Péter

AZ OSMÁNOK VAGY AZ EXTRANEUSOK?

HIDÁSZ, A TÖRÖK KORBAN ELPUSZTULT RÁBAKÖZI FALU

Bevezetés

Miközben a történeti kutatás széles spektrumon vizsgálta a hódoltság kori alföldi és dél-dunántúli falupusztulás földrajzi, népesedési, etnikai és agrártörténeti összetevőit, viszonylag kevesebb figyelem esett az északnyugat-dunántúli falvak ezen időszakban bekövetkező elnéptelenedésére. A hangsúlyeltolódás indokolható azzal, hogy délen a településszerkezeti roncsolódások is súlyosabbnak bizonyultak, noha korántsem annyira, mint azt korábban feltételezték.¹ A dunántúli török kártételeket és hódoltatást részint az adóképes porták számának alakulása alapján vizsgáló Illik Péter a hódoltsági peremvidéken főként Veszprém és Zala megyék esetében talált tömeges falupusztulást, ezzel szemben Vas és Sopron megyéket védettebbnek minősítette.² A hódoltsági peremvidéken túl is voltak azonban újjáéledésre képtelen falvak, mint azt az egyik legnyugatibb példa, a rábaközi Hidász (vagy valószínűbb eredeti nevén: Hidas) esete mutatja. Amíg Sopron vármegye feldúlt falvai néhány évtized múltán repatriálás és migráció révén képesek voltak regenerálódni, Hidász rendhagyó módon soha nem tudott többé újjátelepülni. Ugyanakkor igazgatástörténeti szempontból is sajátos, hogy a falu fizikai megsemmisítése után Kapuvár kötelékében a közösség (*communitas*) bizonyos fokú önkormányzatisággal egészen a 19. századig képes volt fennmaradni. E két ok – az északnyugat-dunántúli végleges településpusztulásban elfoglalt speciális helyzete és a falu nélküli község – együttesen teszi indokolttá, hogy Hidász esetét részletesebben megvizsgáljuk.

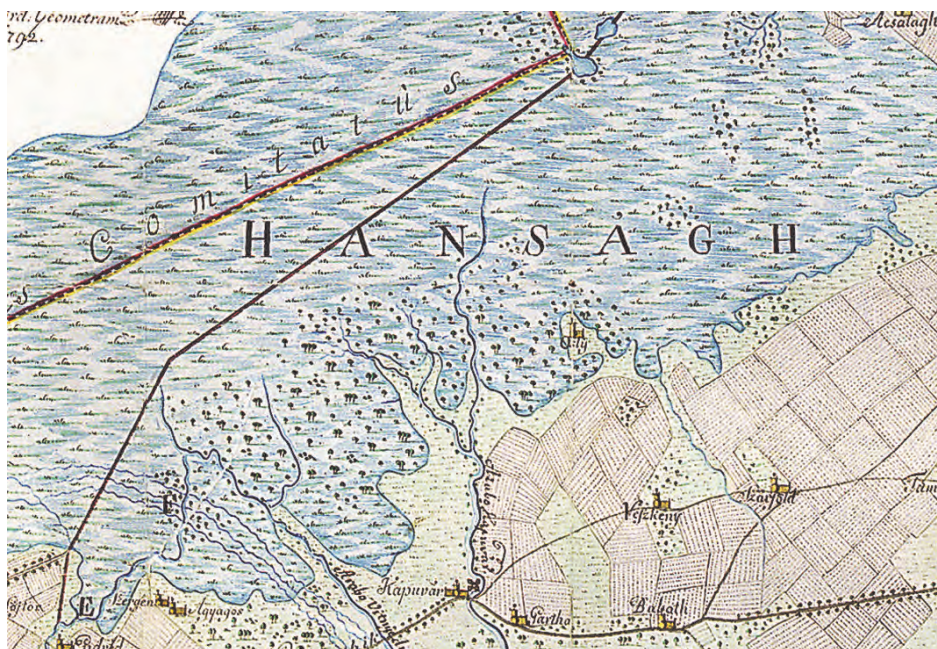
A kutatástörténet Hidászt legfeljebb elszórt, lábjegyzetszerű megjegyzések keretében tanulmányozta. A kapuvári Rábaközi Múzeum első igazgatója, Faragó Sándor vártörténeti munkájában a településnévből vont le társadalomszerkezeti és topográfiai következtetéseket,³ utóbb született doktori disszertációjában főként a középkori hadtörténet régészeti aspektusai felől közelített a kérdéshez.⁴ Minthogy mind az összefoglalás, mind pedig a levéltári forrásokon alapuló alap kutatások hiányoznak, az alábbiakban egyaránt szükséges vizsgálni a középkori falu működését, a török kori belső migráció lokális hatásait, a faluközösségnek a település pusztulását követő virtuális létezését az önállóság 19. századi felszámolásáig, valamint az egykori falu eddig nem tisztázott földrajzi elhelyezkedését és nevének pontos olvasatát. (1–2. kép)

¹ DÁVID: Magyarország népessége 141–171.

² ILLIK: Török dúlás 93–140.

³ FARAGÓ: A kapui vár 92.

⁴ FARAGÓ: Fejezetek Kapuvár 64.

1. kép

Fluviorum Ikva Répcze et Arabonis Kapuvariensis in paludinosam...
(MNL GyMSML SL Sm T 26. Hegedűs Nepomuk János rajza, 1792, részlet)

2. kép

Reducirte Karte von den zur Herrschaft Frauenkirchen Kapuvar
und Sütter gehörigen Erlwald und Hanyás
(RMGy Térkép- és tervtár, 60. Joseph Schuster ábrázolása, 19. század eleje, részlet)

A középkori falu

A település nevének első előfordulása egy 1331. július 28-i határjárást igazoló, az év augusztus 1-jén kelt oklevélben található, mely szerint Osl birtokot *Hydaaz* nyugatról határolja („a parte occidentis tercia possessio Hydaaz”).⁵ Amikor 1387. június 3-án a győri káptalan Luxemburgi Zsigmondnak jelentette, hogy a kapuvári uradalmat beiktatta Kanizsai János fiainak birtokába, a felsorolt települések között szintén szerepel a falunév („castrum Kapu cum villis [...] Bogyuzlow simulcum Esthefanhaza, item Babwth ac Ordo, Hydaz et Kapu in comitatu Supruniensi existentibus”).⁶ A donációs levél eredeti és egy átírt változata is *Hydaz* alakban hozza a település nevét, melynek alapján nehéz megállapítani, hogy a *Hidas* olvasat mennyiben helyes. Nyelvtörténeti analógiák alapján valószínűsíthető, hogy a név híddal, átkelőhellyel hozható összefüggésbe, ahogyan (Rába)hídvég, Hídalmás (ma: Hida, Románia), Hidasnémeti, Hidaskürt (ma: Mostová, Szlovákia), Királyhida (ma: Bruckneudorf, Ausztria), vagy a Rábaközhez közel eső Móríchida esetében. Amennyiben a helységnév *Hidas* formában olvasandó, mely a 19. században már egyértelműen *Hidász* alakban fordul elő, úgy híddal ellátott helyet jelöl. A nyelvújítás korától szóképzéssel elterjedt „hidász” köznév, melynek alaki analógiája az „utász”, ezzel szemben foglalkozástípusra utal. Így definiálta a „hidász” szót a Czuczor–Fogarasi szótár is: „Hadépítészeti karhoz tartozó katona, kinek különös foglalatossága a hídépítésben és hidak körüli munkálatokban áll”.⁷ A településnév értelmezését illetően a nehézséget egyrészt az jelenti, hogy a falu – később bővebben vizsgálandó – feltételezett helyén nem találunk jelentősebb vízfolyást, másrészt a történeti forrásokban már a nyelvújítás korát megelőzően is előfordul mindkét alak, míg azt követően a *Hidász* forma lett az egyeduralkodó.

Figyelembe véve utóbbi tényezőket is, a település elnevezése hadügyi funkcióról is árulkodhat. Amennyiben motivált névadásról van szó, a településen vagy annak közelében valamiféle hídnak kellett állnia, ami pedig folyóvizet feltételez. Ha emellé a logikai következtetés mellé helyezzük azt aényt, hogy *Hidász* valahol Kapuvár közvetlen közelében feküldhetett, különös összefüggés bontakozik ki. Tudjuk, hogy a Rábaközben a folyókra kiemelt katonai funkciót ruháztak a középkorban és az újkorban egyaránt. A korai Árpád-korban Kapuvár vára a gyepűrendszer részeként a nyugati támadásoknak gátat szabó határvédelemben játszott szerepet, nevében (Kapu) éppúgy közlekedési folyosón lévő átkelőhely sejtethető, mint a mesterséges infrastruktúrára utaló *Hidas*/*Hidász* elnevezésében.⁸ Ennek alapján nemcsak Kapuvár és *Hidász* feltételezhető egymásra utaltságára, szoros együttműködésére következtethetünk, hanem erősen gyanítható az is, hogy mindkét hely a

⁵ MNL OL DL 2666. (eredeti), DL 87012. (másolat). Közli: SO 124.

⁶ MNL OL DL 87748. (eredeti), DL 87571. (átírás). Közli: SÜMEGHY: Sopron vármegye 85. és HO V. 171.

⁷ CZUCZOR–FOGARASI: A magyar nyelv 1567.

⁸ A középkori Kapuvárról részletesebben: GERENCSÉR: Névtelen vár. Vö.: KRISTÓ–MAKK–SZEGFÜ: Szempontok és adatok 648., 650.

korai középkorban katonai funkciót látott el. Annál is inkább, mivel mind Kapu, mind pedig Hidas/Hidász elnevezése külön pontosító jelző nélkül is képes volt arra, hogy meghatározzon bizonyos földrajzi helyeket, az egyszerű helynevek pedig azt sejtetik, hogy korai fejleményekről van szó. Faragó Sándor hipotézise szerint Hidász hadászati feladatot látott el: „A várvédőknek azon része, kiknek elsődleges feladata ezen kapunál levő átkelőhíd védelmének biztosítása volt, voltak a hídőrzők, vagy másként *hidászok*.⁹ Amennyiben a lakók az ország határánál (kapujánál) az ottani stratégiai jelentőségű átkelők katonai védelmével foglalkoztak, a település csakis 11. századi eredetű lehet, mivel az Árpád-kor későbbi szakaszaiban ezen a területen már aligha alakulhatott volna ki a nyugati gyepűrendszer ilyen fontos intézménye. Kapu vára mellett Babót és a mára már vele teljesen összeépült Ordód a források szerint szintén katonatelepek voltak. A hídőrző szerepről azonban a település nevén mint lehetséges bizonyítékon kívül semmi nem tanúskodik, a későbbi források mind más típusú hivatást sejtetnek. Ez ugyanakkor logikus is, hiszen az ország lakott területeinek nyugati irányú expanziója folytán Kapuvár környéke a 14–15. században már aligha tölthetett be határvédelmi szerepet. Mindazonáltal a hódoltság korát illetően a 17. század második feléből származó királyi kiváltság-levelekkel kétséget kizáróan bizonyítható, hogy a törökellenes védelemben újból honvédelmi szerepre szert tevő kapuvári vár katonáinak egyik szerződésben rögzített feladata a Kis-Rába hídjainak védelme volt.

Hidász neve legközelebb csak Sárvár és a Kanizsai Györgyhöz tartozó Kapuvár 1492. évi közös urbáriumában bukkan fel, melyben hét jobbágygazdaságot írtak össze.¹⁰ Mivel az összeírás *Hydas* két jobbágytelkét, Simon Thomas egész telkét és Emericus Nicolai féltelkét a babóti faluhatár közelében fekvőnek (*In Babod*) mondja, a falu Babót szomszédságában lokalizálható. A falu nyugati részén öt egész telkes jobbágy lakott: Andreas Lewkes,¹¹ Paulus Morocz, Demetrius Bartholomei, Mattheus Oldor,¹² Nicolaus Morocz. A census és a szolgáltatások alapján a népesség már nem katonai feladatot látott el. Az évente többször rendezett földbér mellett további pénzjáradékokkal tartoztak az uraságnak, erdőbért (*Erdewber*) nyilván az erdő javainak használatáért fizettek, amit 20 királyi dénár formájában Vízkereszt (január 6.) napján közösen álltak. Pünkösdkor 10 bécsi dénárt adtak úgynevezett „wykakpinze” címen, a rétek használatáért közösen évi fél forint kaszapénzt adtak, azonban ha Kanizsai György rétjeit kaszálták, semmit sem voltak kötelesek fizetni. Húsvét idején egész telkenként kötelesek voltak három tojást és egy sajtot adni, Péter és Pál

⁹ FARAGÓ: A kapui vár 92.

¹⁰ MNL OL DL 36992. pag. 14–15.

¹¹ Gyaníthatóan a *Lewkes* névben a Lökös, talán a Lőrinc egyik alakváltozata őrződött meg, és Babót határában ma is létezik egy délről északra folyó ér, a Lökös, vagy tájnyelvi alakban: Lúkök.

¹² Oldor: feltehetően Ódor családnév, mely a későbbiekben népszerű családnév Babót és Kapuvár környékén.

apostolok ünnepe (június 29.) körül egy csirkét és két kalácsot, karácsonykor pedig egy kappant és egy kalácsot szolgáltattak be. Heti váltásban minden pénteken „péntekhalat” küldtek az úr asztalára, ennek elmulasztása esetén a büntetés negyven dénárt tett ki. Jobbágytelkenként egy szatyor (*fizella*), másképpen tíz gyékény rák (*gekinrak*) után fél bécsi dénár rákpénzt fizettek, vagyis a virtuáliát pénzben váltották meg. A sertést és a vajpénzt Kecöllel, Babóttal és Tamásival közösen szolgáltatták be. A rákpénz és a péntekhal szolgáltatás arra enged következtetni, hogy Hidász földjei vizenyősebb földrajzi helyen feküdhetek. Az, hogy határában¹³ Kanizsai Györgynek vámszedési joga volt (*Telonium habent*), visszautalhat a falu korábbi katonai funkciójára.

A Jagelló-kort illetően országos viszonylatban is kiemelkedőek a kapuvári Kanizsai-uradalom forrásadottságai. Az 1500-as évek első évtizedeire datált töredékes kapuvári urbárium név szerinti bontásban nem részletezi a jobbágynépeséget.¹⁴ Az erdőbér mellett a szolgáltatásaik között felsorolt fűpénz (*fywpenz*) minden valószínűség szerint a korábban említett kaszapénz változata, de ezt csak azoknak kellett fizetniük, akik a Várföld (*Warfelde*) rétszolgáltatásaiból részesültek. A Várföld olyan urasági földet jelenthetett, mely a várhoz tartozó katonák számára volt fenntartva, és a majorság elődjeként fogható fel. A *praedium Morthonhel* nevű pusztahelyet közösen birtokolták szántóföldjeivel és rétjeivel együtt. Az 1507-ből származó csonka összeírásban a korábban megszabott adózási modellhez hasonlóan újból megjelenik a várhoz vacsorai kötelezettségként közösen adott halszolgáltatás, a péntekhal, illetve a rákszolgáltatás kiváltásaként fizetett egy bécsi dénár.¹⁵ Sajátosan új szolgáltatásként jelentkezik a fuvarozási kötelezettség: Kanizsáról a földesúr borát voltak kötelesek szállítani. Az 1518 körül született újabb összeírás ismét név szerinti bontásban említi *Hydazon* a jobbágyokat Hagymás Bertalan bírósága idejéből.¹⁶ A korábbiakhoz képest lényegesen több a lejegyzett jobbágyhelyek száma, az urbárium 25 egészhelyes jobbágygazdaságot írt össze, a helyi történelem későbbi évszázadaiban is feltűnő családnevekkel (például Blasius Karykas, Petrus Karykas, Sebastianus Garab, Johannes Henye, Martinus Markos, Thomas Marko, Valentinus Karikas, Petrus Kys, Emericus Zalay). A következő részletesebb urbárium a bevett szolgáltatásokkal (erdőbér, rákpénz) Henye Balázs bírói hivatali idejének korából, 1528-ból származik Hidászról (*Hydaaz*), és a század végéig egyúttal az utolsó is.¹⁷

Az éves census és a rendkívüli adó viszonyát vizsgáló Nógrády Árpád számítása szerint ekkor az egy adóegységre eső úrbéres pénzjövedék Hidászon 66 dénárt

¹³ A vámszedés helyét azonban a középkori források gyakran eltérően jelölik, hol Babótot, hol pedig Kaput nevezve meg vámhelyként, márpedig egészen nyilvánvaló, hogy itt ugyanarról a helyről lehetett szó, egymástól néhány kilométerre aligha volt lehetséges három vámhely létesítése és fenntartása.

¹⁴ MNL OL DL 36994. pag. 4.

¹⁵ MNL OL DL 36983. pag. 3.

¹⁶ MNL OL DL 37007. pag. 29–30.

¹⁷ MNL OL E 156 Fasc. 12. No. 42/a. pag. 29–30.

tett ki, amely a vártartomány többi falvához képest soknak tűnik, míg az 1518-as urbárium szerint az egyik legmagasabb, 36,6 dénár volt, de a Kanizsaiak az urbárium adataiban nem szereplő rendkívüli adóval (*taxa extraordinaria*) fedezték költségük tetemes részét.¹⁸ Nógrád szerint a vagyonadó jellegű „*taxa extraordinariát* elsősorban éppen a tehetős, olykor több száz forint áruval is kereskedő parasztpolgárok, valamint a falusi-mezővárosi mesteremberek – telki állományukon keresztül azonban többnyire alig elérhető – jövedelmének megadóztatására vezették be”.¹⁹ Minthogy Hidászon a legmagasabbak közé tartozott az egy jobbágygazdaságra eső éves census, feltételezhető, hogy a falu másból kevésbé adózott, így a föld volt a megélhetés szinte kizárólagos forrása.

Miközben úrbéri összeírásokkal nem rendelkezünk a 16. század nagy részéről, a század első feléből fennmaradtak más típusú források, az előírányzott jövedelmek és szolgáltatások mellett a tényleges bevételekről is képet nyújtó számadások, melyeket Nógrády Árpád publikált.²⁰ Az 1520-as évekbeli feljegyzésekből, amikor évi négy alkalommal volt censusfizetési határnap, a földbér, a szekérbér, az erdőbér és az egyéb kiadások követhetők nyomon,²¹ 1521. január 5-én például Kálmán ispán 80 dénárt szedett be a vártartomány számára Hidászról (*Hydas*) erdőbér címen.²² Minthogy ezen irattípusban is a helység önálló bírójáról esik szó,²³ bár annak nevét nem árulják el, nyilvánvaló, hogy továbbra is önálló adóösszeírási egységet képező faluról van szó. A faluközösség 1522-ben is közösen fizetett földbért.²⁴ Vagyis Hidász szervezeti rendszere nem tért el a környező jobbágyfalvak működésmódjától.

A fent felsorolt adatokból néhány hipotetikus következtetés levonható. Amennyiben Hidász valóban kora Árpád-kori falu, és Kapu várával együtt a határvédelemben játszott szerepet, ez a funkciója a gyeprendszer anakronisztikussá válásával okafogyottá vált, így foglalkozásbeli átalakulás következhetett be. A fizikai települést mindenképpen Babóthoz és Kapuvárhoz közel eső területen kell keresni. A szolgáltatásokból adódóan jelen volt ugyan a nedvesebb, vizekkel tagolt környezet, de a vízi életmód a megélhetésnek csak egyik forrását jelenthette. Meglepő, hogy a tíz körüli portaszámhoz képest az 1518. évi urbárium kiugróan magas, 25 portáról tesz említést. Semmilyen nyom nem mutat arra, hogy Hidász gazdasági-társadalmi értelemben a kapuvári vártartomány alárendeltebb birtoka lett volna, így pusztulását csakis külső fejlemények idézhették elő.

¹⁸ NÓGRÁDY: *Taxa* 135–136. 137.

¹⁹ NÓGRÁDY: *Taxa* 148.

²⁰ NÓGRÁDY: Kanizsai László

²¹ MNL OL DL 37327., DL 37179., DL 26231. Hidászra: NÓGRÁDY: Kanizsai László 16., 19., 24., 25., 33., 38., 91., 103., 116., 118., 120.

²² NÓGRÁDY: Kanizsai László 19.

²³ NÓGRÁDY: Kanizsai László 91.

²⁴ NÓGRÁDY: Kanizsai László 120.

A falu elnéptelenedése

Abban a szerencsés forrástani helyzetben vagyunk, hogy egyaránt találunk írásos kútfőket a falupusztulás előestéjének idejéből és a fizikai megsemmisülés utáni időszakból, így ezek összehasonlításával a meglévő társadalmi-gazdasági struktúrák konzerválódása és átalakulása figyelhető meg.

Amíg 1492-ben hét, 1518-ban pedig huszonöt, az 1584. évi kapuvári urbáriumban kilenc Nádasdy (II.) Ferenchez tartozó egész telkes jobbágyot írtak össze Hidászon (*Hydaz*) Markos Benedek bírósága idejéből.²⁵ Ezekből nemcsak rokonsági szálakra következtethetünk, hanem az adatokat összevethetjük a korábbi és a későbbi névállománnyal is. A lakók közé tartozott Szabó Antal, akinek telkét felesége bírta, az elhunyt Garab Imre, akinek helyén öccse, Garab Benedek ült, továbbá Kondor István, Markos Benedek bíró, Karikás Péter, Karikás Bálint, Karikás István, Karikás Antal és Kis Pál. Sok családnévvel találkozunk a korábbi iratokban, Markos Benedek minden bizonnyal az 1518-ban említett Markos Márton, Garab Benedek pedig az ugyanekkor feljegyzett Garab Sebestyén leszármazottja lehetett, míg a Karikás név olyan elterjedt, hogy tipikus hidászi családnévnek is mondható. Karikás Péter vélhetően azonos azzal a személlyel, akinek 1586-ban a megyei törvényszékkel volt dolga.²⁶ 1586. augusztus 31-én a sedria megállapította, hogy június 2-án Potyondi Péter hatalmaskodást követett el ellene, amikor Karikás ajándékok kíséretében ünnepségbe ment Potyondihoz, de az a vendégség végén nem adta vissza neki a lovait és a szekerét, így öt száz forintos kár érte.

A legfőbb változás a Jagelló-kori összeírásokhoz képest a forrásokban többnyire „vidékieknek” nevezett külbirtokosok (*extraneusok*), vagyis azon idegen személyek jelentős megszorodása, akik földet bírtak Hidászon, de nem ott laktak. Innen nézve elképzelhető, hogy az 1518-as összeírásban hirtelen megnövekvő telekszám mögött is ez az ok állt, csak az összeíró ezt nem jelölte pontosan. 1584-ben a vidékiek száma már meghaladta a helybeliek számát, a 14 egésztelek és egy féltelek közül 10 sessio volt művelés alatt, 4 és ½ telek pedig deserta. Az Ordódba való Szántó Gergely szabados ottani halászvízét az uraság a vár számára lefoglalta, kompenzációként pedig itt kapott helyet. A másik idegen birtokos a babóti Garab Bálint, aki rákot és halat, valamint pénzt adott az uraságnak, és hasonló szolgáltatásokkal tartozott a másik babóti külbirtokos, Czankó Tamás is. Az ez idő tájt nősült babóti Nagy János helyét öccse, Nagy András bírta. A meghalt babóti, Chery Ferenc telkével fia rendelkezett. Ugyancsak a babótiak közé tartozott Cserpes Fábián, Henye János, Szabó János, Szerencse Tamás, valamint Tímár Gáspár, akinek Osliba történő szökése után telkét Szerencse Tamás bírta. Ők mindannyian Garab Bálint módjára adóztak, azaz a várnak rákot, halat és pénzt szolgáltatottak be. Hidászon voltak pusztatelkek is extraneus birtoklásban, az egyi-

²⁵ MNL OL E 156. Fasc. 56. No. 33. pag. 80–83. Lásd itt, 1. sz. irat.

²⁶ Tóth: Sopron vármegye 207.

ket a szilieket használták, a másikat Bajcsa, a harmadikat Simonföldre névvel illették, míg a negyedik Henye István pusztája volt. A fél pusztatelekről a szöveg a lokalizáció szempontjából is lényeges módon elárulja, hogy a vitnyédi és a hidászi határ között feküdt. Minthogy Hidász neve az eddigi forrásokban Kapuvártól keletre került elő, Vitnyéd viszont nyugatra helyezkedik el, feltételezhető, hogy ezek a helyek felnyúlhattak a Hanság mocsarai közé. Ezt a gyanút erősíti, hogy a külbirtokosok is rákkal és hallal, vagyis nedves környezetet kedvelő jószágokkal adóztak. További bizonyíték erre, hogy az urbárium szavai szerint a hidászaiknak semmiféle szántóföldjük nem volt, ehelyett halászó vizeket és egy-egy rétet bírtak. Ez gyökeres változás a korábbiakhoz képest, hiszen a 15–16. század fordulóján a terményszolgáltatások (kalács, köles, borsó) inkább földművelést sejtetnek. Az, hogy már a 16. század utolsó évtizedeiben ilyen kiterjedt extraneus birtoklás jellemezte a hidászi határt, a későbbi sikertelen újratelepülés okainak vizsgálatához is hasznos információ.

A hidásziak Nádasdy (II.) Ferenc akaratából a századvégi drágaság és a szántóföld hiánya miatt semmiféle földbérrel nem szolgáltak, várélés jogcímén viszont 2 forint 50 dénárt voltak kötelesek fizetni. Utóbbit a korabeli számadáskönyvek adatai is megerősítik.²⁷ Ismét lakóhelyük nedves földrajzi viszonyaira vet fényt, hogy tyúk és lúd helyett rákkal és hallal teljesítették a terményajándékot, utóbbit a korábbiakhoz hasonlóan heti váltásban péntekenként szolgáltattak be ebédhal címen. Böjti időszakban egy-egy vödör csíkkal tartoztak, márpedig a csíkkal a hansági vizek halfajtája. Pünkösdi napjától Szent Király napjáig (augusztus 20) két-két gyékény rákot is vittek a várba. Lajtban, vagyis szekéren szállított hosszúkas alakú, lapos hordóban halat nem adtak, de minden ötödik pénteken lajt alá tartoztak szekeret adni. Az 1584-es urbárium tehát olyan faluként reprezentálja Hidászt, ahol a korábbiakhoz képest a halászfoglalkozás lett a domináns. Másrészt jelentőssé vált az ugyancsak halászvizek használatában megtestesülő külbirtokosság, túlszárnyalva a helybeliek számát is.

Az 1597. évi kapuvári urbárium²⁸ viszont már Hidász pusztulásáról ad hírt, ami a Rábaköz egészét érintő török betörésnek tulajdonítható. Ezért az akkori urbáriumba csak azon jobbágyfalvak szolgáltatásait tudták összeírni, melyek a gátat képező Kapuvár várától nyugatra helyezkedtek el, míg a rábaközi településeknél, ide érve Babót és Ordódot is, nem volt lehetséges a szolgáltatások kiszabása. Az urbárium bevezető sorai az okokat világossá teszik: „Kapw Várán kywól: Az egez Rába kőz, twdnnya illik [...] Hydaz, Baboth, Cum Ordo, wg[yan] azon hathárban az Rába Vyzen három helen ke[t] kerek Malom: Ezek mindeneshtwl ffogwa Anno 15[94]²⁹ az Pogany miath telliesseggel ell Pusztoltanak.”³⁰ Tekintve, hogy

²⁷ HORVÁTH: A kapuvári uradalom 360.

²⁸ MNL OL E 156. Fasc. 12. No. 42/c.

²⁹ A lap ezen a helyen szakadozott, de a későbbi urbáriumok azonos bevezető szövege alapján rekonstruálható, hogy itt az 1594-es dátum szerepelt.

az utolsó mondat a 17. században standard formulájává válik a hidászi összeírásonak, nyilvánvaló, hogy a korabeli történeti tudat a törökök pusztításával magyarázta a falu megsemmisülését. A tizenöt éves háború során az oszmán csapatok 1594. szeptember 29-én elfoglalták a győri várat, október 3-án pedig a tatárok bevonultak Pápára.³¹ Ezzel a Rábaköznek a Rába folyó által természetes módon védett síksága előbb keletről, Győr irányából, majd pedig délről, Pápa felől vált nyitottá, teret adva a környék felégetésének. Kapuvár vára a rábaközi tartomány elleni támadásokat azért nem tudta késleltetni, mert földrajzilag éppen a térség ellenkező, nyugati peremén feküdt. Csak három év múlva, 1597 augusztusában sikerült visszafoglalni előbb Pápa várát, majd a következő év március 29-én a stratégiailag kiemelt Győrt.³² A kapuvári urbárium még Pápa visszavétele előtt készült, 1597. április 18-án kezdték meg az összeírást.

Az urbárium idézett sorai azt is felfedik, hogy a Rábaköz katonai központja, Kapuvár nem esett a török-tatár sereg áldozatául, sőt biztonságos menedéket nyújtott a keletről, többek között Hidászról menekülőknak.³³ A hidászi menekülteket a többi falu „futott embereivel” együtt meg is találjuk közvetlenül a kapui vár alatt, mely helyet az összeíró topográfiai szemlélete „kőfal mellett” városrészként ír le. Itt talált menedéket egy szalmakunyhóban a hidászi Karikás István, aki feltehetően azonos azzal a személlyel, akit az 1584. évi urbárium hidászi lakosként írt össze. Tudjuk róla, hogy igen nagy szegénységben tengette napjait, igavonó állata nem volt, ezért alkalmi munkával, aratással és szénagyűjtéssel tartotta fenn magát. Szintén a kőfalnál talált oltalmat a korábban ugyancsak említett Karikás Antal, aki ezúttal a hidászi földön halászatból élt, akárcsak a korábbi hidászi, Garab Benedek. Kondor István neve is ismerős 1584-ből, 1597-ben ő volt a bíró: „Az Hydazy Vyzett halazza, Biroságáigh Semmith Nem ad rola, Ez Szabados Byroságában az Zolgalattwlis”. A négy volt hidászi helybeli jobbágy mellett feltűnik az urbáriumban öt egykori vidéki, külbirtokos is. Közülük Henye János nevével már megismerkedtünk korábban, de hidászi földön volt halász a babóti Tóth Benedek, a babóti Tóth Péter, akiknek nevével korábban nem találkoztunk extraneusként. Az ordódi Hajgató János szintén hidászi halászatából élt. Rendkívül érdekes az az adat, ami a Veszvényből Kapuvárra menekült Varga Tamás, Török István volt jobbágya esetében olvasható, miszerint „Ez Varga Thamas azon igyekezyk, hogh az Hydassy földön Eősythöll maráth Halaszo Vizeth, fogadgion fell, Es Ebed halath adgyon Rola az Vrnak eő Naganak”. Ez ugyanis arra világít rá, hogy a szomszédos falvak jobbágysai megpróbálták megszerezni az árván maradt hidászi halászföldeket, azaz már közvetlenül a falu lakóinak elfutását követően megindult az idegenek

³⁰ MNL OL E 156. Fasc. 12. No. 42/c. pag. 2. Itt a saját olvasatomat közlöm, de az urbáriumot publikálta: MIKÓ: Az 1597. évi 127.

³¹ TÓTH: A mezőkeresztesi csata 162–163.

³² TÓTH: A mezőkeresztesi csata 270., 285.

³³ MNL OL E 156. Fasc. 12. No. 42/c. pag. 5–9. et passim.

birtokszerzési akciója. A „Kapw Várasában” néven illetett városnegyedben a babóti Kondor Mihály és a babóti Garab nevét említik (bár keresztnévét a forrás nem jegyezte fel, valószínűleg Garab Bálintról lehet szó), akik szintén hidászi halászvizet bírtak. Tímár Miklós Hidászról Vitnyédre menekült, ahol a déli szer keleti részén zsellérként írták össze. Szolgáltatásai közé tartozott a gyalogrobot mellett a hidászi halászvízről adandó ebédhal, valamint „Rakot, Csikot ad, mint az több hidassyak”.

Az idézett adatokból több általános következtetés vonható le. Először is a török rablóhadjárat miatt a földdel egyenlővé tett Hidász lakói – feltehetően ekkor még átmeneti szándékkal – Kapuvárra, főként a vár szomszédságába költöztek, de ugyanitt találunk volt hidászi extraneust is. Bár ezek a földhasználók, legyenek helybeliek vagy vidékiek, megpróbálták megőrizni korábbi halászhelyüket, második következtetés, hogy azokra szabad prédaként tekintettek más falvak jobbágylakosai is. A hidászi földek idegen birtoklása tehát ugyan már a tizenöt éves háború előtt kiterjedt volt, de a krízis a külbirtokosok felé való hangsúlyeltolódást tovább fokozta.

A falu fizikai pusztulását és a háborús időszakokat (a hosszú háborút, a Bocskai-szabadságharcot) követően 1608-ban két úrbéri összeírás is készült a faluról, melynek szövege és részint tartalma eltér egymástól. Ezek közül az első urbárium *Hydazra* vonatkozó bevezetőjének formulává szilárduló narratívája elmondja, hogy Hidász Győr 1594-es veszése és a rábaközi tatárdúlás óta volt pusztta, és új lakhelyük a Rákrét nevű falucska lett: „Ezys az Falu minth Giór veszesse es az Rabakióznekn pusztulassakor Egett ell az tatarok mijatt: Annak utanna az kyk mijatt fiöldiok [föld-jük] es Rethiekys mynd el sülyedett, ky miatt az Reghi Faluheltt megh nem zallottak, hanem Kapun feliyóll valo Indyaban, kytt Raak Rethnekys hynak, epitettenek valamely Apro Hazachkakatt. Az melly Hazachkakhat biryak es Eleyk utan falu hataryaban valo osztalyos halaszo vyzekett, és az vyzbióll megh maradott zanto fiöldjeketis.”³⁴ Azt, hogy az egykori hidászi lakosok a mocsarak által védettebb Hanság felé, északabbra húzódtak, és ott telepedtek le, világossá teszi az India szinonimájaként használt Rákrét elnevezése és földrajzi fekvése. A Rákrét helynevet egy 1853. évi térkép a Folyásközbe, a Homoki rét, a Bakonyi rét, a Csukarét, a Két Rába közti rét közötti területen, a Kis-Rába mellett ábrázolja, hozzávetőlegesen a mai Kistölgyfapuszta és Öntésmajor között.³⁵ Az 1608-as urbárium a fentiekkel egybehangzóan így lokalizálja az újonnan alapított települést: „Az Indiában ualo Raak Reth neuó Faluchka”. Tudjuk, hogy Kapuvár első ismert majorja, mely a 16. századi agrárkonjunktúráját igyekezett kihasználni, a vártól északra fekvő India volt.

A 13 házból álló Rákrétre költöző hidásziak kapcsán ismerős nevekké találkozzunk.³⁶ Itt állt Garab Bálint háza, aki 1584-ben babóti extraneus volt Hidászon, míg 1597-ben feltehetően „Kapw Várasában” lakott. A bíró Tóth Péter alighanem

³⁴ MNL OL E 156. Fasc. 12. No. 42/d. 1. füzet (1608. március 6.), pag. 214–215.

³⁵ MNL OL S 78 Térképek (1786–1948) 199. Téma, Kapuvár. Markt Kapuvár sam[m]t Pusztta Öntés und Praedium Kis Hidasz in Ungarn Oedenburger-District, 1853. VI. szelvény.

³⁶ MNL OL E 156. Fasc. 12. No. 42/d. 1. füzet (1608. március 6.), pag. 160–161.

szintén azonos a korábbi babóti külbirtokossal. Az egykori hidásziak közül itt élt az egy tehénnel szolgáló Karikás Antal, a négy ökröt és két lovat bíró Garab Benedek, de ugyanitt tűnik fel „Haigatone haza”, aki alkalmasint annak az ordódi, időközben bizonyára elhunyt Hajgató Jánosnak a felesége, aki 1597-ben a kapui vár kőfala mellett lakott. Az adatokból az szűrhető le tanulságként, hogy az 1594-ben Kapuvárra menekült hidásziak egy része a 17. század elejére kiköltözött a Kapuvártól északra fekvő Rákrétre, és tevékenységük egyre inkább a vízi életmód felé fordult. Tudjuk, hogy a babóti egyházközség is bírt itt egy Széles nevű vizet: a „Plebanussághoz vagyon Hidasz mellett egy Széles viz névü Too, mellynek az hasznát hasonloképpen az Pap percipiállya.”³⁷

A másik 1608-as urbárium szintén külön egységként tárgyalja az ekkor már nem létező települést. Elárulja, hogy a faluba való visszaköltözést az is hátráltatta, hogy a mocsarak előntötték az egykori település helyét: „Ez Győr veszese és a Rabaköznek el rablása s pusztulasatul fogva meziő pusztá allott, ugy annyira jutot immar, hogy a Faluheltis az viz tellyessel el fogta, mind az által halaszo földeik vagyon.”³⁸ Négy hidászinak mondott jobbágyot sorol fel (Henye János, Karikás Antal, Tímár Miklós, Rosta Péter), akikről azt állítja, hogy „Ezek Kapu Varassaban laknak”. Az utolsó háromról azonban bizonyosan tudjuk, hogy ekkor nem Kapuváron, hanem a Rákréten laktak, melyet ezek szerint – a fizikai elkülönülés dacára – Kapuvár részének tartottak. Tímár Miklós azonban az 1597-es urbárium szerint akkor még Vitnyéden élt. Halászó mesterségükhöz kapcsolódó szolgáltatásaik „Ebed hal adasbul és az ala walo szekerezesbül” állt, és „ket gyekeny Rakot tartoznak az Urnak adni”.

Ekkortól kezd tehát elszakadni Hidász státusza a Rábaköz többi elpusztított falvától, és válik igazgatási szempontból rendhagyóvá. Amíg ugyanis a tizenöt éves háború elmúltával a környékbeli falvak népessége lassan kezdett visszaszivárogni, Hidász soha többé nem éledt újjá. Ennek csak részint lehetett klimatikus oka, nevezetesen az, hogy a faluhelyet elárasztotta a víz, a másik ok valószínűleg a Hidászon igen erős extraneus birtoklásban keresendő.

A falu nélküli község

A 17. század közepe táján már nem is mint önálló faluval foglalkoznak Hidással a források, hanem mint pusztával. Az 1639. évi kapuvári urbárium ennek megfelelően *praedium Hidas* néven illeti, és szinte szó szerint megismétli az 1608-as összeírás bevezető szavait.³⁹ A tanúk, Henye István és Karikás Lukács családnevei korábban is Hidászhoz kapcsolódtak. Az összeírás szerint 22 egész és egy fél job-

³⁷ MNL OL P 108. Fasc. 14. No. 486. Idézi: MIKÓ: Adatok a Sopron vármegyei 368.

³⁸ MNL OL E 156. Fasc. 12. No. 42/d. 2. füzet (1608. január 1.), pag. 300.

³⁹ MNL OL E 156. Fasc. 12. No. 42/e. pag. 498–499.

bágytelket tartottak hidásziként nyilván (a féltelek Bakonyi Mihályé), ebből egy egésztelek volt pusztá (kapui Kis Istváné). Majdnem mindenhol feljegyezték, hogy az adott jobbágyság hová való: Cséri Tóth György, Szakács Mihály, Sipőcz Gáspár, kapui Balassi Gáspár, kapui Bársony János, kapui Karikás Lukács, kapui Karikás Gergely, kapui Kondor Gergely, kapui Garab Imre, kapui Henye István, kapui Szabó János, kapui Rákóczi András, kapui Tóth György, kapui Timár Miklós, kapui Sipőcz János bíró, babóti ? Márton, szárföldi Kis István, babóti Garab Péter, vitnyédi Kis György, vitnyédi Varga Pál, Csóka István, kapui Kis István pusztája, Bakonyi Mihály. Az, hogy a felsorolt nevek származást jelölő előtagjai közül 13 kapuvárit, két-két babóti és vitnyédi, illetve egy szárföldi találunk, jelzi a külbirtokosok immár végérvényes dominanciáját. Túltengenek közöttük a telkek több mint a felét bíró kapuváriak, olyannyira, hogy még a hidászi bíró, Sipőcz János is „kapui”. Mindez felveti a kérdést, mi az oka annak, hogy a kapuváriak ilyen nagymértékben foglalták el a hidászi földeket.

Az 1660. évi második urbárium hidászi része⁴⁰ a klasszikus bevezető formulába illeszti be, hogy „Halászo földet és Réteit az kapuiak és Babotiak birják”. Itt nem jelezték a 22 egész és egy ½ jobbágyságok használoinak származását: Nagy János, Szakács János, Nagy István, Balassy János, Bársony János, Karikás Lukács, Karikás Gergely, Kondor Gergely és János (két sessio), Sipőcz Pál és Babothy Horváth János, Henye Gergely, Cserpes János, Rákóczi András (pusztatelek), Tóth Pál, Henye Gergely, Sipőcz Pál, Babóti Csuka Pál, Nagy Benedek, Varga Ferenc, Szántó Balázs („füzet tüle fl. 3.”), Nagy Mihály („Felét birja, fele pusztán áll”), Bakony Mihály (féltelek). Szolgáltatásaik döntően a halgazdaságokra épültek: „Ettől tartoznak az Ur eő N[agysá]g[á]nak minden heten egy [E]bed hallal es minden harmadik heten el vinni valahová kivantatik. Az mikor penigh Ur eő Nga pénzth kivannya minden ebed haltul tartoznak fl. 3.” Kívülük a hidászi határban voltak még csíkföldek is, melyekről egy-egy vödör csíkot kellett szolgáltatnia a következő 18 személynek: Nagy Mihály, Sipőcz Gergely, Tóth Benedek (két vödör), Cserpes János, Sipőcz György, Horvát Lukács, Sipőcz Ferenc, Nagy István (két vödör), Nagy János, Varga Ferenc, Varjas István, Nagy Miklós, Balassy János, Horvát György, Vörös Mihály, Nyilassy György, Nyilassy István, Bakony Mihály. Egyes helyek topográfiai elhelyezéséhez egy 19. századi térkép nyújt segítséget, ami alapján a Két Rába köztől nyugatra helyezkedett el a „Czuka és Rák rét,” amely feltehetően Csuka Pál családnevével van összefüggésben, míg attól közvetlenül nyugatra feküdt a Bakonyi-rétek, talán Bakony Mihály nevét megőrizve.⁴¹

1672-ben, amikor Nádasdy (III.) Ferencnek a Wesselényi-összeesküvésben való részvétele miatti fej- és jószágvesztése folytán Kapuvár fiskális birtok volt, az úrbéri összeírás szintén elkülöníti *prædium Hidasz* jobbágyhelyeit attól a

⁴⁰ MNL OL E 156. Fasc. 12. No. 42/g. pag. 884–886.

⁴¹ MNL OL S 78 Térképek (1786–1948) 199. téka. Markt Kapuvár in Ungarn, Oedenburger Distrikt Oedenburger Comit. 1856. 35–36. szelvény.

húsz családtól, akik csíkföldeket bírtak.⁴² A hidászi földeket a következő személyek bírták: Nagy János és Sipőcz András, Szakács András, Nagy István, Balassi János és Gergely, Bársony Péter, Molnár György, Karikás János, Kondor Gergely és János (2 sessio), Sipőcz András és Vörös Mihály, Henye Gergely, Szabó János, Rákóczy András, Tóth Pál, Sipőcz András és Pál, Sipőcz János, Tímár János, Henye Gergely, Sipőcz Ferenc, Babóti Csuka Pál, Nagy György és Varjas István, Varga Ferenc, Szántó Balázs, Kiss Istvánné, Bakonyi Mihályné. Amíg a század elején még gyakran cserélődtek a nevek, a 17. század második felére állandósultak a földhasználók. Mindannyian egy úrbéri telket bírtak, egyedül Kondor Gergely és János kettőt (25 sessio volt, de az összeíró ennél eggyel kevesebbet számolt). Számos nagy múltú kapuvári család neve tűnik fel az összeírásban, mint a Sipőcz, a Szakács, a Bársony, a Vargyas vagy a már Babót esetében is megjelenő Henye, valamint a Hidászról elmenekült Karikások. A települési összeírások alapján valamennyire kikövetkeztethető, ki volt közülük kapuvári és babóti. Kapuvárinak tekinthető Nagy János, Sipőcz András (legalább kettő van belőle, az egyik „öreg”), Szakács András, Nagy István, Bársony Péter (a Hany-kapu mellett volt földje), Karikás János, Kondor János (a kapuváriak összeírásakor esküdt), Vörös Mihály, Tóth Pál, Sipőcz Pál, Sipőcz János, Sipőcz Ferenc, Nagy György, Varjas István (ő ekkor építette házát a kapuvári Főszeren), Varga Ferenc (szintén esküdt), Szántó Balázs (ő rákföldet is bírt) és Bakonyi Mihályné (akinek sok földje volt Indiában, a Hany-kapunál és Karácsonyban). Babótiként csak egy név tűnik fel, Csuka Pál, de a babóti összeírásnál az derül ki, hogy ő valójában ordódi. Persze az, hogy a többieknek nem jelöltek kapuvári vagy babóti előtagot, még nem jelenti azt, hogy nem is tartozhattak oda. Balassi János például nem szerepel a kapuváriak között, viszont a babótiaknál elmondják, hogy ő „kapui”. Az említettek minden héten ebédhallal adóztak, és a vitnyédi fuvarozási rendtartáshoz hasonlóan „egy hétben kapuiak, más[ik] hétben vitnyédiek, s két héten egymás után Úr ő N[agysá]ga szekerein viszik” az ebédhallat. A hidászi határhoz tartozó csíkföldek után egy-egy vödör csíkkal Nagy Mihály, Sipőcz Gergely, Tóth Pál, Balassi Gergely, Kondor István, Sipőcz András, Horváth Lukács, Sipőcz Ferenc, Nagy István (két vödör csíkkal), Nagy János, Varga Ferenc, Varga Gergely, Nagy Miklós, Balassi János, Piri György, Vörös Mihály, N[y]ilassy György, Sipőcz András, Bakonyi Mihályné adóztak. Az egykori faluközösség fennmaradásának egyik ékes bizonyítéka, hogy közösen is bírtak halászvizet: „Hidasziaknak közönségessen egi darab Er nevű halaszo vizek vagion, kiben minden census nélkül szabadon halasznak.” Ez az adat a nyelvi összekapcsoláson túl is megerősítette a hidásziak anyatelepülésük pusztulása utáni identitását, az összetartozás közösségi birtoklásuk gazdasági vetületében is megmutatkozott.

⁴² MNL OL E 156. Fasc. 156. No. 2. pag. 122–124.

Az 1660. évi urbárium két változata közül az első, majd az 1672-es urbárium is megörököltette a Fövényes tó (*Feövenies Too*) körüli vitát, melyre a hidásziak (*Hydasiak*) és a vitnyédiek egyaránt igényt tartottak: „Notandum: disceptatio [vitájuk] lévén Vittnyédiek és Hidasiak között egy tó végett, az kit tototh Vittnyédi halászkok bírták, mostis az eő N[a]g[ysá]ga akarattibul birják Fövényes tavath, mellynek Revisiojára az Ur eő Nga bőchületes főembert, és tisztviselő szolgáját kiküldvén, egyenlő akarattal hidasiakat indicálván, melly Tóban, Bakony Mihal halaszo vize az ki az Úr eő Nga Réte mellett kezdődik igazitva vagyon de pusztá [pusztán] éppen nem mehet be, meg csinálván aztat beljeb, circiter ad passus [lépésre] 30 azért azon deputatus commissarius [kiküldött megbízott] Uraimék az tó szélétől fogva fertő felé az vittnyédy tej földek felé, az mint az Pomogiakis mongijak [mondják] vagyon ad passus 50. határt hántak, az ki ezen túl helysegnek az határát háborgattya, és abba megh köllött njugodnijok.”⁴³ A tavat korábban a vitnyédiek bírták, de a hidásziaknak ítélték oda, kiigazítva Bakonyi Mihálynak az Úr rétje mellett kezdődő halászó vizét is, és a határt 50 lépésre a pomogyiai útjától állapították meg. Mindez mutatja, hogy a hidászi vizek meglehetősen távol estek egykori településüktől. A lokalizáláshoz a Sopron megyei földmérő, Hegedüs Nepomuk Jánosnak a Hanságról még a mocsarak lecsapolása előtt készített térképei nyújtanak támpontot. Az 1796-os színezett mappa a vízrendezés előtti állapotokat mutatja, így közvetlenül érvényesítő a 17. századi vízügyi viszonyokra vonatkozóan.⁴⁴ A Fövényes tó elhelyezkedését a térkép a Rábca jelenlegi medre és a mai osztrák–magyar államhatárt képező Hanság-főcsatorna között ábrázolja, lakott településektől távol, hozzávetőlegesen Kapuvár hosszúsági fokán. Tőle délnyugatra fekszik a határvitában érintett Vitnyéd, északnyugatra Pomogy (ma: Pamhagen, Ausztria). A térkép nyugatról keletre haladva a következő tavakat ábrázolja: Fövényes tó, a Nagy Ér nevű tó (amit a hidásziak közösen bírtak), a Harcsás tó, Oslitól északra a Karikás tó (feltehetően a Hidászon is jelenlévő család neve után), majd keletebbre a Király tó és a kis Király tó. Tekintve, hogy ezek a tavak egyetlen nyugat-keleti vonalra fűzhetők fel, és hogy a Nagy Ér neve folyóvízre utal, noha tóként funkcionált, feltételezhető, hogy ezeken a helyeken a mai (ásott medrű) Répce és annak folytatásaként a Rábca folyó a Hanság lefolyástalansága miatt kiszélesedett, állóvízzé alakult, és innen nyerik „tó” elnevezésüket. A folyó kiszélesedéseként és pangó vizeként ábrázolja a Fövényes tavat a Hanság másik vízrajzi térképe is.⁴⁵ Mint-hogy ez utóbbi a határokat is berajzolja, a hármas határ is tanulmányozható rajta. Jóllehet a Fövényes tó földrajzilag Pomogyhoz esett a legközelebb, Kapuvártól és Vitnyéd-től pedig egyenlően nagy távolságra feküdt, a gazdasági-hatalmi erőviszonyok határozták meg azt, hogy utóbb minduntalan a kapuváriak igyekeztek magukénak

⁴³ MNL OL E 156. Fasc. 12. No. 42/f. pag. 681–682. Csekély eltéréssel a szöveg megegyezik az 1672-es urbáriumban olvashatóval. Utóbbit lásd: MNL OL E 156. Fasc. 156. No. 2. pag. 124.

⁴⁴ MNL OL S 16 No. 373. Mappa situationem et extensionem paludum Hanságh cum canalís designatione et contigua vicinitate repraesentans. 1796.

⁴⁵ MNL OL S 16 No. 87. Der Vasen Hanyás nach Ihrem Umfange, mit anligenden Örter anweisend den ableitenden Wasser-Graben. 18. sz.

tulajdonítani azt. A Fövényes tó tehát távol fekszik az egykori faluhelytől, de nem egyedi jelenség, hogy a lakatlan Hanságba felnyúltak a környező települések, Kapuvár, Farád, Rábatamási vagy Csorna határai. (3–4. kép)

3. kép

A Fövényes tó és környéke

(A kapuvári égererdő térképe, RMGy Térkép- és tervtár, 61. A 18. század vége, részlet)

4. kép

Fövényes tó

(Képes levelezőlap, Divald Károly kiadása, Budapest, 1907 körül, magángyűjteményből)

Az adatok előszámálása után lehetséges megválaszolni, mi az oka, hogy az egykori Hidász soha többé nem éledt újjá, és a határában szélsőséges méreteket öltött a külbirtoklás. A magyarázat évszázados történelmi összefüggésekből bontható ki. A korai középkorban a kapui vár olyan folyóvizekkel és mocsarakkal átszőtt földrajzi helyre települt, amely a betörések megakadályozása érdekében könnyen volt elárasztható vízzel. A török veszély hatására Kapuvárnak az 1541-es évtől újraéledő katonai szerepét ismét segítette a mocsárvilág és a gazdag vízhálózat, míg a mezőgazdaság számára ez hátrányos volt. A város hadászati szerepének fokozódása – különösen pedig az 1594-es török pusztítást követő menekülthullám – miatti népességnövekedéséhez a földek nem bizonyultak elegendőnek, amit tetézett a majorság jobbágyság kárára történő expanziója. Kevés szántóföldjeiket a környékeliek határaik irtásával növelték, melyek nem folytonosak, hanem irtásszigetek voltak. 1678-ban Kövér Gábor, a kapuvári konfiskált birtokok prefektusa csak a Hanságból kiszakított irtásföldet tudott a kapuváriaknak adományozni.⁴⁶ A földterületet részint az irtások elszaporodásával igyekeztek kiterjeszteni,⁴⁷ és a katonai privilégiumok földesúri adományozása is a földhiány kompenzálásának szándékával magyarázható. Kérdés, van-e összefüggés Hidász pusztulása és a közeli Garta fél évszázad múlva történő megalapítása között. Amikor Nádasdy (III.) Ferenc 1663-ban Kapuvártól közvetlenül délre megalapította az új katonatelepet, Gartát, belső fundust tudott biztosítani, de megélhetést jelentő földeket már nem.⁴⁸ Ennek a korlátnak a szűk határú, a beltelket is „közös udvarként” felaprózó Garta kapcsán az lett a távlati következménye, hogy a török háborúk végével civille váló – de privilégiumaikért hosszú ideig harcoló – gartaiak a kisebb földterületen a szemtermelés helyett a munkaigényes kapásnövények, a dohánytermesztés⁴⁹ és az iparos tevékenységek felé fordultak.⁵⁰ Garta később is számos vitába keveredett Babóttal és részben Kapuvárral határkérdésekben.⁵¹ Beszédes módon a gartaiak még 1865-ben is a földínséggel magyarázták ragaszkodásukat hidászi birtokaikhoz: „Ha pedig eme Kapuvári és Hidászi birtokainktól elüttetnénk, a legnagyobb inség és nyomor áldozati lennénk, a meglevő birtokunkban álló egyéb vagyoninkból megélnünk lehetlenség volna.”⁵² A 17. században a kapuváriak és a gartaiak az adómentességeket a szűkös telki állomány miatt kapták, telkeiket is a katonai szerepre utaló hajdúhelynek nevezték.

⁴⁶ MNL GyMSML V/27. 2. d. 1678. április 2. Lásd itt, 2. sz. irat.

⁴⁷ Soós: Ősi Sopronmegyei 186.

⁴⁸ Soós: Ősi Sopronmegyei 196.

⁴⁹ TAKÁCS: Dohánytermesztés 19., 30., 384–385. *et passim*.

⁵⁰ CSISZÁR: Garta 15–16.

⁵¹ Vita a babótiakkal a közlegelő ügyében 1768-ban: RMGy Gartai bírólada, 2001.1.43. Panasz a Garta határából Babóthoz csatolt legelő miatt 1848-ban: RMGy Leltározatlan, 42.

⁵² RMGy Gartai bírólada, Leltározatlan, 45. 1865. május 23. A gartaiak panaszlevele a hercegséghez kapuvári és hidászi földjeik tagosítása ügyében.

Földínségből fakadó okok állhattak Hidász végleges elnéptelenedése mögött is. Az 1594-es török-tatár támadás után a menekültekkel részint átmenetileg, részint tartósan megnövelt lélekszámú kapuvári lakosság és a környékbeliek igyekeztek megkaparintani az árván maradt hidászi területeket. Míg Hidász földjeit a szomszédos falvak kebelezték be, ők észak felé terjeszkedtek, földművelők helyett halászként. Hidász a Rábaköz többi falvával szemben alighanem azért nem tudott újjáépülni, mert a földnélküli kapuváriaknak és részint babótiaknak szükségük volt arra, hogy szűkös szántóföldjeiket a hidásziak halászvízeivel ellensúlyozzák, vagyis a politikai vákuumhelyzetben kihasználták a falunak a megsemmisülés miatti cselekvőképzetlenségét. Így Hidász végleges pusztulásához (újranepestülésétől hiányához) valószínűleg legalább annyira vezettek agrárszociális indítékok (az extraneus birtoklás), mint külső okok (az 1594-es háború). Figyelembe véve, hogy az 1584. évi urbárium is kiterjedt vidéki birtoklást mutat, a folyamat már azt megelőzően megkezdődött, hogy a falut felégették. A prédaként használt hidászi földek szomszédok általi megszerzését a törökdúlás csak siettette, de nem kizárólagosan az idézte elő.

A virtuális faluközösség a 18–19. században

Kérdés, hogy a falu pusztulása után hogyan és miért maradhatott fenn a község. A hétköznapi nyelvben a „falú” és a „község” egymás szinonimája, amíg azonban előbbi egy fizikailag létező településformára utal, addig utóbbi a közösség (*communitas*) értelmében volt használatos. Ennélfogva létezhetett község mint szervezet falu nélkül is. Hidász Kapuvár kebelében önálló bíróval, előjárósággal, pecséthasználati jogokkal, vagyis önkormányzatisággal bírt egészen az autonómia 19. század végi felszámolásáig. Innen érthető meg, hogy egyetlen településen (Kapuváron) hogyan létezhetett két község (a kapuvári és a hidászi). Minthogy a hidászi jobbágygazdaságokat többnyire kapuváriak használták, logikus, hogy lakói Kapuvár kebelében találtak új otthonra.

Azt, hogy elnéptelenedés után is önállóan cselekedni képes közösségként tekintettek Hidászra, egyházi, gazdaságtörténeti, jogi források egyaránt igazolják. Ami az egyházat illeti, az 1631-es protestáns egyházlátogatás jegyzőkönyve szerint Babótnak „Hidaszon felől vagyon egy Rét, kit annak előtte Pap tavának hittak. És az mikor halásztót birta Szerentse Mártony, az Egyházi Embernek egy egy vödör csikot fizetvén tőle esztendőnként”.⁵³ Az 1696–97-es katolikus canonica visitatio szerint a frissen alapított kapuvári plébánia tizenhatod részt kapott ellátásként a Hidász nevű földek terméséből.⁵⁴ Később is önálló entitásként kezelte az egyház, amikor 1850. augusztus 16-án Hajós János kapuvári plébános a hidászi dézsmából elmaradt sedecimát hiányolta.⁵⁵

⁵³ EOL 1631. NE 13. 10. Canonica visitatio, 1631. Babót. 231.; Magyar protestáns egyháztörténeti adattár VI. 167.

⁵⁴ VARGA: A rábaközi főesperesség 306.

⁵⁵ MNL GyMSMSL V/27. 2. d. 1850. augusztus 16. Hajós János kapuvári plébános levele.

A hidásziak gazdaságilag is elkülönültek. A Hidászon bizonyíthatóan már 1584-től jelen lévő, a bírói pozícióig jutó Kondor család leszármazottai 1705-ben az örökségen marakodtak, amikor „Kondor János halálával, Kondor István ides fia hidászi adozó praediumban egy egisz helben succedált [örökölt]”.⁵⁶ Ügyeik közös intézését mutatja, hogy 1741-ben a hidászi halászok a Lökös-árkon túl való szegletet az uraságtól negyven forintért kiváltották, „és így közönségesen, hogy birhassák meg engedtetett”.⁵⁷ De az ekkor már az Esterházyak tulajdonában lévő kapuvári uradalom is elkezdte megkurtítani a hidászi földeket. 1744-ben az uraság lefoglalta a kapuvári Kovács Bognár János rétjeit, aki a cserébe felkínált pénzt nem fogadta el, így adómentesen a hidászi földeknél kapott irtásföldet, „az Hidászi határ vigén az Oslly Rábátul fogva hoszszára a’ Bokonyi eré mellett egy darab bokrost, ugy hogy az Oslly határig hat id est 6. kaszásra valót irthasson”.⁵⁸ A 18. és a 19. században is permanens összeütközést jelenthetett a Fövenyes tó kérdése, amit Hochsinger Mihály tiszttartó 1750-ben kelt levele szerint Hidász magának tulajdonított.⁵⁹ A 17. században még a vitnyédieké volt, de onnan őket kitiltották. Az, hogy a tiltást még 1851-ben is meg kellett erősíteni, arra vall, azt nem mindenki vehette tudomásul.

A 18. századi források tele vannak a hidásziak jogi panasztételeivel és instanciáival. A község 1736-ban a hercegségtől a hidászi vizekre is kivetett portio elengedését kérte, mert az országban nem szokás a halászó vizek után is ilyen hadiadót adni.⁶⁰ 1778-ban a hidászi halászbíró eredménytelenül azt panaszolta, hogy eddig a portio alól mentesítve voltak, most viszont a kapuvári bíró és esküdtjei 30 mérő zabot vetett ki rájuk.⁶¹ 1776-ban tizenkét kapuvári kérte, hogy az eddig kaszapénzen a hidászi határban használt rétjeiket továbbra is művelhessék, és ne adják árendába a hidásziaknak, mert állataik miatt nélkülözhetetlen.⁶² 1778-ban a hidászi bíró tett panaszt erdeik védelmében, mivel a hanyi ispán az égererdő irtásával kárt okozott, az irtások révén létrehozott rétek haszna pedig 40-50 évig veszteséges lesz.⁶³ Elpanaszolták azt is, hogy az irtásból csak a külbirtokosok kaphatnak, a helyiek, a Kapuváron lakó hidászi praedialisták (pusztaiak) nem. Sérelmezték továbbá, hogy irtásaik felét a hercegség el akarja venni tőlük, és azokról kaszapénzt akar szedni. Utóbbi példák arról is árulkodnak, hogy fokozódtak az összeütközések a kapuváriakkal, ami előre vetítette későbbi sokkal súlyosabb, a hidászi közösség egész létét alapjaiban megkérdőjelező vitájukat. Már 1778-ban azzal fordult a kapuvári bíró és a kapuvári hajdúhelyes gazdaközösség a régenshez,

⁵⁶ MNL OL P 150. 1143. Idézi: MIKÓ: Rábaközi kép 32.

⁵⁷ MNL GyMSMSL V/27. 2. d. 1741. június 12. Lásd itt, 4. sz. irat.

⁵⁸ TAKÁCS: A jobbágyrendszer 52.

⁵⁹ MNL GyMSMSL V/27. 2. d. 1750. május 16. Lásd itt, 5. sz. irat.

⁶⁰ HORVÁTH: Panaszlevelek 1. 155.; MNL GyMSMSL. V/27. 2. d. [1736]. Lásd itt, 3. sz. irat.

⁶¹ HORVÁTH: Panaszlevelek 1. 157.

⁶² HORVÁTH: Panaszlevelek 2. 274–275.

⁶³ HORVÁTH: Panaszlevelek 2. 288.

hogy a városban a jelenlegi két bíró helyett a továbbiakban csak egy legyen, magyarára a hidászi bíróságot szüntessék meg.⁶⁴

A velálföldekben a hidászi identitás lényege tükröződött. A *velál* vagy *valál* az uraságtól a község egésze által bérelt és közösen birtokolt földet jelentette.⁶⁵ 1834-ben Hidász communitas közgyűlése a dézsma kapcsán úgy határozott, hogy „a’ közönséges Hidászbéli Velál büntetése azon Gazdának értikihez szabatik Melly végzésünk e’ szerint hogy közös akaratunkal történt”.⁶⁶ 1840-ben a község Kiss Pál hidászi bírónak bérleti szerződés keretében a Rák réti vellál földet 1841-től hat évre bérbe adta évi 60 forintért, ami a „Veláll Cassáját” gazdagítja.⁶⁷ Ez az irat világossá teszi a folytonosságot az 1608-ban az indiai Rákrétre költöző hidászaiakkal. 1842-ben 30 forintért az öreg-hidászi földet több bérlőnek árendába adták.⁶⁸

A faluközösség önállóságát azonban egyre gyakrabban érthette támadás, ami miatt a „Kapuvar privilégizált Mező Városában helyezettett Hidászi Elöljáróság” önvédő levelet bocsátott ki 1840. április 24-én.⁶⁹ A Kis-Hidász nevű terület 1839. évi censusa körül kibontakozó konfliktus kapcsán kifejtették, hogy azt „nem Eszterház Familia; mint mostan uralkodó Kegyelmes Földes Ur Kegyes Atyánk attá, hanem a’ Kis Hidászrul ide telepedet ős Eleinknek abbéli Uradalom örökösödés-képpen adta”. Végezetül öntudatosan kinyilvánították, hogy „a’ Hidászi Közönségnek örökös jussát védelmezni leg főbb kötelességnek tartsa”. A hidászi önkormányzatiságra a végső csapást alighanem a polgári törvényhozás jelentette, amikor is az 1871. évi 18. törvény (más néven: községi törvény) kimondta, hogy minden területnek és pusztának közigazgatásilag valamely községhez kell tartoznia. A Kapuvárral amúgy is meglehetősen szorosan összefonódó Hidász tehát betagozódott Kapuvárba. Ahogyan Faragó Sándor fogalmazott: „Napjainkban már csak a Kis-Hidászok, Nagy-Hidászok dúlónév őrzi emléküket.”⁷⁰ Újabb a városban a „Hidászi utca” is rájuk emlékeztet.

Hidász neve és lokalizálása

A történeti adatok feltárását követően elsőként a falunév olvasatát szükséges tisztázni, amihez a források kevés támpontot nyújtanak. Az első előfordulások *Hydaz* alakjai olvashatók mind *Hidasként*, mind *Hidászként*. A 19. században a *Hidász* név

⁶⁴ HORVÁTH: Panaszlevelek. 3. 386.

⁶⁵ HEVESI: Velál 51–52. A szerző a velált éppen Hidász községi birtoklásával példázza. A nyelvészet utóbb olyan bérlőközösséggént egészítette ki a hidászi velált, hogy a „községbeliek az uraság halászhai és rákászhai voltak, tehát közös foglalkozást űző emberek csoportja, közössége” volt. ANDRÁSSY-NÉ: Az Ómagyar Mária-síralom 139.

⁶⁶ MNL GyMSMSL V/27. 2. d. 1834. július 27. Lásd itt, 6. sz. irat.

⁶⁷ MNL GyMSMSL V/27. 2. d. 1840. szeptember 20. Lásd itt, 8. sz. irat.

⁶⁸ MNL GyMSMSL V/27. 2. d. 1842. november 2. Lásd itt, 9. sz. irat.

⁶⁹ MNL GyMSMSL V/27. 2. d. 1840. április 24. Lásd itt, 7. sz. irat.

⁷⁰ FARAGÓ: A kapui vár 92.

volt általános, a helytörténetírás is ezt kanonizálta. Ugyanakkor a híddal való ellátottságot jelentő verzióra is bőven találunk utalást: az 1736-os panaszban például *Hidassi predium* szerepel, de ugyanitt *hidaszi*knak mondják a lakókat. Az eredeti szövegezésüként tételezett 1672-es urbárium *Hidaszt*, *hidaszi*akat és *Hydassiakat* egyaránt említ, míg Kövér Gábor 1678-as határjárásában *Hidaszi*kről esik szó. Jóllehet a „hidász” főnév a nyelvújítás korában, 1827-től terjedt el,⁷¹ aligha valószínű, hogy a szó alig néhány év leforgása alatt olyan gyorsan beépült egy, a kulturális centrumoktól távol eső közösség mindennapi nyelvhasználatába, hogy még egy település nevét is képes lett volna lecserélni, hiszen 1834-ben és 1840-ben már egyértelműen ez a változat az általános. Az ingadozások alapján nem könnyű meghatározni a helyes változatot, ám úgy vélem, nem is szabad, mivel láthatóan a községi név kétalakú volt, gyakran ugyanabban a forrásban is egyszerre volt használatos a *Hidas* és a *Hidász*. Kétségtelen ugyanakkor, hogy a 18. század előtt gyakoribb a *Hidas*, míg a *Hidász* a 19. században válik egyeduralmukodóvá. Ebben a tanulmányban a közbeszédben meghonosodott *Hidász* elnevezést részesítettem előnyben. (5–6. kép)

Bizonytalan az egykori település és a hozzá kapcsolódó territórium földrajzi elhelyezkedése is. Annyi a számos térbeli kapcsolatból látszik, hogy a település nem feküldhetett messze Kapuvártól, de a vártól mindenképpen keleti irányban kell keresni, mert az 1594. évi török pusztítás a várostól keletre fekvő falvakat érintette. Az 1387-es oklevél földrajzi rendet is sejtető felsorolása (Bogyoszló, Istvánháza, Babót Ordóddal, Hidász) a falvakat egy vonalra, a soprongyőri főútra (ma a 8601-es számú út) fűzi fel, amit csak a 20. században helyeztek északabbra. Logikusnak tűnhet, hogy ezen út mentén feküdt Hidász, ráadásul Bogyoszló területén, Szárföldtől délre létezett is egy Hidázmajor nevű hely. Csábító, de félrevezető volna azt feltételezni, hogy ez a helynév a falu nevét és helyét őrizte volna meg. A településnév azonosságán kívül semmi sem támasztja ezt alá, sőt ellentmond neki, mivel ez a hely még a 20. században is lakott volt külterületként, majorként, vagyis nem volt pusztta. Másrészt túlságosan messze fekszik Kapuvártól, ami ellentmond a várossal való szo-

5. kép
Hidász 1833. évi pecsétje
(RMGy TD. 952. Örökös Osztály
Levél, 1833. május 19.)

6. kép
Hidász 1836. évi pecsétje
(RMGy TD. 5613. Örök Levél, 1836. június 5.)

⁷¹ SZILY: A magyar nyelvújítás 129, 394, 477.

ros kapcsolatoknak. Ezért kétkedve fogadható Horváth László vagy Nógrády Árpád álláspontja, akik térképes ábrázolásaikban ide helyezik a falut.⁷²

Más vélemények, mint Faragó Sándoré, Hidászt ettől jóval északabbra, valahol Kapuvár és Veszény közé lokalizálják, aminek alapja a mai napig használt Hidászi-dűlő helynév: „Nem kell-e azonosítanunk ezt a halmot az egykori Hidász helység központjában?”⁷³ Hanságba nyúló területeket valószínűsíthetünk a halászó vizek gyakori emlegetése mögött, valamint az alapján, hogy a hidásziaknak határvitáik voltak a vitnyédiekkel, a pomogyiakkal, az osliakkal és a veszényiekkel is.

Hogyan lehetséges, hogy a Hidász név Babótnál és attól jóval északabbra is feltűnik? A két álláspontot látszólag nehéz összehangolni. Már az 1597-es urbárium számos olyan Kapuvárra költözött embert említ, aki foglalkozására nézve „hidászi földön halász”. Mind Babót, mind Kapuvár határai felnyúltak a Hanságba, de maga a település egy szárazabb helyen helyezkedett el, ami rendszerszerű a Rábaköz Hansággal érintkező északi falvai esetében. Vagyis nem kizárt, hogy miközben a Hidász nevű falu Babóthoz közel feküdt, a hozzá tartozó határ messze északra. Analóg példa: a „kapuvári” előtagú égererdőtől a város jóval délebbre helyezkedik el.

A veszényiek által 1850. augusztus 18-án kibocsátott levél a kommunikatív emlékezetre hivatkozva tesz állítást a *falu* egykori helyéről: „a’ Baboti határban feküdt úgy nevezett Kis Hidász nevű földek, hallottuk a régi öregektől, hogy falu volt”.⁷⁴ Hasonló olvasható a hidászi közösség 1842. évi levelében: „a’ Kis Hidászrul ide telepedet ös Eleinknek”.⁷⁵ Ezek szerint a Hidász nevű falu a Veszény, Osli és Babót hármashatárában fekvő Kis-Hidászok dűlőnél, Kapuvártól keletre, a Lökös-árkon túl lehetett, ami ma közelebb fekszik Kapuvárhoz, sőt Veszényhez is, mint Babóthoz. Mi az oka, hogy mégis sokszor Babót nevét említik orientációs pontként? A magyarázat feltehetően abban keresendő, hogy a korai középkorban Babót és Kapuvár egyetlen településként funkcionálhatott várként és lakótelepülésként,⁷⁶ aminek következtében utóbbinak nem voltak önálló földjei, pontosabban a kapuvári földek babótiak voltak. Amikor aztán a 19. századi agráralakulás és igazgatási változások folytán a babóti határ délebbre szorult vissza, míg a kapuvári kelet felé terjeszkedett, Kis-Hidász elvesztette ezt a látható kapcsolatot Babóttal.⁷⁷

Kis-Hidász pusztát (*Präd Kiss Hidász*) az 1853-as térkép ábrázolja,⁷⁸ melynek alapján pontosítható a helyhez kötés. Eszerint ez a puszta ekkor közvetlenül Veszény és Babót határán, nem Babót falu, hanem a babóti földek közelében feküdt.

⁷² HORVÁTH: A kapuvári uradalom 357. NÓGRÁDY: Kanizsai László 190.

⁷³ FARAGÓ: Fejezetek Kapuvár 64.

⁷⁴ MNL GyMSMSL V/27. 2. d. 1850. augusztus 18. Lásd itt, 5. sz. irat.

⁷⁵ MNL GyMSMSL V/27. 2. d. 1840. április 24. Lásd itt, 7. sz. irat.

⁷⁶ GERENCSÉR: Névtelen vár, GERENCSÉR: A Rábaköz természetes határvédelme 8. Azonos álláspontra helyezkedik: TAKÁCS: „Castrum porte Bobuth” 523–536.

⁷⁷ Vö. MNL GyMSMSL V/27. 2. d. 1847. szeptember 25. Lásd itt, 11. sz. irat.

⁷⁸ MNL OL S 78 Térképek (1786–1948) 199. Téka, Kapuvár. Markt Kapuvár sam[m]t Puszta Öntés und Praedium Kis Hidasz in Ungarn Oedenburger-District, 1853. VII. szelvény.

Kapuvár az egykori kápolnai út (Veszkenyi út) keleti meghosszabbításaként volt elérhető, északnyugat felől a „Lükösárok”, attól délre az „Öreg föld”, északra az „Oszvány” határolta, míg a prédiumból kivezető út Kapuvárt Veszkenyvel kötötte össze. Nem valószínű, hogy a településnévben rejlő „híd” oka a Lökösön emelt mesterséges átkelő lehetett, mivel ez stratégiai jelentéktelen vízfolyás.

Ami pedig a hidász *határt*, vagyis a faluhoz tartozó földeket illeti, megbízható támpontul szolgál egy 1771. évi és 1845-ben megerősített határjárás.⁷⁹ Eszerint a hidász földek a veszkenyi hármashatártól Oslin át Kapuvártól északra a mai országhatárig húzódtak, érintették az Égererdőt és a Kis-Rába partját is. Vagyis, miközben maga az egykori falu inkább a Kapuvár-Babót-Veszkeny háromszögben lokalizálható, a községi földek nem annyira a falu körül, mint inkább a Hanság felé terültek el.

Konklúzió

Szemben azokkal az állításokkal, melyek kétségbe vonják Hidász faluként való létezését, a történeti források alapján teljesen világos, hogy egykor valóban létezett, de 1594-ben véglegesen elpusztított településről van szó. Legalább ekkora súllyal esik azonban latba, hogy már az 1580-as években megfigyelhető a kiterjedt „vidéki”, külbirtokos (extraneus) jelenlét, míg 1594 után a központi falu nélkül maradt Hidász a földínségben szenvedő szomszédos községek szemében egyfajta szabad prédává vált, földjeit a külbirtokosok kebelezték be. Maga a település – szemben a többi rábaközi helységgel – valószínűleg azért nem épült újjá, mert a babótiak és a kapuváriak elfoglalták a földeket, melyek egy falu létét megalapozzák. A 15. században még szárazabb gazdálkodást űző hidász *communitas* Vitnyéddel egyetemben halászközösséggé vált, ehhez kapcsolódó szolgáltatásokkal (hal, csík, rák). Kapuvár agrárszociális feszültségeinek enyhítése adómentesítéssel történt, határa is Babóthoz tartozott, az 1584-es urbárium szerint nem volt szántóföldjük és réjtjük, amit erdőirtással és halászvizek foglalásával enyhítettek. A szomszédos Gartán sem volt elegendő a kis földterület a szemtermeléshez, ezért – robotmentességük időbeli kötetlenségét kihasználva – iparnövényeket kezdtek termelni. Hidász a faluja nélkül is képes volt községként (közösségként) túlélni, még akkor is, amikor lakói túlnyomórészt Kapuvárra költöztek be. Ennek részint az az oka, hogy közösen bérelt és közösen birtokolt velől-földjeik elkülönülést igényeltek, ezáltal a faluközösség fennmaradását tették lehetővé. Az önkormányzatiság végére az agrárátalakulás és a polgári törvényhozás tett pontot. A másik egykori önálló községgel, Gartával szemben, mely 1923-ban lett Kapuvár része, Hidász a továbbiakban nem rendelkezett különálló részidentitással, lakói teljes mértékben beolvadtak Kapuvárba.

⁷⁹ MNL GyMSMSL V/27. 2. d. 1845. április 14. Lásd itt, 10. sz. irat.

OKMÁNYTÁR⁸⁰

1.

Az 1584-es kapuvári urbárium
MNL OL E 156. Fasc. 56. No. 33. pag. 80–83.

Hydaz

Meg holth Zabo Antal Feleshege byria S. 1. | Meg holth Garáb Imreh az öcche Garab Benedek byria S. 1. | Kondor István S. 1. | Byro Markos Benedek S. 1. | Karykas Peter S. 1. | Karykas Balynt S. 1. | Karykas Istvan S. 1. | Karykas Antal S. 1. | Kys Pál S. 1.

Wydekiek

Zabados Zantho Gergel S. 1. | Ez Ordoban lakyk, Ennek halazo wyzyth többilyth kytth byrth Ordoban, mynthog' haznoth wolth ferencz wram ide a' warhoz foglalta wram eö N. számára, és a kith adott mást hydázon, a kyth mastan byr. De mynthog' arrol soha semitth az időth ide az warhoz nem fyzetöth, a mel' halazowyzeth el vettek tüle. Az erth mastan Zabados is azerth nem ád az hydazy wyzrühis semmyth. | Garab Balint S. 1. | Ez Babo-bothy. Ez semmith sem zolgal, sem borth nem arwl, chak rakoth, és halath ad a warhoz és ad pynzthis mynt az többi Hydaziaknak. | Czanko Thamas Babo-bothy S. 1. | Ez is zynthen eg' arant ily Garab Balynt. | Mastan nözüth Nag' János Babo-bothy, öcche Nag' Andras byria S. 1. Chornára Török Ishwan rizire ezis wg'an ily. | Megh holth Chery Ferencz Babo-bothy az fia byria S. 1. | Zeginh Kys Cherepes Fabian Babo-bothy S. 1. | Hen'e Janos Babo-bothy S. 1. | Zabo Janos Babo-bothy S. 1. Elzököth oslyba Thymar Gaspar Babo-bothy mastan Zerenche Tamas byria S. 1. | Szerenche Tamas Babo-bothy S. 1. | Ezök myndnaian wg' ilyk ez mynth fellől meg yrth Garab Balint | Puzta eg' kytth agh zelnek hynak S. 1. deserta | Masyk puzta Baycha neve S. 1. deserta | Harmadik puzta Symonföldi S. 1. deserta | Negedik Hen'e Istvan puztaia S. 1. deserta | Fel hel puzta, mel' az keth hatar, Vyttnyedy és Hydazy hatar között vag'on S. 1. | Ez puztaknak halazo wyzey és rethiey wannak az polgarok közöth. | Az fellől meg yrth hydaziaknak azmynth mong'ák semmy zanto földek nynchen, hanem mynden helhöz byrnak eg' eg' halazo wyzeth, es eg' eg' re-teth ky tizen hath ember kazallath.

Thörven adoyok

Jolleheth mynd Zenth Gyorg' napban, s mynd penigh Zenth Myhal' napban az Dragasagh elöth mond'ák, hog' attak tyz tyz Krayczarth. De az Dragasagh wtan eg' penzth sem attak. Ferencz wram enghette meg neyk, mywel hog' eg' hold földeth sem byrnának. | Wár éléth fyzetnek harmad fél foryntoth fl. 2. d. 50. | Sem tykoth sem ludath nem adnak, hanem halath rakoth. | Mastan rendzerinth eg'g'ik halaz eg' hethben az az pynteken ebed halath hoz. | Masodik halaz massodik pyntheken, az harmadik n'egedik, ötödik azonkeppen eg' eg' pynteken hoz ebed halath. | Pynkösd napiatul foghva Zenth Kiral' napigh az ebed hal melleth keth keth g'eken rakothis hoznak a wárba. | Böjthre kelwe myndenyk halaz tartozyk

⁸⁰ Az alábbiakban a forrásközléseknél az egyszerűsített betűhív közlés elveit követem, azaz az átírás során megőriztem az eredeti betűkhöz való hűséget, a kis- és nagybetűk, a középpontozás következtelen használatát, ugyanakkor a speciális diakritikus jeleket – mint az y és a w ékezetes variánsait – elhagytam, melyeket egyszerűsített formában szerepeltetek. Szögletes zárójelben a szövegromlást, az utólagos betoldásokat jelöltem, illetve kizárólag az értelemzavaró részeknél a rövidítéseket oldottam fel.

eg' eg' wödör chykkal. | Layjth halath nem adnak, de myndazaltal mynden öth öth pynteken Layth alá tartoznak zekerrel. | Szolgálnak g'yaloghul és az Korchmalas myath egyeböth.

2.

1678. április 2.

Kövér Gábor irtásföldet ad a kapuváriaknak
MNL GyMSMSL V/27. 2. d.

Én Kövér Gábor Császár és koronas kiraly Vrunk Eő Fő [szakadás] Nadasdi Familia Confiscalt Joszaghinak Prefectussa. Adom tudataria mindeniknek az kiknek illik. Hogy [szakadás] Meltosagos Groff Nadasdi Ferencz Úr Eő Nagha, parancholattiabul attam föl Kapuvary Varossy Lakosoknak Egi darab Erdőt, hofi irczak, Szantsak, vessik My [szakadás] masképpen ezek szabad pascuatio volt. Melly darab Erdőt, Ur vize, es Hannszélnek hittak; Melly Erdő, Baboti, Ordoy es Hidaszy nevü Hansághok között vagyon. Melly Erdőnek határi, halmay ez szerint következnek: Elsőben. Alszelelül melliken az földek hosszaban Ordoy irtas földekkel határos egy Szyllfa; Masodik. Az földek véghe nap kelet felől Babotiai Hannyaval határos. Az első Halom vagyon Babothy Usonna Balas Hannyanak végén; kapuy Kapuy Andras földin vagyon. Az masodik Halom kapuy Sipőcz Janos földin van megh irt Usonna Balas Hannanak [földje végén?] Harmadik Halom. Kapui Nimet Orban földje végén vagyon, Baboty Nagy Janos hannya dülen. Negy[edik] Halom. Kapuy Sipőcz Andras földin vagyon, Bakonyi Hannya dülen. Eőt Halom van Kapuy Kis Biro Kalmar Janos földin, Odor Samuel Ur hannya dőlen. Hat Halom. Tapo[!]czay Mihaly földin vagyon, Hidasziakkal határos. Melly Halom Ordoy Czuka Pal Hidaszy földjevel határos. Ezen földek dőlen, és a Hansagh között egy zeker ut van. Harmadik Földekrül Hidasziakkal határos ezen földek. Ezek darab Erdőt penigh Eő Nagha Eörökössön adatta nekik en adattam, hofi birhatjak firul fira, Nemzetseghrül Nemzetseghre, kirül attam ezen Levelemet kezem irasomal, és Peczetemmel megh erősítvén.

Datum Szeplak die 2 Men[sis] Aprilis Anno D[omi]ni 1678. Kövér Gabor.

3.

Dátum nélkül [1736]

A hidásziak levele Esterházy Miklóshoz
MNL GyMSMSL V/27. 2. d.

Nagy Alazatosságal Folamottunk Herczegségedhez mi Szezin Hidassi prediumott, az kik Biriuk kapuvari Dominiumban, mivel Istenben eödvezült nagy Emlekezettü Esterhazz Pal Kegyelmes Urunk eő Herczegsége, ki atta az Attainknak az Attattul fogva azt ugy Birtak azt Attaink is hogy az háboru Údőkben, a kurucz világban eő Herczegsiginek is el a kuruczoknak is eőlígsiget köll[ö]t tenny mivel mar el sarottak a halazo vizenk az erdők Szüksigire eg rétet Teli időben ki Attak Tiszt uraimék, a fatt rula el hortak, es így megy Tisztult el frtt most meg halaltuk mivel a halaso vizek el sárottak most már Tiszt tarto Uram es a Hanyban [lapszelen: nem hidassiake a földjő Tizt Uraimat parancholattyabul] el hordattak a kint a kit a szegin sigh raita takartak, holott semitt nem halasszhottunk mivel el sarottak ha így ha így leleksigh Tisztarto Uram velünk Herczegsiged iosagan lehtetlen liszen visselnünk ezen nagy Terhett, mivel öt Szezin özvegy el Arvaknak is hordatta el a Szinaioi egy kis marhaio vagon es Anak a haznaval Taplaio az Arvaitt a ki pediglen az előbeny időben kasszaltunk azokban vala mi kicsint föl is szantottunk el arul Herczegsigednek. Dessmat adunk hollott olan rittrülis hordotta el el a mellet Herczegsiged előbeny Tistartoiattul,

150 forintton vette meg e holl mostis Chekilsigünk köz kipest csak ugan hettrül hettre öligh sigett Teszünk Herczeghsigednek a Arendatt minden Helytül adunk kilencz forintott azon kívül a fölsiges Assonunk porcioat hatt forinttot es a kett fele Tizen ött forint holott egisz magyar orszagban a perdiomtul [prédiumtól] sohol sem halunk hogy porciott adnak, annak okaert folamodunk Herceghsigedhez kegyelmes Laboihoz mi szegin hidaszi Halasok közönségessen.

Kiert az Úr Istent kirjuk hogy Iltesse az Úr Isten Hercegsigett e sok samos esztendőkh. Herczegsiged szegin fey haito solgay Hidassi halasok közönsigessen.

4.

1741. június 12. A hidaszi halászok contractusa
MNL GyMSMSL V/27. 2. d.

Hogy mai napon az Hidaszj Halászok közönségessen ezért az osztálon föllül fönt maradott Lőkös árokon tul valo szeghlettért ki máskint az Uraságot illette volna és Nap keletrül az Halász Bírósághhoz Nap Nyugatnak Cserpes Helyihez délrül pedig Sipőcz Mihál Sipőcz Mihál szomszédsgának helye vagyon, és ennek előtte Vargyas Andrásnak azon az órán chináltatott Ujobban kj váltották, és az Negyven forintokat kezembe füzettik és így közönségesen, hogy birhassák meg engedtetett és kiváltattak az említett negyven forintokrul.

In Arce Kapuvariensis Die 12^a Jun 741. Hochsinger Mihály M. P. Tisztartó.
Defung: 40 ft.

5.

1750. május 16.
A Fővényes tó birtokjogáról
MNL GyMSMSL V/27. 2. d.

Kívül: Hidassioknak az Fővényes Toorul való Levele

Belül: Mint hogy a Fővényes Tho Urbarium szerint az Hidaszhoz valo volt, és légyen, Ekoráig pedighlen az Vittnyédj Halászok usuálták, és halászták, meg visgálván azért Vittnyédj és Hidaszj határt, találatott, hogy az Vittnyédjiek igen bé az Fővényes Toóba mentenek. Ki regesztvén azért Vittnyédj Halászokat Egiszlen az Fővényes Tóóbul, és Hidaszjaknak ítélte-tett: Melynek nagobb el hitelére Hidasziaknak Tisztházbeli Pöcséttyével kiadatott. In Arce Kapuvár die 16 May 750.

Hochsinger Mihály m. k. Tisztartó

1851. július 25. Ugyanez bemásolva, majd hozzátoldva:

Hogy az eredetivel általam összevasonlíttatván azzal mindezekben meg egyez ezzel hitelessen bizonyított. Kapuvárott Julius 25^{én} 1851^{ik} évben.

Márkus József Kapuvár cs. k. jaras bíró.

1850. augusztus 18. Ugyanehhez a veszkényiek bizonyítványa.

Bizonyítvány

Alul irtak, Veszvény helysegbeli lakosok, e' levelünk által bizonyítjuk, hogy a' Baboti hártban feküdt ugy nevezett Kis Hidász nevü földek, hallottuk a régi öregektől, hogy falu volt, mit ha kívántatik esküvel is megerositünk.

Kelt Veszkenyben. Augustus 18^{án} 1850.

Németh Ignác, Niemet György, Horvát Vendel, Horvát Ferentz, Horváth János.
Mi előttünk: Szalai Péter bíró, Bötskey ferentz ör esk. Negyesi György Esküt, Madarász József Esküt.

Följegyeztem Stagl József Veszvény helysegnek jegyzője.

6.

1834. július 27.

Hidász közgyűlésének határozata
MNL GyMSMSL V/27. 2. d.

Végzés

Az 1834dik Évben Julius hónap 27dikén tartatott Kis Páll Halász Birónak házánál Köz Gyűlésben egyes akarattal el rendeltetett az: Hogy a' ki a' Feő Méltóságghu Uraságot illető és tölünk ki adando Dézma előtt a' divatban lévő arató részben a' Tizen egyedik kévén föllül el vinni bátorzkodnék, az azon földön lévő termissétül a' Méltóságos Uraság részire meg fosztatik. – Ezen föllül pedig A' mi a' közönséges Hidászbéli Velál büntetise azon Gazdának értikihez szabatik Melly végzésünk e' szerint hogy közös akaratunkal történt, légyen neveinkk alá írásával es szokott élő Pöcsétünkkel [érvényes pecsét]; is meg erősétjük.

Költ Kapuvárott die 27^{dik} Juli 834.

Jelen lévén u. m.: Kiss Páll Hidászi Bíró, Szabó Ferencz, Varga Jóseff Esküttek, Füzi Fábían, Ézsöl István, Szigeti János, Cserpes István, Simon Ferentz, Horvát Tamás, Pap Jóseff, Szabó Mihály, Sipöcz Antal, Ifju Ader István, Ader Mihály, Kalmár Mihály, Cserpes Páll, Szabó Jóseff, Sipöcz János, Sipöcz Páll, Szalai János, ör: Henye Jóseff, Vertseg György, Ézsöl András, Varga János, ör: Sipöcz Páll, és a' többi közönséges.

Vargyas András jegyző.

7.

1840. április 24.

A hidásziak levele jogaik védelméről
MNL GyMSMSL V/27. 2. d.

Örökös példány

Mi alább meg irottak, Ezen Tekéntetes Nemes Sopron Vármegyében, Kapuvar privilégizált Mezző Városában helyheztesett Hidászi Elöljáróság nevezetesen, Kiss Páll Hidászi Bíró, Papp Jóseff, és Süpöcz Páll Esküttek, még is Kapuvári Süpöcz Antal, Esöl István, ifju Bárson István, Szalai János,

Süpöcz János István, öreg Cserpes Jóseff, Kiss István, Varga Jóseff, és öregebb Bárson István, még is Garthai Hetykü György és ezeken kívül több Emberséges Emberek, adjuk örök emlékül mindeneknek a' kiknek illik, most, és jövőendőben. Hogy egyes akarattal józan elmivel törekedtünk, és Eleinktől reánk szállott örökös javaink mellett az ugy nevezett Kis Hidász Földeinkről szőlő, és pedig minden egyiknél lévő Censust, az 1839^{dik} Évben Szent Mihály Havában, a Fő Méltóságú Uraság, bé szedni kívánta, oly jelesen törekedtek, hogy a' nevezett birtoknak helye színén a' kívánt Leveleknek, nem hogy originálissát, de még párban is kezünkbe ki adni ellene mondottunk, a Veláli Elöljárásnak sok hasznos lépései és melettek tett fáradozássaival a' Földeinknek vélt el vételét meg tartottuk. Adjuk, és teszszük a' Veláli ládában ezen példány Levelünket örökös, hogy minden utánnunk lévő 's leendő Hidászi Elöljáróság Ugy vigyázzon; ha a' birt javainkról szőlő leveleinket bé szedni a' Feő Méltóságú Uraság kívánná, a' hol azoknak elvételit tapasztalná, ne gorombasággal, hanem azt hasznos utána való lépésekkel meg állítani leg főbb kötelességének tartsa, mivel ezen just, nem Eszterház Familia; mint mostan Uralkodó Kegyelmes Földes Ur Kegyes Atyánk attá, hanem a' Kis Hidászról ide telepedet és Eleinknek abbéli Urodalom örökösödésképpen adta valamint a' nálunk lévő Census Levelünk is meg mutatják.

Mellyről adjuk, és ajánluk ezen Példány Levelünket utánnunk következő Erdemes Hidászi Elöljárásnak ugy ezen juss mellett okossan törekedő Erdemes Helybeli Gazdának, hogy mind a' magok, ugy a' Hidászi Közönségnek örökös jussát védelmezni leg főbb kötelességnek tartsa.

Költ Kapuvar die 24^a Aprilis 1840.

Általunk

Kiss Páll Hidászi Biró, Csappo Jóseff, Sipöcz Pall esküdtek

Vargyas András jegyző

8.

1840. szeptember 20.

Szerződés a Rákréti velál földekről

MNL GyMSMSL V/27. 2. d.

Kívül: A' Rák réti Velál fölgyerül szőlő Egyesség vagyis Contractus, mely veszi eredetit 1841-dik Esztendőben.

Belül: Egyesség

Mi alább megirt Ezen Tekéntetes Nemes Sopron Vármegyében Kapuvár Privilegizált Mezző Városában lakozók, nevezetessen Hidász birtokosok, közönségessen, adjuk emlékezetül, minden illetőknek, Hogy mái alulirt Napon és Esztendőben a Rák réti Velál fölgyét Hat Évi Terminusra alku szerint Kis Páll Hidászi Birónak mint leg föllebb igerőnek által adtuk 60 váltó Foréntokért, oly formán Hogy minden Esztendőben Sz. Mihály arkangyal napján vagy ennek tájékán a' mondott Hatvan váltó foréntokat minden eg Esztendőre a' Veláll Cas-sájában köteles lészen bé fizetni Hat Esztendeig pedig öszvössen 360 forintokat. Mellynek nagyobb ereire és valóságára nézve adtuk ezen egyesség levelünket Neveink alá írássával ugy szinte a' föl vállalónak tulajdon kezével neve alá írassa utánn tett saját keze kereszt vonással és a' Hidászi közönség szokott Elő Pöcsétjével is meg erősítve.

Költ Kapuvárott die 20^a September 1840.

Jelen létünkbe

Sipőcz Páll, Bárson Györg esküttek, Kiss Józseff, Süpőcz Mihály, N[eme]s Göndöcs Jóseff, ör[eg] Pap Mihály, Esöl Jóseff, Papp Jóseff, Esöl Páll, Varga Mihály, Papp István, Kovács György, Horvát György, Szalai János, Szigeti János
Kiss Páll X

Varga András ff jegyző

9.

1842. november 2.

Szerződés a Hidászon lévő Velál földek bérbeadásáról
MNL GyMSMSL V/27. 2. d.

Mi alább is meg irt Hidász birtokosok közönségesen adjuk tudtára mind azoknak a kiknek illik most, és jövendendőben illethet, hogy az ugy nevezett Öreg Hidászon lévő Veláll földgyét által adtuk három vetés alá azaz hat Esztendőig 30 ft, az az Harminc v[áltó]forintokért olly formán, hogy a midőn vetés szer lészen Vargyas György a nap keleti negyed résztül 9 forintot, a mellette lévő negyed résztül Cse[rpes Paa]l 8 vforintot, a harmadiktól Kertész Mihály [szakadás – 7] vforintot, a nyugoti negyed résztül pedig C[sa]ppo [szakadás – Jó-zsef?] 6 vforintokat lefizetni tartoznak oly moddal, hogy a nevezett summána[k] egy harma[d r]észit vetés szer idejében Sz M[ih]á[ly] napkor a közönséges Cassájáb[a] befizetnek. Mellynek nagyobb bizonyására nézve adjuk [e]zen szerződés Levelünket nevunk alá írásávall és a közönség szokott élő P[et]sétjével meg erősítve.

Költ Kapuvárott 2^{ik} November 1842.

Kiss Paál Hidászi Biro, Sipőcz Paál, Bársony György Esküdtek.
Horváth [János?] m. k.
[hidászi pecséttel]

10.

1845. április 14.

Hidászi határjárás
MNL GyMSMSL V/27. 2. d.

Az 1771^{ik} évben Kapuvári Hidásziak és osliak által határozás alkalmával felhánytatott határ halmok 1845. évben meg ujittattnak.

1^{or} Veszkenyi hármaz határ.

2^{or} Osli Szakács Páál földje végében egy halom, ezen halom leterétve lévén sok időtől fogva a mint öregeink nyilváníják, melly fáradságosan 14^{ik} aprilisban 1845^{ik} évben Kiss Páál Hidászi Biró Elnöksége alatt Horváth János hidászi jegyző, Sipőcz Páál, Bárson György hidászi Esküdtek, Sipőcz Antal, Ézsel István, Kertész Páál, Pap Jósef Sipőcz István és Kiss György hidászi birtokosok közegyetértésekkel újonnan azon régi helyen meg hányattatott, és örökösítettett.

3^{or} Kapuvári Vida Mihály földje végében az Oszványok⁸¹ végén kettős határ és Jäger fa.

4er Varga Gergely ferkó, és osli részről garthai Tóth György földje végében kettős hattár, és

⁸¹ Oszvány: az 1853. évi térkép Praedium Kis-Hidásztól közvetlenül északra, a Veszkenybe vezető út mentén ábrázolja.

- így a Veláll földek⁸² végein egy szekér út, és az hasítja el egymástól el.
- 5^{ör} Varga Gergely ferkó földje oldalában, és Osli Helyföldek végében kettős halom.
- 6^{or} Osli mester földje oldalában egy halom.
- 7er Osli gyalog út mellett egy halom, mellynek közepén egy fűszfa, kapuvári Bér László, vagy is Vargák földje és Kapui György Nyilassa végén.
- 8^{or} Garthai Göndöcs Farkas nyilassánál egy halom.
- 9er Kapuvári Simon István nyilassánál egy fűszfánál egy halom.
- 10er Kettős fűszfa mellett Rekettye Bokornál egy halom, onnét Kapuvár felé tér és így
- 11er Egy Rekettye bokornál egy halom.
- 12er Felszélre egy halom egy száraz fűszfa tövében Borsodiak nyilassok végében, onnét tovább
- 13^{or} Egy Rekettye végében egy halom
- 14er Kapuvári Papok nyilassa oldalában egy halom.
- 15^{ör} Egyenesen fel egy halom.
- 16^{or} Egy szilfa mellett közel egy halom.
- 17 Kapuvári Horváthok nyilassa végében közel az három szilfánál egy halom.
- 18 Kapuvári Varga Márton nyilassa végében egy halom onnét felszélnek.
- 19er Kapuvári Szűts János nyilassa végében egy halom és mégyn mindenütt az Axnixok réttye mellett a Rába felé.
- 20^{or} Kapuvári Sipőcz ferentzék nyilassa végében egy halom.
- 21er Mindenütt az Axnixok Réttye ~~végében~~ mentében. Henye Márton és Papok réttye végében.
- 22 Osli Nagy János, és Papok nyilassa végében egy halom az Axnixok utolsó határánál osli Rába felé.
- 23 Papok nyilassa oldalában és Göndöcsék nyilassa végében egy halom.
- 24 Papok nyilass oldalában és Kapui Györgyénél egy halom, eger fa vagy benne, onnét fel
- 25 Eppen az Osli Rába parton egy halom ott vagy Osli és Hidászi határ és mindenütt a régi rába folyás hasittyá.
- 26 Rába parton Osli Nagy János földje végében.
- 27 Illétzekben Szakácsok nyilassa végében és Papok nyilassa oldalában.
- 28^{or} Ugyan az Illétzekben és itten végződik a papok nyilassa, az osli határból végződék éppen a rekettye tövében.
- 29er Varga Martonyék, és Osli Csizmazia István nyilassa végében
- 30^{or} Iten Vargák mellett, és Varga Mihókék nyilassok végében.
- 31 Viz lévén mellette halom nem hányatott, hanem egy fűszfara X vágottatott az Illétzek mentébe felfelé kapuvári Molnár Mihály nyilassa végében.
- 32 Osli Horváth György hidászi nyilassa végében a Rába felé
- 33 Kapuvári Szakács Ferentz nyilassa végében.
- 34 Rába mellett fel Ézselek nyilassa végében.
- 35 Felszélnek egy Tölgyfára X vágattatott, a mint az ér ide s tova fordul és mégyn
- 36 Egy halom az ér⁸³ parton.
- 37 Egy halom az érben Garthai Tóth György réttye mellett.
- 38 Egy halom az Érben.
- 39 Szintén az Érben egy halom.
- 40 Ugyan az érben egy halom
- 41 Ugyan az érben egy halom.
- 42 Egy Tölgy fa tövén.
- 43 Vagyon az ér között egy halom, csavarodik itten egy fűszfa vagy benne.

⁸² Veláll-földek: az 1853-as térkép Osli és Veszkeny határán „Velár” néven említi, délről az Oszvány, nyugatról Szilas, északról Szilasvége dűlője határolja.

⁸³ Ér (máshol: Nagy Ér): tó a Hanságban, a Fövényes tótól keletre, a Harcsás tótól nyugatra.

44 Kerül egy szilva fához, onnéd
 45 Az érben Egerfa szároz tövén és be mégyen az egernek az éren.
 46 Tölgyfán X vagyon, és ott vagyon az utolsó halom az egerben, onnéd kitér az Öntésnek.
 47 Eger Szélben egy Egerfán.
 48 Füzi János és Tapolczay ferentz réttyek végében egy halom, onnéd a Rába felé tér.
 49 Kapuvári Horváthok és Kertészek réttye között.
 50 Éppen az Horváthok réttye végében és Kalmarok mellett fel az Eger Csucsnak.
 51 Az Erdő csucson egy halom az érfolásnak fel.
 52 Közel egy szilfához az érben egy halom és onnéd fel az Eger mellett.
 53 Eger szároz földién egy halom.
 54 Egy nyers egerfa tövében egy halom. Onnéd tér a Rábához mindenütt az éren.
 55. A Rábához közel és nagy fűszfához egy halom.
 56 A Rába parton éppen és ez az utolsó a rában kívül, onnéd által mégyen a Rábán.

Költ Kapuvárott 14 april 845.

Kiss Paál Hidászi bíró, Sipőtz Paál[l] eskütt, Bárson György eskütt

Sipőcz Antal, Ezsel István, Kertész Páál, Papp Josef, Sipőtz István, Kiss György

Horváth János jegyző

11.

1847. szeptember 25.

A hidászi határ kiigazítása

MNL GyMSMSL V/27. 2. d.

Baboti tagosítás eredményivel a Kapuvári Kishidász földeknek birtokosai, miután ezek épen a baboti jobbágyok tagjaiban estek, át tevődnek a Kapuvári határ mentébe eső Hanyszél nevezetű földekbe olly természetbe, mint a Kishidász földek voltak, mit is addig is, még ez Tekéntetes törvényes Biroság által ünnepeltetnék, ezennel bizonyítok.

Kapuvárott sept. 25. 847.

Horváth Ferenc m. k. t[iszt]tartó

Az eredetivel megegyőzőnek lenni bizonyittatik. Kelt Kapuváron Ápril 2^{án} 853.
 Gaál László kapuvári cs. k. járás birósági elnök által

FORRÁSOK

EOL = Evangélikus Országos Levéltár

MNL = Magyar Nemzeti Levéltár

OL = Országos Levéltára

DL = Diplomatikai Levéltár

E 156 = Urbaria et Conscriptiones

P 108 = Esterházy család hercegi ágának levéltára, Repositorium

S = Térképtár

GyMSMSL = Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára
 Sm T = Sopron megye kéziratos térképei
 V/27 = Kapuvár nagyközség iratai
 RMGy = Rábaközi Muzeális Gyűjtemény (Kapuvár)
 TD = Történeti Dokumentáció

SZAKIRODALOM

- ANDRÁSSYÉ: Az Ómagyar Mária-síralom = ANDRÁSSYÉ KÖVESI MAGDA: Az Ómagyar Mária-síralom ualallal szavának értelmezése. Magyar nyelvjárások 3. (1956) 136–153.
- CZUCZOR–FOGARASI: A magyar nyelv = CZUCZOR GERGELY – FOGARASI JÁNOS: A magyar nyelv szótára. II. Pest, 1864.
- CSISZÁR: Garta = CSISZÁR ATTILA: Garta – Egy kisalföldi építőközpont és céhes hagyományai. Kapuvár, 2001.
- DÁVID: Magyarország népessége = DÁVID GÉZA: Magyarország népessége a 16–17. században. In: Magyarország történeti demográfiája (896–1995). Szerk. KOVACSICS JÓZSEF. Budapest, 1997. 141–171.
- FARAGÓ: A kapui vár = FARAGÓ SÁNDOR: A kapui vár. Arrabona 4. (1962) 85–95.
- FARAGÓ: Fejezetek Kapuvár = FARAGÓ SÁNDOR: Fejezetek Kapuvár középkori történetéből. Doktori disszertáció. (kézirat) 1967. Rábaközi Muzeális Gyűjtemény, Helytörténeti Adattár, 526. sz.
- GERENCSÉR: Névtelen vár = GERENCSÉR PÉTER: Névtelen vár. Kapuvár az Árpád-korban. (kézirat) 2008.
- GERENCSÉR: A Rábaköz természetes határvédelme = GERENCSÉR PÉTER: A Rábaköz természetes határvédelme a korai Árpád-korban. Történeti Földrajzi Közlemények 6. (2018:3-4.) 1–14.
- HEVESI: Velál = HEVESI JÁNOS: Velál. Magyar Nyelvőr 33. (1904:1) 51–52.
- HO = Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius V. Szerk. IPOLYI ARNOLD – NAGY IMRE – VÉGHÉLY DEZSŐ. Győr, 1873.
- HORVÁTH: A kapuvári uradalom = HORVÁTH LÁSZLÓ: A kapuvári uradalom az 1580-as évek végén. Soproni Szemle 58. (2004:4) 353–385.
- HORVÁTH: Panaszlevelek 1. = HORVÁTH LÁSZLÓ: Panaszlevelek a kapuvári és a (fertő-)szentmiklósi uradalom területéről (1724–1800). 1. rész. Soproni Szemle 61. (2007:2) 142–157.
- HORVÁTH: Panaszlevelek. 2. = HORVÁTH LÁSZLÓ: Panaszlevelek a kapuvári és a (fertő-)szentmiklósi uradalom területéről (1724–1800). 2. rész. Soproni Szemle 61. (2007:3) 272–288.
- HORVÁTH: Panaszlevelek. 3. = HORVÁTH LÁSZLÓ: Panaszlevelek a kapuvári és a (fertő-)szentmiklósi uradalom területéről (1724–1800). 3. rész. Soproni Szemle 61. (2007:4) 377–389.
- ILLIK: Török dúlás = ILLIK PÉTER: Török dúlás a Dunántúlon. Török kártételek a nyugat-dunántúli hódoltsági peremvidéken a 17. században. Szigetmonostor, 2010.
- KRISTÓ–MAKK–SZEGFÜ: Szempontok és adatok = KRISTÓ GYULA – MAKK FERENC – SZEGFÜ GYULA: Szempontok és adatok a korai magyar határvédelem kérdéséhez. Hadtörténelmi Közlemények 20. (1973:4) 639–660.
- Magyar protestáns egyháztörténeti adattár VI. = Magyar protestáns egyháztörténeti adattár VI. Szerk. STROMP LÁSZLÓ. Budapest, 1907.

- MIKÓ: Adatok a Sopron vármegyei = MIKÓ SÁNDOR: Adatok a Sopron vármegyei halászat történetéhez. Soproni Szemle 24. (1970:4) 366–374.
- MIKÓ: Az 1597. évi = MIKÓ SÁNDOR: Az 1597. évi kapuvári urbárium. 1. Soproni Szemle 46. (1992:2) 126–146.
- MIKÓ: Rábaközi kép = MIKÓ SÁNDOR: Rábaközi kép a kuruc–labanc háború idején. Soproni Szemle 25. (1971:1) 29–40.
- NÓGRÁDY: Taxa = NÓGRÁDY ÁRPÁD: Taxa – Extraordinaria? Széljegyzetek Kanizsai László kapuvári-sárvári számadáskönyvének margójára. In: In memoriam Barta Gábor. Tanulmányok Barta Gábor emlékére. Szerk. LENGVÁRI ISTVÁN Pécs, 1996. 125–148.
- NÓGRÁDY: Kanizsai László = NÓGRÁDY ÁRPÁD: Kanizsai László számadáskönyve. (História Könyvtár. Okmánytárak 8.) Budapest, 2011.
- SO = Sopron vármegye története. Oklevéltár. 1. 1156–1411. Szerk. NAGY IMRE. Sopron, 1889.
- SOÓS: Ősi Sopronmegyei = SOÓS IMRE: Ősi Sopronmegyei nemzetségek. Képek a Sopronmegyei községek és családok történetéből. Szerk. HORVÁTH LÁSZLÓ. Sopron, é. n. [1941]
- SÜMEGHY: Sopron vármegye = SÜMEGHY DEZSŐ: Sopron vármegye levéltárának oklevél-gyűjteménye. I. rész. Középkori oklevelek 1236–1526. Sopron, 1928.
- SZILY: A magyar nyelvújítás = SZILY KÁLMÁN: A magyar nyelvújítás szótára. A kedveltebb képzők és képzésmódok jegyzékével. Budapest, 1902.
- TAKÁCS: A jobbágyrendszer = TAKÁCS LAJOS: A jobbágyrendszer megerősödése és a dohánytermesztés hanyatlása Kapuvár környékén. Soproni Szemle 14. (1960:1) 45–59.
- TAKÁCS: „Castrum porte Bobuth” = TAKÁCS KÁROLY: „Castrum porte Bobuth”. Kapuvár és Babót az Árpád-korban. Arrabona 44. (2006:1) 523–536.
- TAKÁCS: Dohánytermesztés = TAKÁCS LAJOS: Dohánytermesztés Magyarországon. Budapest, 1964.
- TÓTH: Sopron vármegye = TÓTH PÉTER: Sopron vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái I. 1579–1589. Sopron, 1994.
- TÓTH: A mezőkeresztesi csata = TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ: A mezőkeresztesi csata és a tizenöt éves háború. Szeged, 2000.
- VARGA: A rábaközi főesperesség = VARGA IMRE: A rábaközi főesperesség egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1696–97-ből. Arrabona 14. (1972) 283–315.

OTTOMANS OR EXTRANEUSES?

HIDASZ: A VILLAGE OF RÁBAKÖZ DESTROYED DURING THE TURKISH AGE

The present study looks into the special situation of Hidász (or Hidas), a village in the Rábaköz near Kapuvár that was destroyed after the Ottoman attack against Győr in 1594, in the depopulation of North-Western Transdanubia. This medieval village, which was first mentioned in the sources from 1331, was able to survive as a *communitas* until the second half of the 19th century as an affiliate part of Kapuvár with having an independent judge, a magistrate body and the right to use its own seal. Through studying the economic structure, the effects of a migration wave during the Turkish Age and the operation of this virtual village the study concludes that the lack of the relocation of Hidász village was not only the result of the Turkish destruction, but it was also caused by the extremely wide-scale occupation of its lands by the neighbouring (extraneous) settlements of Kapuvár and Babót. Finally, the study tries to localise the village precisely and offers a possibly correct reading of its name as it turns up in the sources.

Péter Gerencsér

Oláh P. Róbert

A GYŐRI SZÉKESKÁPTALAN SZEMÉLYI ÖSSZETÉTELE 1658 ÉS 1725 KÖZÖTT*

Bevezetés

Az egyházi középréteg vizsgálatának historiográfiája több mint százharminc éves hagyományra tekint vissza.¹ Ez idő során, a kutatás korai periódusában főleg a középréteg intézményi hátterét, a káptalant vizsgálták a kor történészei, amely kutatói figyelem az idő előre haladtával egyre inkább a testület személyi összetételére irányult. Megállapítható azonban, hogy a századfordulón készült nagy, átfogó történeti munkák, a káptalan személyi összetételével foglalkozó *archontológikus* és *prozopografikus* művek java a Mohács előtti időkre korlátozódnak.² A káptalanok kora újkori élete eddig kevésbé került az egyházi középrétegről szóló tudományos diskurzus középpontjába. A győri székeskáptalan esetében a mai napig használt alapkutatásokat és a kutatás irányvonalait Bedy Vince fektette le.³ Jelen munkában feladatunknak tekintjük a győri székeskáptalan személyi állományának átfogó vizsgálatát a prozopográfia módszertanával Széchényi György és Keresztély Ágost püspökök közötti (1658–1725) mozgalmas, változásokkal teli időszakban.⁴ A vizsgálat tárgyát képező hatvanhét év alatt ugyanennyi számú kanonokot ismerünk. Róluk szól ez a tanulmány.

A káptalan személyi állományának vizsgálata I.⁵

Származás

Ahogy azt a középkori Pécs székeskáptalani vizsgálata alkalmával Fedeles Tamás rögzítette, a magyar székeskáptalani státútumok nem tartalmaznak származásbeli előírást a felvehető tagokkal szemben.⁶ Így a magyar székeskáptalanok tár-

* Hálás köszönettel tartozom Nemes Gábornak, akinek a tanácsai nélkül ez a munka nem készülhetett volna el. A szerző a MTA-PPKE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport tudományos segédmunkatársa.

¹ A teljesség igénye nélkül: VAGNER: A nyitrai székes-káptalan; KOLLÁNYI: Esztergomi kanonokok; MÁLYUSZ: Egyházi társadalom; PFEIFFER: A veszprémi egyházmegye; KÖBLÖS: A budai, fehérvári, győri és pozsonyi káptalan, később: KÖBLÖS: Az egyházi középréteg; RÁCZ: A magyarországi káptalanok 147–210.; FEDELES: A pécsi székeskáptalan; KRISTÓF: Egyházi középréteg; C. TÓTH: A „mályuszi modell” 11–34.; C. TÓTH: A győri nagy és kispóspostok 405–410.; G. TÓTH: A csanádi székeskáptalan.

² Kevés kivétellel: HERMANN: A veszprémi székeskáptalan.

³ BEDI: A győri székeskáptalan.

⁴ Prozopográfiára lásd STONE: Prosopography 46–79.; ENGEL: Prozopográfia 34.

⁵ Minden esetben igyekeztünk az elemzések összehasonlító részeinél azt diakrón és szinkron a korábbi győri, illetve a veszprémi vagy más székeskáptalanokkal elvégezni. Ahol ezt nem tettük meg, ott nem állt rendelkezésre kellő adatmennyiség.

⁶ FEDELES: A pécsi székeskáptalan 87.

sadalmi szempontból alulról nyitottak voltak. A magyar társadalmi csoportokat vertikálisan sikeresen összekötő katolikus egyházon belül a székeskáptalanok a társadalmi átjárás egy különösen nagy lehetőségét nyújtották. Főleg abból a szempontból, hogy számszerűen országosan több ember szervezetbe történő beépítését biztosította, mint esetleg a püspöki kar. Továbbá sok esetben a püspöki méltóság előszobájaként szolgált a kanonoki stallum. Alább ismertetjük a győri székeskáptalan társadalmi osztályok szerinti megoszlását. Adja magát az összehasonlítás lehetősége a Köblös József által vizsgált időszakokkal.⁷ Azon szerencsés helyzetben vagyunk, hogy az összehasonlítás egészen helytálló abból a szempontból, hogy csupán egyetlen év eltérés van a feldolgozott időszakok hossza között. Köblös 1458 és 1526 között vizsgálta a győri mellett további három káptalan személyi összetételét. Így több évszázadnyi távlatban tudjuk szemlélni a győri székeskáptalanban kirajzolódó állandó vonásokat vagy lezajló változásokat. Ki kell emelni a két korszak párhuzamos vizsgálata előtt, hogy óvatosan kell kezelnünk az összehasonlításból levonható következtetéseket. Tudjuk, hogy a székeskáptalan a tizenötödik és tizenhatodik század során lényegesen több betölthető stallummal bírt. Annak ismeretében, hogy a Köblös József által feldolgozott időszakban egyszerre harminc-harminchárom kanonok is a káptalan tagja volt, nem meglepő, hogy ez az összesített létszámban is markáns különbséget mutat az 1658 és 1725 között tárgyalt korszakéhoz képest. Köblös prozopográfiai munkája révén százkilencven kanonokról van információnk.⁸ Ez a létszám majdnem háromszorosa a 17. és a 18. századi testületnek. Arányaiban és a tendenciákat tekintetbe véve azonban helytálló az összehasonlítás, sőt elengedhetetlen annak érdekében, hogy a szentistváni alapítású intézményről minél pontosabb képet alkothassunk.

Főnemesség

Az említett időszakban a tárgyalt hatvanhét személy közül tizenhárom volt főnemesi származású. Ez százalékos arányát tekintve jelentős része a káptalannak, 19,4%. Azaz a csoport tagjai közül minden ötödik tartozott ebbe a társadalmi rétegbe. A győri székeskáptalan szinte minden korszakában találunk olyan kanonokot, aki ebből a rétegből származott. A korai időszakból a győri illetőségű Héderváry család egy sarja jutott stallumba, aki a káptalanban örkanonokságig vitte. A másik, még Széchenyi püspök ideje előtt a káptalanba jutott személy az ír származású Walter Lynch, akit Püsky János győri megyéspüspök emelt be a káptalanba és akiről a Könnyező Szűz Mária kép kapcsán számos további említés maradt ránk. A Püsky kreatúrák után jelentős számú

⁷ KÖBLÖS: A budai, fehérvári, győri és pozsonyi káptalan 73–75.

⁸ KÖBLÖS: A budai, fehérvári, győri és pozsonyi káptalan 205.

főnemessel majd Keresztély Ágost idejében fog gyarapodni a káptalan. A vizsgált időszak tizenhárom arisztokratája közül tíz Keresztély Ágost idején kapott stallumot, amely döntő mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a vizsgált időszakban ez a társadalmi réteg a káptalan tagjainak ötödét kitegye. A fennmaradó, eddig nem említett grófi rangú kanonok pedig Lippay Miklós Antal, akit Kollonich Lipót jutalmazott hellyel a káptalanban 1688-ban. Ezzel szemben Széchényi György püspök egyetlen főrangú sarjjal sem bővítette győri székeskáptalanját. Nem úgy, mint elődei és utódai. Azonban nem csak Győrött, hanem később esztergomi érsekként sem juttatott annyi stallumot főnemeseeknek, mint utódai. A prímási székből eltöltött tíz éve alatt csupán egy arisztokrata családból érkező személlyel bővítette káptalanját.⁹ A felmerülő kérdésre, hogy miért nem találunk főnemesi rangú személyeket ezen időszak alatt a káptalanban, két válasz is kínálkozik. Első megközelítésben gondolhatunk arra, hogy Széchényi homo novus-ként nem kívánta régi főrendi családok tagjaival feltölteni a káptalan helyeit, mert bennük riválist látott, nem akarta, hogy a régi családok saját ügyeikben belülről befolyásolják. Másodsorban felmerülhet a gyanú, hogy az említett családok számára nem volt vonzó karrierlehetőség egy Széchényi György alatt működő káptalan. Ez utóbbi eshetőségre azért is gondolhatunk, hiszen Keresztély Ágost győri püspöksége alatt a birodalom és az ország számos pontjáról érkeztek a győri székeskáptalanba a legszűkebb elitnek számító arisztokrata családok tagjai. Feltehetőleg a birodalmi herceg személye emelte presztízsében a győri székeskáptalant a 18. század elejére. Keresztély Ágost püspökségének első évtizedében – példátlan módon – egyaránt adott kanonokot a székeskáptalannak a Nádasdy, az Erdődy és a Zichy familia. Hasonlóra korábban példa sem volt, ahogy arra sem, hogy – egy-két kalandos kivételtől eltekintve – külföldi arisztokrata családok sarjai töltsenek be káptalani pozíciókat. Harmadrészen feltételezhetjük, hogy az oszmán hódoltság megszűnésével és a régió pacifikálódásával a katonai karrier lehetősége szűkebbé vált, kevesebb fiatal arisztokrata tudta, illetve akarta választani azt a pályát. Így gondolhatunk bizonyos hangsúlyeltolódásra a klérus irányába, amely ebben az időben a másik klasszikus karrierlehetőséget jelentette.¹⁰

Keresztély Ágost idejében többek között Anton von Thurn gróf és Anton Jozef Gaun báró neveivel találkozhatunk káptalani ügyek kapcsán. A 20. század első felében alkotó történész, Kelemen Atanáz ezt a jelenséget annyival nyugtázta, hogy Keresztély Ágost sokra becsülte az előkelő származást.¹¹ Azonban ez a jelenség korántsem bizonyult országos szintűnek. Összehasonlításképpen a Köblös József által vizsgált időkzakkal, csupán két bárói családot találunk az akkor jóval népesebb

⁹ KOLLÁNYI: Esztergomi kanonokok 302–314.

¹⁰ A tendenciát jól mutatja a tisztiskolába beiratkozó magyar arisztokrata ifjak elenyésző hányada, lásd KISSNÉ BOGNÁR: Magyarországi diákok a bécsi tanintézményekben 345–363.

¹¹ KELEMEN: Keresztély Ágost 17.

testületben.¹² Két família, a Csákiak és a Petők képviseltették magukat és a főnemességet a káptalanban, mindketten préposti rangban. Ellentétben a vizsgálatunk fő tárgyát képező korszakkal, ahol bármilyen pozícióban előfordulhattak főnemesek. A százkilencven főhöz viszonyítva tehát ez a szám elenyésző.

Szintén kimagasló a győri káptalan közel húsz százaléknyi főnemesi származású tagja, amennyiben ezt szélesebb kontextushoz viszonyítjuk. Az 1458 és 1526 között a budai, fehérvári, pozsonyi és győri káptalanokban összesen nyolc főnemes szerzett káptalani benefíciumot. Ez idő alatt a négy káptalanban összesen ötszáz-huszonhat személy mutatható ki. Továbbá, ha kronológiailag és térben is kitoljuk az összehasonlítást, 1700 és 1777 között a veszprémi székeskáptalan soraiban nem találhatunk arisztokrata származású egyéneket.¹³ A főnemesség testületen belüli magas arányszámában közrejátszhatott az a tény, hogy a győri püspökség betöltésének kérdése különös jelentőséggel bírt a kora újkorban, a város katonai, stratégiai és politikai helyzete miatt.¹⁴ Nem helyezkedünk védhetetlen álláspontra tehát, ha kijelentjük, a főnemesség a győri székeskáptalanban szokatlanul felül-reprezentálta magát.

Nemesség

A nemesség adta a káptalan személyi állományának 28,3%-át, tehát közel a harmadát. Olyan sűrűsödési pontokat az időben nem tudunk kijelölni, mint a főnemesség esetében. A tizenkilenc, bizonyítottan nemesi származású kanonok rangviselési ideje egyenletesen oszlik el a vizsgált időszakban. Kijelenthetjük, hogy a nemesség folyamatos káptalanbéli jelenléttel az intézmény gerincét és markáns, nemesi attitűdjét adta évtizedes viszonylatban. Soraikban olyan, országos szinten is elismerésre méltó karriert befutó személyekkel is találkozhatunk, mint Gorup Ferenc, aki a győri mellett a veszprémi préposti címet és fehérvári olvasókanonoki stallumot is bírta.¹⁵ Megemlíthetjük még a Vas megyei nemesei családból származó Telekessy Istvánt is. Győri őrkanonoki stallumát megtartva először 1689-ben csanádi, majd 1699-ben arról történő lemondása után az egri püspöki trónra került.¹⁶ Huszonhatévnyi kanonoki működése során az egyházmegye és Győr városa is számos épülettel, szoborral lett gazdagabb, amelyek a mai napig láthatóak.¹⁷ Telekessy szellemiségét és nemesi öntudatát, annak káptalanbéli megjelenését jól tükrözi, hogy neki köszönhetjük az első rendezett káptalani levéltárat. A győri

¹² KÖBLÖS: A budai, fehérvári, győri és pozsonyi káptalan 203.

¹³ HERMANN: A veszprémi székeskáptalan 167.

¹⁴ PÁLFFY: Császárváros 208–228. Valamint az egyházmegye alapvető viszonyaira lásd FAZEKAS: A reform útján 8–9.

¹⁵ Részletes életrajzára lásd PFEIFFER: A veszprémi egyházmegye 105.

¹⁶ BEDY: A győri székeskáptalan 443–444.

¹⁷ SZABADY: Telekessy 1–17.

székeskáptalan nemesi rétegéről beszédes adat, hogy csanádi püspöki beiktatását az tette lehetővé, hogy a szintén a győri káptalanból induló Dvornikovich Mihály a váci egyházmegye élére került át 1689-ben. Összehasonlításuképpen a győri székeskáptalan 1458 és 1526 közötti éveiben is hasonló arányokat találunk. A százkilencven kanonokból Köblös megállapítása szerint negyvenhét esetben számolhatunk nemesi származással, ez 24,7%-os aránynak felel meg, amely nagyságrendileg hasonló a fent megállapított arányszámhoz. Azt mondhatjuk a nemesség esetében, hogy a csökkentett létszámú káptalanban is – arányszámait tekintve – tartani tudta pozícióit, megőrizve ezzel az intézmény nemesi jellegét. A szomszédos veszprémi székeskáptalan esetében ez a nemesi jelleg sosem volt markánsan jelen. E csoportot Veszprémben egyedül ákosházi Sárkány Gábor és Kis Pál nagyprépost képviselte.¹⁸

Polgárság

Polgárnak tekintjük azt a személyt, aki a Kubinyi András-féle centrális pontrendszer alapján differenciált települések azon halmazából származik, amelyek városi funkciót láttak el.¹⁹ Ezek alapján a mezővárosokból származó kanonokokat is a polgárok közé számítottuk.²⁰ E feltételek alapján hét személyt soroltunk ehhez a réteghez. Ez 10,4%-át teszi ki a hatvanhét fős kanonoki testületnek. E szűk csoportból hárman is eljutottak az oszlopos kanonokságig. A hét személy közül kettejük, hirtelen és korán elhalálozott, így az oszlopos kanonokok közé kerültek száma kis szerencsével akár még nagyobb is lehetett volna. Egyikük, Matalics Gergely soproni polgár, a vegliai felszentelt püspöki méltóságot is magáénak tudhatta.²¹ Köblös József munkájában a késő középkori győri viszonyok vizsgálata és az említett három másik káptalannal történő összehasonlítása után a győri székeskáptalanról kijelentette, hogy ez a legprovinciálisabb.²² Kijelentésének alapjául a Mátyás- és a Jagelló-kor során fellelt, hatvanhat polgár alacsony, 35%-os részarányát adja. Láthatjuk, hogy számszerűen és arányaiban is tovább csökkent ez a szám a 17. és 18. századra. Feltételezésünk szerint ennek oka a megugró főnemesi származású tagok számában keresendő. Úgy tűnik, ez az a társadalmi csoport, amely kevésbé tudta biztosítani saját utánpótlását a főnemesi származásúak növekvő számával és a pozícióját őrző köznemességgel szemben.

¹⁸ HERMANN: A veszprémi székeskáptalan 168–169.

¹⁹ KUBINYI: Mezővárosok 319–335.; KUBINYI: Városhálózat 1–30.; BÁCSKAI: Város-e a mezőváros?; SZAKÁLY: Mezőváros és reformáció.

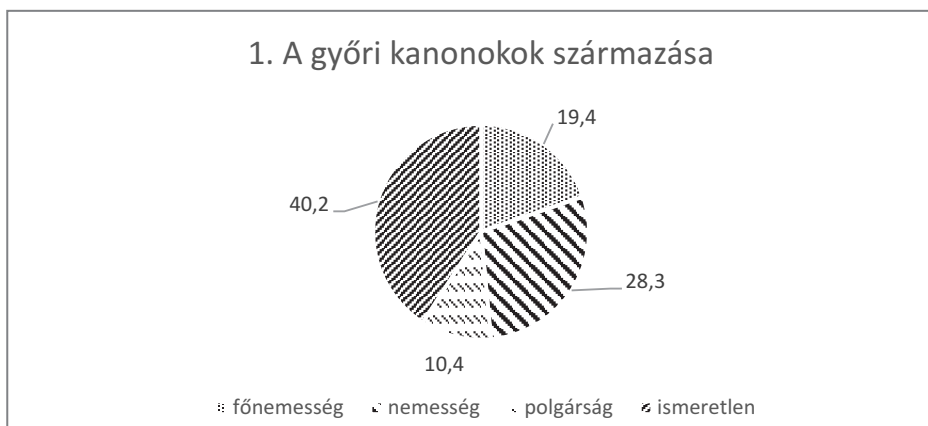
²⁰ A vizsgálati mód működő példájára lásd FEDELES: A pécsi székeskáptalan 94–95.

²¹ BEDY: A győri székeskáptalan 456.

²² KÖBLÖS: A budai, fehérvári, győri és pozsonyi káptalan 29.

Ismeretlen származásúak

A fennmaradó huszonhét személy pontos származása nem megjelölhető. Ez a kanonokok 40,2%-át jelenti. Tévedésre adhat okot, hogy további nemesi és polgári származású személyek maradhattak ebben a csoportban. Továbbá a jobbágyi sorból származó kanonokok is ezt a csoportot duzzasztják. Ennek, a származásukat tekintve ismeretlennek nevezett csoportnak a pontosabb megismerése későbbi, e dolgozaton túlmutató feladatunk lehet. 1458 és 1526 között a győri székeskáptalanba huszonkét jobbágy származású kanonokot installáltak.²³ Ez a százkilencven fős testület 11,5%-át jelenti, amely szintén tartható arálynak tűnik az ismeretlenek csoportján belül is. Fontos megállapítanunk azonban, hogy a vizsgált korszakból e huszonhét kanonok közül tizennégyen oszlopos kanonokságig, vagy püspöki méltóságig jutottak. Pontos származási státuszuk ismerete nélkül is kijelenthetjük, ha egy csoport tagjainak 51,8%-a a befutható karrier legmagasabb pontjáig eljut, akkor az a környezet kedvez a társadalmi mobilitásnak.

A kanonokok születési hely szerinti származása

Már Köblös József is felhívta a figyelmet arra, hogy a káptalani testületbe kerüléskor mennyire fontos faktornak számít a területi kapcsolódás.²⁴ Az alábbiakban a győri székeskáptalan földrajzi vonzaskörzetének felvázolására teszünk kísérletet. Górcső alá vettük, hogy honnan és hányan kerültek be a káptalanba, illetve személyükkel a kanonokok milyen mértékben képviseltek egy-egy régiót vagy vármegyét. Felfedezhető-e a püspökök kinevezési politikája között különbség, esetleg preferálnak-e bizonyos területről jövő személyeket? A következőkben először a Magyar

²³ KÖBLÖS: A budai, fehérvári, győri és pozsonyi káptalan 205.

²⁴ KÖBLÖS: A budai, fehérvári, győri és pozsonyi káptalan 48.

Királyság három külön részéből érkezők arányát vizsgáljuk, majd vármegyei szintre lebontva elemezzük a székeskáptalani kanonokok származását.

Királyság területe

Összesen negyvenhat kanonok származási helyéről van adatunk, ez az összlétszámhoz viszonyítva 68,6%-os arány. Beszédes szám, hogy az ismert származásúak 71,7%-a, azaz harminchárom fő a Magyar Királyság területéről származik. Ha tovább szűkítjük a vizsgálatot, láthatjuk, hogy a harminchárom kanonok közül tizennyolc a győri egyházmegyéből való. Ez a Királyság területéről stallumhoz jutó személyek 54,5%-a, valamint a területi származásuk alapján ismert kanonokok 39,1%-a, ami az összlétszámot – ismeretleneket is – figyelembe véve 26,8%. Láthatjuk tehát, hogy a királyságbeliek döntő többségét győri egyházmegyeiek adták, valamint azt is, hogy a káptalan több mint negyede egészen bizonyosan az egyházmegye lakosai közül került ki. Arányaiban a túlnyomó győri egyházmegyes jelenlét mellett az esztergomi egyházmegye területéről érkezők képezték a második legnépesebb táborot. Hat fővel a Királyság területéről származó kanonokok ezzel a közösség 18,1%-át tették ki.

Vizsgálatunk szempontjából a korai időszakban további egy markáns csoportot kell még kiemelnünk. Négy fővel a vizsgált alcsoport 12,1%-át teszik ki a zágrábi egyházmegyes kanonokok. Jellemzően még a vizsgálat alá vont három püspök előtti időszakban jutottak a zágrábiak stallumhoz, például babojeltychi Berdóczy György Zágráb környéki horvát nemest még Draskovich György emelte a kanonokok közé.²⁵ Ha tovább szűkítjük vármegyei szintig a kanonokok származásának vizsgálatát, további tendenciákat fedezhetünk fel. Elsősorban e szűkítés a győri egyházmegye területéről érkező tizennyolc főre vonatkoztatható. A tizennyolc személy közül tizennégy fő szülőhelyét vármegyei pontossággal adatolták. Meglepő módon az eloszlás rendkívül egyenletes képet mutat az egyházmegye területén belül. Annak fényében is meglepő az egyenletesség, hogy a korszakban leginkább népes Vas vármegye nem tudott kiugró eredményt mutatni. Győr és Sopron vármegye a korszakban öt-öt személlyel gazdagította a káptalant, míg Vas vármegye négy fővel. További négy személy vármegyére lebontott származása nem meghatározható, de azok megismerése feltehetőleg az arányokat nagymértékben már nem befolyásolná.

Erdélyi Fejedelemség

A Fejedelemség területéről ismereteink alapján három személy került a győri székeskáptalanba. Ez a káptalan egészéhez képest 4,4%-os arány nem nevezhető je-

²⁵ BEDY: A győri székeskáptalan 417.; KOLTAI: Batthyány Ádám 423.

lentős és folyamatos jelenlétnek. Bár a káptalan életében meghatározó Gaborjáni Kövér Tóbiás 1646-tól harminc évig folyamatosan képviselte a fejedelemségbélieket,²⁶ láthatóan az erdélyi és partiumi egyháziaknak nem vált elérhetővé a győri székeskáptalan. A székeskáptalan hektikus, eseti kapcsolatát a Fejedelemség területén élő katolikus papsággal a jelentős földrajzi távolság és a speciális, a katolicizmusnak nem kedvező konfesszionalizációs folyamatok határozták meg.²⁷ Azonban e mérsékelt jelenlét oka nem pusztán az oszmán térhódításban, vagy Erdély külön utas politikájában keresendő. Bizonyítja ezt Vargyassy András esete, aki egyetlen erdélyi származásúként került stallumba, már az ország újraegyesítése után 1713-ban. Nem jelentek meg a királyság keleti feléből kanonokok nagyobb számban a török háborúk után sem Győrben. Érdemes lenne később, e dolgozat keretein túl vizsgálat alá vonni, hogy a 18. század során ez a tendencia változott-e, és amennyiben igen, mikor, minek a következtében.

Hódoltság

A Hódoltság területéről – akárcsak a Fejedelemségből – a 17. század derekától kezdve Keresztély Ágost püspökségének a végéig bizonyítottan mindössze három személy származott. Jellemző, hogy mindhármuk jelentős mezővárosok elszármazott tagjai. Kettejük gyöngyösi, a harmadik pedig Kecskemétről került a győri székeskáptalanba. Itt nem hagyhatjuk figyelmen kívül azokat a gazdasági összefonódásokat — főleg a marhakereskedelem által — amely következtében a fent említett mezővárosok és Győr között élénk gazdasági kapcsolat állt fent.²⁸ A töröknek a térségből történő végleges kiszorulása után, azaz az 1700-as évek első negyed évszázadában sem szaporodtak fel az ország közepéről stallumhoz jutó egyháziak a győri székeskáptalanban. Sőt, egyetlen személy sem került be a tárgyalts térségből a visszahódító háborúk után.

Külföldiek

A magyar káptalanokban stallumhoz jutó külföldiek száma és aránya a magyar történetírásnak régóta a témáját képezi.²⁹ A győri székeskáptalan vizsgált hatvanhét éve alatt hét külföldi méltóságviselőt találunk. Ezek szerint a királyságon kívülről győri stallumba jutók arányát 10,4%-ban állapíthatjuk meg. Kettő közülük Európa olyan szegletéből származott, amely területtel földrajzi okok miatt Győr városának minimális mértékű kapcsolata volt. Név szerint Walter Lynch és Caspar Jongelin,

²⁶ BEDY: A győri székeskáptalan 422–423.

²⁷ BALÁZS: Az alkalmazás dilemmái 5–27.; BALÁZS: Az új ország és a katolikusok 61–75.

²⁸ GECSÉNYI: Gazdaság, társadalom, igazgatás 229–241., 255., 257.

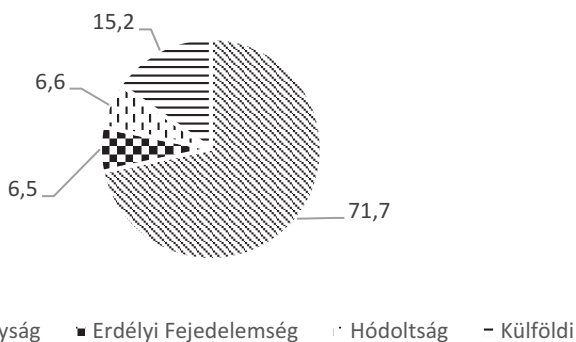
²⁹ KÖBLÖS: A Budai, fehérvári, győri és pozsonyi káptalan 205.

előbbi az ír szigetről, utóbbi pedig az észak-németalföldi Antwerpenből származott. Mindkettőjük stallumhoz jutása Püsky János püspök idején történt.³⁰ Ugyanúgy közös vonás a két személy életútjában, hogy javadalomhoz utazásaik során az aktuális győri püspökkel kötött barátság révén jutottak. A további öt külföldi már korábban bevettnek számító vidékekről került a győri káptalanba. Egy személy Itáliából érkezett és a maradék négy pedig német területekről, amelyekkel Győrnek tradicionális kapcsolatai voltak. A németek java, nem meglepő módon Keresztély Ágost működése alatt épült be a kanonokok testületébe.

E hatvannyolc év során Köblös hét külföldi méltóságviselőt talált, akik közül hat német területekről származott, egy további pedig Itáliából. Az egy említett itáliai származású kanonok Isvalies bíboros kancellárjaként, szűkebb körével érkezett az országba.³¹ Győri stallumát, és más egyéb javadalmát magyarországi tevékenysége során szerzett kapcsolatrendszerének köszönhette.

Nem szabad azonban elfeledkeznünk a tényről, hogy 1458 és 1526 között a győri székeskáptalannak harminchárom betölthető stalluma volt, míg korszakunkban ez a szám tizenhárom-tizennégy körül mozgott. Így láthatjuk, hogy ugyan egyezik a középkori és a kora újkori külföldi méltóságviselők száma, azonban ez éves szintre lebontva, arányaiban nagyobb értéket ad a kora újkorban. Megfigyelhető továbbá, hogy a győri székeskáptalannak évszázadokon átívelő, tradicionálisan jó, főként kereskedelmi kapcsolata volt a német és itáliai területekkel.³² Ez a kapcsolat erősebbnek és tartósabbnak tűnik, mint a királyság keleti felével ápolt viszony. Kijelenthetjük, hogy a káptalan orientációja és felvevőképessége nyugati irányba volt a legjelentősebb.

2. A kanonokok ismert származási helye

³⁰ BEDY: A győri székeskáptalan 430., 433.

³¹ BEDY: A győri székeskáptalan 340.; NEMES: Isvalies bíboros 30–31.

³² GECSÉNYI: Gazdaság, társadalom, igazgatás 256–258. Valamint az alsó-ausztriai és bajor egyháziak szerepvállalásának okát lásd FAZEKAS: A reform útján 9.

Nemzetiség

A kanonokok vizsgálata során felmerülő kérdések egyik legnehezebbike meghatározni a közösség tagjainak nemzetiségét. Ennek oka, hogy a korszak sokadlagos kérdésként tekintett a nemzetiségre, mivel a konfesszió minden egyéb identifikációs faktort felülírt. A felekezeten túl, az adott terület, ország lakosaként jellemezte magát a kora újkor embere. Továbbá jellemző önmeghatározási forma a függési viszonyrendszerben történő önelhelyezés, amely szintén független volt a nemzetiségtől. Adott személy nemzetiségének meghatározásában legnagyobb segítséget az egyetemjárása során keletkezett anyakönyvi bejegyzés, illetve az egész egyházmegyéről keresztmetszeti képet adó vizitációk adnak. Nyolc ismeretlen nemzetiségű kanonok mellett ötvenkilenc személy nemzetiségének beazonosítása vált lehetségessé. Ez a kanonokok 88,05%-a. Mindazonáltal bizonytalan esetek is fennállnak, amelyek közül Jager Márton példáját emelnénk ki. A bécsi Pázmáneum beiratkozott hallgatójaként horvátként tüntette fel magát.³³ Szabady Béla azonban következetesen német nemzetiségűként kezeli.³⁴ Minden hasonló helyzet feloldásaként a forrásközlés híradását vettük mérvadónak, Jager esetében a horvát nemzetiséget.

Magyarok

A káptalan kis híján felét, harminchárom főt vettünk magyar származásúnak, ez 49,2%-os arány a teljes káptalani tagság viszonylatában. Ha az ismert nemzetiségű ötvenkilenc káptalani taghoz viszonyítjuk, ez az arány még valamivel nagyobb, 55,9%. Ez a harminchárom fő toronymagasan vezet a többi nemzetiséghez képest. A káptalan nemzetiségi jellegét elsősorban tehát a magyarok adták. Nem magától értetődő ez a kijelentés, ha a győri egyházmegye alsópapságát vesszük górcső alá. Az 1696–1698. évi vizitáció tanúsága alapján az egyházmegyében működő papok 28%-a magyar anyanyelvű. Ennek alapján azt láthatjuk, hogy a káptalanon belül felülreprezentáltak a magyar papok.

Horvátok

A második legnépesebb nemzetiséget a káptalanon belül a horvátok adták. Tizenöt fővel a teljes káptalani tagság 22,3%-át tették ki. Meghatározó jelenlétük a káptalanban a vizsgált időszak első felében jellemző. Utána is találkozunk horvátokkal a testületben, de azt látjuk, hogy helyüket egyre inkább a németek veszik át.³⁵ A

³³ FAZEKAS: A bécsi Pázmáneum 81.

³⁴ SZABADY: Telekessy 4.

³⁵ A tizennyolcadik századi horvát anyanyelvű kanonokokra lásd KARALL: A győri székeskáptalan horvát anyanyelvű kanonokjai 235–245.

korai nagyobb súlyú jelenlét egybevág Fazekas István megállapításával, miszerint a katolikus horvát lakosság és papság motorja volt az egyházmegye rekatolizálásának. Azonban láthatjuk, hogy a horvátok szerepvállalása az alsópapságban és a középrétegben koránt sincs arányban egymással. A magyarok felülreprezentáltsága természetesen csak egy másik csoport rovására lehetséges. A horvátok az alsópapság 49%-át tették ki az 1696-98-as vizitáció szerint.³⁶ A káptalani 22,3%-ot ismerve kijelenthetjük, hogy a magyar túlsúly a horvátok arányán változtatott leginkább. A horvát nemzetiségűek arányát tovább elemezve feltűnik, hogy csupán öt tagjuk, a horvátajkúak 33,3%-a származik az egyházmegyéből. A többiek Zágráb és Varasd megyéből érkeztek a káptalanba. Tehát láthatjuk, hogy hiába az alsópapság körében betöltött meghatározó szerep, az egyházmegyében élő horvát papok számára a kanonoki stallum szinte elérhetetlen volt.

Németek

A tárgyalt időszak során hat bizonyítottan német származású kanonok működött a káptalanban. Legtöbbjük Keresztély Ágost püspöksége alatt került a stallumba. Innen is adódik, hogy közülük csupán Holbich János az egyházmegye szülötte. Az alsópapságból való kitörés a németajkú papoknak sem volt lehetséges, ennek oka az erőteljes fluktuációban keresendő, ami körükben megfigyelhető.³⁷ A hat fő a székeskáptalan 8,9%-át teszi ki, amely az utolsó jelentős számú nemzetiséget jelenti. Az ismert származású ötvenkilenc kanonok esetében a németek aránya 10,1%. Alsópapságban megfigyelt arányuknak tehát csak a harmadát tudják a káptalanban elérni. Hasonló tehát a helyzet a német nemzetiségű papsággal, mint a horvátokkal. A jelentős számú győri egyházmegyés alsópapságuk ellenére sem tudtak maguknak állandó káptalani jelenlétet biztosítani.

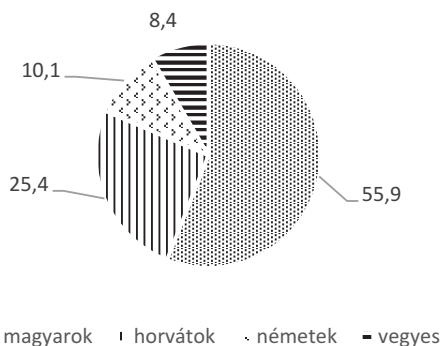
Mindenki más

A káptalanban a három jelentős nemzetiség mellett eseti alapon találunk még más nemzetek fiai közül származót is. Az írek és a németalföldi hollandok, illetve az itáliaiak egy-egy fővel képviselik magukat a győri székeskáptalanban. Másik része e csoportnak a Királyságon belül élő szlávok, akik két személyben reprezentálódnak. Feltehetőleg ők a mai szlovákoknak tekinthetőek, mivel származási helyüknek egyikük az esztergomi egyházmegyét, másikuk Zólyom vármegyét adta meg. Köztük találjuk azt a Matusek Andrást, aki évtizedekig a káptalan préposti címét viselte. Összarányuk a káptalanon belül a 7,4%-ot éri el.

³⁶ FAZEKAS: A reform útján 73.

³⁷ FAZEKAS: A reform útján 73.

3. Az ismert nemzetiségű kanonokok aránya

Iskolázottság, egyetemlátogatás

Külföldi káptalanokban a legtöbb esetben a státútumok között rögzítették, hogy a kanonokok hányadrészének kell egyetemi végzettséggel rendelkeznie.³⁸ Hasonló magyar példáról nem tudunk. Európában a második nagy egyetemalapítási hullám és az ezzel járó szellemi pezsgés időszaka a kora újkorra esett. 1635-ig, Pázmány Péter máig ható egyetemalapításáig magyar egyetem nem lévén a magyarországi diákok Európa számos intézményében szerezhették meg tudásukat. Azonban a nagyszombati egyetem megalapítása után sem szűnt meg a peregrinálás jelensége. A káptalan harminchét tagja valamelyik európai hírvű univerzitásnak a beiratkozott tanulója volt, néhányuk egymás után többnek is. A teljes káptalani létszámhoz viszonyítva ez 55,2%.³⁹ A bécsi tanulmányutak mellett legjelentősebb egyetemi célállomás a római Collegium Germanicum et Hungaricum volt.⁴⁰ Azonban a legnépszerűbb intézménynek a győri kanonokok körében a Pázmáneum számított, ahol huszonöt beiratkozási esetről tudunk. Árulkodó adaléknak tartjuk, hogy az egyetemjárt kanonokok derékhadát a nemesi származásúak adták 43,2%-kal, ebbe a csoportba harminchét fő közül tizenhat tartozik.

Számban második legnagyobb egyetemjárt társadalmi csoport a főnemesek csoportja. Soraikból hét fő bizonyítottan beiratkozott valamelyik univerzitásra. Ez a legalább egy évet egyetemen töltött kanonokok 18,9%-a. Szorosan a főnemesek mögött, hat fővel a káptalan polgári származású tagjai erősítik az egyetemjártak csoportját, 16,2%-al ez a harmadik legnépesebb csoportnak tekinthető. Megfigyelhető, hogy a kanonokok származásának összaránya leképeződik az egye-

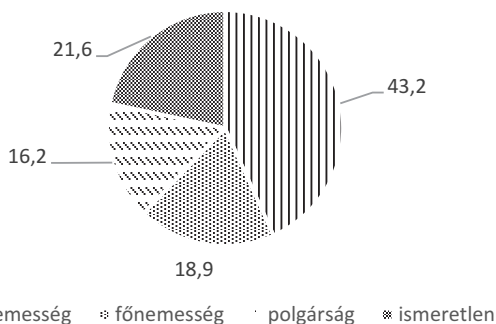
³⁸ FEDELES: A pécsi székeskáptalan 101–103.

³⁹ KRISTÓF: Egyházi középréteg 70.; FEDELES: A pécsi székeskáptalan 105.

⁴⁰ VERESS: Collegium Germanicum.

temet jártak arányában is. A káptalan műveltségét és kulturális nivóját tehát legmarkánsabban az a nemesi réteg határozta meg, amely réteg az országos, magyar kultúra bázisa és formálója is volt.

4. Az egyetemjárt kanonokok származási aránya

A fent említett huszonöt pázmáneumi beiratkozás majdnem mindegyik esetben az illető káptalanba kerülése előtt történt. Tehát egyetlen pázmáneumi diák sem bírt kanonoki stallummal tanulmányai végeztékor.⁴¹ Látható tehát, hogy a vizsgált időszak során a győri káptalan esetében nem dívott a stallum egyetemjáróknak történő osztása. Kivételt ettől függetlenül találunk. Dvornikovich Mihály és Pechmann Hermann Antal báró esete bizonyítja, hogy ők már az egyetemi éveik alatt a kanonokok sorához tartoztak. A stallum és a vele járó jövedelem Dvornikovich esetében egyfajta ösztöndíjként értelmezhető.⁴² A zágrábi székeskáptalan közbenjárására a fiatal Dvornikovich Nagyszombatban és Bolognában is sikerrel folytatott tanulmányokat. Dvornikovich tizenhét évesen került a győri székeskáptalanba, és tanulmányai során végig mesterkanonokként találkozunk vele. A megelőlegezett bizalom ebben az esetben kifizetődött, ugyanis a székeskáptalani ranglétrát kijárva először csanádi, majd 1689-től haláláig a váci püspökség élén működött.⁴³ Rajta kívül tehát sem a bécsi, sem más, itáliai egyetemre járó diák tanulmányai során nem jutott stallumhoz. Pechman báró esete viszont még különlegesebb, hiszen őt tizennégy évesen installálta a székeskáptalan Keresztély Ágost nyomására. Amíg tanulmányait a birodalomból származó fiatal báró be nem fejezte – akárcsak korábban Dvornikovichot is – a mesterkanonoki rang illette meg.⁴⁴

⁴¹ A győri egyházmegye pázmáneumi hallgatóira bővebben lásd FAZEKAS: A bécsi Pázmáneum 34.

⁴² BEDY: A győri székeskáptalan 442.

⁴³ Valamint 1672-ben ő tanította először Nagyszombatban a hazai jogot, lásd bővebben ECKHART: Jogi kar története 9.

⁴⁴ BEDY: A győri székeskáptalan 451–452.

A magasabb szintű tanulmányok, ahogy azt Köblös József és Fedeles Tamás is bizonyította, alapvetően hozzájárultak a stallumszerzéshez.⁴⁵ Lentebb elemezzük az egyetemjárás hatásának mértékét a káptalani stallumszerzésre. A később győri stallummal rendelkező egyetemjáró kanonokok átlagosan négy évet töltöttek egy-egy, vagy esetenként több intézményben. Látható, hogy alapvetően Nagyszombatban vagy Bécsben pallérozódó diákok évtizedes viszonylatban ismerték egymást stallumba kerülésük előtt. A térség nyugati orientációja a vizsgálat ezen aspektusában is szembetűnő. Nincs ismeretünk krakkói, esetleg prágai felsőfokú tanulmányokat végző kanonokokról. Nem okoz meglepetést, hogy a szélesebb réteget képviselő alsópapság peregrinációs szokásai megegyeznek és kiegészítik a középrétegről alkotott ismereteinket.⁴⁶

A káptalan személyi állományának vizsgálata II. – karrierlehetőségek

A fentiekben általános képet adtunk a kanonokokról, társadalmi és földrajzi értelemben vett származásukról, nemzetiségükről és iskolázottságukról. Következőkben a káptalani karriertípusokról és a káptalanból való további egyházi karrierlehetőségekről fogunk beszélni. Ezen pontok megismerésének a fényében általános következtetéseket vonhatunk le a győri székeskáptalan egyházon belüli, a többi székeskáptalanhoz viszonyított presztízséről.

Alsópapságból a középrétegbe

A tárgyalt időszak során harmincnyolc olyan egyházi személyt ismerünk, akiket plébánosi javadalomból vagy káplánságból emeltek a kanonokok sorába. Sajnos ahhoz nincs elég adatunk, hogy az alsópapság életkorát átlagoljuk káptalani installálásukkor. Azonban minden esetben tudjuk, hogy pontosan hány évet töltöttek kanonoki javadalmukban, és hogy tovább kerültek-e más káptalanba. Ezek alapján érzékeltetni tudjuk, hogy életük melyik szakaszában kerültek kapcsolatba a székeskáptalannal, illetve, összehasonlíthatóvá válik a nem plébánosból lett kanonokok ugyanezen adataival. Ez a harmincnyolc fő jelentős arányt képvisel a káptalanon belül, összesen 56,7%-nyit. A csoport káptalanon belül eltöltött éveinek száma 17,1 év. Emellett mindösszesen öten mondtak le stallumukról, legtöbbször másik káptalani pozíció miatt. A harmincnyolc személy közül, akik az alsópapságból emelkedtek a káptalanba, tizenöt személy jutott el az oszlopos kanonokságig a győri káptalanban.⁴⁷ Ez az arány még növelhető lenne, ha azt a további négy személyt is idevennénk, akik másik káptalanban jutottak el az oszlopos kanonokságig.

⁴⁵ KÖBLÖS: A budai, fehérvári, győri és pozsonyi káptalan 43–44.; FEDELES: A pécsi székeskáptalan 107.

⁴⁶ FAZEKAS: A reform útján 88–90.

⁴⁷ Az alsópapság pályaképére lásd FAZEKAS: A reform útján 108–110.

Szembetűnő, hogy a harmincnyolc kinevezett kanonok közül kilencen a székesegyházban leszolgált évek után jutottak stallumhoz.

Egyetlen plébánia sem tudott közel annyi kanonokot adni a káptalannak, mint maga a székesegyház. Egyházi karrier szempontjából egyfajta előszobaként tekinthetünk a székesegyházi szolgálatra. Aki itt káplánkodott vagy végezte plébánosi szolgálatát, jó eséllyel előbb-utóbb stallumhoz jutott. Jó példa erre Szgodics András, akinek Keresztély püspöknél maga a káptalan volt az ajánlója. Az indoklásban meg is említi a testület, hogy tízévnyi székesegyházi káplánkodás áll az aspiráns háta mögött.⁴⁸ A káptalannak ez az eljárása érthető is, hiszen egy zárt közösség mindig szívesebben tud maga között egy régóta ismert és kipróbált embert, mint egy idegent vagy egy kevésbé ismertet.

A székesegyházi szolgálatból a káptalanba emelt személyek közül öten az oszlopos kanonokságig is eljutottak, ami alapján a testületbe jutást, és az ott történő érvényesülésnek egy bevett újaként értékeljük a fent leírtakat. Ilyen utat tudtak bejárni Suppanich György, Jager Márton és Kaleschák Péter kanonokok. Gazdag városok plébániájáról is nagyobb eséllyel lehetett káptalani javadalom felé kacsintgatni. Csepreg, Sopron, Magyaróvár, Szombathely azok a városok, amelyek plébániáiról időről időre egy-egy plébános a káptalanba tudott emelkedni. A székesegyházi szolgálatból bejutott kilenc személyt nem számolva huszonkilenc fő került be a győri alsópapság soraiból a székeskáptalanba. Az egyházmegye állapotáról hírt adó vizitációk elemzése során Fazekas István ötszázhatvanhárom papot azonosított az 1641 és 1714 közötti időszakból.⁴⁹ A hozzávetőlegesen hasonló időszakokkal foglalkozó vizsgálatunk közel ugyanezen időszakból valósághűen mutatja meg a székeskáptalan exkluzivitását. Az alsópapságbeli sorból a huszonkilenc stallumhoz jutó személy az időszak teljes papságának 5,1%-a. E huszonkilenc fő közül a középréteg elitjének számító oszlopos kanonokságig tizenegyen jutottak el. Tehát az alsópapság döntő többségének a székeskáptalani stallum az elérhetetlen szintet képviselte. Erre, ebből a rétegből leginkább a káptalan látóterében működő papoknak, káplánoknak, és az egyházmegye területén fekvő gazdag városi papoknak nyílt lehetőség.

Felmerülhet a kérdés, hogy azok a plébánosi sorból a káptalanba emelkedők, akik nem jutottak el az oszlopos kanonokságig, milyen pályát tudhattak magukénak? A huszonhárom kanonok közül, akik nem jutottak el az oszlopos kanonokságig, tizenkilenc a főesperességig vitte, míg négyen csupán mesterkanonoki rangig jutottak. Egyikük, Acsády Ádám azonban különleges karriert tudhat a magáénak így is. Pápai plébánosból 1713-ban lett kanonok, és miután megfordult a pápai, a locsmándi, a rábaközi és a komáromi főesperesség élén, 1725-ben a veszprémi püspöki trónra került. Kanonoki stallumáról azonban csak jóval később, székesegyházi főesperesként mondott le 1736-ban.⁵⁰ A plébánosokról szóló vizsgálatunk

⁴⁸ BEDY: A győri székeskáptalan 457–458.

⁴⁹ FAZKAS: A reform útján 111.

⁵⁰ BEDY: A győri székeskáptalan 458.

végén kijelenthetjük, hogy nem találtunk olyan időszakot, amikor ne szolgált volna a káptalanban olyan személy, aki plébániáról került stallumba. Azonban érdemes kiemelni Széchényi püspök kinevezéspolitikájának ezen aspektusát. Az általa kinevezett tizenkilenc személyből tizenhárom plébánosként szolgált korábban. Fentebb, a kanonokok származását vizsgálva megjegyeztük, hogy Széchényi alatt a legkevesebb a nemes és az arisztokrata családból installált személy. Ezen megállapítás kiegészíti korábbi megállapításunkat Széchényi személyi politikáját illetően. Hasonló folyamat a 18. század elején, közepén a veszprémi székeskáptalanban is lejátszódott, amelynek során előtérbe kerültek a plébániákról érkező, jobbággyi sorból felemelkedett papok.

Egyenesen a középrétegbe

A káptalani tagok azon fele, akik nem plébániai szolgálatból érkeztek e papi közösségbe, összesen huszonnyolc főt számlálnak. Ezen személyek közül legtöbben egyetem vagy származásuk révén pályázhattak sikerrel egy-egy megüresedett stallumra. Tíz ilyen kanonokról van tudomásunk.⁵¹ Közülük négyen jutottak el oszlopos kanonokságig. Ilyen pályáivet futott be az általunk már többször említett Dvornikovich Mihály. Legnagyobb eséllyel a káptalani elitbe, vagyis az oszlopos kanonokok sorába másik káptalanból történő érkezéssel lehetett kerülni. A hét plusz egy fős társaságból (a plusz egy itt Nádasdy László, aki csanádi püspökként lett káptalani tag) csupán egyetlen egy tag, Kőkedy Mihály nem jutott el az oszlopos kanonokságig. Kőkedy a vasvári káptalanból jutott győri stallumhoz 1713-ban.⁵² Rövid, ötéves pályafutása során főesperességről főesperességre lépett előre, de 1718-ban bekövetkezett halála megakadályozta, hogy a káptalan leginkább megbecsült javadalmainak egyikéig eljusson. A másik káptalanból érkezők kezdeti karrierje azonban nagyon változó. Jól mutatja a káptalani karrier kezdeti, változatos indulási formáját, hogy Matkovich Mihály egyből, installálásakor éneklőkanonoki pozícióba került. Míg Gorup Ferenc, aki veszprémi nagyprépost és vasvári olvasókanonok is volt 1656-ban, installálásakor csupán mesterkanonoki stallumot tudott biztosítani magának. Nincs felrajzolható tendencia a más káptalanból érkező személyek győri karriervének kezdeti szakaszához. Matkovich és Gallovich egyből oszlopos kanonoki javadalomhoz jutott, legtöbbjüket, mint Héderváry János bárót azonban főesperesként installálták, míg az imént említett Gorup Ferenc a hierarchia alján kezdte, veszprémi nagypréposti rang ide vagy oda. Az azonban kijelenthető, hogy bárhol is kezdték pályájukat a másik káptalanból érkezők – Kőkedyt leszámítva – a káptalan elitjéig jutottak pár éven belül.

⁵¹ Természetesen ez nem azt jelenti, hogy nem volt olyan plébános, akinek egyetemi végzettsége lett volna, de bejutásának elsődleges okát náluk az „ugródeszkaként” használt plébániában láttuk.

⁵² Életére lásd BEDY: A győri székeskáptalan 458.

Fel kell azonban hívnunk a figyelmet egy átfedésre, ami a káptalanba kerülés tényét ugyan nem módosítja, de a mikéntjét minden bizonnyal árnyalja. Pusztán az egyetemi grádusok végigjárása vizsgálatunk szerint nem biztosított automatikus helyet a káptalanban. Pontosabban az egyetem elvégzése a legritkább esetben röptett egyből olyan embert a káptalanba, aki nem főnemesi vagy ismertebb nemesi családból származott. Hiszen a plébánosból lett harminckilenc kanonok közül huszonöt személynek volt pár egyetemi év, vagy végzettség a háta mögött. Úgy tűnik, az egyetem ténye önmagában nem biztosított egyből stallumot szélesebb rétegeknek. Az említett plébánosból lett harminckilenc személyből tizenhárom nemesi származású, további hat pedig valamelyik mezővárosból származó polgár. E tizenkilenc személynek mind volt egyetemi végzettsége, azonban mind a származás mind pedig az egyetem nem volt elegendő arra, hogy egyből stallumhoz jussanak. A legjobb európai egyetemeken eltöltött évek után is származástól függően kénytelenek voltak plébániai szolgálatot vállalni.

Fentebb említettük, hogy a káptalanba bejutottak 55,2%-a egyetemi kapcsolataikat is igénybe vehették a bejutáshoz. Ez az arány igen magasnak mondható, azonban, ha a karrierjük ívét nézzük a római vagy bécsi tanulóévek után, nem biztos, hogy a frissen végzett papok vidéki plébániai szolgálatra, esetleg káplánkodásra számítottak pályájuk kezdetén.⁵³ Esetükben egy hosszabban tartó folyamat eredményeként, bár feltehetőleg az egyetemi ismeretségeiket is felhasználva jutottak később stallumhoz. E pályáiv akkor válik igazán szembe-tűnővé, ha mellé helyezzük a főnemesi, arisztokrata családokból származók pályáját. Huszonnyolc olyan személy került be a káptalanba a vizsgálat tárgyát képező időszakban, akik nem plébániáról, alulról érkeztek. Négyen közülük ismeretlen úton és módon jutottak stallumhoz, ide soroltuk Kőszeghy Istvánt, Nagy Mihályt, Haidfeld Bernátot és Csernátonyi Miklóst. Nyolcan kisebb-nagyobb másik egyházi javadalomból érkeztek. Tizenöt személyt vettünk fel azok csoportjába, akik feltehetőleg az éppen rezideáló püspökkel ápolt jó viszonyuk folytán kerültek a káptalanba. E tizenöt fő mindegyike Győr környéki nemesi vagy országosan ismert arisztokrata családból származott. E tizenöt fő közül kilencnek volt egyetemi végzettsége. Azonban felmerül a kérdés, hogy a káptalanba kerülési procedura során a döntéshozó figyelembe vette-e a fő szempontok között az egyetemjártságot. Élünk a gyanúperrel, hogy nem, hiszen, ha a nagyjából hasonló időben, ugyanazon az egyetemen végzett két személy közül a polgár vagy a nemes egy vidéki plébániára került, a báró vagy a gróf pedig a káptalanba, akkor erre más kézenfekvő magyarázatot nem találunk. Még inkább ezt a tendenciát erősíti az egyetemre nem járt főnemes és az alacsonyabb származású, de egyetemjárt személy karrierjének a párhuzamba állítása. A Várkonyi Amadé bárók egyikéről sem tudjuk, hogy egyetemi grádusokat szereztek volna.⁵⁴

⁵³ Külön munkában lenne érdemes foglalkozni azon egyetemjárt személyekkel, akik megragadtak az alsópapság szintjén.

Azonban a fentebb kifejtett módon, a helyi kapcsolatokra építő stallumszerzési politika megfelelő eredménnyel szolgált. Ilyen elbírálással nem nemesi származásúak esetében nem találkozunk. Egyetlen olyan személyt ismerünk a közel hetven év alatt, aki ismeretlen származásúként, egyetemi éveinek a lezárása után egyből a káptalan soraiban találta magát. Kálóczy Miklós esete példa nélküli, aki 1648-ban egyetemi éve után a káptalanba kerül. Azon személyeknél tehát, akiknek volt ugyan egyetemi végzettségük, de a főnemességhez tartoztak, az iskolai végzettség csak másodlagos (vagy sokadlagos) szempont volt. Ehhez a működési mechanizmushoz kapcsolódik például Kollonich Zsigmond esete is.⁵⁵ Aki jóllehet, közel hét évet töltött a római Collegium Germanicum et Hungaricumban, de gyors káptalani karrierjét feltehetőleg nem az említett hét évnek, hanem nagybátyjának köszönhette.⁵⁶ Másik, kevésbé szembetűnő, de a koncepciót alátámasztó eset Zichy Pál példája. Huszonegy évesen Rómába került, ahol négy évet töltött. Hazaérkezése után szinte azonnal a vizsgált papi testületbe került, azonban ezt nem magas szintű tanulmányainak köszönhette, feltételezésünk szerint sokkal inkább szolt ez a döntés az erős győri kötődéssel rendelkező családnak.

Pályaképek összehasonlítása

Ezen a ponton érdemes összehasonlítani az egyetemi végzettséggel rendelkező, de kényszerű plébániai kitérő után a káptalanba kerülő, illetve a családi és társadalmi rangjuk által egyből a káptalanba kerülő személyek karrierjét. Azon egyének, akik valamely plébániáról emelkedtek a kanonokok közé, az esetek közel felében, harminckilencből tizennyolcszor mesterkanonokként kezdődött a káptalanbéli karrier. Ez az esetek 46,1%-a. A nem plébániáról, hanem egyéb személyes, felsőbb egyházi kapcsolatok, familiaritás révén a káptalanba jutó huszonnyolc főből kilenc kezdte mesterkanonokként működését. Amely az ily módon bejutó személyek 32,1%-át jelenti.

Érdemes itt megnézni, hogy a tizennyolc, illetve a kilenc főből hányan jutottak oszlopos kanonokságig. Ez a plébániáról érkezők esetében a tizennyolcból tíz személyt takar. Amely szintén magas arány, az esetek 55,5%-a. Míg a másik vizsgált alcsoport esetében, a kilenc mesterkanonokból hatan jutottak el az oszlopos kanonokságig, ami arányait tekintve 66,6%. Plébániáról mesterkanonokként kezdő, de oszlopos kanonokságig jutók között említhetjük többek között Jager Mártont, Kecskeméty Mihályt⁵⁷ vagy Bellisich Pétert. Mind a hárman egyetem után plébánián

⁵⁴ Életükre lásd BEDY: A győri székeskáptalan 455., 458.

⁵⁵ Széchényi Pál esete itt merőben hasonló.

⁵⁶ BEDY: Pápóci prépostság 44.

⁵⁷ Kecskeméty Mihály további karrierjére lásd PFEIFFER: A veszprémi egyházmegye 132–133.; HERMANN: A veszprémi székeskáptalan 201.

kezdték meg papi szolgálatukat, majd a káptalanba jutva végig járták a hierarchia minden egyes lépcsőfokát, és a közösség elitjébe jutottak. Főpapi ismeretség okán a káptalanba jutó, és ott mesterkanonokként kezdő személyek névsora nem túl hosszú. Ide sorolhatjuk Pechmann bárót, aki serdülőként, tanulmányai elvégzésének idejére kapta meg a mesterkanonoki stallumot. De az egész Európát beutazó németalföldi Caspar Jongelin is itt említhető, aki azonban nem jutott felsőbb rangra győri karrierje során.

A káptalani ranglétra következő fokát górcső alá véve azt látjuk, hogy huszonegy fő kezdte plébánosi szolgálat után főesperesként a káptalanbéli életét. A plébániai szolgálat után a főesperesség jelentős előrelépésként könyvelhető el. A közel hetven vizsgált év során huszonegy plébános jutott egyből főesperesi stallumhoz, amely a hatvanhét fő káptalani összlétszámnak a 31,3%-os hányada, valamint a harminckilenc, plébánosból feljutott személy 53,8%-a. E huszonegy személyből nyolcan jutottak el a káptalan elitjébe, oszlopos kanonoknak, ez a vonatkozó csoporthoz tartozó kanonokok kerekén 38%-a. Ugyanezek, a vizsgálati szempontokat figyelembe véve, a másik alcsoportban a kisebb számok mellett más arányokat mutatnak.

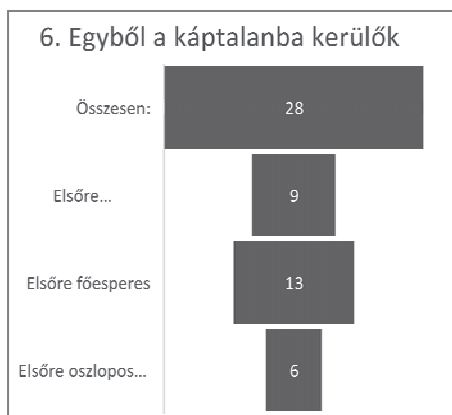
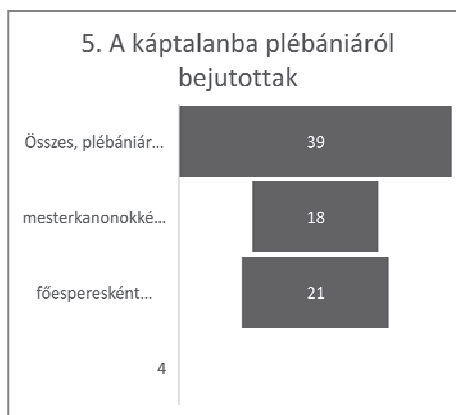
Tizenhárom olyan személyt ismerünk, akik káptalani működésüket főpapi kegy, javadalomcsere vagy helyi ismeretség révén, de nem plébániai szolgálatot követően főesperesként kezdték. Az ilyen módon káptalanba jutott személyeknek ez a tizenhárom eset a közel felét, 46,4%-át adja. Közülük öten jutottak el az oszlopos kanonokságig, ami 38,4%-os arányt jelent. Ez az előzetes várakozásnál véleményünk szerint kisebb szám, a káptalani működésüket főesperesként kezdők java, életük vagy káptalanbéli pályájuk végéig főesperesek is maradtak. Előzetes plébániai működés után főesperesi és oszlopos kanonoki rangig jutó személyek Lacza János és Bubnich Mátyás voltak. Meggyőzően induló karrier ellenére a főesperesi szintről nem tudott feljebb lépni a kanonokok 65%-a. Ide tartozik az ismertebbek közül többek között Skadváry Lőrinc, Liptay Ferenc vagy Szily Márton. Az ismert és felsorolt kegyekből vagy ismerettségből egyből főesperesi rangba jutó, majd tovább lépő személyek között tartjuk számon Héderváry János bárót vagy Kasza Ferencet. Azonban ebben az alcsoportban is találunk megrekedt káptalani karriereket, például Várkonyi Amadé Ignácét vagy Lippay Miklósét. Kiemelendő különbség viszont az, hogy plébániai szolgálatból a vizsgált időszak során egyetlen egy személy sem került stallumhoz jutásakor oszlopos kanonoki rangra. Nem úgy, mint a másik vizsgált alcsoportban. Ezen huszonnyolc személy közül hatan egyből oszlopos kanonokként jelennek meg a káptalan belső hierarchiában. A szám nem elhanyagolható annak tükrében, hogy ez a nem plébániai szolgálatból felemelkedő személyek 21,4%-a. A teljes káptalani létszámhoz viszonyítva pedig 8,9%-ot tett ki. Érdemes felvillantani, hogy kik azok a személyek, akik ilyen nagy ugrással kezdték meg pályájukat. A sokat említett Kollonich Zsigmond és Erdődy Ádám személye fémjelzik ezt a csoportot.

Megfigyelhető, hogy a testületbe történő bejutás után a káptalani karrier már sokkal kevésbé függött a származástól vagy más tényezőktől. A pályáívek vizsgálata azt mondatja velünk, hogy a stallumszerzés után nyitottá vált a pálya bármilyen karrier felé. Igaz, hogy sokan nem egyből, frissen, egyetem után kerülnek a káptalanba, ám bejutásuk után ugyanúgy eséllyel indulhattak minden pozícióra. A bejutás, ami a fent említett módon soktényezős esemény, ami az érdekérvényesítő képesség hiányában nem kedvez a főnemességnek, arisztokrácián kívül esők körének. Azonban azt látjuk, hogy a bekerülés után az esélyek kiegyenlítődnek. Az egyből a főesperesi rangra jutott személyeknél és az ő háttérüknél mutatkozik meg legjobban a tendencia. A püspöki döntés után, mindegyik személy meg is ragadt kezdő pozíciójában. Walter Lynch személye egyedül még nem is lenne feltűnő, azonban Fiáth Zsigmond, Thurn Antal, Zichy Ferenc, Várkonyi Amadé Ignác, Lippay Miklós, Haidfeld Bernát is e körhöz tartozik. Ismeretségük révén, helyi viszonyokat és kapcsolatokat kihasználva jutottak a kanonokok sorába. Lynch személyétől eltekintve, aki mindkét jog doktora is volt,⁵⁸ egyikük sem rendelkezett egyetemi évekkel, grádusokkal. Ily módon az aspiráns könnyű szerrel stallumhoz tudott jutni, amely jelenség közel sem új keletű. Azonban karrierjük nagy lendülettel történő indulása után egyikük sem jelent meg a káptalani elit sorában. Ezeket a felsőbb pozíciókat legtöbb esetben a nehezebben bejutó, egyetem és plébániai szolgálat után lévő személyek vették birtokba, vagy azok, akik másik káptalanból kerültek a győribe. Látunk tehát egy kettősséget egy fokozatosan építkező, lépcsőfokról lépcsőfokra jutó karriertípust, – amelyet legtöbbször középnemesi, városi polgári származású egyének jártak be – illetve egy főnemesi, vagy Győr környéki birtokosokból, esetleg külföldiekből álló csoport között. Utóbbi vagy egyből egy jelentős, oszlopos kanonoki stallummal nyitott, vagy főesperesi ranggal. Ez esetben azonban aligha történt előbbre lépés magasabb státusz felé. Csatlakozunk tehát Köblös József azon megjegyzéséhez, hogy a javadalomszerzésnél nem közömbös szempontként merül fel a származás, hanem igenis előnyt jelentett. Azonban ez nem kizárólagos válogatási szempont, ezek az előnyök a káptalanon belül előbb-utóbb kiegyenlítődtek.⁵⁹ Az alábbi négy táblázatban összesítettük a fent leírtakat. A hatodik és hetedik számú táblázatban a két vizsgált bejutási csatorna elkülönítve szerepel, és a stallumszerzés pillanatát rögzíti. A nyolcadik és kilencedik táblázat súlyozva mutatja be az előmeneteli tendenciákat. Ugyanúgy megtartva a két vizsgálati csoportot, külön táblázat foglalkozik a plébániáról és a familiáris, illetve egyéb kapcsolati háló révén stallumot szerző csoportokkal. E két táblázat összegzi a káptalanba kerüléstől kezdve a fent már külön elemzett karriertípusokat. Tetten érhetővé válik a lemorzsolódás egyes magasabb pozíciók irányába, valamint a káptalani belső

⁵⁸ BEDY: A győri székeskáptalan 430.

⁵⁹ KÖBLÖS: Az egyházi közélet 36.

hierarchiában történő megrekedés. Továbbá szemlélteti a csoportok között karrier szempontjából fennálló dinamikai különbségeket. A vízszintes tengelyen a bejutáskor elfoglalt káptalani pozíciót tüntettük fel, míg a függőleges adatsor tengelyen az előrejutott személyek létszámát. A megjelenített számok a személyekre vonatkoznak, egyénenként tünteti fel az előmenetelt.

Továbblépés a székeskáptalanból

A tanulmány ezen részében azt vizsgáljuk, hogy a stallumot nyert papok milyen további, a káptalanon túlmutató karriertípusokkal számolhattak. Valamint ezek a karriertípusok milyen gyakorisággal jellemezték a győri székeskáptalan tagjait.

A harminckilenc, plébániáról induló és stallumhoz jutó személy közül tizenhárman még évekig megtartották plébániájukat installálásuk után is. Ennek feltehetően makacs gazdasági indokai voltak. A plébániák, főleg a gazdagabbak igen komoly jövedelmet tudtak biztosítani a javadalmat birtokló számára. Ha ehhez a kanonoki javadalmakat is hozzávesszük, már jelentős vagyont lehetett felhalmozni. Akik megtartották plébániái javadalmukat, legtöbb esetben az installálás utáni két-három évig tették ezt. Ennek két oka lehetett, egyik a paphiány, azaz nem volt kinek átadni a felszabadult plébániát, ezért továbbra is a kinevezett kanonok látta el a közösség pasztorációját.⁶⁰ Másik ok mögött pedig a már ismertetett gazdasági érvek húzódhattak. A plébániájukat megtartók az átállás idejére, a következő évi káptalani nagygyűlésig, a káptalani jövedelmek szétosztásáig tartották meg plébániájukat, így biztosítva bevételeiket. Beszédes adat azonban, hogy volt olyan kanonok a vizsgált időszakból, aki kilépett a káptalanból és a plébániái javadalmat választotta. Holbich János 1656-os installációját követően 1659-ben önként lemondott, és szolgálati helyéül a fehéregyházi plébániát választotta.⁶¹ Feltételezzük,

⁶⁰ Erre főleg Győr környékén több plébánia esetében volt szükség, illetve lehetőség. Lásd BEDY: A győri székeskáptalan 39–40.

⁶¹ Életére lásd BEDY: A győri székeskáptalan 433.

nem választotta volna ezt a lehetőséget, ha nem tudta volna mesterkanonoki jövedelmének szintjét biztosítani, vagy megugrani azt a fehéregyházi plébániai javadalommal. Holbichon kívül más nem mondott le plébániai javadalomért cserébe. Nem úgy, mint más stallumokért.

A káptalan vizsgált korszakában összesen nyolcan mondtak le stallumukról. Egyik a fent említett Holbich, de itt kell még megemlíteni Csernátunyi Miklóst, aki nem megfelelő életvitele folytán vált méltatlanná a stallumára. Rajtuk kívül hat személy mondott le győri stallumáról. Minden esetben vagy magasabb oszlopos kanonokság elnyerésekor, legtöbbször nagypréposti stallumba kerüléskor vagy püspöki kinevezés alkalmával került erre sor. Ezt látjuk Kondray Tamás esetében, aki vasvári, valamint Kecskeméty Mihálynál és Zádory Mihálynál, akik veszprémi nagyprépostságuknak a kezdetén mondtak le. Dvornikovich, Széchenyi és Telekessy pedig megyéspüspöki működésük során intettek búcsút a győri székeskáptalannak. Ebből a sorból némileg kilóg Lippay Miklós, aki pozsonyi kanonokságának kezdetén adta vissza győri stallumát.

Több esetben azonban további, a győrin túli javadalom megszerzésekor sem váltak meg a kanonokok győri pozíciójuktól. Hatan jártak el így, figyelemre méltó, hogy ők — Gorup Ferencen, aki vasvári olvasókanonok és Haidfeld Bernáton kívül, aki pozsonyi kanonok lett — mind a fehérvári társaskáptalanban szereztek stallumot. Ez esetekben azonban nem merült fel a lemondás lehetősége.

Érdekes, hogy korábban, a késő középkor folyamán ez a tendencia fordított előjellel működött Győr és Fehérvár esetében.⁶² Gallovich, Matusek, Kuzmich és Salvacci Oktivián fehérvári javadalmuk mellett is megtartották korábbi szerzeményeiket. Úgy tűnik, a nagypréposti és püspöki előmenetelen kívül ezek a javadalmak nem érték el azt a szintet, hogy a lemondás mellett döntenek a fenti személyek. Pedig a fehérvári stallummal járó javadalmak jelentősek voltak, bizonyítja ezt az is, hogy Salvacci halála után a győri székeskáptalan is magáénak akarta tudni azokat.⁶³ Erre azonban nem került sor, ugyanis a királyig, mint főkegyúrig vitt ügy nem hagyta jóvá a fehérvári örkanonoksághoz és a tihanyi apátsághoz tartozó javadalmak feletti győri káptalani joghatóságot. A stallumok megtartása azonban a győri székeskáptalani helyek magasabb presztízsét sugallja. Ha össze-sítjük a kétféleképpen, de további stallumhoz jutók számát, azt látjuk, hogy az a káptalanban lévő kanonokok 19,4%-át, tizenhárom főt érint. Elmondhatjuk, hogy a kanonokok majd ötöde további stallumot nyert, ami a káptalan nyitottságáról árulkodik. A továbblépés más befelé nem újdon, vagy kora újkor jelenség. Köblös József kimutatta, hogy az 1458 és 1526 között a győri székeskáptalanban működő százkilencven kanonok 17%-a további állomáshelyre jutott.⁶⁴ Az arányok tehát közel azonosak, a káptalani tagok ötöde mindig mobilisabbnak

⁶² Lásd KÖBLÖS: Az egyházi középréteg 86., táblázat vonatkozó részei.

⁶³ BEDY: A győri székeskáptalan 438.

⁶⁴ KÖBLÖS: A budai, fehérvári, győri és pozsonyi káptalan 76.

tűnik, újabb helyekre tudtak jutni és ott további karriert építeni. Láthatjuk azonban, hogy ez a fajta mobilitás nem minden testületre jellemző. Hermann István vespérmi káptalant elemző prozopográfiájában emeli ki azt a tendenciát, hogy az ott stallumot nyert egyháziak – egy-két kivételtől eltekintve – nem jutnak máshol pozícióba.⁶⁵

Itt hívjuk fel a figyelmet arra a jelenségre, hogy nincs olyan győri kanonok a vizsgált időszakban, aki külföldön jutott volna új stallumhoz. Említettük a külföldiek győri karrierlehetőségeit. Azonban úgy tűnik, ez a folyamat – annak ellenére, hogy a káptalan tagjainak jelentős hányada külföldön is tanult – fordított előjellel egyáltalán nem működött. Sem itáliai, sem a Habsburgok által kormányzott területek káptalanjaiban nem jelentek meg a magyar kanonokok. Felvetődik a kérdés, hogy vajon igényük sem volt a győri kanonok uraknak a külföldi beneficiumra, vagy az esélyük és lehetőségük hiányzott teljesen. Úgy tűnik azonban, hogy a magyar egyházi középréteg lehetőségei az országon belül voltak érvényesek. Vizsgálatunk azt mondatja velünk, hogy a hierarchia vertikálisan nyitott volt minden egyházi személy számára, azonban horizontálisan, határokon átvéló karriert ebből a rétegből indulva nem lehetett befutni.

Ezt ismerve cáfolhatjuk Mályusz Elemér azon véleményét, miszerint Magyarországon a tizenötödik, tizenhatodik századra megszűnt a javadalomhalmozás jelensége. A több beneficium birtoklása azonban meggátolta a helyben lakást, illetve a kanonokok statútumban előírt kötelezettségeinek végrehajtását. Erre alakult ki már a középkor folyamán a helyettesítés intézménye, illetve a kanonokok napi feladatait ellátó alkanonok pozíciója. Ezeket a feladatokat az alőr és alénekklő járandóság fejében látta el, így működtetve a káptalan iskoláját, énekkarát és egyéb káptalani kötelezettségeket.⁶⁶

A három püspök alatt szolgálatot teljesítő hatvanhét kanonok tehát több esetben is továbblépett más káptalanok által nyújtott lehetőségek felé. Alább részletesen vizsgáljuk, hogy hány személy jutott el a püspöki méltóságig. Előtte azonban idézzünk el a három győri püspök személyi politikájának egy eddig nem vizsgált aspektusánál. Külön érdekes és hálás ez a korszak abból a szempontból, hogy mindhárom győri püspök idővel Esztergom érseke és ezzel egyúttal Magyarország primása lett. Felmerülhet a kérdés, hogy mennyiben érintette a győri székeskáptalan soraiban stallumhoz juttatott személyeket ez a váltás? Megfigyelhető-e az új érsek beiktatása után egy tendenciózus elmozdulás, elvándorlás az esztergomi főszékeskáptalanba? Azt már fentebb láttuk, hogy Széchenyi György és Keresztély Ágost egymástól eltérő személyi politikát alkalmazott a győri káptalan esetében. Széchenyi György huszonhét évig, Kollonich Lipót tíz évig, míg Keresztély Ágost kereken három évtizedig állt a győri egyházmegye élén. Ennyi idő alatt mindhármuknak volt ideje a saját elképzelésük szerint megváltoztatni a székeskáptalan

⁶⁵ HERMANN: A vespérmi székeskáptalan 169.

⁶⁶ BEDY: A győri székeskáptalan 5–7.; KÖBLÖS: A budai, fehérvári, győri és pozsonyi káptalan 67.

személyi összetételét. Ennek ismeretében, és annak, hogy mindhárman hosszú éveket töltöttek el még esztergomi érsekként is, vizsgálati kérdésünk joggal tehető fel. Az eredmény egészen meglepőnek mondható. Sem Széchényi, sem Kollonich Lipót egyetlen győri kanonokot sem juttatott esztergomi stallumhoz. 1701-ig semmilyen átjárás nem figyelhető meg a két testület között. Fentebb elemzésre került, hogy a győri káptalannak bejáratott útvonalai voltak Zágrábtól Veszprémen át Nyitraig, azonban az esztergomi főszékeskáptalan kívül esett ezen a kapcsolatrendszeren. Mennyiségi alapon trendfordítónak koránt sem nevezhető 1701-es dátum után Keresztély érseksége alatt három személy szerzett esztergomi kanonoki stallumot. Nem meglepő módon az első győri kanonok, aki a vizsgált közel hét évtized során először, 1701-ben a főszékeskáptalan tagja lett, Kollonich Zsigmond volt.⁶⁷ Az ő példája további tíz évig példa nélküli maradt, addig, míg Zichy Pál nem tudta megismételni az esztergomi stallumszerzést 1711-ben.⁶⁸ A felsorolást Matalics Gergely személye zárja, aki 1713-ban a vizsgált időkeretben utolsóként esztergomi stallumhoz tudott jutni.⁶⁹ Láthatjuk tehát, hogy a győri kanonokok töredéke tudott ebbe az irányba elmozdulni. Matalics személye a három közül a legmeglepőbb. Átemelése feltehetőleg Keresztély Ágost püspök sikertelen győri várplébánia állítása után vált indokolttá, melynek élére Matalicsot szánta. A korábban nem létező plébánia alapításának ügye nagy vihart kavart a káptalan és a püspök viszonyában, így feltehetőleg a konfliktus megoldásának módját láthatjuk az új stallum kiosztásában.

Székeskáptalanból a püspöki trónusra

Sokat mondó adat, hogy a káptalan tagjai közül hányan emelkedtek püspöki méltóságig. A győri székeskáptalan országos presztízsére következtethetünk e számokból. Akként, hogy mennyire képes a testület felülről is nyitott lenni. Milyen továbblépési lehetőségekre számíthattak a bekerült kanonokok. Mennyi eséllyel pályázhattak az egyházi hierarchia magasabb pozícióira? Az életrajzok ismeretében azt mondhatjuk, hogy jelentős részük, huszonkettő fő jutott el a püspöki méltóságig. A püspökké szenteltek, illetve kinevezettek aránya a hatvanhét káptalani tagra vetítve 32,8%.⁷⁰ Érdemes megvizsgálni, kik azok, akik eljutottak a hierarchia ezen pontjára. Vizsgálatunkhoz megtartjuk az előző pontnál bemutatott és használt két csoportot, a plébániáról a káptalanba került és a püspöki kegy, vagy családi érdekérvényesítő képességet felhasználva egyből a káptalanba bejutók csoportját. Ez esetben azt látjuk, hogy az utóbbi csoport magasan vezet a püspöki méltóságot

⁶⁷ KOLLÁNYI: Esztergomi kanonokok 319–322.

⁶⁸ KOLLÁNYI: Esztergomi kanonokok 331.

⁶⁹ KOLLÁNYI: Esztergomi kanonokok 332–333.

⁷⁰ Ide számítottuk Walter Lynchet, Gorup Ferencet és Nádasdy Lászlót, akik már stallumszerzésükkor is püspökök voltak.

vagy címet nyertek körében. A huszonkét püspök közül tizennégy fő e második csoporthoz tartozik. Ez, az összes a káptalanból püspökségre emelkedők körében 63,6%-os arány. Sok esetben pont azok a személyek jutottak el a hierarchia ezen pontjára, akik magas káptalani pozícióban kezdtek egyházi pályájukat. Azok, akikről fentebb azon megállapítást tettük, hogy bejutásuk után nem, vagy alig mozdultak feljebb a káptalani ranglétrán. Ezt fenntartjuk azzal a kiegészítéssel, hogy ők képezik azt a csoportot, akik a legnagyobb arányban lépnek túl a káptalan adta lehetőségeken és válnak címzetes vagy megyéspüspökké, esetleg érsekké. Ennek okát továbbra is az országos kiterjedésű kapcsolati hálójukban, társadalmi státuszukban látjuk. Alább a címzetes és megyéspüspökké lett kanonokok csoportjait külön bekezdésekben tárgyaljuk. A címzetes és a megyéspüspökök fele-fele arányban vannak jelen a főcsoportban. A tizenegy kanonok legtöbbször a korábbi nyugat-balkáni novii, szkardonai, szkutarii címzetes püspöki címet kapta.⁷¹ Itt érdemes megemlítenünk Kontor Szabó Istvánt, aki a többi címzetes, választott püspökkel ellentétben teljes papi karrier utat járt be, mielőtt címéhez jutott.⁷²

Jelentősebb csoport a másik tizenegy fő, akik működő egyházmegye élére kerültek. Ebből hárman olyan kanonokok, akiket plébániáról installáltak a székeskáptalanba. A győri káptalan tagjai közül ketten emelkedtek idővel a közeli veszprémi püspökség élére. Széchényi Pál huszonhárom, míg nem közvetlen utódja, Acsády Ádám pedig tizenkilenc éven keresztül vezette a veszprémi püspökséget.⁷³ Különösen magasnak tekinthető ilyen kis számokkal történő munka esetén, ha három, a győri székeskáptalanban működő személy is a csanádi püspökség élére került. Nádasdy esete ugyan különleges, hiszen ő püspökként lett installálva, de itt kell megemlítenünk Dvornikovich Mihályt és Telekessy Istvánt is. Általános tendencia e két célállomáson túl nem vázolható fel, hacsak nem az, hogy bármelyik egyházmegye élére kerülhettek győri székeskáptalani tagok. Eger, Vác, Nyitra, Kalocsa élén ugyanúgy megjelentek a volt, vagy stallumukat is megtartó győri kanonokok, mint Bécs püspöki, majd Kollonich idejére érseki trónján. Jelen fejezet alkalmas arra, hogy egyházi életpályákat egymás mellett vizsgálva újabb bizonyítékot adjon az egyház társadalmi mobilitásában betöltött szerepére. Három olyan kanonokról van tehát tudomásunk, akik plébániai szolgálatból kerültek a káptalani testületbe, ahonnan az egyházi pálya belátható csúcsáig, a püspöki méltóságig emelkedtek. A teljes pályávet bejárt püspökök között tartjuk számon Matusek András felszentelt tinini püspököt, az imént említett Telekessyt, Acsádyt és azt a Kontor Szabó Istvánt, aki Knin püspöke lett 1713-ban. Önmagában a huszonkét püspöki méltóságig jutott kanonokok száma és aránya is sokatmondó.

⁷¹ Címzetes, illetve segédpüspökökre lásd BRODKORB: Die Weihbischöfe 72–102.; FEDELES: Segédpüspökök 5–21.

⁷² BEDY: A győri székeskáptalan 457.

⁷³ Az alsó és középszintű egyházi hierarchiára különösen igaz Győr kibocsájtó szerepe Veszprém felé, lásd FAZEKAS: A reform útján 110.

Azonban, ha összehasonlítjuk a veszprémi székeskáptalan 1700 és 1777 közötti időszakának személyi állományával a győrit, meglepő eredményre jutunk. Padányi Bíró Mártonon, Zádory Mihályon – aki a győri káptalanból ment tovább, és így már szerepel a statisztikánkban – Orosz Pálon és Séllyei Nagy Ignácon kívül ugyanis nem találunk püspöki méltóságra emelkedett veszprémi kanonokot.⁷⁴

Összehasonlító vizsgálatunkat, ha kiterjesztjük az esztergomi főszékeskáptalanra, már más helyzettel találkozunk. 1657 és 1724 között az esztergomi kanonoki testületbe kilencvennégy személyt installáltak, ebből negyvenhárom fő jutott el címzetes vagy megyéspüspöki méltóságig.⁷⁵ Ez esetükben 45,7%-os továbbjutást jelent szemben a győri káptalanban tapasztalt 32,8%-os aránnyal. Mindez azt jelenti, hogy – nem meglepő módon – mind létszámában, mind presztízisében az esztergomi kanonoki testület vezeti a sort. Onnan volt a legnagyobb esély még fényesebb egyházi karrier befutására. Hiszen a számok alapján azt látjuk, hogy majdnem minden második pap, aki stallumhoz jutott az esztergomi káptalanban, idővel püspöki méltóságot nyert. Ígéretes arányok lehettek ezek egy fiatal, stallumra váró pap számára. Továbbá, hogy regionális szinten, a Dunántúlt figyelembe véve hasonló pályáivra nagyobb esély nyílt a győri székeskáptalanból, mint a veszprémiből. Azt látjuk, hogy Győrből majdnem minden harmadik kanonok részesül püspökké szentelésben, míg ez a veszprémi székeskáptalan esetében elenyésző. Egy aspektusban azonban mindenképp megelőzi Veszprém Győrt, ez pedig az, hogy a veszprémi székeskáptalan – jóllehet a vizsgált időszak vége után – de ki tudott termelni magából egy püspököt a veszprémi püspökség élére Padányi Bíró Márton személyében. Erre a győri székeskáptalannak nem jutott lehetősége.

Összegzés

Az előző oldalakon átfogó kép rajzolódott ki egy olyan társadalmi rétegről, amely testületileg, viszonylag ritkán képezi tudományos diskurzus tárgyát. Ezt az átfogó képet a prozopográfia módszertanának alkalmazásával hoztuk létre. Fenntartjuk korábbi állításunkat, hogy az eredmények nem véglegesek, azok esetenként tovább pontosíthatók, amely adatok révén a teljes csoport összképe, arányai, hangsúlyai is változhatnak. A kanonokok nemzetiségéből, a társadalmi csoportból, valamint földrajzilag is meghatározható származásából, iskolázottságukból alapvető adatokat állapítottunk meg. Ezek szisztematikus felhasználásával további, a káptalanba kerülés mechanizmusáról és a belső káptalani karrierlehetőségről általános tendenciákat állapítottunk meg. Majd a különböző, kanonokok számára bejárható pályáívek elemzése után a székeskáptalanon túlmutató karrierlehetőségeket vettük számba. Ennek során elhelyeztük mind a térképen, mind a presztízis listáján a

⁷⁴ HERMANN: A veszprémi székeskáptalan 201–222.

⁷⁵ KOLLÁNYI: Esztergomi kanonokok 276–340.

győri székeskáptalant. Dolgozatunk elsősorban a káptalan személyi összetételének vizsgálatára koncentrált. Azonban óhatatlanul a káptalan felett álló püspökre is reflektáltunk. Úgy nyertünk többletinformációkat a vizsgálati időszak alatt működő püspökökről, hogy témánk középpontjában nem ők álltak. Ez is jelzi számunkra a téma összetettségét és sokrétűségét.

A sok megismert adat és a prozopográfiai eredmények tükrében feltehetjük a kérdést, eljátszhatunk a gondolattal, hogy hogyan ábrázolhatunk egy „átlagos” győri kanonokot, lehet-e egyáltalán a csoportkarakterisztika fényében tipizálni? Ha összegyűrnánk az ismert adatokat, akkor miként tudnánk leginkább jellemezni a közel hetven év majdnem ugyanennyi személyét? Fontos kérdés ez annak tükrében is, hogy a győri székeskáptalan természetes utánpótlás bázisa az ország püspöki karának. Így a főként regionálisan értelmezhető győri székeskáptalan mellett országos perspektívában is releváns kérdéssé válik, hogy kik és milyen általános jellemzőkkel válnak a püspöki kar tagjává. Korszakunkban, amikor az egyházi felső réteg az ország vezetésében kulcspozíciókat tölt be, a minél pontosabb megismerés igénye elengedhetetlen. Minden adatot egybevetve tehát egy kora újkori győri kanonok a következőképpen tipizálható. Nemzetiségét tekintve az elképzelt győri kanonok magyar, aki a királyság területéről származik. Legnagyobb valószínűséggel azon belül is a győri egyházmegye szülötte. Társadalmi státuszát tekintve kanonokunk bír valamilyen nemesi ranggal, aki egyetemjárt személy, a bécsi Pázmáneum növendéke, ahonnan stallumhoz jutása előtt plébániai szolgálatot vállal két-három évig. Javadalomhoz jutásakor először mesterkanonokként kezdi meg káptalani karrierjét, majd kis szerencsével, évek alatt oszlopos kanonokságig jut el. Bejutását pedig leginkább Győr környéki területi kapcsolatainak köszönheti. Legnagyobb eséllyel főesperesi rangban marad káptalani éve alatt. Máshol nem szerez stallumot, és a püspöki méltóságig sem jutna el. Nagy valószínűséggel valamivel több mint tizenhat évet töltene el kanonokként, mely idő alatt négy különböző pozícióban fordul meg.

Kitekintés

Ahogy jelen dolgozat bevezetésében említettük, a káptalanok vizsgálata évszázados hagyományra tekint vissza a magyar történettudományban. Az utóbbi évtizedek során az archontológia és prozopográfia vizsgálati módszereit a káptalani testületeken alkalmazó szakmunkák mindegyike kihangsúlyozta, hogy nem valósulhat meg átfogó egyháztörténet-írás az egyházi középréteg alapos megismerése nélkül. Feladata lenne a magyar történetírásnak a káptalani testületek személyi állományának szisztematikus feldolgozása, amelynek eredményeképpen országosan is képet alkothatnánk az egyházi középrétegben lejátszódó folyamatokról. Erre Nyugat-Európában számos működő példát találhatunk, többek között a németországi Germania Sacra, a francia Fasti Ecclesiae Gallicanae vagy az angol Fasti Ecclesiae

Anglicanae sorozatot. Egy hasonló magyarországi sorozat létrejöttének alapját az egyházmegyenkénti feldolgozás vethetné meg. A késő középkor esetében ezt a munkát kezdte meg Köblös József, Fedeles Tamás, C. Tóth Norbert, valamint Kristóf Ilona. A kora újkori egyházi középréteg ilyen irányú vizsgálata még ekkora figyelmet sem kapott. Üdítő kivételnek egyedül Hermann István veszprémi székeskáptalant vizsgáló írását tudjuk említeni.

Dolgozatunkban számos helyen olyan kérdések merültek fel, amelyek túllépnek e tanulmány formai és tematikai határain. Ide tartozik például a győri székeskáptalan követeinek szerepvállalása a kora újkori országgyűléseken, amelyet Szi-jártó M. István és Forgó András monografikus munkáinak ismeretében releváns kérdésnek tartunk.⁷⁶ A külföldi egyetemeken pallérozódott peregrinusok alsópap-ságban maradt hányadának jelenségét. Akárcsak a 18. század elején megfigyelt tendenciát, amely szerint az országegyesítést követő időszak után is elmaradtak a volt hódoltsági és erdélyi fejedelemségi egyházi személyek a győri székeskáptalanból. Fennmaradt-e ez a tendencia, hogy Kelet-Magyarországról nehezebben lehetett győri stallumhoz jutni? Egyáltalán, csak győri jelenségnek tekinthetjük-e ezt? Mi lehetett az oka, és változott-e valamikor egy személy vagy esemény hatására az a jelenség, hogy győri kanonokok nem jutottak külföldi stallumhoz? Meglátásunk szerint a prozopográfia módszerével nyugvópontra juttatott alapkérdések a későbbiekben megválaszolandó témákat vetnek fel.

SZAKIRODALOM

- BÁCSKAI: Város-e a mezőváros? = BÁCSKAI VERA: Város-e a mezőváros? (Szakály Ferenc: Mezőváros és reformáció. Tanulmányok a korai magyar polgárosodás kérdéséhez). BUKSZ 9. (1997:2) 195–199.
- BALÁZS: Az alkalmazás dilemmái = BALÁZS MIHÁLY: Az alkalmazás dilemmái. A német konfesszionalizációs modell és az erdélyi reformáció. Korall 15. (2014:57) 5–26.
- BALÁZS: Az új ország és a katolikusok = BALÁZS MIHÁLY: Az új ország és a katolikusok. In: Hitújítás és egyházalapítás között, Tanulmányok az erdélyi unitarizmus 16–17. századi történetéről. (A Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának Kiadványai 8.) Szerk. KOVÁCS SÁNDOR – MOLNÁR LEHEL. Kolozsvár, 2016. 61–75.
- BEDY: A győri székeskáptalan = BEDY VINCE: A győri székeskáptalan története. (Győregyházmegye múltjából III.) Győr, 1938.
- BEDY: Pápóci prépostság = BEDY VINCE: Pápóci prépostság és perjelség története. (Győregyházmegye múltjából VI.) Győr, 1939.
- BRODKORB: Die Weihbischöfe = CLEMENS BRODKORB: Die Weihbischöfe im Heiligen Römischen Reich 1448–1648. Römische Quartalschrift 92. (1997) 72–102.
- C. TÓTH: A „mályuszi modell” = C. TÓTH NORBERT: A „mályuszi modell” érvényessége: vissza az alapokhoz? In: Egyházi társadalom a Magyar Királyságban a 16. században. Szerk. VARGA SZABOLCS – VÉRTESI LÁZÁR. (Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis XVII.)

⁷⁶ FORGÓ: Egyház, rendiség; SZIJÁRTÓ M: A magyar rendek.

- Pécs, 2017. 11–34.
- C. TÓTH: A győri nagy és kisprépostok = C. TÓTH NORBERT: A győri nagy és kisprépostok a Zsigmond-korban. „In labore fructus”. Jubileumi tanulmányok Győregyházmegye történetéből. Szerk. NEMES GÁBOR – VAJK ÁDÁM. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai – Források, feldolgozások 13.) Győr, 2011. 405–410.
- ECKHART: Jogi kar története = ECKHART FERENC: A Jog- és Államtudományi Kar története 1667–1935 (A Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Története II.) Budapest, 1936.
- ENGEL: Prozopográfia = ENGEL PÁL: Prozopográfia, In: A történelem segédtudományai. Szerk. BERTÉNYI IVÁN. Budapest, 2006. 32–34.
- FAZEKAS: A bécsi Pázmáneum = FAZEKAS ISTVÁN: A bécsi Pázmáneum magyarországi hallgatói 1623–1918 (1951). Budapest, 2003.
- FAZEKAS: A reform útján = FAZEKAS ISTVÁN: A reform útján. A katolikus megújulás Nyugat-Magyarországon. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai, Források, feldolgozások 20.) Győr, 2014.
- FEDELES: A pécsi székeskáptalan = FEDELES TAMÁS: A pécsi székeskáptalan személyi összetétele a késő középkorban (1354–1526). (Tanulmányok Pécs történetéből 17.) Pécs, 2005.
- FEDELES: Segédpüspökök = FEDELES TAMÁS: Pécsi segédpüspökök. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 22. (2010:1-2) 5–20.
- FORGÓ: Egyház, rendiség = FORGÓ ANDRÁS: Egyház, rendiség, politikai kultúra. Papok és szerzetesek a 18. század országgyűlésein. Budapest, 2017.
- G. TÓTH: A csanádi székeskáptalan = G. TÓTH PÉTER: A csanádi székeskáptalan személyi összetétele a késő-középkorban (1354–1526). Doktori értekezés, Szeged, 2014.
- GECSÉNYI: Gazdaság, társadalom, igazgatás = GECSÉNYI LAJOS: Gazdaság, társadalom, igazgatás. Tanulmányok a kora újkor történetéből. Szerk. KATONA CSABA. Győr, 2008.
- HERMANN: A veszprémi székeskáptalan = HERMANN ISTVÁN: A veszprémi székeskáptalan személyi összetétele 1700 és 1777 között. In: Megyetörténet. Egyház- és igazgatástörténeti tanulmányok a veszprémi püspökség 1009. évi adománylevele tiszteletére. Szerk. HERMANN ISTVÁN – KARLINSZKY BALÁZS. (A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai 22.) Veszprém, 2010.
- KARALL: A győri székeskáptalan horvát anyanyelvű kanonokjai = JOHANN KARALL: A győri székeskáptalan horvát anyanyelvű kanonokjai a 18. századtól, In: „In labore fructus”. Jubileumi tanulmányok Győregyházmegye történetéből. Szerk. NEMES GÁBOR – VAJK ÁDÁM. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai – Források, feldolgozások 13.) Győr, 2011. 235–245.
- KELEMEN: Keresztély Ágost = KELEMEN ATANÁZ: Keresztély Ágost herceg katolikus restaurációs tevékenysége a győri egyházmegyében. Pannonhalmi Füzetek 11. (1931).
- KISSNÉ BOGNÁR: Magyarországi diákok a bécsi tanintézményekben = KISSNÉ BOGNÁR KRISZTINA: Magyarországi diákok a bécsi tanintézetekben 1526–1789. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 13.) Budapest, 2004.
- KOLLÁNYI: Esztergomi kanonokok = KOLLÁNYI FERENC: Esztergomi kanonokok 1100–1900. Esztergom, 1900.
- KOLTAI: Batthyány Ádám = KOLTAI ANDRÁS: Batthyány Ádám, Egy magyar főúr és udvara a XVII. század közepén. (Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai, Források, feldolgozások 14.) Győr, 2012.
- KÖBLÖS: A budai, fehérvári, győri és pozsonyi káptalan = KÖBLÖS JÓZSEF: A budai, fehérvári, győri és pozsonyi káptalan archontológiája 1458–1526. (Forrástudományi segédletek 3.) Budapest, 1987.
- KÖBLÖS: Az egyházi középréteg = KÖBLÖS JÓZSEF: Az egyházi középréteg Mátyás és a Jagellók korában. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 12.) Budapest, 1994.

- KRISTÓF: Egyházi középréteg = KRISTÓF ILONA: Egyházi középréteg a késő középkori Váradon (1440–1526). (Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi 4.) Pécs, 2014.
- KUBINYI: Mezővárosok = KUBINYI ANDRÁS: Mezővárosok egy városmentes tájon. A középkori Délnyugat-Magyarország. In: A Tapolcai Városi Múzeum közleményei 1. Szerk. TÖRÖCSIK ZOLTÁN. Tapolca, 1989. 319–335.
- KUBINYI: Városhálózat = KUBINYI ANDRÁS, Városhálózat a késő középkori Kárpát-medencében. Történelmi Szemle 46. (2004) 1–30.
- MÁLYUSZ: Egyházi társadalom = MÁLYUSZ ELEMÉR: Egyházi társadalom a középkor végén. Budapest, 1971.
- NEMES: Isvalies bíboros = NEMES GÁBOR: Pietro Isvalies bíboros veszprémi püspök. In: Folyamatosság és változás: Egyházszervezet és hitélet a veszprémi püspökség területén a 16-17. században. Szerk. KARLINSZKY BALÁZS – VARGA TIBOR LÁSZLÓ. Veszprém, 2018. 9–46.
- PÁLFFY: Császárváros = PÁLFFY GÉZA: A császárváros védelmében. A győri főkapitányság története 1526–1598. Győr, 1999.
- PFEIFFER: A veszprémi egyházmegye = PFEIFFER JÁNOS: A veszprémi egyházmegye történeti névtára (1630–1950). (Dissertationes hungaricae ex historia ecclesiae VIII.) München, 1987.
- RÁCZ: A magyarországi káptalanok = RÁCZ GYÖRGY: A magyarországi káptalanok és monostorok magisztrátus joga a 13-14. században. Századok 134. (2000) 147–210.
- STONE: Prosopography = LAWRENCE STONE: Prosopography. Daedalus 100. (1971) 46–79.
- SZABADY: Telekessy = SZABADY BÉLA: Telekessy István egri püspök a győri egyházmegye történetírója. Győri Szemle 12. (1941) 1–18.
- SZAKÁLY: Mezőváros és reformáció = SZAKÁLY FERENC: Mezőváros és reformáció, Tanulmányok a korai polgárosodás kérdéséhez. (Humanizmus és Reformáció 23.) Budapest, 1995.
- SZIJÁRTÓ M: A magyar rendek = SZIJÁRTÓ M. ISTVÁN: A magyar rendek és az országgyűlés 1708–1792. Budapest, 2005.
- VAGNER: nyitrai székes-káptalan = VAGNER JÓZSEF: Adalékok a nyitrai székes-káptalan történetéhez. Nyitra, 1896.
- VERESS: Collegium Germanicum = VERESS ENDRE: A római Collegium Germanicum et Hungaricum magyarországi tanulóinak anyakönyve és iratai I. Anyakönyv (1559–1917) (Fontes rerum Hungaricarum II.) Budapest, 1917.

THE STAFF STRUCTURE OF THE CHAPTER OF GYŐR
IN THE 17TH AND 18TH CENTURIES.

Based on previous Western European and Hungarian examples this study aims at carrying out a prosopographic study of the Chapter of Győr through analysing the biography and walk of life of the Prebends installed between the tenure of Bishop György Széchényi and Bishop Christian August. It is important to have the possibly most exact picture of the middle-level society of the Győr Diocese from this crucial period of the triumphant decades of the Catholic confessionalization. Driven by this motive the study looks into the nationality, social status, geographic origin and education background of ecclesiastic persons ordained as Prebends. Another important aspect of the study is the relationship pattern of these persons with the Chapter and the ways of having been promoted into the body. The study of this aspect offers some prospect on the relationships of the Chapter with the lower clergy and other Chapters. This method offers a way to gain a picture of the promotion policy of three bishops during the span of the sixty-seven years of the studied period. Based on the results of the first part of this study the second part tries to identify different career types within and sometimes outside the boundaries of the Győr Chapter. In order to facilitate the use of the results and suggested tendencies of the present study in a wider context a comparative analysis is presented concerning the similarities and differences of the practice of the medieval Chapter of Győr and the Chapter of Veszprém in early modern times.

Róbert Oláh P.

Tóth Vilmos

A GYŐRI KÁRMELITA TEMPLOM MINT TEMETKEZŐHELY

Győrött a 19–20. században a kármelitaké¹ volt az egyetlen belvárosi templom, ahol a polgárság számára is lehetőség nyílt sírhelyek váltására. Az 1725-ben felszentelt templomba már a 18. században temetkeztek a szerzetesek mellett polgári személyek is, ám az ő kilétükről keveset tudunk. Az 1800-tól ide temetettek összetétele viszont már jól dokumentált, ugyanakkor az erre vonatkozó források alig ismertek, és a bennük található értékes adatokat a várostörténet-írás még kevésbé hasznosította.

A 18–19. századi temetések

A Sarutlan Kármelita Rend (*OCD, Ordo Fratrum Carmelitarum Discalceatorum*) Szelepcsényi György esztergomi érsek végrendelkezése és adománya nyomán Győrött alapíthatta meg első magyarországi rendházát 1697-ben. A győri Kármelhegyi Boldogasszony templom, titulusa szerint Szeplőtelen Fogantatás és Szent István király temploma 1721-től 1725-ig épült, Wittwer Athanáz (Márton) kármelita szerzetes tervei alapján. A szerzetesek első sírboltját, ami a lorettói kápolna alatt volt, báró Pechman Herman Antal győri kanonok szentelte fel. Elsőként Libor atyát, vagyis Weiss Libor (Sebestyén) házfőnököt temették ide 1725-ben. Sírja ma már nem található meg. Később a szerzetesek számára a sekrestye alatti kriptarészt különítették el, az altemplom többi részét pedig világi személyeknek tartották fenn.² Itt nem csak egyes donátorok temetkezhettek, mint például a jezsuita templomban, hanem a polgárok szélesebb köre válthatott sírhelyet.

A 18. században ide temetett kármeliták közül kiemelhető még Kanka Vince (István) perjel neve. A legismertebb korabeli rendtagok, Wittwer Athanáz, valamint Richter Domonkos (Ferenc), a templom oltárainak és egyéb faragványainak mesztere viszont nem itt lettek eltemetve, mivel nem Győrött haltak meg. A kriptában kapott sírhelyet ebben az időszakban többek között Liebl Alajos pálos szerzetes, báró Gaun Antal József győri kanonok, fárói címzetes püspök, valamint báró Lie-

¹ Az alábbiakban a „kármelita” szót következetesen ékezzel írjuk, ahogyan a magyar nyelvű forrásokban szerepel, és ahogyan a szerzetesrend ma is használja.

² P. ANTAL: A győri kármelita 104–105. Mivel e megkerülhetetlen fontosságú kötetben nem szerepel a szerző teljes neve, érdemes kitérni rá. Bedy Vince egyértelműen azonosítja őt: Halmai Antal kármelita szerzetesről van szó. Vö. BÉDY: Győr katolikus 59. Ennek ellenére egyes későbbi feldolgozások az „Antalt” vezetéknévnek tekintik. Még meghökkentőbb, hogy Antal atya könyvének reprint kiadása – ami a védőborító szerint 2012-ben, az impresszum szerint 2014-ben jelent meg – „Betz Frigyes” nevezi meg szerzőként! A félreértés forrása egyértelműen megállapítható. Friedrich Betz egy teológiai műve Antal atya fordításában, talán átdolgozásában jelent meg 1900-ban, és a kor szokásainak megfelelően a kötetben a külföldi szerző nevét magyaros formában tüntették fel, a fordító nevével együtt: „Betz Frigyes után P. Antal”. Vö. BETZ: Az életszentség. Halmai Antal nevét egyébként sem Szinnyei József, sem Gulyás Pál bibliográfiája-sorozata nem említi, „P. Antal” formában sem.

benberg Károly József győri főkapitány.³ Ezek a sírok sem találhatók meg, nyilvántartás híján egykori pontos helyük sem ismert. A 18. századból egyetlen sírjel maradt fenn, a lorettói kápolna melletti gyóntatófolyosó falán: Faborn Mária Cecília márvány sírmeleke 1741-ből.⁴

Jóllehet ma már 19. századi sírjeleket is alig találunk az altemplomban, az 1800-tól a kriptába temetkezők névsora rendelkezésre áll és megismerhető. A legfontosabb erre vonatkozó forrás az a két kötetes, topografikus felépítésű, helyben található nyilvántartás (*Liber Sepultorum et Sepeliendorum in nostra Krypta*), ami 1941-ben készült. Ekkor még megvolt az 1800 utáni sírok többsége, és a szektoronkénti összeírás éppen a krypta újrendezésének, a lejárt sírhelyek megszüntetésének előzményeként jött létre. A nyilvántartás szerzője Fekete Jenő (Sándor) akkori győri perjel, későbbi tartományfőnök volt. A kifejezetten temetkezőhelyi dokumentáció céljára tervezett és nyomtatott oldalakon önálló rovatban szerepel a sírfülke helye (*Situatio loculi*), a név (*Nomen*), a születési adatok (*Natus/Nata*), a sírhelyváltás ideje és a befizetett összeg (*Tempus et praetium aemptionis*), a temetés ideje (*Sepultus/Sepulta*), valamint az elhunyt foglalkozására, életére vonatkozó adatok (*Brevis consp. vitae*). A rovatokat kitöltő kéziratban a nevek, a születési és a temetési adatok általában latinul, a foglalkozások és a rövid életrajzi adatok magyarul szerepelnek. Minden oldalon megtalálható Fekete Jenő aláírása (*Fr. Eugenius a Virg. Carm. prior*) és a győri kármelita perjel pecsétje. A nyilvántartást az egyházmegyes időszakban a kármelita lelkészséget hosszú ideig vezető Balázs Károly 1971-ben „átjavította és kiegészítette”, ami durva felülrírásokat eredményezett a dokumentumban. Ez az eredeti szöveg kutathatóságát nem befolyásolja, a különböző időszakban keletkezett bejegyzések jól elkülöníthetők egymástól.

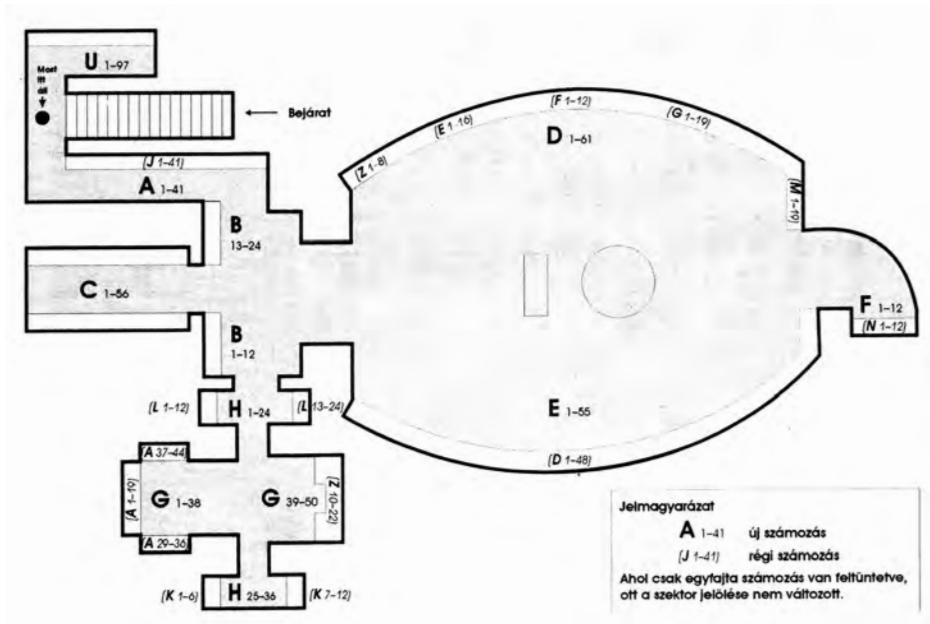
Emellett még több különféle összeírás készült az altemplomról. Szintén helyben található az a kizárólag magyar nyelvű, kronologikus felépítésű nyilvántartás, amelynek adatsora 1942-től, a függelékben található kiegészítés pedig 1930-tól indul.

1. kép
A győri kármelita templom
(A szerző felvétele)

³ P. ANTAL: A győri kármelita 105–106.

⁴ BOROS: A győri kármelita 31.

2. kép

A győri kármelita templom kriptájának alaprajza

3. kép

A kármelita altemplom részlete
(A szerző felvétele)

Bár ennek a dokumentumnak a belső oldalain, a nyomtatott fejlécen „Meghaltak anyakönyve” cím olvasható, de jellegét jobban kifejezi a borítón szereplő kézírásos felirat: „Altemplomban eltemetett halottak jegyzéke”.

További három nyilvántartás a Győri Egyházmegyei Levéltárban letétként található meg. Az első egy kézíratos füzet a 19. századból (*Libellus exhibens Nomina ab anno 1800 usq[ue] ad a. 1872 in Crypta nostra sepultorum*). Címe némileg megtévesztő, mivel a névsorban 1850 és 1872 közötti halálozással csupán két esetben találkozunk. Ez alapján okkal feltételezhető, hogy a kriptá a 19. század közepére – a füzetben egyébként nem szereplő szerzetesi kriptarész kivételével – megtelt, és onnantól kezdve a 20. századi újrendezésig alig használták. Ez a nyilvántartás részben topografikus, részben kronologikus szerkezetű: a sírhelyeket szektoronként, de azokon belül időrendben ismerteti. Érdekessége, hogy a szektorokat még nem betűjellel nevezi meg, hanem a templom egyes oltárai szerint, ami alatt elhelyezkednek. A csak 20. századi neveket felsoroló, „A győri kármelita kriptá nyilvántartó könyve” címet viselő összeírás lényegében az 1941-es, két kötetes nyilvántartás redukált, kevesebb adatot tartalmazó, szintén topografikus felépítésű változata. A harmadik ide kapcsolódó dokumentum a győri kármelita rendház halotti anyakönyve (*Liber mortuorum Conventus Jaurinensis*), ami korábbi anyakönyvek, nekrológok és rendházi naplók alapján készült, feltehetően a 19–20. század fordulója körüli években. Ez a nyilvántartás szinte a rendháztörténet kezdetétől, 1705-től ismerteti az elhunyt szerzetesek adatait, és a 20. századi folyamatos bővítésnek köszönhetően már a kármeliták Győrbe való visszatérését követő évekkel, konkrétan 1991-el zárul. A jellegéből adódóan kronologikus felépítésű, kézírással kitöltött anyakönyvben azok a szerzetesek is szerepelnek, ha nem is mindannyian, akik egy ideig a győri rendházban éltek, de nem Győrött haltak meg.⁵ A helyben készült nyilvántartások sem tartalmaznak azonban teljes adatsort a 19. századra nézve. Nem szerepel bennük például Schusztér József, a köztiszteletben álló volt győri jezsuita, akit 1802-ben a kármelita szerzetesek közé temettek el. Az említett források alapján nem támasztható alá az sem, hogy az 1809-es napóleoni hadjárat idején francia tiszteket is temettek ide.⁶

A 19. században itt eltemetett kármelita szerzetesek közül elsősorban Razsovszky Román (János) tartományfőnök emelendő ki, aki egyháztörténészként, a győri püspöki archontológia összeállítójaként is számon tartandó.⁷ Mellette megemlítendő a bencésből kármelitává lett Jób Ágoston (Mihály), bencés nevén Jób Tóbiás,⁸ valamint a miseruha-készítő Seiffert Rókus (József), akinek legkiemelkedőbb

⁵ Az említettek mellett számos, a templomban történt temetkezésre vonatkozó adat ismerhető meg az egyes plébániák halotti anyakönyveiből, illetve a gyászjelentésekből és a sajtóból is, de itt a továbbiakban az említett kármelita forrásokat, illetve a kriptá jelenlegi állapotának felmérését és dokumentálását helyezzük előtérbe.

⁶ P. ANTAL: A győri kármelita 106–107.

⁷ Vö. Syllabus Praesulum Laurinensium.

⁸ Vö. SÓLYMOS: Ezer év 192–197.

4. kép
A szerzetesi kriptarész
(A szerző felvétele)

munkáját, a Rókus-kazulát sírfelirata is megemlíti, a rendháztörténet pedig részletesen bemutatja.⁹ Az Antal atya által a biográfiai fejezetben – „Rendházunk kiválóbb tagjainak rövid élet- és jellemrajza” – említett szerzetesek közül, az előbbieket mellett, Albert, Rafael, István és Romaeus atya sírja is megtalálható a szerzetesi kriptarészen.¹⁰ A fennmaradt 19. századi kármelita sírok azonban nem eredeti helyükön vannak: a földi maradványok osszáriumba kerültek, amin névtáblák örökítik meg az oda temetettek emlékét. A nyilvántartásban olvasható utólagos bejegyzések alapján egyértelmű, hogy a csontkamrába helyezettek közül nem kapott mindenki emléktáblát. Feltehető, hogy csak a fontosabbnak ítélt neveket örökítették meg ilyen módon.

A kriptá legnevesebb 19. századi halottja Deáky Zsigmond győri nagyprépost, caesaropolisi címzetes püspök és tankerületi főigazgató volt, akit egykor a Magyar Tudományos Akadémia

is tagjai közé választott. Mellette kiemelendő Ecker János kereskedő, a város reformkori kulturális és közéletének kiemelkedő alakja, akinek nevét elsősorban forrásértékű naplója miatt említi gyakran a várostörténet-írás. Megemlítendő még Berta György, a jogakadémia történelemtanára és cenzora is. A 20. században mindhármuk sírját felszámolták, egyedül Ecker sírtáblája maradt fenn, ami 1970-ben a bejárat folyosó falában kapott helyet.¹¹ Megvan viszont a belvárosi katolikus fiúárvaház, vagyis a Pálffyánomot alapító házaspár, Schubert Ágoston és Rammershofer Anna sírja, amit 1940-ben a felszámolás alatt álló Belvárosi temetőből helyeztek át ide. A helyi nyilvántartások számos további, a 18–19. században élt győri polgár nevét megőrizték, akik valaha itt nyugodtak. Egyes nevek – például Byró, Caneider, Dozler, Fischbach, Korkoványi, Márfy, Michl, Platzer, Stadler – többször ismétlődnek az összeírásokban, ami arra utal, hogy az altemplom többek számára családi temetkezőhelynek számított.

⁹ Vö. P. ANTAL: A győri kármelita 99–100.

¹⁰ Vö. P. ANTAL: A győri kármelita 134–153.

¹¹ Deáky és Ecker sírhelye a mai „E” szektorban volt, Berta Györgyé pedig a „B” szektorban.

A 20. századi temetések

Az altemplomban az említett két kötetes nyilvántartás elkészültét követően, tehát az 1940-es évektől folyamatosan számolták fel a régi sírokat. Így volt ez mind a kármelita időszakokban, mind azokban az évtizedekben, amikor a templom egyházmegyei kezelésbe került. Napjainkra már számos, a 20. század első feléből származó sír is eltűnt. Érdeemes megemlíteni, hogy a szektorok többségének betűjele és a sírfülkék sorszámozása is megváltozott, így a felszámolt sírok egykori pontos helye általában bizonytalan.

A kármelita szerzetesek hagyományosan ugyanazon a kriptarészen temetkeztek, ahol korábban: a „C” szektorban. Ez a folyamat nem szakadt meg a század második felében, a szétszórátás időszakában sem. Ekkoriban temették ide a rend két nagy hatású 20. századi alakját, akik bár elsődlegesen nem Győrhöz kötődtek, de a feloszlítás éveiben a győri templom nyújtott lehetőséget a kármelita környezetben való temetkezésre. Közös bennük az is, hogy ma már nem nyugszanak itt. Egyikük az 1957-ben elhunyt Erzsébet anyja, azaz Birnbauer Erzsébet (Mária), aki 1939-től a pécsi közösség perjelnöje volt. Ő is elszenvedte az 1950-es deportálást, majd 1953-tól Győrött élt, végül a győri kriptában helyezték örök nyugalomra. Földi maradványait 2006. június 9-én exhumálták, és a kármelita nővérek magyarországi kolostorának sírkertjében temették újra. Kovács Albert (Csaba) akkori tartományfőnök részt vett az exhumáláson, majd az újratemetés szertartását is ő végezte. A másik a magyarországi kármeliták 20. századi történetének legismertebb alakja, az 1966-ban elhunyt Marcell atya, azaz Marton Marcell (Boldizsár), akit, bár Budapesten halt meg, a Farkasréti temetőben történt beszentelést követően szintén a győri kriptában temettek el. Négy évtizeddel későbbi újratemetéséről a rend részletesen beszámolt: „A győri Kármelita templom kriptájában a Nagyboldogasszony ünnepét követő napon, 2007. augusztus 16-án került sor Marcell atya földi maradványainak kánoni azonosítására a Szentek Ügyei Kongregációja erre vonatkozóan kiadott rendelkezése értelmében. A zártkörű szertartást követő napon, augusztus 17-én Marcell atya hamvai a budapesti Kármelita templomban erre a célra előkészített sírhelyen, a Fájdalmas Szűzanya oltára előtt – ahol annak idején Isten Szolgája rendszeresen bemutatta a szentmise áldozatot – kerültek elhelyezésre. A zártkörű szertartáson a következő hivatalból jelen lévő személyek vettek részt: dr. Takács Nándor Jusztin nyugalmazott székesfehérvári megyéspüspök atya, Isten Szolgájának volt novíciusa; P. Kovács Csaba Albert, a Sarutlan Kármelita Rend magyarországi tartományfőnöke; Főtiszt. Süllei László pápai káplán, prímási irodavezető és P. Luigi Borriello, a Szentek Ügyeinek Kongregációját képviselő római teológia professzor.”¹² A győri templomban Marcell atya tiszteletére emelt oltár – amit Dimény Gábor tervezett – ugyanakkor azt valószínűsíti, hogy a rend eredetileg győri újratemetést tervezett, és csak később döntöttek a budapesti temetés mellett.

¹² <http://www.karmelitarend.hu/cikkek/marcell-anya-rovid-eletrajza> (2019. jan. 30.). Az 1899-ben felszentelt budapesti templom arról is ismert, hogy ez volt Angyalföld első temploma.

5. kép

Báró Apor Vilmos püspök gyászjelentése

A döntés jogos volt, hiszen életútja és munkássága valóban inkább a fővároshoz kötötte őt. A győri kriptában nemcsak Marcell atya első síremléke maradt eredeti helyén, hanem a tiszteletére elhelyezett hálatablák is. Erzsébet anya egykori nyughelyére viszont ma már semmi sem emlékeztet.

A 20. században itt eltemetett kármeliták közül kiemelendő még Semmer Imre (Ignác),¹³ aki az osztrák tartományból 1903-ban önállósított magyar rendtartomány első vezetője volt.¹⁴ Itt nyugszik Szabó Pál (Gábor) is, a szerzetesrend feloszlása idején titokban működő tartományfőnök, aki 1950-től hivatalosan a győri templom segédlelkészeként és gyóntatójaként tevékenykedett. A szerzetesi kriptarészen több orsolyita nővért is eltemettek, köztük Eöry Kamilla középiskolai és Schleer Kunigunda tanítóképző intézeti igazgatót.

A győri kármelita kriptával kapcsolatban kétségtelenül az a legismertebb tény, hogy itt volt a mártírhálált halt megyéspüspök, báró Apor Vilmos első sírhelye.¹⁵ A Székesegyház állapota, a háború okozta károk miatt az ottani végtisztesség nem jö-

¹³ A kármelita források szerint Semmer Imre eredeti keresztnéve Ignác volt, nem pedig Lőrinc. Vö. GyÉL 2. 298.

¹⁴ Vö. MKL 11. 1005.

¹⁵ Apor Vilmos temetése és újratemetése az összes róla szóló irodalomban szóba kerül. Kiemelendők a szemtanú, Cseh Sándor püspöki titkár visszaemlékezései: HULESCH: Győri nagypéntek 62–64.; CSEH: Apor püspök 62–70. Több forrásértékű beszámolót közöl: NAGY: Győr vértanú püspöke 294–323. (Bóna László, Élő István, Szabó Ferenc és egy ismeretlen szemtanú visszaemlékezései).

hetett szóba, így esett a választás a kármelita templomra. Az ideiglenesnek szánt temetés 1945. április 4-én történt meg, a püspököt Pokorny Miklós káptalani helynök temette. Weiss Andor törvényszéki bíró saját előre megváltott sírhelyét ajánlotta fel erre a célra.¹⁶ 1948-ban, miután elkészült a Székesegyházban a püspök síremléke – Boldogfai Farkas Sándor és Mattioni Eszter alkotása –, megtörténtek az előkészületek az újratemetésre, amelynek tervezett menetét Papp Kálmán püspök a szokottnál díszesebb kivitelű körlevélben tudatta.¹⁷ Az exhumálás megtiltása miatt azonban a temetés elmaradt: „B. e. VILMOS püspök exhumálását illetékes közigazgatási hatóság nem engedélyezte. Emiatt a temetési szertartás sem volt megtartható. Tovább pihen tehát a kármeliták kriptájában, amíg a körülmények megengedik, hogy a szeretet és a hála érzéseivel számára készített művészi síremlékbe eltemessük.”¹⁸ Az újratemetésre csak évtizedekkel később, 1986. május 23-án kerülhetett sor. Apor Vilmos egykori sírtáblája ma is a kármelita altemplomban van, Marcell atyáé mellett tehát övé a krypta másik jelképes sírja. Az Egyházmegyei Kincstár néhány értékes darabját, Zágón József kanonok kezdeményezésére, szintén a kármelita templom egyik sírűregében rejtették el a Mindszenty József érsek elleni koncepciók per idején.¹⁹

A már említett báró Gaun Antal József és Deáky Zsigmond mellett még két győri kanonokot temettek el a kármelita kriptában: Mladoniczky Ignác nagyprépostot, kurzolai címzetes püspököt, a jeles mecénást, valamint Sinkó István pápai prelátust, aki egyébként éppen Mladoniczky utódjaként volt rövid ideig a püspöki szeminárium igazgatója.²⁰ Később mindkettejük sírját felszámolták. Az egyházmegye papjai közül ma is megtalálható az altemplomban többek között Orbán László teológiai tanár, egyházi író és lapszerkesztő, valamint Józsa Lajos szabadhegyi és Póda János győrszigeti plébános síremléke.

A 20. században a kriptában eltemetett világi személyek közül kiemelendő Klempa Kálmán ezredes, címzetes tábornok, a császári és királyi 19. gyalogezred egykori parancsnoka, aki a Monarchia legmagasabb katonai kitüntetése, a Mária Terézia Rend birtokosa volt. Végtisztességéről az 1941-es nyilvántartás is megemlékezik: „Temetése óriási katona-parádával történt, több ezer ember részvételével. Temetését végezte: Steiner Miklós, csornai prépost.” Itt nyugszik Weiss Vilmos, a Győri Első Takarékpénztár vezérigazgatója, az imént említett Weiss (Csanaky) Andor apja. Zászlós Márta zenepedagógust az Újvárosi temetőből temették át ide, a síremlékén látható domborművet öccse, az ismert győri szobrász, Zászlós István készítette, akit később szintén itt temettek el. Zászlós Mártáé a kriptában az egyetlen sírjel, amin képzőművészeti alkotás van. Itt található még többek között Valentin

¹⁶ Őt 1958-ban Apor Vilmos sírja mellett temették el, de mivel időközben nevet változtatott, a sírtáblán Csanaky Andorként szerepel.

¹⁷ GyEL PL Püspöki körlevelek, 1948. november 16.

¹⁸ GyEL PL Püspöki körlevelek, 1948. november 24.

¹⁹ CSEH: Apor püspök 75–77.

²⁰ Vö. BEDY: A győregyházmegyei 267.

6. kép
Klempa Kálmán sírja
(A szerző felvétele)

Károly építész, Csirszka Konrád orgonaművész, Grábics Frigyes ipartestületi vezető és fia, ifj. Grábics Frigyes helytörténész, Forin Viktor kapuvári kórházigazgató főorvos, valamint a neves győri jogászok közül Osztovics László és Schmidt Ferenc sírja.

Az 1941-es nyilvántartás kevesebb tényszerű adatot tartalmazó, viszont annál érdekesebb részei az elhunytak életútjára vonatkozó, jobbra magyarul kitöltött rovatok (*Brevis consp. vitae*). Ezekben részletesebb életrajz csupán

Klempa Kálmán ezredest, valamint Horváth Antal újbárosi, majd belvárosi iskolaigazgatót mutatja be. A legtöbb névnel nem teljes életrajz olvasható, inkább csak a foglalkozás megnevezése, emellett pedig a vallásossággal kapcsolatos erények – gyakori gyónás és áldozás, házastársi hűség, jótekonyság – hangsúlyozása. Ismétlődően említésre kerül, ha az adott személy a kármelita világi harmadrend tagja, illetve ha konvertita volt. Az ennél részletesebb információk is általában a vallási és egyházi témakörön belül maradnak.²¹

Végül megemlítenéd, hogy az altemplom egyik falszakasza, ahol nincsenek sírok, a második világháború áldozatainak emlékére elhelyezett tábláknak ad helyet. A hősi halottak, eltűntek és távolban nyugvók nevei mellett itt található az 1957-ben kivégzett, majd a Nádorvárosi temetőben 1990-ben újratemetett Tihanyi Árpád emléktáblája is.²²

Adattár az altemplomban eltemetett kármelitákról

Az alábbi adattárba azok a kármelita szerzetesek kerültek be, akiknek síremléke jelenleg is megtalálható az altemplomban,²³ valamint azok, akiknek már nincs sírjele, de nevük szerepel az 1941-es nyilvántartás első kötetében.²⁴ Az összeállítás

²¹ Ezek közül érdemes idézni néhányat. Jörg Ferenc: „Ujbáros neves férfinak. 44 évig boldog családi életet élt nevével. Vallásos, jámbor férfi.” Kovács Terézia: „Édesapja gazdag földbirtokos Győrszabadhegyen. Zárdánk jelenlegi és leendő jótévedője. Összes vagyonát ígérete szerint a győri zárdára hagyományozza. Napi áldozó.” Nirssee Ferenc: „Gazdag sertéskereskedő. Templomunk (1906-os) renoválásának insigne jótévedője.” Piczek György: „Ügyes szíjártó mester. Püspökség bizalmi embere ezen a téren.” Prém Lajosné Nagy Erzsébet: „Érvényes vegyes házasságban élt férjével. Két fiugyermeke evangélikus.” Sinkó Mária: „Sinkó István kanonok édestestvére volt. Több éven át nagy szeretettel ápolta a beteg kanonokot. Igen szép halállal hunyt el, hisz jámbor, Istenfélő volt egész életében. Igen szerette templomunkat.”

²² Tihanyi Árpád szüleinek sírja szintén a kármelita altemplomban van.

²³ E szempont miatt Marcell atya neve szerepel az adattárban, Erzsébet anyáé viszont nem.

²⁴ A 18. században elhunyt szerzetesek nem kerültek be az adattárba, mivel már az 1941-es összeállításból is kimaradtak.

a sírfeliratok és a temetkezőhellyel kapcsolatos különféle dokumentációk alapján készült. Egyéb forrásokat és feldolgozásokat nem vettünk figyelembe, mert a sírfeliratok és a sírokra vonatkozó dokumentumok fontosságának, forrásértékének hangsúlyozása volt a cél. Az itt közzétett adatok remélhetőleg hiányt pótolnak, mivel a Győrről élt kármelita szerzetesekről eddig viszonylag kevés szakirodalmi adat látott napvilágot.²⁵ A sírfeliratokat és az 1941-es nyilvántartás adatsorát betűhív átirásban közöljük, megtartva a szövegezésbeli sajátosságokat és a hibákat is. Az adattár felépítése a következő:

Név

- 1: a sírfelirat.
- 2: a jelenlegi sírhelyszám.
- 3: az 1941-es nyilvántartás (*Liber Sepulorum et Sepeliendorum in nostra Krypta*) összes adata.
- 4: az „Altemplomban eltemetett halottak jegyzékének” születési, halálozási és temetési adatai, amennyiben kiegészítik vagy módosítják az előzőeket.
- 5: a rendház halotti anyakönyvének (*Liber mortuorum Conventus Jaurinensis*) a rendi személynévre vonatkozó, valamint születési, halálozási és temetési adatai, amennyiben kiegészítik vagy módosítják az előzőeket.

Áder József (Márton)²⁶

- 1: KERESZTRŐL NEVEZETT / JÓZSEF TESTVÉR / Áder Márton / 1919–2003
- 2: C/27.
- 3: –
- 4: –
- 5: –

Áder Rafael (János)

- 1: P. ÁDER RAFAEL / KÁRMELITA / 1914–1984
- 2: C/22.
- 3: –
- 4: Született: Maglóca, 1914. október 13. Meghalt: 1984. szeptember 27. Temetés napja: október 3.
- 5: Név: P. Rafael a Ss. Corde Jesu. Halálozási hely: Mosonmagyaróvár.

Bernhardt Rafael (János)

- 1: P. RAPHAEL A PROVIDENTIA DEI / OBIIT: 1872 / OBSERVANTIAE PROPUGNATOR.
- 2: C/28.
- 3: *Situatio loculi*: C. 12. *Nomen*: P. Raphael a Prov. Dei.: Joannes Bernhardt. *Natus*: 1814. 7. IV.: Léva. *Sepultus*: 1872. 29. Januarii.
- 4: –
- 5: –

²⁵ A város életrajzi lexikonjában például az alábbiakból mindössze ketten szerepelnek: Marton Marcell és Semmer Imre. Vö. GyÉL 2. 213, 298.

²⁶ A helyi nyilvántartás szerint a Pannonhalmi Szociális Otthonban halt meg.

Bodri Lajos (József)

- 1: FR. LUDOVICUS A S. JOSEPH / OBIIT: 1954.
- 2: C/32.
- 3: –
- 4: Született: Muzsla, 1887. május 1. Meghalt: 1954. január 18. Temetés napja: január 21.
- 5: Halálozási hely: Győr.²⁷

Bozsoki Kristóf (István)

- 1: BOZSOKI KRISTÓF / KÁRMELITA TESTVÉR / 1904–1989
- 2: C/52.
- 3: –
- 4: –
- 5: Név: Fr. Christophorus a Puero Jesu. Született: Karmacs, 1904. december 25. Meghalt: 1989. november 8. Temetés napja: november 14.²⁸

Böcskey Bertold (József)

- 1: A BOLDOGSÁGOS SZŰZANYÁRÓL NEV. / BERTOLD ATYA / BÖCSKEY JÓZSEF / 1919–2004 / A SZŰZANYA BUZGÓ TISZTELŐJE, / ATTYAPUSZTA MEGMENTŐJE / A SZÉTSZÓRATÁS ÉVEIBEN
- 2: C/9.
- 3: –
- 4: –
- 5: –

Brussel Leó (Antal)

- 1: –
- 2: –
- 3: *Situatio loculi*: C. 30. *Nomen*: P. Leo a S. Patricio: Antonius Brussel. *Natus*: 1790. 13. VII. Schweinitz.²⁹ *Sepultus*: 1863. 21. XII.
- 4: –
- 5: Született: 1790. június 13.

Dolánszky Romaeus (József)

- 1: FR. ROMAEUS A S. CAELESTINO / OBIIT: 1883. / RESTAURAVIT ALTARIA / TEMPLI.
- 2: C/28.
- 3: *Situatio loculi*: C. 22. *Nomen*: Fr. Romaeus a S. Celestino: Joseph Dolánszky. *Natus*: 1820. 30. VII. Patschendorf.³⁰ *Sepultus*: 1883. 24. IV.
- 4: –
- 5: –

Dombos Kázmér (Tibor)

- 1: SZŰZ MÁRIÁRÓL NEVEZETT / KÁZMÉR ATYA / DOMBOS TIBOR / 1922–2008 / SOK-SOK LÉLEK GONDOS VEZETŐJE
- 2: C/10.

²⁷ A helyi nyilvántartás szerint a Pannonhalmi Szociális Otthonban halt meg.

²⁸ A helyi nyilvántartás szerint a Pannonhalmi Szociális Otthonban halt meg.

²⁹ Csehországban született.

³⁰ Morvaországban született.

- 3: –
- 4: –
- 5: –

Fekete Imre (József)

- 1: –
- 2: –
- 3: *Situatio loculi*: C. 31. *Nomen*: P. Emericus a S. Joseph: Joseph Fekete. *Natus*: 1807. 25. IV. Nagycenk. *Sepultus*: 1850. 1. III.
- 4: –
- 5: –

Fülöp Cyrill (József)

- 1: P. CYRILLUS A S. JOSEPH / PRIOR / OBIIT: 1914.
- 2: C/1.
- 3: *Situatio loculi*: C. 1. *Nomen*: P. Cyrillus a Matre Dei: Josephus Fülöp. *Natus*: 1882. III. 1. Lébény. *Sepultus*: 1914. 26. aprilis.
- 4: –
- 5: –

Gaál Gábor

- 1: ISTEN ANYJÁROL NEVEZETT / GAÁL GÁBOR / KÁRMELITA / 1923–2019
- 2: C/12.
- 3: –
- 4: –
- 5: –

Galambos Ferenc

- 1: A SZENT CSALÁDRÓL NEVEZETT / GALAMBOS / FERENC TESTVÉR / 1924–2014 / A KÁRMEL-HEGYI / BOLDOGASSZONY / HÚSÉGES FIA / ÉS TISZTELETÉNEK / BUZGÓ TERJESZTŐJE
- 2: C/13.
- 3: –
- 4: –
- 5: –

Gergely Pál (Illés)

- 1: P. PAULUS A S. PETRO / PRIOR / OBIIT: 1838.
- 2: C/16.
- 3: *Situatio loculi*: C. 16. *Nomen*: P. Paulus a S. Petro: Elias Gergely. *Natus*: 1796. 29. VII. Felsőbánya. *Sepultus*: 1838. 27. VIII.
- 4: –
- 5: –

Hajós Miklós (Gyula)

- 1: P. HAJÓS MIKLÓS / KÁRMELITA / 1897–1981
- 2: C/20.
- 3: –
- 4: Született: Pécs, 1897. Meghalt: 1981. március 29. Temetés napja: április 7.
- 5: Név: P. Nicolaus a Nativitate Dom. Született: 1897. június 18. Halálozási hely: Pannonhalma.

Hirsch Albert (Sándor)

- 1: P. HIRSCH ALBERT / KÁRMELITA / 1908–1984
- 2: C/21.
- 3: –
- 4: Született: Almamellék, 1908. július 17. Meghalt: 1984. november 17. Temetés napja: november 20.
- 5: Név: P. Albertus a S. Stephano. Születési hely: Almamellék–Korcsánypuszta. Meghalt: 1984. november 15.

Hülzel János Gáspár (János)

- 1: –
- 2: –
- 3: *Situatio loculi*: C. 27. *Nomen*: P. Joannes Gasparus a S. Sim et Juda: Joannes Hülzel. *Natus*: 1744. 9. VII. Parndorf. *Sepultus*: 1806. 28. I.
- 4: –
- 5: Született: 1744. június 9.

Janda Angelus (Antal)³¹

- 1: P. ANGELUS A S. ANDREA / OBIIT: 1885
- 2: C/28.
- 3: *Situatio loculi*: C. 15. *Nomen*: Fr. Angelus a S. Andrea: Antonius Janda. *Natus*: 1803. 2. IV. *Sepultus*: 1855.
- 4: –
- 5: Születési hely: Kínits.³²

Jób Ágoston (Mihály)

- 1: P. AUGUSTINUS AB IMM. CONCEPTIONE / PRIOR / OBIIT: 1876. / ANTEA BENEDICTINUS DOCTUS, / POSTEA CARMELITA / RELIGIOSISSIMUS.
- 2: C/28.
- 3: *Situatio loculi*: C. 21. *Nomen*: P. Augustinus ab. Imm. Conc.: Michael Job. *Natus*: 1813. 24. IX.: Kismarton. *Sepultus*: 1876. 17. VIII.
- 4: –
- 5: –

Jurcsik Béla

- 1: FR. ADALBERTUS A SSMO SACRAMENTO / OBIIT: 1902.
- 2: C/2.
- 3: *Situatio loculi*: C. 2. *Nomen*: Fr. Adalbertus a Ss. Corde M.: Jurcsik. *Natus*: 1835. 20. Maji. *Sepultus*: 1902. 18. Oct.
- 4: –
- 5: Születési hely: Zlink.³³

³¹ A kármelita nyilvántartások szerint 1855-ben, a sírfelirat szerint 1885-ben halt meg, emellett az előbbieken „testvérként”, míg az utóbbiban „atyaként” szerepel. A források összevetése alapján azonban bizonyos, hogy ugyanarról a szerzetesről van szó, és hogy az 1885-ös évszám téves.

³² Morvaországban született.

³³ Morvaországban született.

Juriga Albert (József)

- 1: P. ALBERTUS A SSMO CORDE JESU / OBIIT: 1870 / FUIT COLUMNA PROVINCIAE / REFORMATAE. IN FAMA / SANCTITATIS.
- 2: C/28.
- 3: *Situatio loculi*: C. 13. *Nomen*: P. Albertus a Ss. Corde Jesu: Joseph Juriga. *Natus*: 1814. 24. I.: Egbell. *Sepultus*: 1870. 25. IX.
- 4: –
- 5: –

Jurits Cézár (Tamás)

- 1: –
- 2: –
- 3: *Situatio loculi*: C. 32. *Nomen*: Fr. Caesarius ab Assumptione: Thomas Jurits. *Natus*: 1742. 19. XII. Mannersdorf.³⁴ *Sepultus*: 1806. 31. I.
- 4: –
- 5: –

Keller Juvenál (Lőrinc)³⁵

- 1: SZENT LŐRINC RŐL NEVEZETT / JUVENÁL ATYA / KELLER LŐRINC / 1921–2009 / BUZGÓ KÁRMELITA, A SZŰZANYA HŰSÉGES FIA. / HÁLÁS SZÍVVEL EMLÉKEZÜNK TESTVÉREIRE IS: / P. KELLER ANDRÁS TARZÍCIUS OCD 1908–1957 / P. KELLER GYÖRGY ILLÉS OCD 1915–1985
- 2: C/11.
- 3: –
- 4: –
- 5: –

Kereszthegy Albin (Gyula)

- 1: SZENTHÁROMSÁGRŐL NEVEZETT / ALBIN ATYA / Kereszthegy Gyula / 1914–2003
- 2: C/26.
- 3: –
- 4: –
- 5: –

Kicker Márk (Joachim)

- 1: P. MARCUS A S. INNOCENTIO / OBIIT: 1827
- 2: C/28.
- 3: *Situatio loculi*: C. 14. *Nomen*: P. Marcus a S. Innocentio: Joachim Kicker. *Natus*: 1749. 12. II.: Graz. *Sepultus*: 1827. 13. VI.
- 4: –
- 5: –

Kolonár László (István)

- 1: –
- 2: –
- 3: *Situatio loculi*: C. 29. *Nomen*: P. Ladislaus a S. Petro: Stephanus Kolonár. *Natus*: 1792. 19. XII. *Sepultus*: 1824. 8. III.
- 4: –
- 5: Születési hely: Pinnye.

³⁴ Ausztriában született.

³⁵ A sírfeliratban említett testvérei az Amerikai Egyesült Államokban haltak meg.

Konczos Simon (József)

- 1: FR. SIMEON KONCZOS / OBIIT: 1972 / IN LABORE INDEFESSUS, / IN ORATIONE DEVOTUS.
- 2: C/3.
- 3: –
- 4: Született: Szany, 1887. március 11. Meghalt: 1972. március 4. Temetés napja: március 8.
- 5: Név: Fr. Simon a Beatiss. M. Virgine de Monte Carmelo. Született: 1887. március 12. Halálozási hely: Győr.

Kovács István (József)

- 1: P. STEPHANUS A S. LADISLAO / OBIIT: 1882 / UNICUS E PATRIBUS / ANTIGUIS, GUI NOSTRAM / REFORMATIONEM / AMPLEXUS EST.
- 2: C/28.
- 3: *Situatio loculi*: C. 28. *Nomen*: P. Stephanus a S. Ladislo: Joseph Kovács. *Natus*: 1804.
24. I. Hegykő. *Sepultus*: 1882. 3. VII.
- 4: –
- 5: –

Kovács László (Ferenc)

- 1: –
- 2: –
- 3: *Situatio loculi*: C. 8. *Nomen*: Fr. Ladislaus a S. Stephano: Franciscus Kovács. *Natus*: 1840. – : Börcs. *Sepultus*: 1864. 16. III.
- 4: –
- 5: –

Kövecses Ciprián (Béla)

- 1: P. KÖVECSSES CIPRIÁN / KÁRMELITA / 1906–1977
- 2: C/19.
- 3: –
- 4: Született: Gyirmót, 1906. június 2. Meghalt: 1977. május 16. Temetés napja: május 20.
- 5: Név: P. Cyprianus a Regina Martyrum. Született: 1906. július 24. Halálozási hely: Győrzámoly.

Marton Marcell (Boldizsár)

- 1: A KÁRMELHEGYI BOLDOGASSZONYRÓL / NEVEZETT / MARCELL ATYA / MEGH. 1966. MÁJ. 29. ÉLETÉNEK 79. / FOGADALMÁNAK 40. ÉVÉBEN / MINT A SZŰZANYA BUZGÓ TISZTELŐJE / KINEK ÁLLANDÓ KIVÁNSÁGA VOLT: / „MINDENT MÁRIÁVAL, SEMMIT NÉLKÜLE!” / AVE MARIA! SIS BENEDICTUS! / MAGNIFICAT!
- 2: C/4.
- 3: –
- 4: Született: Kiskomárom, 1887. szeptember 9. Meghalt: 1966. május 29. Temetés napja: június 4.
- 5: Név: P. Marcellus a Virgine Carmeli. Halálozási hely: Budapest.

Mayr András (Jakab)

- 1: FR. ANDREAS A S. DIONYSIO / OBIIT: 1871
- 2: C/28.
- 3: *Situatio loculi*: C. 11. *Nomen*: Fr. Andreas a S. Dionysio: Jacobus Mayr. *Natus*: 1832. 2 Julii. *Sepultus*: 1871. 21. Sept.
- 4: –
- 5: Születési hely: Linz. Meghalt: 1871. szeptember 27.

Merbler Grácián (Mihály)

- 1: –
- 2: –
- 3: *Situatio loculi*: C. 9. *Nomen*: P. Gratianus a S. Bernardo: Michael Merbler. *Natus*: 1795. 20. aug.: Győrsziget. *Sepultus*: 1856.
- 4: –
- 5: –

Mészáros Damaszcén (Ignác)

- 1: –
- 2: –
- 3: *Situatio loculi*: C. 25. *Nomen*: P. Damascenus a S. Romano: Ignatius Mészáros. *Natus*: 1792. 12. II. Győrsziget. *Sepultus*: 1845. 6. I.
- 4: –
- 5: –

Nagy Jeromos (József)³⁶

- 1: P. NAGY JEROMOS / 1919–1999 / IN INSECTATIONE FIDELIS / IN VITA CARME-LITANA OBSERVANS
- 2: C/38.
- 3: –
- 4: –
- 5: –

Paróczy Albert (Antal)³⁷

- 1: Fr. ALBERTUS A PUERO JESU / OBIIT: 1967.
- 2: C/18.
- 3: –
- 4: Született: Szilágy, 1906. június 15. Meghalt: 1967. szeptember 11.
- 5: –

Razsovszky Román (János Jakab)³⁸

- 1: P. ROMANUS A S. VENANTIO / PRIOR / OBIIT: 1826 / SUA SAGACITATE IMPEDI-VIT, / GUOD CONVENTUS IN DOMUM / COMITATENSEM, ECCLESIA IN / THEAT-RUM CONVERTERETUR.
- 2: C/28.
- 3: *Situatio loculi*: C. 10. *Nomen*: P. Romanus a S. Venantio: Joannes J. Razsovszky. *Natus*: 1744. 14. Maji: Rajecz. *Sepultus*: 1826. 26. Octobris.
- 4: –
- 5: Meghalt: 1826. október 25.

Reisinger Nep. János (Joachim József)

- 1: –
- 2: –

³⁶ A helyi nyilvántartás szerint a Pannonhalmi Szociális Otthonban halt meg.

³⁷ Családneve az „Altemplomban eltemetett halottak jegyzékéhez” tartozó mutatóban „Paróczay” for-mában szerepel.

³⁸ Családneve a rendház halotti anyakönyvében „Rassowczky”, a rendháztörténetben pedig „Rá-sowczky” formában szerepel. Vö. P. ANTAL: A győri kármelita 135.

3: *Situatio loculi*: C. 3. *Nomen*: P. Joannes Nep. a S. Joachim: Joach. Joseph Reisinger. *Natus*: 1748. 19. Aug. Windobonae. *Sepultus*: 1817. 12. februarii. *Brevis consp. vitae*: Missionarius apostolicus in Palestina, Bagdad et in Malabar. ³⁹

4: –

5: –

Seiffert Rókus (József)

1: FR. ROCHUS A MATRE DOLOROSA / OBIIT: 1840. / ARTIFEX CASULAE „ROCHUS”

2: C/24.

3: *Situatio loculi*: C. 26. *Nomen*: Fr. Rochus a Matre Dolorosa: Joseph Seiffert. *Natus*: 1759. 29. V. Vakovits. ⁴⁰ *Sepultus*: 1840. 23. III.

4: –

5: –

Semmer Imre (Ignác)

1: P. EMERICUS A PUERO JESU / 1855–1936 / CONFESSARIUS FIDELIS

2: C/5.

3: *Situatio loculi*: C. 5. *Nomen*: P. Emericus a Puero Jesu: Ignatius Semmer. *Natus*: 1855. 26. Julii: Püspökhátvan. *Sepultus*: 1936. 29. Januarii.

4: Temetés napja: január 31.

5: –

Soldati Sebestyén (Sebestyén)

1: –

2: –

3: *Situatio loculi*: C. 23. *Nomen*: P. Sebastianus a S. Antonio: Seb. Soldati. *Natus*: 1838.

5. II. Treviso. *Sepultus*: 1901. 24. II.

4: –

5: –

Somogyi Dénes (Károly)

1: FR. DIONYSIUS A S. MICHAELE / OBIIT: 1953.

2: C/31.

3: –

4: Született: Nagykapornak, 1871. július 22. Meghalt: 1953. január 22. Temetés napja: január 24.

5: Halálozási hely: Győr.

Szabó Pál (Gábor)

1: P. SZABÓ PÁL / 1901–1996 / A Rend feloszlatása alatt: / tartományfőnök, / templomunk / hűséges gyóntatója, / a kármelita lelkeség / megőrzője.

2: C/39.

3: –

4: –

5: –

³⁹ A nyilvántartás *Brevis consp. vitae* rovata a szerzetesek közül egyedül nála van kitöltve.

⁴⁰ Csehországban született.

Teller Sebestyén (Antal)

1: –

2: –

3: *Situatio loculi*: C. 4. *Nomen*: P. Sebastianus a S. Emerico: Antonius Teller. *Natus*: 1747. 11. Junii; *Jaurini. Sepultus*: 1813. 22 Maji.

4: –

5: –

FORRÁSOK

GyEL = Győri Egyházmegyei Levéltár

PL = Püspöki Levéltár

1942-től Altemplomban eltemetett halottak jegyzéke. Függelék 1930-tól 1983-ig. Kármelita rendház, Győr.

A győri kármelita kriptá nyilvántartó könyve. [20. század.] Kármelita rendház, Győr. Letét a Győri Egyházmegyei Levéltárban.

Libellus exhibens Nomina ab anno 1800 usq[ue] ad a. 1872 in Crypta nostra sepultorum. (Belső címlap: *Libellus, exhibens Nomina omnium, sub diversis Aris et Locis, in nostra Crÿpta sepultorum.*) Kármelita rendház, Győr. Letét a Győri Egyházmegyei Levéltárban.

Liber mortuorum Conventus Jaurinensis. (Belső címlap: *J. † M. Liber mortuorum Conventus Jaurinensis Carmelitarum Discalceatorum. Collatis libris Mortuorum, Necrologio, Historia Conv. ac saniore lectione retenta.*) Kármelita rendház, Győr. Letét a Győri Egyházmegyei Levéltárban.

Liber Sepultorum et Sepeliendorum in nostra Krypta, 1941. I–II. Kármelita rendház, Győr. Pannonhalmi Szociális Otthonban elhunytak, de más temetőben, – vagy a Boldogasszony [kápolna] kriptájában nyugvó Otthon-tagok névjegyzéke 1951–. Pannonhalmi Főapátság.

SZAKIRODALOM

- BEDY: A győregyházmegyei = BEDY VINCE: A győregyházmegyei papnevelés története. (Győregyházmegye multjából, II.) Győr, 1937.
- BEDY: Győr katolikus = BEDY VINCE: Győr katolikus vallásos életének multja. (Győregyházmegye multjából, V.) Győr, 1939.
- BETZ: Az életszentség = BETZ FRIGYES: Az életszentség katekizmusa. Budapest, 1900.
- BOROS: A győri karmelita = BOROS LAJOS: A győri karmelita templom. H. n., 1980.
- CSEH: Apór püspök = CSEH SÁNDOR: Apór püspök vértanúhalála ahogy a szemtanú átélte. Budapest, 1997.
- GYÉL 2 = Győri életrajzi lexikon. Második, átdolgozott kiadás. Szerk. GRÁBICS FRIGYES – HORVÁTH SÁNDOR DOMONKOS – KUCSKA FERENC. Győr, 2003.
- HULESCH: Győri nagypéntek = HULESCH ERNŐ: Győri nagypéntek 1945. A koronatanú így látta. Győr, 1990.
- MKL 11. = Magyar katolikus lexikon. XI. Szerk. DIÓS ISTVÁN – VICZIÁN JÁNOS. Budapest, 2006.
- NAGY: Győr vértanú püspöke = NAGY ISTVÁN: Győr vértanú püspöke, Apór Vilmos. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 16.) Győr, 2012.
- P. ANTAL: A győri karmelita = P. ANTAL [HALMAI ANTAL]: A győri karmelita-rendház kétszázéves története. 1697–1897. Győr, 1897.
- SÓLYMOS: Ezer év = SÓLYMOS SZILVESZTER: Ezer év száz bencése. Pannonhalma, 1997.
- Syllabus Praesulum Iaurinensium = Syllabus Praesulum Iaurinensium ex diversis auctoribus secundum seriem documentorum publicorum, et authenticorum conquisitus. Ab A. R. P. Romano a S. Venantio Carmelita Discalceato S. S. theologiae lectore et priore emerito. Iaurini, 1794.

THE CARMELITE CHURCH OF GYŐR AS A BURIAL-PLACE

In the 19th and 20th centuries the only downtown church that could be used for burial purpose by the citizens of Győr was that of the Carmelites. Although laymen could also be buried in this church, which was consecrated in 1725, already in the 18th century, the identities (or rather the names only) some of are known from the book of history of the Carmelite order published in 1897. However, we have a well documented register of the buried persons starting from 1800, but these sources have remained quite neglected by the local historians. However, during a recent documentation of the present state of the crypt these local sources have come to light. One of them is a two-volume topographic register of the crypt (*Liber Sepulorum et Sepeliendorum in nostra Krypta*) from 1941 when all the graves were still intact starting from about 1800. The other source is a register of death of this crypt which contains data in chronological order from 1930. In addition to the history and present state of the crypt a register of the locally buried Carmelite monks has also been prepared based on the present epitaphs and the above-mentioned sources. Its importance lies in the fact that we have very little knowledge about the Carmelite monks who lived in the monastery in the last two centuries because of the lack of any closer studies and the monks' secluded way of life. From the 1940s the old graves of the crypt have been terminated both in the Carmelite period and in the years when the church was managed by the Diocese. By now only some graves from the 19th century have remained and a lot of graves from the 20th century have also disappeared including three Prebends of Győr and a lot of laymen of local historical importance. The disappearance of the graves makes the study of the above-mentioned sources and the publication of its results very important from local historical point of view.

Vilmos Tóth

Pápai Emese

SCHIMA A. BANDI IPARMŰVÉSZ FEJEDELMI AJÁNDÉKAI AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ IDEJÉN

Schima A. Bandi győri iparművész Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeumban őrzött hagyatékának feldolgozása során kiemelt fontossággal bír az első világháború alatt, – és részint a világháborús propaganda hatására – készített műalkotások ismertetése. Az iparművésznak a témában alkotott legfontosabb munkáját – amiért 1932-ben elnyerte az aranykoszorús mesteri címet – ugyanezen folyóirat hasábjain már ismertettem.¹ Jelen tanulmányomban az említett Kárpáti űrséggel mind tematikájában, mind művészi indítékaiban megegyező, további három műalkotás bemutatása a célom.

Schima A. Bandi Schima András néven született 1882. november 23-án Oroszán, bánáti sváb családban. Elemi iskolába az Arad megyei szépfalvi római katolikus népiskolába járt, ahol 1895 őszén fejezte be tanulmányait. A két év polgári iskola elvégzését követően a kitűnő rajzkészséggel megáldott ifjú az aradi Fa- és Fémipari Szakiskola diákjainak sorába lépett. A szakiskola elvégzése után 1900 és 1904 között az aradi Weitzer János Gép-, Waggongyár és Vasöntőde Rt.-nél dolgozott lakatosként. Ezt követően, az Aradi Kereskedelmi- és Iparkamara ösztöndíjával Berlinben folytatta tanulmányait, ahol több neves műiparos műhelyében dolgozott, valamint iparostanoncok részére szervezett műkovács tanfolyamokon képezte magát. Külföldi tanulmányait 1906-ban fejezte be. Ezután tért haza Pozsonyba, ahol 1919-ig a Magyar Királyi Állami Fémipari Szakiskola művezetőjeként tevékenykedett.

A korabeli politikai helyzet alakulásának dinamikáját követve az Osztrák-Magyar Monarchiával szövetséges országok fejedelmeit lepte meg sorra egy-egy reprezentatív iparművészeti alkotással. Elsőként az Osztrák-Magyar Monarchia legfőbb szövetségese, II. Vilmos császár (1914), ezt követően V. Mehmed Resad török szultán (1915), végül I. Ferdinánd bolgár cár (1916) kapott tőle hálája és elismerése jeléül reprezentatív művészi ajándékot. Az ilyen jellegű, tisztelgésnek szánt, ajándékozó gesztusokat hivatalos szinten is gyakorolták a korban. Sajtóhírből tudjuk, hogy Pozsony városának közgyűlése 1915. december 7-én elhatározta az addigi Vadász-sor nevű utcának Ferdinánd bolgár király utcává, a Rózsa utcának V. Mohamed szultán utcává való átnevezését. A helyi sajtóban megjelent indoklás pedig így hangzott: „...elnevezésével annak a nagy és meleg rokonszenvnek hódolt a törvényhatóság, melynek derék balkáni szövetségeseink örvendenek egész Magyarországon. Pozsony tehát most már a szövetségben küzdő államok mindegyikének uralkodójáról elkeresztelte egyik utcáját.”² A fejedelmi ajándékok Schima

¹ PÁPAI: Történelmi 285–312.

² NyH 1915. december 7. 3. „Városi közgyűlés.”

A. Bandi interpretálásában is az említett nemzetek és a magyarság közötti testvériség és közös harc szimbólumai, a testvér-népek közötti szoros kötelék és tisztelet kifejezői voltak.

A művész által készített három fejedelmi ajándék közül mára már csak a török szultánnak ajándékozott győzelmi koszorú ismert eredeti állapotában, kísérő iratával együtt. Ez Isztambul Dolmabahce Palota Abdülmedzsid Könyvtárában található. Ezen kívül a szófiai Nemzeti Archívumban őrzik az I. Ferdinánd bolgár cár ajándékához készült kísérő iratot és annak díszdobozát. Ezekről a tárgyakról, illetve a hiányzó darabokról a rendkívül jól dokumentált életmű írott forrásai és a művész kifogástalan minőségű, gazdag fotóhagyatéka szolgál eligazításul és segíti az azóta eltűnt, vagy még lappangó tárgyak megismerését.

II. Vilmos német császár ajándéka

Schima A. Bandi 1914. december 23-án kelt levelében arra kérte a berlini osztrák-magyar nagykövetséget, hogy „csekély ajándékát”, egy díszfokost dobozban juttassa el a címzetthez, II. Vilmos német császárhoz.³ Az ajándékba küldött fokos ezüstözött acélból készült, nyelét a művész ébenfából faragta, amelyet ezüst és vörösréz veretek, illetve a császár monogramja díszítettek. (1. kép)

A fokos nyelére címerekkel hímzett magyar és német nemzeti színű selyemszalagokat erősített „Éljen II. Vilmos a nagy császár” felirattal. A hímzéseket a művész felesége és állandó munkatársa, Ráday Mariska készítette. Az ő keze munkája a díszdoboz fedelének belsején, a krémszínű plüssel bélelt borításon a német császár monogramja is.

A fokos fejének egyik oldalát az Oroszországot szimbolizáló, hatalmas medvével küzdő, puskákkal felfegyverkezett német katonák díszítik, míg má-

1. kép
II. Vilmos császár díszfokosa, 1914.
(Archív fotó, RFMTM)

³ MNL GyMSMGyL XIV/19/I/II/5. Schima A. Bandi levele az osztrák-magyar nagykövetséghez. 1914. december 23.

sik oldalán a „Si Deus pro nobis, quis contra nos?” latin nyelvű felirat volt olvasható az összefonódó magyar és német címerekkel.

A fokos zöldre pácolt, fa díszdobozának tetejét három ezüst-özött veret díszítette. (2. kép)

A középén levő nagyobb rozetta lovon ülő honvédhuszárt, a jobboldali német, a baloldali pedig török katonát ábrázolt, körülöttük győzelmük jeleként ellenségeik levél alakú rézveretbe foglalt levágott fejei hevertek. A huszárfigurához a művész egy rajzolt papír sablont is készített, ami a korabeli német és magyar sajtóillusztrációk hatását mutatja – amelyeket egyébként a művész gondosan mintakönyvekbe gyűjtött. (4. kép)

Alkotásához Schima A. Bandi egy színes, akvarellal díszített ajánlást és egy kísérő iratot is csatolt, amelyeket szintén a hagyatékában őrzött archív fotókról ismerünk.⁴

Az ajánlás szövege a következő (sic):

„Őfelsége II. Vilmos a németek nagy császáranak/ A magyar nemzet eme sok dicsőséget szerzett ősi/ fegyverét a közös ellen/ségeink ellen harcoló/ seregeink erejének és a/ német-magyar barátság tartósságának/ szimbolumaként küldöm/ Felségednek.

Pozsony (Ungarn) 1914 karácsony/ Schima András”
(3. kép)

A művészre jellemző szép kalligráfiával írt dedikáció szövegét gazdagon színezett, akvarellal készült, magyaros stí-

2. kép

II. Vilmos császár ajándékának díszdoboz, 1914. (Archív fotó, RFMTM)

3. kép

Ajánlás II. Vilmos császár ajándékához, 1914. (Archív fotó, RFMTM)

⁴ A győri Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeumban őrzött fotóhagyaték hozzávetőleg 6000 darab üvegnegatívot és papírképet tesz ki, amelyek zömét Schima A. Bandi maga készítette saját alkotásairól. Az azóta eltűnt, vagy ismeretlen helyen lévő tárgyakról ezek alapján a felvételek alapján alkothatunk képet.

4. kép

A kísérő irat első oldalpárja II. Vilmos császár ajándékához, 1914.
(Archív fotó, RFMTM)

lusú ornamentika keretezi. Az írás fölött, valamint annak jobb és bal oldalán a két szövetséges ország címere, alatta pedig egymással harcoló német és orosz katonák láthatók. A piros bőrkötésű kísérő irat első borítóját ezüst-színű vasalatok és zöld színű bőr betét díszítette. Az első oldalpár bal oldalán a német császári címer kapott helyet, fölötte a koronával. (4. kép)

A teljes oldal élénk színű selyemhímzéssel volt kivitelezve és színes, magyaros stílusú virágornamentikával díszítve. Az oldal akvarelllel készült párjára a *Wacht am Rhein* című népszerű német hazafias dalt és kottáját másolta le a művész, ami fölött Otto von Bismarck híres mondása volt olvasható: „Wir Deutsche fürchten Gott sonst nichts auf der Welt”, azaz „Mi németek csak az Istentől félünk, senki másától”.

5. kép

A kísérő irat kötése II. Vilmos császár ajándékához, 1914. (Archív fotó, RFMTM)

Az irat következő oldalpárján, jobb oldalon, a magyar Szent Korona országainak selyemmel hímzett címerai kaptak helyet, fölöttük a Szent Koronával.

Ezt a címert is gazdagon hímzett, színes, magyaros ornamentika keretezte. Az oldalpár bal oldalán a magyar himnusz akvarellal díszített szövege és kottája fölött ismét a „Ha Isten velünk, ki ellenünk!” jelige szerepelt. Végül, „A könyv lapjai egymásba fonódó magyar, osztrák, német nemzeti színű szalagokkal vannak összekötve, melyeket a könyvön kívül pecsét köt össze.”⁵ – írta a tárgyról Schima A. Bandi. (5. kép)

A művész gesztusára az országos sajtó is felfigyelt: „Egy derék magyar ember ajándékkal kedveskedett a német császárnak. Sima András, a pozsonyi állami fémiparis-kola művezetője, remekbe csinált egy fokost, magyar és német katona-figurákkal, ezüst- és réz arabeszkekkel, s mindenféle fölírásokkal. Vilmos császár elfogadta az iparművészeti remeket s ennek művésze fog is kapni az udvarias uralkodótól egy megérdemelt kedves levelet.” – írta róla egy magát „Zsolt”-nak nevező újságíró a Pesti Hírlapban, aki bár elismerte a tárgy művészi értékét, kifogásolta a divatjamúlt tárgytipust. Véleménye szerint a „stilizált betyár-balta” az európai népek emlékezetében az egykori „hun és magyar hordákat” idézheti és nem túl szerencsés módon a pusztító „orosz csordák” képzetét keltheti fel.⁶ II. Vilmos az ajándékot egy briliánsokkal díszített arany nyakkendőttel⁷ viszonzta. (6. kép)

„A kapott briliáns-tűt a magyar iparművészet legfelsőbb elismerésének tekintem, büszkeséggel viselem és ereklyeként fogom megőrizni.” – írta a művész a császárhoz címzett köszönő levelében.⁸ 1928-ban a Mikrokozmoszom VI. kötetében Schima A. Bandi megjegyezte, hogy a mű a berlini Hohenzollern Múzeumban volt.⁹ Megléte Berlin második világháborús pusztulása miatt kevésbé valószínű.

6. kép
II. Vilmos császár ajándéka
Schima A. Bandi számára
(Archív fotó, RFMTM, ltsz.: IP.66.230.1.)

⁵ MNL GyMSMGyL XIV/19/I/II/27-30. Schima A. Bandi leírása a műről.

⁶ PH 1915. január 27. 12. Zsolt.: „Esti levél. – Vilmos császár „fokos”-a.”

⁷ RFMTM HGy ltsz.: IP.66.230.1. Schima A. Bandi II. Vilmos császártól kapott ajándék nyakkendőttje.

⁸ MNL GyMSMGyL XIV/19/I/VI/1. Schima A. Bandi levélfogalmazványa. 1915. március 14.

⁹ Az 1950-es évek második felében Schima A. Bandi életének eseményeit, művészeti pályájának történetét kötetekbe rendezte, amelyek a Mikrokozmoszom III–VIII címetek kapták. A korábban már elkészült köteteket ekkor bevezető és magyarázó szöveggel ellátva illesztette a kötetek sorába.

V. Mehmed Resad török szultán ajándéka

Törökország 1914. augusztus 2-án titkos szövetségre lépett Németországgal és három hónappal később belépett a háborúba a központi hatalmak oldalán. Az új fejlemények hatására Schima A. Bandi V. Mehmed Resad török szultánnak egy kovácsoltvas győzelmi koszorút készített. Az ajándékot, valamint a hozzá tartozó ajánlólevelet és kíséző okiratot napjainkban az isztambuli Dolmabahce Palota Abdülmedzsid Könyvtárában őrzik.¹⁰

Többféle szempontból is különleges hely illeti meg ezt az alkotást, hiszen ez az egyetlen olyan díszes kivitelű fejedelmi ajándék a művész életművében, melyet eredeti állapotában ismerhetünk, és ami alapján fogalmat alkothunk a többi hasonló kvalitású és pompájú alkotás igazi művészi minőségéről, valamint eredeti színvilágáról, amelyek érzékeltetésére a művész hagyatékában fennmaradt, jó minőségű fekete-fehér fotók, illetve tárgyleírások is csak részben alkalmasak. A győzelmi koszorút tartalmazó vörös színűre politúrozott fehér jávorfa díszdoboz mérete 50x50x15 cm. (7. kép)

Fedelén a veretek rézből készültek, és akár csak II. Vilmos császár ajándékának dobozán, világháborús eseményeket ábrázolnak. A doboz kör alakú középdíszén a központi hatalmak együttes harcának jelképeként egy lovon ülő török katona, balján egy magyar honvéd, jobbján pedig egy német gyalogos látható, bevetés közben. Alattuk szalagra írva, latin nyelven olvasható a már többször alkalmazott „Ha Isten velünk, kicsoda ellenünk” jelige. A katonák által megjelenített Ausztria-Magyarországot, Törökországot és Németországot a valóságos történelmi eseményeknek megfelelően ellenséges hatalmak sora zárja körül: Franciaország, Anglia, Oroszország és

7. kép
V. Mehmed Resad török szultánnak készített
ajándék díszdoboz, 1915.
(Archív fotó, RFMTM)

8. kép
V. Mehmed Resad török szultánnak
készített ajándék díszdobozának verete
(Archív fotó, RFMTM)

¹⁰ A magyarok nyomai 79–83., 100–101.

Japán, valamint a többi kisebb ellenséges állam, akiket a központi nagy rozetta körül kisebb körformákban egy-egy tipikus, karikatúrászerűen megjelenített figura reprezentál. Hasonló módon ábrázolta a doboz sarokvereitein a művész a semleges államok képviselőit is. (8. kép)

A fedél belsejének bársonnyal bélelt közepén, üveg alatt, kör alakú kompozíció II. Vilmos, V. Mohamed és I. Ferenc József szövetséges uralkodók hármasságának akvarell térképébe került megörökítésre, baráti kézfogás közben. A kép szélén „Éljen II. Vilmos”, „Éljen V. Mohamed”, „Éljen I. Ferenc József” felirat fut körbe. A kompozíció körül levél alakú rézveretekbe foglalva a négy ország himnuszának első két sora és kottája látható. A bársony bélés fennmaradó részét különösen gazdag, az üres részeket teljesen beborító selyemhímzett, virágdíszes, magyaros ornamentika tölti ki.

A dobozban lévő koszorú vörösrézről készült. A kettős, összefonódó babér és tölgy koszorút alul ezüstözött fémszalag köti össze, a csokron az 1915-ös évszám, a mű keletkezésének időpontja olvasható. A hagyományos, mondhatni szokványos, koszorú érdekessége, hogy – az egyébként a művészre nem jellemző ideológiamentesség jegyében – balról a tölgylevelek felé tartó szarvasbogárnak, az alkotót idézve, mindössze „a munka műértékének növelése és egy kis változatosság a célja”.¹¹ (9. kép)

Az ilyen természettanulmánynak szánt kisméretű rovar- és állatfigurákat, akár csak a növénymotívumokat a művész előszeretettel kovácsolta korai alkotói korszakától kezdve. Ezek a jó megfigyelőképességről, kitűnő plasztikai érzékről és eredeti látásmódról árulkodó figurák a művész egész pályafutása során felbukkantak, elsősorban a két világháború között

9. kép
V. Mehmed Resad török szultánnak készített ajándék díszdoboz, 1915.
(Archív fotó, RFMTM)

10. kép
Kísérő irat kötése V. Mehmed Resad török szultán ajándékához, 1915.
(Archív fotó, RFMTM)

¹¹ MNL GyMSMGyL XIV/19/I/VI/6. Schima A. Bandi leírása a műről.

igen népszerű dísz- és emléktárgyain. A koszorú közepében a három szövetséges császár nevének körökbe foglalt, aranyozott kezdőbetűi láthatók, míg a doboz négy sarkában a négy szövetséges ország címere kapott helyet. A kísérő irat kötése elől lila, hátul piros bőr, a sarkain pedig rézveretekkel van díszítve. (10. kép)

Az első borítót nagy, rézből kovácsolt pávatoll motívum ékesíti, amelynek szeme színes selyemhímzéssel van alábélelve. A pávatoll szárát alul szalagcsokor fonja körül, ugyancsak hímzett magyar és török címerrel. A toll mellett jobbra Mohamed szultán monogramja található.

A mű ajánlásának szövege a következő (sic):

„Őfelsége V. Mohamed a nagy ottomán nemzet császárának
E koszorút a szabadságért igazságért és jogért folyó küzdelemben
testvérként egybeforrt négy nemzet ereje egységének és célja közös-
ségének jelképéül hódolatteljesen ajánlom fel felségednek.”

Pozsony 1915. március hó

Schima András”

(11. kép)

11. kép

Kísérő irat V. Mehmed Resad török szultán ajándékához, 1915.

12. kép

Török művészeti érem, V. Mehmed
Resad török szultán ajándéka Schima
A. Bandi számára

(RFMTM, ltsz: C.65.81.3.1. Fotó: Tanai
Csaba Taca)

Az írást hangsúlyos pávaszem motívumos, magyaros stílusú ornamentika keretezi, amelynek felső részébe foglalva a szabadság, igazság és jog szavak török nyelven olvashatók. A magyar nyelvű ajánlás alá annak török nyelvű fordítását is odaírta a művész. Az ajándékot a szultán művészeti érdemmel és Schima A. Bandinak, valamint feleségének címzett török nyelvű köszönő levelekkel honorálta.¹² (12. kép)

A szultán elismerését követően Schima A. Bandit és feleségét a Pozsonyi Polgárok Kossuth Lajos Köre ahol a művész, mint agilis főjegyző tevékenykedett, „jó-tékonysági sorsjátékkal egybekötött társas vacsorán ünnepelte”.¹³ A vacsorán a művészházaspár barátai és tisztelői „a művésznak egy babérkoszorút, nejének pedig egy diszes csokrot nyújtottak át”.¹⁴

I. Ferdinánd bolgár cár fejedelmi ajándéka

Schima A. Bandi első világháborús témakörbe tartozó harmadik fejedelmi ajándéka az I. Ferdinánd bolgár cár számára, 1916-ban készített háborús relief. A művész hagyatékában megmaradt az a levél, amelyben a bolgár korona „hiteles rajza vagy leírása” iránt érdeklődött a Magyar Nemzeti Múzeumban. A levélben megkeresett intézmény ebben a kérdésben viszont nem tudott a művész segítségére lenni, és további tudakozódás céljából a budapesti bolgár konzulátushoz irányították.¹⁵ Későbbi fejlemények ezzel kapcsolatosan nem ismeretesek, de tény, hogy az elkészült alkotás erősen különböző karaktere és sajátosan egyedi formai megoldása nagyban eltér az előző két, hagyományosabb típusú és kialakítású ajándéktól, és sokkal inkább a csak valamivel előbb befejezett Kárpáti őrséggel mutat szoros stílárís és eszmei rokonságot. „A mű megkapó erővel és hűséggel juttatja kifejezésre az alapeszmét, mely Bulgáriának a világháborúban való kiváló szerepét és vitézségét dicsőíti.” – írja róla a Nyugatmagyarországi Híradó.¹⁶ A fa hordozóra szerelt kovácsoltvas dombormű egy vitéz bolgár közkatona és egy, az antantot megszemélyesítő, gyíkszerű sárkány ádáz küzdelmét ábrázolja. A mű figyelemreméltó erénye a technikából fakadó erőteljes plasztika, amelyet a kereten túlnyúló, azt feszegetni látszó figurák csak tovább hangsúlyoznak. Elsősorban ennek köszönheti a mű erősen kifejező, határozott karakterét. (13. kép)

A dombormű bal alsó sarkából fölkapaszkodó szörnnyeteg egyik lábával a népjogot tiporta, melyet egy, a fa hordozóra applikált, fémből készült „Jog Igazság Szabadság” feliratú pergamentekercs jelképezett. Másik karmos lábával a remek plasztikájú városkép formájában megjelenített Szalonikire nehezedett. Előrenyo-

¹² RFMTM HGy ltsz: C.65.81.2.1-2.

¹³ NyH 1915. június 3. „Sima András ünneplése”.

¹⁴ PH 1915. június 6. „Magyar tanár török kitüntetése”.

¹⁵ MNL GyMSMGyL XIV/19/I/II/1. Dr. Bátky Zsigmond levele a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi-Könyvtárból Schima A. Bandinak. 1916. március 24.

¹⁶ NyH 1916. június 25. 5. „Háborús iparművészeti ajándék a bolgár királynak”.

13. kép

I. Ferdinánd bolgár cár ajándéka (eleje), 1916.
(Archív fotó, RFMTM)

14. kép

I. Ferdinánd bolgár cár ajándéka (hátlja), 1916.
(Archív fotó, RFMTM)

mulásában, Macedónia előtt, a puskatussal éppen lesújtani készülő bolgár katona tartóztatta fel. A jelenet mögött aranyozott rézlemezen a meggyarapodott Bulgária metszett térképe volt látható, fölötte pedig a „Bulgária nagy lesz” felirat volt olvasható. A bolgár katona erőteljes, tagbaszakadt figurájához a művész egy részletesen kidolgozott ceruzarajzot is készített, mely az alkotó hagyatékában fennmaradt.¹⁷

A jelenet talapzatát a központi hatalmak és szövetségeseik selyemmel hímzett címerai ékesítették, középen Bulgáriáé, míg az egész ábrázolás fölött a „Balkán rókájá”-nak is nevezett I. Ferdinánd cár különösen kifejező profil portréja uralkodott.

A cár gallérját a dicsőséget jelképező tölgyfaág, portréját pedig hősi babérág díszítette. A mű alsó, kereten túlnyúló pajzsformájú lezárása, – melyen a katona mögött győzelmi trófeákból, fegyverekből és zászlókból összerótt piramis látható – valamint a dombormű felfüggesztésére szolgáló két háromszögű fül megoldása is a Kárpáti Őrséget idézi. Az ajándék hátulján, kis réztáblán, megörökítésre került még egy rövid magyarázó szöveg is: „Tervezték és készítették:/ Pozsonyban (Hongrie)/ 1916-ik évben a nagy világháború/ idejében/ Őfelsége I. Ferdinánd bolgár király/ tiszteletére/ Schima András és neje Ráday Mariska.” (14. kép)

¹⁷ RFMTM HGy ltsz. n.

15. kép

I. Ferdinánd bolgár cár ajándéka (eleje), 1916.
(Archív fotó, RFMTM)

16. kép

I. Ferdinánd bolgár cár ajándéka (eleje), 1916.
(Archív fotó, RFMTM)

A hős katona mögött az uralkodó portréjáig felkúszó, harci dicsőséget szimbolizáló tölgyfaág-megoldásban is a már párhuzamként említett Kárpáti Őrség hasonló módon és kontextusban alkalmazott motívumára ismerhetünk.

Az ajándékhoz Schima A. Bandi – az archív felvételek tanúsága szerint – ezúttal nem készített külön kísérő iratot, hanem az ajánlást foglalta az előző kísérő iratokhoz hasonlóan, veretekkel ékesített bőrkötésbe. (15. kép)

Az ajánlást tartalmazó díszdoboz tetején Bulgária címerét fémből, pergamenformára domborítva készítette el a művész, alatta a bolgár himnusz kezdő soraival és kottájával. A címer mögött, a harci dicsőség és virtus szimbólumaként, makkos tölgyfaág és kard kapott helyet. Az irat négy sarkát stilizált, magyaros ornamentikájú rézveretek díszítették, közepükön a szövetséges hatalmak selyemmel hímzett címereivel. (16. kép)

A mű ajánlásának szövege a következő volt (sic):

„Ezen emlékművet mint a vi/téz bolgár nemzet dicső fegy/vertényének kifejezőjét, a/ bolgár-magyar/ testvériség és szövetségi hű/ség jelképekül hódolatteljesen/ ajánlom föl felségednek.

Pozsony 1916 Schima András
Őfelsége/ I Ferdinánd – királynak”

Ezúttal kizárólag a nagy nyomtatott betűvel írott szöveg volt világos alapon sötét színű selyemhímzéssel kivarrva, ami a két korábban tárgyalt, gazdagon díszített ajánláshoz képest egy sokkal visszafogottabb megoldás.

Az archív fotókról ismert, textíliával bélelt díszdobozba zárt ajánlást a mester világos színű bőrkötéssel látta el. Fedőlapján babérágakkal körülvelt ovális keretben kard volt látható. A penge két oldalán a felirat: „Győzni fogunk/ mert oldalunkon/ az igazság”. A két babérágot alul csokor fogta össze. A kötés alján és tetején kör alakú vereten I. Ferdinánd király monogramja kapott helyet. Sarkát szív alakú, alátétímmzéssel ellátott veretben színes, magyaros stílusú ornamentika díszítette. A kötés két oldalán is szív motívumos, keskeny veret futott végig. (17. kép)

A művész fennmaradt levelezéséből kiderül, hogy meglehetősen körülményes volt az ajándék eljuttatása a címzetthez. Egy ideig úgy tűnt, a Szófiába küldött csomag elkallódott, de végül az ügy felderítésével megbízott közbenjárók válaszából kiderült, hogy mintegy fél évvel korábban megérkezett a címzetthez, aki örömmel elfogadta és „elhelyezésre került Őfelsége várnai kastélyának szalonjában az egyik fő helyen”.¹⁸ Ugyanabban a levélben a művész egy olyan ígéretet is kapott, miszerint „ne tápláljon valami vérmes reményeket, de az biztos, hogy meg lesz elégedve, mert a Sofiai udvar igen gavallér ebben a tekintetben”.¹⁹

Az ígéret ellenére ez az egyetlen olyan fejedelmi ajándék, amelyért a vizonzásul kapott figyelmességnek nyomát nem találjuk.

17. kép
Az ajánlás díszkötése I. Ferdinánd bolgár
cár ajándékához, 1916.
(Archív fotó, RFMTM)

Háborús témájú rajzolt levelezőlapok

A nagy világháború témája a fejedelmi ajándékok és a Kárpáti Őrség nagy összefoglaló mű elkészítése után is még sokáig foglalkoztatta a művészt. 1917-ben, barátjával és legfőbb levelező partnerével, a mezőkövesdi Martos Ferenc tanítóval még mindig küldözgettek egymásnak az 1914-15-ös háborús eseményekre reflektáló, saját maguk által készített – gyakran szarkasztikus, vagy éppen gúnyos hangvételű – rajzolt leve-

¹⁸ MNL GyMSMGyL XIV/19/I/II/32. Szilárd Róbert főtiszt levele Szilárd Leóhoz. 1918. február 14.

¹⁹ MNL GyMSMGyL XIV/19/I/II/32. Szilárd Róbert főtiszt levele Szilárd Leóhoz. 1918. február 14.

lezőlapokat. Schima A. Bandi 1917. február 2-án kelt, 10-es számú rajzolt levelezőlapjának alján például egy, a kárpáti harcok idejéből származó, Erich Maria Remarque híres regénycímét idéző,²⁰ hivatalos Höfer jelentés olvasható, mely szerint: „A Kárpátokban nem történt jelentősebb esemény...” (18. kép).

Eközben a havas Kárpátok előterében két hatalmas sírhalom látható egymás mellett négy-négy kereszttel, a mindkét oldalon egyformán súlyos emberáldozatokat követő háború beszédes mementójaként.²¹ Az ezt követő, 11-es számmal ellátott rajzolt levelezőlapnak a művész az „Éjfél a Kárpátokban” címet adta.²² Az első oldalán a Kárpátok bérceit a kettős kereszttel díszített magyar korona ékesíti, míg a hegy lábánál egy orosz katonasapka hever. A hátsó oldalon a felirat: „1914-15 a Kárpáti akció alatt kihúzták a muszka hadsereg méregfogát. A Kárpátokban pusztult egy fél millió muszka.” (19. kép)

Az üzenet második, személyes része a művész korábban említett, elveszettnek hitt, I. Ferdinánd királynak készített ajándéka körüli tudakozódására vonatkozik. Itt éppen arról számolt be Martos Ferenc barátjának, hogy nem sokkal korábban kapta Stojanov ezredestől, a bolgár király szárnysegédjétől a biztató ígéretet, hogy az ügyet kézbe veszi, és „a küldemény után nyomozni fog”.²³

18. kép

Schima A. Bandi 10-es számú rajzolt levelezőlapja
Martos Ferencnek (recto).

1917. február 3., postai bélyegzővel, Mgt.

19. kép

Schima A. Bandi 11-es számú rajzolt
levelezőlapja Martos Ferencnek (verso).
1917. február 3., postai bélyegzővel, Mgt.

²⁰ Erich Maria Remarque: Nyugaton a helyzet változatlan című, 1929-ben megjelent népszerű háborús regénye.

²¹ Schima A. Bandi 11. rajzolt levelező lapja Martos Ferencnek. 1917. február 3., postai bélyegzővel, Mgt.

²² Schima A. Bandi 11. rajzolt levelező lapja Martos Ferencnek. 1917. február 3., postai bélyegzővel, Mgt.

²³ Schima A. Bandi 11. rajzolt levelező lapja Martos Ferencnek. 1917. február 3., postai bélyegzővel, Mgt.

A Kárpáti Őrséggel, valamint a jelen tanulmányomban bemutatott fejedelmi ajándékok elkészítésével lezárult Schima A. Bandi életművének első jelentős korszaka, amelyben nagy szerepe volt a késő dualizmus kori Pozsony kulturális miliőjének, valamint az Osztrák-Magyar Monarchia haláltusáját jelentő első világháborúnak. A művész további pályaképe szempontjából az aktuális, történelemmé formálódó témák mindvégig meghatározó szerephez jutottak, de a fent ismertetett korszak intencióit és alkotásait tekintve kétségtelenül egyedi és megismételhetetlen marad.

FORRÁSOK

MNL GyMSMGyL = Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára XIV. 19. Schima A. Bandi iparművész iratai I–VI. doboz.
 RFMTM = Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum
 HGy = Helytörténeti Gyűjteménye Schima A. Bandi iparművész hagyatéka
 NyH = Nyugatmagyarországi Híradó
 PH = Pesti Hírlap

SZAKIRODALOM

A magyarok nyomai = A magyarok nyomai Törökországban. Egy Palotából és Három Városból nyomok. (Kiállítási katalógus, közreadja: T. Cengiz Güncü) Istanbul, 2010, Avrupa Kültür Baskenti
 PÁPAI: Történelmi = PÁPAI EMESE: Történelmi lét – művészi tudat, avagy a Kárpáti Őrség (1914-15) különös története. Arrabona 53-56. (2018) 285–312.

ROYAL PRESENTS MADE BY BANDI A. SCHIMA DURING THE FIRST WORLD WAR

During the First World War Bandi A. Schima applied artist created a masterwork of applied art for each ruler of the allied states of the Austro-Hungarian Monarchy. As a sign of his gratitude and appreciation he created a masterwork first to Emperor William II of Germany in 1914, then to the last Ottoman Sultan Mehmed V Reşâd in 1915 and finally to the Bulgarian Tsar, Ferdinand I in 1916. Unfortunately, only the work for the Ottoman Sultan has survived, while the reconstruction and the outlining of the history of the other two could be realised by means of the archive photographs and documents having been preserved in the artist's heritage.

Emese Pápai

*Krisch András***A SOPRONI EVANGÉLIKUS GYÜLEKEZET A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG IDEJÉN**

A soproni evangélikusság nagy múlttal rendelkezik, 1565-ban Sopronban alakult meg Magyarország első evangélikus gyülekezete. A 16. század végére a szabad királyi város polgárainak és lakosainak többsége is áttért az új hitre. Számukat az ellenreformáció csökkentette, de ezt követően is a város meghatározó közössége maradt az evangélikus gyülekezet. 1900-ban Sopronban a 36 000 lakosból 9249-en voltak evangélikusok. A gyülekezetben a 19. század közepétől élénk egyesületi élet folyt. A Testvéregyesület (Bruderschaft) 1849-ben kezdte meg működését, majd megalakult a nőegylet, a leányegylet, az Evangélikus Olvasó és Ifjúsági Egyesület. A nevelő és szociális intézmények a város életében is jelentős tevékenységet fejtettek ki. A népiskola, az árvaház, az óvoda, a diakonisszaállomás mind-mind egy kiterjedt infrastruktúrájú, jó szervező képességű gyülekezet képét vetítik elénk. A több mint 100 alapítvány tevékenysége kiterjedt az árvák, szegények, tanulók és más rászorulókat támogatására. Az 1914-ben kitört I. világháború szomorú változásokat hozott a gyülekezet életében. Kezdetben a gyülekezetben is a háború iránti lelkesedés volt megfigyelhető, a hazafias érzület legyőzte a vallásosságot, sokan gondolták, hogy az ellenség a hazánkra, szabadságunkra és vallásunkra tör. Persze a front túloldalán, az ellenséges országokban ugyanezt gondolták a magyar katonákról. Ahogyan azonban sorban érkeztek haza a sebesülteket szállító vonatok, és egyre többen gyászoltak családtagokat, úgy változott meg ez a vélemény. „Minél tovább tart a háború, annál többen látogatják a templomokat.” – olvashatjuk egy korabeli dokumentumban. A háború következményeként sokan vountak be a gyülekezet tagjai, az evangélikus iskolák tanárai közül, a soproni lelkészek közül Pötschacher István lelkész teljesített katonai szolgálatot. Az iskolák tantermeiben sok esetben kórtermeket rendeztek be, emiatt osztályösszevonásokra került sor. Élelmiszer- és fűtőanyaghiány nehezítette a mindennapi életet. A lelkészek ezekben a nehéz időkben is igyekeztek lelki vigaszt nyújtani az itthon maradt hozzátartozóknak. Esténként áhítatot tartottak, rendszeresen gyűjtöttek segélyeket a nélkülözők és a katonák számára.

Ahogy múltak a háborús évek, nemcsak a férfiaknak, hanem a templom harangjainak is be kellett vonulniuk. A négy harang öntéséhez 1864-ben Ferenc József király leselejtezett ágyúcsöveket adományozott a gyülekezetnek. Közülük 1916-ban hármat elvittek és hadicélokra beolvasztottak. Nagy megrázkódtatás volt ez a gyülekezet számára. Az első világháborús vereség, a monarchia összeomlása és a köztársaság kikiáltása után 1919. március 21-én hatalomra került Tanácsköztársaság mint radikális baloldali politikai rendszer alapjaiban volt egyházellenes.¹

¹ A soproni evangélikus gyülekezet történetére lásd: KRISCH – TÓTHNÉ: A soproni evangélikus gyülekezet.

Az 1919-es Tanácsköztársaság egyházellenes rendeletei, amelyek az egyház és az állam szétválasztását, az egyházi javak államosítását, a kötelező vallásoktatás, valamint az egyházi adó megszüntetését mondták ki, alapvetően támadták az egyházakat, így a soproni evangélikus gyülekezetet is. A Tanácsköztársaság ellenségképbe nemcsak a monarchia politikai és gazdasági elitje, a korábbi katonai- és rendvédelmi vezetők, a közép- és nagybirtokosok és a polgárság tartozott, hanem az új rendszer antiklerikális politikát is hirdetett. A hatalomra került kommunista vezetés a világháborúért, és azt követő életszínvonal csökkenéséért, a széles társadalmi tömegek nyomoráért a legfőbb bűnbakokká a politikai-társadalmi vezetők mellett a papságot okolta. Értelmezésük szerint az egyház az oktatás és a nevelés terén hozzájárult a világháborús mézáráláshoz. A diktatúra vallás- és egyházellenes politikáját a Forradalmi Kormányzótanács XXIV. rendelete mondta ki, amely intézkedett az állam és az egyház szétválasztásáról, valamint az egyházi kezelésben lévő oktatási és nevelési intézmények állami kézbe történő áthelyezéséről. A Tanácsköztársaság az oktatást állami feladatnak tekintette.²

A proletárdiktatúra március 21-i budapesti hatalomátvétele után másnap Sopronban is megalakult egy öttagú direktórium. A város és a megye közigazgatása fölött hatalmat gyakorló szervet a munkás- és katonatanácsok, a szakszervezetek küldöttsége és a szociáldemokrata pártvezetőség választotta meg. Tagjai a munkástanács részéről Berczeller Adolf,³ Fischl László és Knapp Gábor, a katonatanács részéről pedig Entzbruder Dezső és Faragó Géza voltak. A direktórium tagjai közül csupán Entzbruder volt kommunista, a többiek szociáldemokraták. A tényleges politikai hatalmat azonban nem sikerült megszerezniük, a polgári adminisztráció is még párhuzamosan működött. Thurner Mihály polgármester jelentette március 26-án a következőt: „A Tanácsköztársaság eddigi rendeleteit még nem foganatosították a városban, mert egyelőre nincsenek tájékozódva arról, hogy ezek a Budapesten kelt rendeletek a vidéki városokra is vonatkoznak-e?”⁴ A politikai vezetés elégtelensége miatt a helyi kommunisták a belügyi népbiztosságtól kérték egy karizmatikus, megfelelő helyismerettel rendelkező népbiztos kinevezését. Március 26-án érkezett a városba Kellner Sándor teljhatalmú megyei és városi politikai megbízott. Személyével a radikális irányvonalú kommunista politika jutott érvényre. Mayer Géza 1920 körül megjelent könyvében ezt így fogalmazta meg: „A kommunizmus vagy proletárdiktatúra kezdetben elég szelíd volt Sopronban, mindaddig, amíg Kellner Sándor, Kun Béla bizalmas utasításával ellátva meg nem érkezett Sopronba.”⁵ Első intézkedése volt a direktórium átszervezése, egy-egy szakterületre népbiztosokat nevezett ki, illetve erősített meg pozíciójukban. Tevékenységüket a direktórium egy-egy tagjának felügyelete alá helyezte.⁶ Kellner megérkeztével tehát a Tanács-

² BÖDÖK: Vörös- és fehérterror 116.

³ Az ő és fia életére lásd: FIZIKER: Doktor B. 335–349.

⁴ KÖRNYEI: Adatok az 1919. évi 25.

⁵ MAYER: A vörös dúlás 28.

köztársaság Sopronban is megszilárdította politikai pozícióit, megszervezték a forradalmi törvényszéket, a rendőrségtől a Vörös Őrség vette át a rendfenntartás szerepét, megkezdték a diktatúra egyházellenes intézkedéseit foganatosítani.⁷

Nehéz napok következtek a soproni evangélikus gyülekezet életében a Tanácsköztársaság kikiáltásával. Az Országos Vallásügyi Likvidáló Hivatal helyi szervei írták össze és foglalták le az egyházközség ingó- és ingatlan vagyonát. Az egyházi vagyon lefoglalásáért Sopronban Zsigmond Lajos biztos volt a felelős.⁸ A tanácskormány a lelkészek és az egyházfik fizetését az egyházközség vagyonából nem utalta ki, ezért a gyülekezetből 15 lelkes hölgy, az ország más gyülekezeteihez hasonlóan, utcák szerinti gyűjtést szervezett. A befolyt összegből sikerült a lelkészeket, a konventjegyzőt, a három egyházfit, a harangozót és az orgonistát kifizetni. Az adakozás annyira sikeres volt, hogy a teológiai tanárok és az egyházkerületi tisztségviselők, akik mögött nem állt gyülekezet, de szintén fizetés nélkül maradtak, még az ő segélyezésük is biztosítva volt.⁹

A Tanácsköztársaság az egyház és állam szétválasztásának jegyében igyekezett a bírósági fogházaknál a lelkészek működését megszüntetni, viszont a foglyok május 14-én kivétel nélkül kérték a lelkészi látogatást, így azt díjazás nélkül folytathatták a papok.¹⁰ A soproni papi vagyon polgári biztosí hivatala május 5-én átiratára nyilatkoznia kellett a lelkészi karnak, hogy elhagyja-e a papi pályát. Minden evangélikus lelkész elutasító választ adott.¹¹ Így nyilatkozott egyébként a város összes katolikus papja is.¹²

Nem sikerült az új hatalomnak az anyakönyveket sem megszereznie. Az egyháztanács kitérő választ adott, hiszen ez az ügy a konvent hatáskörébe tartozik, az pedig csak a következő ülésén tud döntést hozni.¹³ Az ügy a későbbiekben sem került azonban napirendre.

A soproni tanácsuralmat április 3-án az ún. gazdapolgár-tüntetés¹⁴ zavarta meg. A demonstráció hátterében a Tanácskormány rendkívül szigorú szesztilalma állt, ami a soproni boros gazdák megélhetését veszélyeztette. A sikertelen tárgyalási kísérlet után a Széchenyi térre vonul és sokszor rendszerellenes jelszavakat skandáló gazdákba a helyszínre kivezényelt katonák belelőttek. A sortűzben négyen haltak meg és nyolcan sebesültek meg. A halottak közül hárman voltak evangélikusok.¹⁵ A polgári halotti anyakönyvben 1921-ben megváltoztatták az áldozatok

⁶ KÖRNYEI: Adatok az 1919. évi 27.

⁷ KRISCH: Ellenforradalmi megmozdulás Sopronban? 60–61.

⁸ A katolikus egyházi vagyon lefoglalására lásd: DOMINKOVITS – NÉMETH: Forradalmak sodrában 121., 123.; SEL I. 1. q. 1919. július 30. 58. pont.

⁹ SEL I. 1. i. 1919. július 30. 74. pont.

¹⁰ SEL I. 1. i. 1919. július 30. 72. pont.

¹¹ HANZMANN: Helyzetrajz 56.

¹² DOMINKOVITS – NÉMETH: Forradalmak sodrában 123.

¹³ SEL I. 1. i. 1919. július 30. 64. pont.

¹⁴ Gazdapolgár, németül Wirtschaftsbürger a város szőlőművelő társadalmi rétege.

neve mellett a halál okát: „Lövés (gyilkosság). A nemzeti ügy és a keresztény erkölcs szolgálatában szenvedett sebesülés következtében vértanúhalált halt.” Az utólagos bejegyzés a polgármester, Turmer Mihály rendeletére történt meg.¹⁶

A soproni evangélikus gyülekezet a város egyik legnagyobb iskolájának, a több épületben is helyet foglaló evangélikus népiskolának volt a fenntartója. Mint az a presbiteri jegyzőkönyvekből is kitűnik az egyházi iskolák elleni támadás, a hitoktatás betiltása okozta a legnagyobb gondot. Kellner Sándor az egyházellenes politika jegyében intézte felhívását az összes elemi és középiskola igazgatójához: „A vallásoktatás, mint kötelező tantárgy az összes iskolákban haladéktalanul be-szüntetendő és helyette erkölcsoktatás tartandó. Az ennek vezetésére alkalmas tanerőt haladéktalanul hozza javaslatba, és megerősítés végett forduljon a közoktatásügyek vezetőjéhez: Wurditsch Antal tanító elvtárshoz. A tanulóifúság testü-letileg a templomba való vezetését ezennel megtiltom. A tanulók és szülők felvi-lágosítandók, hogy a vallásoktatás mindenkinek a magánügyét képezi, és azt az iskolán kívül bárki végezheti.”¹⁷

A városi tanügyi biztosi feladatokat az előbb említett Wurditsch Antal soproni római katolikus elemi iskolai tanító látta el, később őt váltotta Eszes Dezső kapuvári polgári iskolai tanár.¹⁸ A soproni római katolikus fiúiskola jelentése szerint Wurditschot Kellner nem azért nevezte ki tanügyi biztosnak, mert kom-munista lett volna, hanem azért, mert felmerült a neve, amikor Kellner bizto-sokat keresett egy-egy terület élére, Wurditsch pedig mint a szocialista dalárda egykori karnagya ismert személy volt. A tanító nagyon hamar szabadulni akart a megbízatásától, hiszen a jelöltséget nem önként vállalta, ebbe csak belekeve-redett. A pozíciót végül Kellner erőszakosság miatt elfogadta és kartársai is marasztalták, úgy gondolták, hogy mérsékletével sok mindent megmenthet. Érdemei közé sorolta a jelentés, hogy a szerzetesi iskolákat nem hagyta meg-bolygatni.¹⁹

Az evangélikus gyülekezet a hitoktatás iskolai betiltása miatt új megoldásokat kényszerült találni. Az egyházközség kezdetben három alkalommal ifúsági isten-tiszteletet tartott, erre a célra rendelkezésre álltak az ifúsági egyesület helyiségei, majd Ziermann Lajos és Pötschacher István lelkészek lakásuk egy-egy szobáját is átengedték, így valójában a hitoktatás rendszeres maradt ezekben a nehéz időkben is. A lelkészekon kívül az oktatásban részt vettek a teológia tanárai és hallgatói, továbbá Hollerung Richárdné, Kiss Jenőné és Ziermann Mária.²⁰ A hitoktatás kér-

¹⁵ A tüntetésről bővebben KRISCH: Ellenforradalmi megmozdulás Sopronban? 59–67.

¹⁶ KRISCH: Ellenforradalmi megmozdulás Sopronban? 63.

¹⁷ KERTÉSZ: Tanácsköztársaság Sopron 1919. 63–64.

¹⁸ DOMINKOVITS – NÉMETH: Forradalmak sodrában 147. Wurditsch Tanácsköztársaság alatti szerepléséről lásd NÉMETH: Kényszerpályán 119–132.

¹⁹ DOMINKOVITS – NÉMETH: Forradalmak sodrában 132–133.

²⁰ SEL I. 1. i. 1919. július 30. 59.pont. A katolikus egyház vallásoktatására lásd DOMINKOVITS – NÉMETH: Forradalmak sodrában 124. A zsidó hitközség népiskolájának vallásoktatásáról pedig: uo. 125.

dése az új politikai rendszerben nemcsak a soproni gyülekezetnek okozott problémát, hanem országosan, illetve az egyházmegyében is. Scholtz Ödön esperes Ágfalváról éppen ezért kért jelentést a hitoktatás helyzetéről.²¹ Szintén Scholtz kért egy összefoglalást a március 22-e óta bekövetkezett változásokról az iskola, a gyülekezet és a lelkészek életében.²²

A soproni evangélikus gyülekezetben a 19. század eleje óta három lelkész teljesített szolgálatot. Menyhárd Frigyes lelkész 1919. január 5-én bekövetkezett halála miatt az egyik állás betöltésre várt. A kedvezőtlen politikai helyzet miatt azonban ez nem történt meg, ezért mind a püspök, mind az esperes felszólította a gyülekezetet, hogy a jövő tanév elejéig tartsák meg a lelkészválasztást. A gyülekezet válaszában kifejtette, hogy a harmadik lelkészi állás betöltésére ilyen körülmények között nem gondolhat, egészen addig, amíg a helyzet nem változik, illetve nem javul, így kérték a püspök türelmét.²³ Az üresedésben lévő harmadik lelkészi állás betöltése előtt az utolsó akadály özvegy Menyhárd Frigyesné szolgálati lakásból való kiköltözésével már a Tanácsköztársaság bukása után hárult el. A gyülekezet a próbaszónoklatra meghívott négy lelkész közül végül a soproni születésű Hanzmann Károlyt választotta meg 1920. március 7-én.²⁴

Mint ahogy az egész országban, úgy Sopronban is a román katonaság előre nyomulása vetett véget a vörös uralomnak, hamarosan visszaállt Magyarországon a polgári kormányzat, egyben megkezdődött a károk felmérése és a számonkérés. A püspöki hivatal 17/1919. számú körlevelében közölte, hogy az állam és egyház viszonyában az 1918. október 31-e előtti állapotot állították vissza, a Tanácsköztársaság összes intézkedését hatályon kívül helyezték.²⁵

A rendszer helyi vezetői a diktatúra bukása után menekülésbe fogtak. Entzbruder Dezső a Tanácsköztársaság összeomlásakor Ausztriába akart menekülni, de Savanyúkúton (Sauerbrunn, Ausztria) a határrendőrök elfogták. Szombathelyre vitték fogházba, innen augusztus 22-én feldbach-i tiszti különítményesek Sopronba akarták őt két társával együtt visszakísérni. Eközben állítólag szökést kíséreltek meg, ekkor lőtték le őket.²⁶ Kellner Sándor biztos dél felé próbált menekülni, ám felismerték, elfogták, majd visszahozták Sopronba. A különítményesek megkínózták, majd elindultak vele és néhány társával a sopronkőhidai fegyházba. Útközben vagy amiatt, mert szökni próbált, vagy pedig mert nem tudott tovább menni, agyonlőtték.²⁷

Dr. Zergényi Jenő felügyelő úr szeptember 4-én jelentette az egyháztanácsnak, hogy „az isteni gondviselés a proletár-diktatúrának f. 1919. évi aug. 1-jén történt

²¹ SEL I. 1. q. 66/1919. irat.

²² SEL I. 1. q. 75/1919. irat.

²³ SEL I. 1. i. 1919. július 30. 61. pont.

²⁴ HANZMANN: Helyzetrajz 58–60.

²⁵ SEL I. 1. i. 1919. november 5. 108. pont.

²⁶ KRISCH: Ponzichter-tüntetés 38.

²⁷ https://hu.wikipedia.org/wiki/Kellner_Sandor. A letöltés ideje: 2019. június 7.

bukásáról felszabadított bennünket a hazát és egyházat egyaránt a végveszéllyel fenyegető csapástól. Egyházunk visszanyerte féltett autonómiáját, egyházközségünk hiány nélkül visszakapta ingó és ingatlan vagyonát, valamennyi egyházi nevelési és oktatási intézetét és újból módjában áll a hívektől az egyházi adót beszedni.”²⁸

A gyülekezetet jelentős anyagi kár nem érte a „dicsőséges 133 nap” alatt. A lefoglalt egyházi vagyon hiánytalanul került vissza. Némiképp károsodás csupán abból származott, hogy az értékpapírok szelvényeit nem váltották be, illetve a köztulajdonba vett gyülekezeti házak után befizetett lakbérek nem szolgáltatották vissza.²⁹

Az esperesi hivatal számára a gyülekezet jelentette, hogy sem a lelkészeket, sem a gyülekezeti tagokat különösebb bántalmazás nem érte.³⁰ A rövid ideig fennálló politikai rendszer másik következménye volt, hogy az iskolai könyvtárakból a kommunista és egyéb pártpolitikai irányú könyveket kiselejtezték, hiszen a nemzeti nevelésre kellett különösen nagy súlyt fektetni, egyben, mint írták, a vallásoktatás a jellemfejlesztés leghatásosabb eszköze.³¹

Egy érdekes adalék a Tanácsköztársaság idejéből, illetve az időszak bizonytalan pénzügyi helyzetére: Schranz Nándor egyházközségi vincellér az evangélikus konvent szőlőit csak úgy tudta megmunkálni, ha külsős munkaerőt vett fel, akik viszont nem fogadták el a fehér pénzt,³² hanem csak az értékeesebb kék pénzért³³ voltak hajlandók dolgozni. Fizetésüket a pénztár kék pénz hiányában nem fizette ki, így azt Schranz a saját pénzéből hitelezte meg, amiből neki 1220 korona kára származott. Az egyháztanács az eset kivizsgálása után a kárt a vincellérnek megtérítette. Nemcsak a szőlők vészelték át a diktatúra napjait, hanem a gyülekezet borkészletében sem történt károkozás.³⁴

A Tanácsköztársaság bukása után a tanítók magatartásáról jelentést kellett tenni. Amennyiben „az isten, haza, nemzet és erkölcs ellenes irányzat szolgálatában állottak”, akkor felelősségre vonták őket. Különösen fontos volt vizsgálni, hogy a tanító a proletárdiktatúra alatt milyen magatartást tanúsított: passzív, aktív, külön tevékenykedés, mint például előadások tartása, esetleg kifejtett-e propagandatevékenységet, szerepelt-e népgyűléseken, tagja volt-e a direktóriumnak vagy kapott-e egyéb megbízatást. Milyen volt a magatartása az egyházzal szemben. Végezetül a gyülekezet követel-e megtorlást?³⁵ Ezek alapján a Tanácsköztársaság bukása után két egyházközségi alkalmazott ellen indult eljárás. Egész Margit és Geleji Frigyes tanítók ellen (a kulturális osztály népbiztosa),³⁶ a proletárdiktatúra

²⁸ SEL I. 1. i. Jkv. 1919. szept. 4. 80. pont.

²⁹ HANZMANN: Helyzetrajz 55–57.

³⁰ SEL I. 1. i. 1919. november 5. 114. pont.

³¹ SEL I. 1. i. 1919. november 19. 130. pont.

³² A Károlyi-kormány, illetve a Tanácsköztársaság alatt forgalomba hozott korlátozottan elfogadott bankjegyek. Csak az egyik oldalukon volt képnymat, a másikat üresen, vagyis fehéren hagyták.

³³ Az Osztrák-Magyar Bank háború előtt bevezetett bankjegye.

³⁴ SEL I. 1. i. 1919. szeptember 4. 90. pont.

³⁵ SEL I. 1. q. 101/1919. irat.

alatti magatartásuk miatt az államügyészség indított bűnvádi eljárást, ezért őket hivatalukból felfüggesztették. Egész megúsza dorgálással, Gelejit viszont hivatalvesztésre, illetve kényszernyugdíjazásra ítélték.³⁷ Más tanítók ellen is felmerült a gyanú, hogy esetleg a kommunizmus mellett foglaltak állást, azonban hamar kiderült, hogy a vádak nem állják meg a helyüket.³⁸

A város és vármegye közönsége a Tanácsköztársaság bukása után 1919. szeptember 7-én gyászünnepélyt tartott a „gyászos emlékü kommunizmus Sopronban elvázott áldozatainak emlékére”. A gazdapolgár-tüntetés négy soproni áldozaton kívül ekkor Szemelliker Antal füles plébánosra, illetve a nagycenki ellenforradalmi megmozdulásban részt vett Szántó Róbert és Fennesz Rezső tartalékos főhadnagyokra emlékeztek meg. A résztvevők a Széchenyi téren gyülekeztek, a korabeli hírek szerint több mint 10 000-en vettek részt a katolikus és evangélikus temetőbe tartó menetben.³⁹ Az evangélikus temetőben ez alkalommal Ziermann Lajos lelkész tartott ünnepi gyászbeszédet.⁴⁰

Az 1918/19-es eseményeket viszonylag szerencsésen vészelte át a gyülekezet, hiszen nem kellett ellenséges megszállást átélnie, és az új nyugati országhatár meghúzása sem történt ekkor még meg. A Tanácsköztársaság Sopronban alapvetően nem okozott nagy károkat a gyülekezetnek, az egyházközség intézményesen nem hódolt be a diktatúrának. Az egyházi vagyon zár alá vétele, a nyomásgyakorlás a lelkészekre pályájuk elhagyása miatt és a hitoktatás akadályozása sem járt teljes sikerrel. Ezek az intézkedések a rendszer rövidségéből és erőtlenségéből adódóan csupán átmeneti nehézségeket tudtak okozni a soproni evangélikus gyülekezetnek. A gazdapolgár-tüntetés halálos áldozatait leszámítva, csak kisebb anyagi kár érte az egyházközséget. „A forradalom nem tört be sem a templomokba, sem a tanács-termekbe.” – olvasható a Luther naptárban.⁴¹

FORRÁSOK

SEL = Soproni Evangélikus Levéltár

I. 1. i. = Soproni Evangélikus Egyháztanács jegyzőkönyve 1919. 673. k.

I. 1. q. = Gyülekezeti iratok. Egyházközségi iratok 1. d.

SZAKIRODALOM

³⁶ Geleji ellenezte, hogy bencés papok tanárok is lehessenek, jelentéseivel több kollégája személyes szabadságát veszélyeztette, támogatva, hogy a tanítói szakszervezet tagjai is vonuljanak be a Vörös Hadseregbe és vegyenek részt az ellenforradalmi megmozdulások leverésében. DOMINKOVITS – NÉMETH: Forradalmak sodrában 135.

³⁷ HANZMANN: Helyzetrajz 58.

³⁸ SEL I. 1. i. 1919. szeptember 4. 88. pont.

³⁹ KRISCH: Ponzichter-tüntetés 38.

⁴⁰ SEL I. 1. i. 1919. november 5. 102. pont.

⁴¹ HRONYECZ: Evang. egyházunk 91.

- BÖDÖK: Vörös- és fehérterror = BÖDÖK GERGELY: Vörös- és fehérterror Magyarországon (1919–1921). Eger, 2018. (kézirat).
- DOMINKOVITS – NÉMETH: Forradalmak sodrában = Forradalmak sodrában. A Tanácsköztársaság Sopronban és Sopron vármegyében a kortársak szemével (1920–1921). A forráskiadványt összeállította, bevezette, jegyzetelte: DOMINKOVITS PÉTER – NÉMETH ILDIKÓ. Sopron, 2014.
- FIZIKER: Doktor B. = FIZIKER RÓBERT: Doktor B., a hontalan lokálpatrióta. Berczeller Richárd soproni évei (1902–1919). Soproni Szemle 68. (2014:3) 335–349.
- HANZMANN: Helyzetrajz = HANZMANN KÁROLY: Helyzetrajz és adalékok. I. Sopron, 2000.
- HRONYECZ: Evang. egyházunk = HRONYECZ ISTVÁN: Evang. egyházunk a nagy összeomlás idején. Luther naptár 9. (1921) 88–92.
- KERTÉSZ: Tanácsköztársaság Sopron 1919 = Tanácsköztársaság Sopron 1919. Összeállította: KERTÉSZ ISTVÁN. Sopron, 1959.
- KÖRNYEI: Adatok az 1919. évi = KÖRNYEI ATTILA: Adatok az 1919. évi Sopron megyei osztályharcokhoz. Soproni Szemle 27. (1973:1) 24–38.
- KRISCH: Ponzichter-tüntetés = KRISCH ANDRÁS: Ponzichter-tüntetés Sopronban, 1919. április 3. Esettanulmány. Rubicon 2011/2. 36–38.
- KRISCH: Ellenforradalmi megmozdulás Sopronban? = KRISCH ANDRÁS: Ellenforradalmi megmozdulás Sopronban? Gazdapolgár-tüntetés, 1919. április 3. In: Vörös és fehér. A vörös és fehér uralom hátországa 1919 vidéken. Szerk. NAGY SZABOLCS. Veszprém, 2013. 59–67.
- KRISCH – TÓTHNÉ: A soproni evangélikus gyülekezet = KRISCH ANDRÁS – TÓTHNÉ SZLAVKOVSKY MARIANN: A soproni evangélikus gyülekezet évszázadai. Kiállításkatalógus. Sopron, 2017.
- MAYER: A vörös dúlás nálunk = MAYER GÉZA: A vörös dúlás nálunk. Sopron és a vármegye a két forradalom alatt. Sopron, é. n.
- NÉMETH: Kényszerpályán = NÉMETH ILDIKÓ: Kényszerpályán. Reflexiók Wurditsch Antal soproni tanügyi népbiztos Tanácsköztársaság alatti működéséről a Győri Egyházmegye fegyelmi tanácsa előtt lefolytatott fegyelmi tárgyalása kapcsán. Arrabona 50. (2012:1) 119–132.

THE LUTHERAN CHURCH OF SOPRON DURING THE HUNGARIAN SOVIET REPUBLIC

The Directorate of Sopron, composed of five members, was set up on 22nd of March 1919 and it immediately started to shape the foundations of the new regime. The movable and immovable property of the Church were confiscated immediately after the formation of the Soviet Republic, but the depositary assets were not taken away. Due to a ban of assembling it was difficult to run the matters of the Lutheran Church, consequently, a carefully selected body managed the affairs. The new political system tried to inhibit the religious education at schools, so the pastors of Sopron held more services for the youth. After the collapse of the Soviet Republic the pastors could register that the assets of the Sopron Lutheran Church suffered no considerable damages.

András Krisch

Világi Dávid

A GYŐRI EVANGÉLIKUSSÁG HELYZETE A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG IDŐSZAKÁBAN

A győri evangélikus közösség jelentős múltra tekint vissza, gyökerei egészen a 16. századig nyúlnak. Ebben az időszakban, különösen az évszázad végén, a város lakosságának jelentős hányada a lutheri tanokat vallókhoz csatlakozott. A katolikus restauráció időszakában ugyan súlyuk folyamatosan csökkent, azonban még a 20. század elején is jelentős csoportot alkottak a városon belül. Győr lakossága az 1900-as évek elején 45 000 körül mozgott, s ebből kicsit több mint 3500 fő tartozott az evangélikus gyülekezet tagjai közé, azaz a teljes lakosság közel 8%-át tették ki. Nem csupán templomot tartottak fenn, hanem iskolát és árvaházat is működtettek.

Az első világháború időszaka számos területen érezte negatív hatását. Az általános árdrágulás miatt – különösen a háború második felében – egyre nehezebb feladattá vált a gyülekezeti alkalmazottak megfelelő bérezésének biztosítása. Emellett, bár a front nem vonult át az országon, a háború számos emberéletet is követelt. A frontszolgálatot teljesítő győri evangélikus hívek közül nyolcvannégyen vesztették életüket, köztük az evangélikus iskola két fiatal tanítója, Macher Béla és Lóránt József is hősi halált halt.¹

Az első világháború elvesztése után gyorsan követték egymást a politikai fordulatok Magyarországon. Az ország helyzete bizonytalanná vált, s ez a képlékeny állapot az akkori viszonyok között kedvezett a folyamatos balra tolódásnak.

A változásokat eleinte a Győri Evangélikus Egyházközség vezetősége reménnyel szemlélte, s várakozással üdvözölte. Felkeresték a győri Nemzeti Tanácsot is, melynek tagjait támogatásukról biztosították.

Erre a bizakodó légkörre utalnak Dr. Fischer Gyula felügyelő 1918. december 15-én elhangzott szavai is: „Egyházunknak (...) nemcsak oka, de joga is van arra, hogy a legmelegebben üdvözölje a független Magyarországot és az önállóságra alapított magyar köztársaságot.”²

Ugyanakkor az általános lelkesedés és reménykedés hangjai közé már 1918 végén belevegyültek mértéktartóbb, intő szólások is. Kapi Béla dunántúli evangélikus püspök például a következőkre figyelmeztetett: „A kormány megbízottja kijelentette ugyan, hogy a kormány az egyházzal szemben nem foglal ellenséges álláspontot, s az állam és egyház különválasztására sem gondolnak. (...) De készen kell arra is lennünk, hogy egyházunk és az állam viszonya megváltozik. Könnyen elveszíthetjük az állam eddig élvezett erkölcsi és anyagi támogatását.”³

¹ A győri evangélikus hősi halottak névsorát két márványtáblán örökítették meg, melyek ma is láthatóak az Öregtemplom oltárának két oldalán.

² RMEGYL I. 1. b. 1. A Győri Evangélikus Egyházközség 1918. december 15-én tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve.

³ RMEGYL I. 1. d. 1. Kapi Béla dunántúli püspök 15. számú püspöki körlevele. 1918. november 20.

A radikalizálódó politikai légkörben létrejött Tanácsköztársaság intézkedései pontosan a fenti figyelmeztetések jogosságát igazolták. A változások hatására a korábban optimistán megnyilvánuló Fischer Gyula álláspontja is jelentős mértékben módosult. A közgyűlés előtt 1919. április 6-án elhangzott beszédében már úgy látta, hogy „egyházunk fennállása óta sok viszontagságon ment keresztül, de így nehéz helyzetbe még nem került.” Nézete szerint a túlélés érdekében a gyülekezetnek a lehetőségekhez mérten mindenben alkalmazkodnia kellett a megváltozott helyzethez.⁴

Ugyanezt hangsúlyozta Kapi Béla püspök is március 30-án kiadott körlevelében, melyben teljes körű együttműködésre bízta egyházkerülete lelkészi karát és az egyházközségek világi vezetőit. „Az azonban bizonyos, hogy evangélikus egyházunk a kialakuló új világba és annak kiformalódó új társadalmi és gazdasági rendjébe becsületes elhatározással beilleszkedik. Alkalmazkodik a törvényekhez és megváltozott viszonyokhoz s elismeri a kialakuló gazdasági és társadalmi rendet. (...) Kísérjük figyelemmel a forradalmi kormányzótanács rendeleteit s azoknak feltétlenül engedelmesséjének még olyan esetben is, midőn az az egyház érdekeibe ütközik.”⁵

A Forradalmi Kormányzótanács ugyan már márciusban elhatározta az állam és egyház szétválasztását, azonban ennek részletei ekkor még nem körvonalazódtak. Kapi Béla fent említett március végén kiadott körlevelében ugyanakkor már a legrosszabb forgatókönyvre való felkészülést javasolta a gyülekezeteknek: „El kell azonban készülni arra, hogy az egyház és állam szétválasztása teljes lesz, vagyis az egyházak semmiféle segílyt sem kapnak az államtól. Ha ez bekövetkezik, úgy egyházunk teljesen önmagára lesz utalva.”⁶

Bár az országos egyházi vezetés mindent megtett annak érdekében, hogy minél hamarabb biztos információkhoz jussanak a várható intézkedésekről, azonban csak április 9-én kaptak lehetőséget arra, hogy tárgyalhassanak a legfelsőbb szintű politikai döntéshozókkal. A Garbai Sándor forradalmi kormányzótanácsi elnökkel és Fáber Oszkár vallásügyi népbiztos-helyettessel folytatott megbeszélés nyomán nyilvánvalóvá vált, hogy az állam és egyház teljes szétválasztására fog sor kerülni. Az egyház minden vagyona és alapítványa, múkincse, földbirtoka köztulajdonba fog kerülni, magát a templomépületet leszámítva. Egyházi intézmények és személyek pedig a jövőben államsegélyben nem fognak részesülni.⁷ Ugyanakkor az országosan megszülető elvi elhatározások helybeli, gyakorlati megvalósulására sok esetben csupán jelentős késésekkel került sor.

⁴ RMEGYL I. 1. b. 1. A Győri Evangélikus Egyházközség 1919. április 6-án tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve.

⁵ RMEGYL I. 1. d. 1. Kapi Béla dunántúli püspök 782/I. 1919. sz. körlevele. 1919. március 30.

⁶ RMEGYL I. 1. d. 1. Kapi Béla dunántúli püspök 782/I. 1919. sz. körlevele. 1919. március 30.

⁷ RMEGYL I. 1. d. 1. 140/1919. számú iktatott irat.

Hitoktatás és iskolaügy

1919 folyamán az első kérdéskör, mely az egyházakat, s így a győri evangélikus gyülekezetet is gyakorlati szempontból érintette, a hitoktatás kérdése volt. Pálmai Lajos esperes 1919. január 7-én kelt levelében – tehát már jóval a Tanácsköztársaság kikiáltása előtt – hívta fel a gyülekezetek figyelmét arra, hogy tiltakozzanak ama tervezet ellen, mely megszüntette volna a vallásoktatás lehetőségét az iskolákban: „Egyházunk a politika gyűlölködő, szennyes mozgalmaiba sose avatkozott – azon magasabb elveinél fogva, melyeket hűségesen szolgált évszázadok óta nemzetünk, társadalmunk javára. De, ha a politikai részről jön ellenünk a támadás, s a vallás-erkölcsi nevelés mellőzésével egyházunk életerejét akarják megbénítani, s vérrel, verejtékkel épített és fenntartott iskoláinkban az ifúság vallásos nevelését akarják lehetetlenné tenni, ez ellen egyházunk s hazánk jól felfogott jövőjének érdekében védekeznünk kell.”⁸

A vallási neveléssel kapcsolatos tiltások és korlátozások sora már március elején kezdetét vette, bár ekkor még csupán az állami fenntartású iskolákat érintő módon. A közoktatásügyi miniszter 1919. március 4-én kiadott rendelete (1746/919. eln. sz.) értelmében az állami és községi tanintézetekben sem a felügyelő hatóság, sem a tanárok, sem a hitoktatók nem kötelezheték a diákokat az órendi vallásoktatáson kívül bármilyen vallásos alkalmon való megjelenésre. Ugyanígy a tantestületek tagjait sem lehetett ilyenre kötelezni.⁹

A gyorsan változó körülményekhez igazodni próbálva Kiss Lajos győriújfalui néptanító már március 22-én jelezte Pálmai Lajos esperesnek: „Ma olyan időket élünk, mikor a tűzzel nem jó játszani, ezért mindaddig, míg a megyei direktóriumtól engedelmet nem kapok, sem a vallásoktatást sem az istentiszteletek tartását nem végezhetem.”¹⁰

A Győr városi és megyei direktórium március 24-én 2. számú rendeletében eltörölte a város és megye összes iskolájában a vallásoktatást. A tantermekből mindennemű felekezeti vonatkozású képet, jelvényt el kellett távolítani, s mellőzni kellett az ilyen jellegű üdvözléseket, köszönéseket, valamint az imádságot. A végrehajtást a direktórium erre kijelölt megbízottja ellenőrizte.¹¹

Az egyház mindent megtett annak érdekében, hogy a korlátozások ellenére folyamatosan biztosítsák az ifúság részére a hitoktatást. Erre utal Pálmai Lajos esperes 1919. március 28-án kelt levele: „A vallástanítást a tanító urak az iskolán kívül sem végezhetik, viszont a lelkészek az iskola helyiségében nem. Felkérjük Nagytiszteletűségedet, hogy megfelelő helyiségről (templom vagy magánház) gondoskodni s a vallástanítást úgy az anya-, mint leánygyülekezetekben is teljes

⁸ RMEGYL I. 1. d. 1. 1/1919. számú iktatott irat.

⁹ RMEGYL I. 1. d. 1. 33/1919. számú iktatott irat.

¹⁰ RMEGYL I. 1. d. 1. 35/1919. számú iktatott irat.

¹¹ RMEGYL I. 1. d. 1. 32/1919. számú iktatott irat.

buzgósággal kezébe venni szíveskedjék. (...) A mostani kormány rendeleteinek való engedelmesség nem zárja ki egyházunkhoz való hűségünket és Istenhez való engedelmisségünket.”¹²

Mivel március 24-én a Tanácsköztársaság eltörölte az iskolákban a vallásoktatást, ezért ez ügyben a győri gyülekezet vezetősége is intézkedett, ugyanakkor az esperesi iránymutatásnak megfelelően felkérték a lelkészeket, hogy megfelelő helyiségről gondoskodva, továbbra is lássák el, illetve vállalják át a hitoktatói feladatokat.¹³ Ísó Vince két hónappal későbbi jelentése alapján azonban úgy tűnik, hogy a templomba áthelyezett, immáron nem kötelező hitoktatás látogatottsága egyáltalán nem volt kielégítő.¹⁴

A rendeletek nem pusztán a hitoktatás kérdését érintették, hanem az egyházi fenntartásban működő oktatási intézmények helyzetének egészét. A Forradalmi Kormányzótanács 2206/KTE XXII. sz. rendelete kimondta, hogy a Tanácsköztársaság valamennyi nem állami nevelési és oktatási intézetet kezelésébe vesz át. Az intézmények céljára szolgáló minden ingatlan és ingóság ennek a kormányzótanácsi rendeletnek az alapján köztulajdonná vált. Kimondták továbbá, hogy az egyesek és közületek (községek, hitközségek) kötelesek mindazokat a járulékokat, amelyekből az intézetüket eddig egészben vagy részben fenntartották, a végleges rendezésig az eddigi módon az intézetek céljaira továbbra is beszolgáltatni.¹⁵ Ebből fakadóan a gyülekezetek elvesztették iskolafenntartói jogosultságaikat, azonban meghagyták ezzel kapcsolatos kötelezettségeiket.

A győri evangélikus népiskolát a rendelet kiadásához képest meglehetősen későn, június 19-én államosították. Az időszakra jellemző módon az átvételre mindenféle hivatalos megerősítő dokumentum átadása nélkül került sor. Az eljárás keretében Pálmai Lajos esperes jelezte, hogy az udvar és a melléképületek a templomhoz tartoznak. Ezzel az átvevők sem szálltak vitába, ugyanakkor a felvett jegyzőkönyvről a gyülekezet másolatot nem kapott.¹⁶ A tanítók egyházuk iránti lojalitását jelzi, hogy az államosítást követően a tantestület tagjai közös átiratban jelezték, továbbra is aktívan részt kívánnak venni a gyülekezet életében.¹⁷

Szeretetházi munka

Az iskola mellett természetesen az egyházközség más intézményei is veszélybe kerültek 1919 folyamán. Azonban igazságtalanok lennének, ha ezzel kapcsolatban csak a Tanácsköztársaság időszakát tennénk felelőssé. A győri evangélikus szere-

¹² RMEGYL I. 1. d. 1. 37/1919. számú iktatott irat.

¹³ RMEGYL I. 1. b. 2. A Pénzügyi és Gazdasági Bizottság 1919. március 28-án tartott ülésének 194. pontja.

¹⁴ RMEGYL I. 1. b. 2. A Pénzügyi és Gazdasági Bizottság 1919. június 4-én tartott ülésének 229. pontja.

¹⁵ RMEGYL I. 1. d. 1. Kapi Béla 782/I. 1919. sz. körlevele. 1919. március 30.

¹⁶ RMEGYL I. 1. b. 2. A Pénzügyi és Gazdasági Bizottság 1919. július 7-én tartott ülésének 241. pontja.

¹⁷ RMEGYL I. 1. b. 2. A Pénzügyi és Gazdasági Bizottság 1919. július 7-én tartott ülésének 241/b. pontja.

tetház esetében a problémák már jóval korábban, s más okokra visszavezethetően jelentkeztek. A háború után erősen éreztette hatását az élelem és tüzelőanyag hiánya. Vagy egyáltalán nem lehetett ezeket kellő mennyiségben beszerezni, vagy csak nagyon emelt áron. Éppen ezért a gyülekezet fenntartásában működő szeretetháznál is egyre inkább költségvetési és szerzési problémák jelentkeztek. Erre tekintettel az 1919. február 3-án tartott szeretetházi bizottsági ülés úgy döntött, hogy az épületben működő internátus a második félévben bezárja kapuit.¹⁸

Ennek nyomán – mivel az épületben csupán 10 árva és 2 idős gondozott maradt – a személyzet jelentős részétől megváltak, s csak egy diakonissza nővért és egy cselédet tartottak meg a maradék teendők ellátása érdekében.¹⁹ Dr. Barcza Dezső gyülekezeti ügyész indítványára az ily módon megürült helyiségeket a gyülekezet felajánlotta a lakáshivatal részére.²⁰

Az intézmény ellátásának biztosítása érdekében a gyülekezet vezetősége mindegyre igyekezett megtenni. Ebben szinte paradox módon maga az állam is segítségükre sietett, mivel az 1381/1919. M. E. sz. rendelet alapján a gyülekezet jogosulttá vált arra, hogy Rábacsécsény határában lévő birtoka után magasabb bérleti díjat állapítson meg. Ennek követelése során törekedtek arra, hogy az így realizálható esetleges többletet a bérlő, Vajda Pál természetben rója le a szeretetház részére juttatott termények formájában.²¹

Erőfeszítéseik végül azonban elégtelennek bizonyultak, így közgyűlési határozat nyomán a tavasz folyamán meg kívánták szüntetni a szeretetház maradék, korlátozott funkcióit is, ám mikor erről a politikai biztos tudomást szerzett, akkor elrendelte az intézmény további fenntartását, kilátásba helyezve, hogy amennyiben a körülmények megkívánják, ő fogja biztosítani a szükséges anyagi eszközöket.²²

Az államosítások következtében május végén a szeretetház teljes épülete, s a benne lévő összes bútor is lefoglalásra került, ráadásul erről átvételi leltár sem készült.²³ Az ezt követő hetekben a szeretetházból számos bútort és edényt vittek el, melyeket különböző népjóléti intézmények kaptak meg városszerte. Az őszi folyamán a gyülekezet megtette a szükséges lépéseket visszaszerzésükre, s ez irányú erőfeszítéseik jobbra sikerrel jártak.²⁴

A Tanácsköztársaság bukását követően a szeretetház egyes helyiségeit a kerületi hadbíróság részére utalta ki a lakáshivatal. Egy vegyes bizottság a bérleti díj összegét havi 1100 koronában állapította meg. Az állam jelentős mértékben hozzájárult volna egy leányinternátus működtetéséhez, a terv megvalósítását

¹⁸ RMEGYL I. 1. b. 2. A Szeretetházi Bizottság 1919. február 3-án tartott ülésének 1. pontja.

¹⁹ RMEGYL I. 1. b. 2. A Szeretetházi Bizottság 1919. február 3-án tartott ülésének 3. pontja.

²⁰ RMEGYL I. 1. b. 2. A Szeretetházi Bizottság 1919. február 3-án tartott ülésének 6. pontja.

²¹ RMEGYL I. 1. b. 2. A Pénzügyi és Gazdasági Bizottság 1919. március 28-án tartott ülésének 197. pontja.

²² RMEGYL I. 1. b. 2. A Pénzügyi és Gazdasági Bizottság 1919. április 22-én tartott ülésének 211. pontja.

²³ RMEGYL I. 1. b. 2. A Pénzügyi és Gazdasági Bizottság 1919. június 4-én tartott ülésének 236. pontja.

²⁴ RMEGYL I. 1. b. 2. A Pénzügyi és Gazdasági Bizottság 1919. augusztus 27-én tartott ülésének 258. pontja.

azonban a bizottság végül nem javasolta.²⁵ Szeptember hónap folyamán, a szerezeti munka teljes leállása miatt, az egyetlen Győrben maradt diakonissza is visszatért Pozsonyba, s ennek következtében az evangélikus diakóniai munka évenként szünetelt Győrben.²⁶

A gyülekezet gazdálkodása

Az államosítás nem csupán a gyülekezet ingatlanvagyonát érintette, hanem tőkeállományát is. A győri direktorium követelésére még márciusban összeírták és benyújtották a gyülekezet tulajdonát képező alapítványok és alapok listáját. A direktorium már ekkor kilátásba helyezte azt is, hogy a gyülekezeti pénztárt zár alá fogják venni.²⁷

A tanácskormány likvidáló bizottsága május 14-én kereste fel a lelkészi hivatal pénztárhelyiségét, ahol 872 189 korona 18 fillér összértékben foglaltak le takarékpénztári könyveket, letétjegyeket. Az átvett értékekről pontos leltár készült. Az egyházközség követeléseiről szóló kötelezőket nem vitték el.²⁸ Az egyházközségi kintlévőségek után befolyó kamatokat, valamint a kisebb gyülekezeti ingatlanok után járó beérkező bérleti díjakat továbbra is a gyülekezeti pénztár kezelhette. Emellett a készpénzkezelés és a főkönyv vezetése is a gyülekezet kezében maradt.²⁹

Pálmai Lajos esperes június elején arról értesítette a gyülekezet pénzügyi és gazdasági bizottságát, hogy tudomása szerint több helyen a tisztán egyházi célokat szolgáló alapokat visszaadták a gyülekezeteknek. Annak érdekében, hogy ez a győri evangélikus gyülekezet esetében is megtörténhessen a vezetőség tagjai kérény megfogalmazását határozták el.³⁰

Kérvényében az elnökség arra kérte a direktoriumot, hogy lefoglalt alapjaik közül legalább azokat szolgáltatassák vissza, melyek kimondottan a lelkészek fizetésének biztosítását szolgálták. Kérésüket a következőképpen indokolták: „Mert hiszen nem tételezhetjük föl, hogy egy népkormány a szegény protestáns egyházat, mely a népjogokért és a lelkiismereti szabadságért folytatott hosszú keserves évszázadok küzdelmei között szegény híveinek, legtöbbszörre a dolgozó munkás kisembereknek önkéntes adományaiból tartotta fenn magát és azokból gyűjtögette az egyház fönntartására azokat az alapokat, most éppen azon kormány, mely a

²⁵ RMEGYL I. 1. b. 2. A Pénzügyi és Gazdasági Bizottság 1919. augusztus 27-én tartott ülésének 255. pontja.

²⁶ RMEGYL I. 1. b. 2. A Pénzügyi és Gazdasági Bizottság 1919. szeptember 9-én tartott ülésének 276. pontja.

²⁷ RMEGYL I. 1. b. 2. A Pénzügyi és Gazdasági Bizottság 1919. március 28-án tartott ülésének 195. pontja.

²⁸ RMEGYL I. 1. b. 2. A Pénzügyi és Gazdasági Bizottság 1919. június 4-én tartott ülésének 225. pontja.

²⁹ RMEGYL I. 1. b. 2. A Pénzügyi és Gazdasági Bizottság 1919. április 22-én tartott ülésének 215. pontja.; A Pénzügyi és Gazdasági Bizottság 1919. június 4-én tartott ülésének 228. pontja.

³⁰ RMEGYL I. 1. b. 2. A Pénzügyi és Gazdasági Bizottság 1919. június 4-én tartott ülésének 235. pontja.

szegény nép barátjának mondja magát, akarná megfosztani egyházunkat azoktól az alapoktól, amelyek éppen a szegény munkás nép terheinek könnyítésére szolgálnak. Mert ha most ezeket elveszítjük, akkor a fönntartás egész terhe a szegény hívekre esik, akik között a gyűjtést és azoknak önkéntes adakozását a tanácsköztársaság kormánya is megengedte.” Jelezték azt is, hogy nézetük szerint a szükséges összeget az egyház tehetetlensége esetén végül mindenképpen az államnak kellene előteremtenie. Ahogy fogalmaztak: „Hiszen ha mi ezen alapjaink elvesztésével nem tudjuk nekik a létminimumot sem megadni, magának az államnak kell segítségükre jönni, mert egy kultúrállam csak nem engedheti meg azt, hogy munkáértelen, tehetetlen, előregedett polgárai, akik a közjó emelésére és az emberiség boldogítására áldozták egész életüket, nyomorultan étlen pusztuljanak el öregségükre!”³¹ Levelükkel azonban nem sikerült változást elérniük.

A változások következtében, az anyagi helyzet stabilizálása érdekében a gyülekezet ugyan elvben visszatért a régi rendszerhez, azaz az önkéntes adózáshoz, ám a hívekhez nem intéztek egyből felhívást, hanem a szükséges összegeket a gyülekezet tőkevagyonából fedezték mindaddig, míg erre lehetőségük nyílt.³²

Mivel a pénzeszközök lefoglalását követően az egyházközség szükségleteinek fedezésére semmilyen pénztartalék nem állt rendelkezésre, ezért azonnali hatállyal át kívántak térni a korábban elvi alapon már elhatározott önkéntes egyházfenntartás bevezetésére, s emellett a legszükségesebb kiadásokra szorítókozó új költségvetési tervezet készült. A híveknek nyilatkozatot kellett aláírniuk – mintegy ezzel léptek ismét be a gyülekezeti tagok sorába –, amelyben ígérték a terhekhez való hozzájárulást. A befizetések értékét családonként minimum havi 5 koronában állapították meg, s kérték, hogy a hívek legkésőbb július 31-ig fizessék be a rájuk eső teher első részletét lehetőség szerint negyedévre, vagy félévre előrefizetve.³³ Egyben döntés született arról is, hogy azok, akik nem fizetnek, de később az egyház szolgálatait igénybe vennék, azok legalább egy évi összeget kötelesek a stóla pénzen felül befizetni.³⁴

A felhívás nyomán a hívek adakozókészsége azonnal megmutatkozott. A vagyonekbejelentéseket követően első ízben 1919. július 26-án elvégzett pénztárvizsgálat jegyzőkönyve is erről tanúskodik. Az eltelt időszakban befolyt 58 372 korona és 51 fillér, míg kiadásra került 17 174 korona és 2 fillér. Így a vagyonállomány 41 198 korona 49 fillért tett ki.³⁵

A kiadásokhoz számos olyan tétel is hozzájárult ebben az időszakban, melyek korábban nem terhelték az egyházközséget. Egyfelől, mivel a gyülekezet épületei

³¹ RMEGYL I. 1. b. 3. Az egyházközség elnöksége által az egyházi javakat likvidáló Országos Direktóriumnak írt levele. Kelt: 1919. június 15.

³² RMEGYL I. 1. b. 2. A Pénzügyi és Gazdasági Bizottság 1919. április 22-én tartott ülésének 221. pontja.

³³ RMEGYL I. 1. b. 2. A Pénzügyi és Gazdasági Bizottság 1919. június 13-án tartott ülésének 238. pontja.

³⁴ RMEGYL I. 1. b. 2. A Pénzügyi és Gazdasági Bizottság 1919. június 13-án tartott ülésének 239. pontja.

³⁵ RMEGYL I. 1. b. 3. Pénztárvizsgálati jegyzőkönyv. 1919. július 26.

államosításra kerültek, így az ott lakóknak lakbért kellett fizetniük. A tanítók részére ezt az állam biztosította, a lelkészek, kántorok, egyházfik esetében viszont a gyülekezetnek kellett fedeznie ezt az összeget.³⁶ Másfelől a korábbi állami segélyek folyósítása megszűnt. Erről a papi vagyonok győri direktóriuma 1919. április 28-án kelt levelében tájékoztatta az elnökséget.³⁷ Az így kieső jövedelmekről természetesen az egyházközségnek kellett gondoskodnia a továbbiakban. Emellett a gyülekezeti alkalmazottakat is kötelezték arra, hogy lépjenek be a Munkásbiztosító Társaságba. Ennek díját szintén a gyülekezet állta.³⁸

A fenti szám adatok különösen figyelemreméltóak annak fényében, hogy az egyházkerületi költségek is arányosan a gyülekezeteket terheltek. Kapi Béla püspök első ízben május 13-án kérte a győri gyülekezet támogatását annak érdekében, hogy a kerületi egyházi alkalmazottak javadalmazását biztosítani tudják. A gyülekezet erre a célra 3000 korona segélyt szavazott meg, s egyúttal jelezték, hogy szükség esetén további támogatástól sem fognak elzárkózni.³⁹

Egyéb változások

Az államosítások és vagyonekbevételek mellett – az állam és egyház teljes elválasztása érdekében – az állami anyakönyvezés bevezetését megelőző időszak egyházi anyakönyveit is lefoglalták. A Győr városi és vármegyei direktórium 1919. május 30-án adta ki erre vonatkozó rendeletét. Az anyakönyveket leltár mellett segédkönyvekkel együtt kellett beszolgáltatni eredeti példányaikban. A beszállítást az egyháznak kellett megoldaniuk a győri állami anyakönyvi hivatal részére. A győri evangélikus anyakönyvek esetében erre június 12-én került sor.⁴⁰ Az átadást Isó Vince lelkész végezte. Összesen 21 kötetnyi anyakönyvet adtak át, melyek évköre 1783–1899 közé esett. A nyilatkozat értelmében korábbi eredeti anyakönyvekkel a gyülekezet nem rendelkezett.⁴¹

A Tanácsköztársaság időszaka a gyülekezet irányításában is változásokat hozott, mivel az újabb és újabb rendeletek a korábban megszokott igazgatási és döntéshozási rendszerhez képest gyorsabb és hatékonyabb megoldást követeltek. Éppen ezért Fischer Gyula indítványára a pénzügyi és gazdasági bizottság javasolta

³⁶ RMEGYL I. 1. b. 2. A Pénzügyi és Gazdasági Bizottság 1919. április 22-én tartott ülésének 216. pontja.

³⁷ RMEGYL I. 1. d. 1. 143/1919. számú iktatott irat.

³⁸ Ez utóbbi költség fizetését – amint erre lehetősége nyílt – a gyülekezet megtagadta.

RMEGYL I. 1. b. 2. A Pénzügyi és Gazdasági Bizottság 1919. április 22-én tartott ülésének 218. pontja.; A Pénzügyi és Gazdasági Bizottság 1919. szeptember 9-én tartott ülésének 278. pontja.

³⁹ RMEGYL I. 1. b. 2. A Pénzügyi és Gazdasági Bizottság 1919. július 28-án tartott ülésének 249. pontja.; RMEGYL I. 1. d. 1. Kapi Béla dunántúli püspök augusztus 12-én kelt levele (1022/IX/1919. sz.).

⁴⁰ RMEGYL I. 1. d. 1. 142/1919. számú iktatott irat.

⁴¹ A kormánybiztos 39/919. sz. rendelete alapján a polgármesteri hivatal 1919. október 1-jén intézkedett arról (4733/919. pm. sz.), hogy a felekezetek az elkobzott anyakönyveket visszakapják.

RMEGYL I. 1. d. 1. 82/1919. és 117/1919. számú iktatott iratok.

a közgyűlésnek, hogy ruházza fel az elnökséget, illetve a bizottságot teljhatalommal az ügyek zökkenőmentes vitele érdekében. A javaslatot a közgyűlés április 6-án magáévá tette, és az utólagos beszámolási kötelezettség elvárása mellett egyhangúlag megszavazta.⁴²

Az időszak nehézségei próbára tették a gyülekezet vezetőségének egységeségét is. Fischer Gyula felügyelő egy ponton le is mondott hivataláról, mivel úgy érezte, nem helyes megemelni a válságos időszakban az egyházi alkalmazottak bérét, abban bízva, hogy önkéntes adományokból elég pénz folyik be a megemelkedett kiadások fedezésére. Lemondását azonban nem fogadták el, s ennek hatására az iránta megnyilvánuló közbizalmat méltányolva, bár fenntartva korábbi aggályait, visszavonta lemondását.⁴³

A Tanácsköztársaság intézkedéseinek felszámolása

A Tanácsköztársaság bukását követő időszakban az állam törekedett arra, hogy az egyházakkal való korábbi jó kapcsolatait helyreállítsa. Az augusztus 11-én kiadott 4016-1919. sz. leirat értelmében a Tanácsköztársaság minden egyházakra vonatkozó intézkedése érvényét veszítette. A likvidált alapítványi és egyházi értékeket az állam vissza kívánta szolgáltatni. A korábban megállapított állami segélyek pedig ismételten folyósításra kerültek.⁴⁴ A vallás- és közoktatásügyi miniszter augusztus 18-án kelt 4556-1919. eln. számú leirata nyomán az egyház és állam közötti viszony tekintetében az 1918. október 31-e előtti állapotokat tekintették érvényesnek. Az egyházközségi vagyonok feloldását a vallás- és közoktatásügyi minisztérium 5016/1919. számú rendeletével foganatosították.⁴⁵

A kialakult pénzszűke miatt a gyülekezet vezetősége kérvényezte az egyházi adó városi úton történő kötelező behajtását. Egyúttal azt is jelezték a hívek felé, hogy a kötelező adóból csak azoknak vonják le önkéntes felajánlásait, akik ezt kifejezetten kérik.⁴⁶

Érdekes helyi mozzanata volt a felekezeti vagyonok rendezésének Fetser Antal katolikus győri püspök levele, melyben az evangélikus templom tetőjavítására kifizetett 638 korona 42 fillér költség – melyet a lefoglalt papi javakból fizettek ki – megtérítését kérte. Mivel a pénzügyi és gazdasági bizottság jogosnak ítélte a kö-

⁴² RMEGYL I. 1. b. 2. A Pénzügyi és Gazdasági Bizottság 1919. március 28-án tartott ülésének 196. pontja.; RMEGYL I. 1. b. 1. A Győri Evangélikus Egyházközség 1919. április 6-án tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve.

⁴³ RMEGYL I. 1. b. 2. A Pénzügyi és Gazdasági Bizottság 1919. július 7-én tartott ülésének 242; 244. pontjai.; A Pénzügyi és Gazdasági Bizottság 1919. július 28-án tartott ülésének 245. pontja.

⁴⁴ RMEGYL I. 1. d. 1. Kapi Béla dunántúli püspök 17. számú körlevele. 1919. szeptember 3.

⁴⁵ RMEGYL I. 1. b. 2. A Pénzügyi és Gazdasági Bizottság 1919. szeptember 9-én tartott ülésének 269. pontja.

⁴⁶ RMEGYL I. 1. b. 2. A Pénzügyi és Gazdasági Bizottság 1919. október 20-án tartott ülésének 280. pontja.

vetelést, ezért annak kifizetéséhez hozzájárult.⁴⁷

Az államosított iskola is visszakerült a gyülekezet fenntartásába, ez egyben azt is jelentette, hogy a tanítók fizetését is a gyülekezetnek kellett a továbbiakban folyósítania.⁴⁸ Ezzel párhuzamosan az augusztus 16-án kiadott 103250-1919-V. sz. átiratban a minisztérium felkérte az egyházi hatóságot, hogy gondoskodjék az iskolarendszer minden szintjén a hitoktatás újbóli megszervezéséről.⁴⁹

A vallási nevelés helyreállításának sajátos vetületéről tanúskodik Győr vár-megye katonai parancsnokának 1919. október 31-én kelt levele, melyben kérte, hogy a legénységi állomány evangélikus tagjai részére legalább heti egy alkalommal tartsanak valláserkölcsi oktatást.⁵⁰

A Tanácsköztársaság időszakát követő vizsgálatok

A Tanácsköztársaság bukását követően elkerülhetetlenné vált annak kivizsgálása, hogy az egyházi alkalmazásban állók milyen magatartást tanúsítottak a Tanácsköztársaság időszakában. Pálmai Lajos esperes augusztus 20-án kérte a lelkészeket, hogy tegyenek jelentést az evangélikus néptanítók Tanácsköztársaság idején tanúsított magatartásáról.⁵¹ Felhívását az 1156/I/1919. sz. püspöki leiratra hivatkozva augusztus 27-én megismételte, s levelében azt is részletezte, hogy milyen szempontok szerint kell jelentést tenni a tanítókról. A rendelkezésre álló adatokat a következő formában kellett benyújtani:

1. Egyházközségi tanítók neve
2. Működésük ideje
3. Korábbi működésük jellemzése
4. A proletárdiktatúra alatt tanúsított magatartásuk (passzív, aktív magatartás, külön tevékenykedés, előadástartás, propaganda népgyűlésen szereplés, direktórium tagy vagy megbízatás)
5. A proletárdiktatúra alatti magatartásuk az egyházzal szemben
6. Jelenlegi viszonyuk a gyülekezethez
7. A gyülekezet gyakorolt-e, vagy követel-e megtorlást?⁵²

A számonkérés és felelősségre vonás fontosságát Kapi Béla dunántúli püspök is hangsúlyozta. Ahogyan fogalmazott: „Egyházunk súlyos szenvedések nyomait

⁴⁷ RMEGYL I. 1. b. 2. A Pénzügyi és Gazdasági Bizottság 1919. október 20-án tartott ülésének 283. pontja.

⁴⁸ RMEGYL I. 1. b. 2. A Pénzügyi és Gazdasági Bizottság 1919. augusztus 27-én tartott ülésének 262. pontja.

⁴⁹ RMEGYL I. 1. d. 1. Kapi Béla dunántúli püspök 17. számú körlevele. 1919. szeptember 3.

⁵⁰ RMEGYL I. 1. d. 1. 124/1919. számú iktatott irat.

⁵¹ RMEGYL I. 1. d. 1. Pálmai Lajos esperes 510/1919. sz. körlevele. 1919. augusztus 20.

⁵² RMEGYL I. 1. d. 1. 105/1919. számú iktatott irat.

hordozza. Anyagi létünk alapjai megrendültek s hozzávetőlegesen sem tudjuk felmérni a lelkekben történt rombolás nagyságát. (...) Nemzeti szerencsétlenség és a nemzet léte ellen elkövetett bűn lenne, ha a régít folytatnánk és nem keresnénk egy általános megújulást. Ami elkorhadt és megrothadt, az pusztuljon s adjon helyet egy új teremtésnek. (...) Fájdalommal kell megállapítanom, hogy köztünk is voltak gyengelelkűek. Megtévedtek és elestek. Egyházunk, hazánk és keresztyén világrend iránti kötelességünk követeli a megtorlást.”⁵³

A győri evangélikus gyülekezet esetében végül két személy ellen indult eljárás. Borsody János tanító egyházi perére 1920. március 20-án került sor. Borsody a Tanácsköztársaság időszakában a győri királyi ügyészségen a letartóztatott kiskorúak oktatásáért felelős vezető tanítóként tevékenykedett. Az ellene lefolytatott eljárás során megállapították, hogy munkája kapcsán a következő vétségeket követte el:

- a, „Egy alkalommal a fiatakorúak iskolájában a proletariátus és a burzsoázia fogalmát magyarázva a fiatakorúak előtt s egy fogházőr jelenlétében azt a kijelentést tette, »minek a papoknak az a nagy birtok«!”
- b, A gyömörei ellenforradalmároknak a fegyházból kiszabadulása alkalmával a közelében elhaladó gyömörei káplánt meglátva Gancz Péter fogházőr előtt azt a megjegyzést ejtette: „Fene egye meg a reverendádat”.
- c, Többször jelezte mások előtt, hogy milyen elégedett a Tanácsköztársaság idején kapott fizetésével.

A bíróság megállapítása szerint fentiek alapján tanítói hivatalának jellegével össze nem férő magaviseletet tanúsított, s ennek következtében feddésre és a per költségek megtérítésére ítélték.⁵⁴

Demetrovits Mária tanárnőt 1919. szeptember 12-én függesztették fel állásából. 1919. október 23-án arról értesítette az esperes a győri elnökséget, hogy az ellene elrendelt vizsgálattal dr. Dukavits Vilmos egyházmegyei törvényszéki bíró lett megbízva.⁵⁵ Egyházmegyei tárgyalására 1920. március 18-án került sor. A vizsgálat során bizonyosságot nyert, hogy „az úgynevezett tanácsköztársaság idején Draskovits Jolánt, mint a proletárdiktatúra exponensét és közismert kommunistát vidéki propaganda útjain kísérte még abban az időben is, mikor a proletárdiktatúra gaztettei már köztudomásúak voltak, ezzel a hivatalának jellegével össze nem férő magaviseletet tanúsított”. Ugyanakkor elismerték, miszerint „az a vád, hogy Demetrovits Mária egyházunk hitvallásával ellenkező tanokat hirdetett volna a tanúk e tekintetben egybehangzó vallomásával és a vádlottnak a kommunizmus alatt tanúsított vallásos magatartásával megcáfolást nyert”.⁵⁶ Büntetésként

⁵³ RMEGYL I. 1. d. 1. Kapi Béla dunántúli püspök 17. számú körlevele. 1919. szeptember 3.

⁵⁴ RMEGYL I. 1. d. 1. 58/1920. eln. számú iktatott irat.

⁵⁵ RMEGYL I. 1. d. 1. 123/1919. számú iktatott irat.

250 korona bírságra, valamint a per során felmerült 96 korona költség megfizetésére kötelezték, ezzel egyidejűleg pedig állásába visszahelyezték.

Demetrovits Mária tevékenységét nem csupán az egyház, hanem az állam is vizsgálat alá vonta. 1920. október 12-én a győri királyi törvényszék is bűnösnek találta orgazdaság vétségében. A per során megállapítást nyert, hogy Demetrovits Mária lakását a feldühödött győri tömeg július 30-án kifosztotta. Az így keletkezett károk megtérítéséről a Győr városi és megyei munkás-katonatanács és földműves-tanács intézőbizottsága augusztus 3-án döntött. Ennek nyomán Demetrovits Mária is felvette a számára megítélt 20 korona 75 fillér összegű kártérítést. Demetrovits Mária és vádlott társai ennek kapcsán arra hivatkoztak, hogy jóhiszeműen vették fel a kártérítési pénzeket, mivel a Peidl-kormány rendelete értelmében a közigazgatás zavartalanúsága érdekében az intézőbizottságok működése nem szűnt meg. Az ügyészség viszont úgy látta, hogy bár kényszerű módon működésük valóban fennmaradt az átállás idejére, ám lehetőségeik nem terjedtek ki ilyen jellegű pénzügyi kifizetésekre külön felhatalmazás hiányában. Nézetük szerint az érintettek is tudhatták, hogy az így felvett pénz felett az azt kifizető bizottság már csupán sikasztás útján rendelkezhetett. Az eset kapcsán enyhítő körülménynek tekintették, hogy Demetrovits Mária visszafizette a felvett pénz teljes összegét, ugyanakkor szigorító tényezőként vették számításba aényt, hogy egy diplomás hölgyről volt szó, aki ennek folytán jobban tisztában kellett volna legyen cselekedetei esetleges következményeivel. Végül főbüntetésként egyheti fogházra ítélték, valamint a perköltségek megtérítésére kötelezték.⁵⁷

Összességében megállapítható, hogy a Tanácsköztársaság időszaka, bár átmenetileg komoly változásokat hozott az egyházközség életébe, s számos nehézség elé állította a gyülekezet vezetőségét, ennek ellenére hosszú távon – az időszak rövid volta, valamint az ekkor hozott rendeletek érvényességének azonnali visszavonása miatt – gyakorlatilag semmilyen hatást sem gyakorolt a győri evangélikus gyülekezet működésére. Ugyanakkor az egyéni, emberi sorsokat tekintve komoly törésekhez vezethetett a korszak, s az utólagos felelősségre vonás során sokszor érezhetően nem az igazság feltárása jelentette a fő célt, hanem az, hogy kicsinyes módon valakin, vagy valakiken mindenáron példát statuálhassanak.

⁵⁶ RMEGYL I. 1. d. 1. 57/1920. eln. számú iktatott irat.

⁵⁷ Hozzátehetjük, a bíróság is érzékelte, hogy nem lenne méltányos szigorú ítéletet hoznia, így a törvényben előírt minimum 6 hónap szabadságvesztés helyett minden érintettet egy heti fogházbüntetésre ítélték. RMEGYL I. 1. d. 1. 10/1921. eln. számú iktatott irat.

FORRÁSOK

RMEGYL = Ráth Mátyás Evangélikus Gyűjtemény Levéltára

I. Gyülekezeti Levéltár

1. Gyülekezeti iratok

b. Gyülekezeti jegyzőkönyvek

1. közgyűlési és presbitériumi jegyzőkönyvek
2. szakbizottságok jegyzőkönyvei
3. jegyzőkönyvi melléletek

d. Lelkeszi Hivatal iratai

1. iktatott iratok

THE SITUATION OF THE LUTHERANS IN GYŐR DURING
THE HUNGARIAN SOVIET REPUBLIC

It was exactly a hundred years ago that the short-lived political experience – called the Hungarian Soviet Republic – took place during which each element of the previous political system was subject of a radical re-shaping including – naturally – the institutions of the historical Churches. They endured several re-shaping and discriminating measures. Based on archival records this study aims at studying the situation of the Lutherans in Győr during this regime and looks into the measures taken after the collapse of the regime on the 1st August to re-establish the previous order the most smoothly and call the responsible persons to in the city account.

Dávid Világi

Csermelyi József:
**AZ ÓVÁRI URADALOM A SZENTGYÖRGYI
 ÉS BAZINI GRÓFOK KORÁBAN (1441–1521)**

Hansági Múzeum – Mika Sándor Egyesület, Mosonmagyaróvár, 2019.

A középkori Magyar Királyság nemesi családjairól ma már, ha nem is bősséggel, de találunk modern történeti munkákat. Ugyanezt már kevésbé mondhatjuk el az általuk kézben tartott birtokokról: egyes településeknek vagy településrészeknek ugyan születtek monográfiái, de az azokat magukba foglaló nagyobb birtoktestekről, uradalmakról nagytóval keresve sem találunk modern, a mai történészi szempontoknak megfelelő feldolgozásokat. Éppen ezért rendkívül örömdetes, hogy Csermelyi József egy eddig meglehetősen járatlan úton elindulva vállalta egy, a magyarországi birtokviszonyok között a nagyobbak közé tartozó uradalom történetének a feldolgozását. Itt persze mindjárt némileg javítanom is kell magamat, hiszen a szerző nem az uradalom teljes középkori történetének megírására vállalkozott, hanem annak mintegy százéves, a Szentgyörgyi és Bazini grófok birtoklása alatti periódusát tárta fel, kitérve természetesen a korábbi és későbbi birtokosaira is. Mielőtt azonban rátérnék erre, néhány szóban a szerzőről.

Csermelyi József 1989-ben Sopronban született (ez mindjárt magyarázza is érdeklődését tágabb pátriája iránt). A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karán történelemből, középkortörténet szakirányon szerzett diplomát 2012-ben. Piliscsabáról útja Győrbe vezetett, 2013–2016 között a Győri Egyházmegyei Levéltárban dolgozott. 2018 nyarától az Evangélikus Országos Levéltárban helyezkedett el, ahol jelenleg is levéltárosként dolgozik. Mindezekkel párhuzamosan a PPKE BTK Történeti Doktori Iskolájának hallgatója, a doktori értekezésének témája a német származású zsoldosnemesi családok tevékenysége az ország nyugati határszélén a 15–16. században.

A most megjelent munka rendkívül igényes kiállítású, szépen tördelt kötet, amely érthetően, logikusan felépített szerkezetben tárja elénk az óvári uradalom késő középkori történetét. Mindenképpen megjegyzendő, hogy a monográfia igényessége nemcsak megformálásából tűnik ki, hanem abból is, hogy elenyésző számú nyomda- vagy tollhiba található benne. A kötet két fő részre bontható: az értekező és az oklevéltári részre. Ez utóbbiban 79 darab latin és ó-felnémet nyelvű forrás – jórészt oklevél – magyar nyelvű tartalmi kivonatát (szaknyelven: regesztáját) közli a szerző, amelyek mindenben megfelelnek a mai modern regesztázási követelményeknek. Csak helyeselni lehet a szerző eljárását, hiszen az oklevéltárban egy helyen rendelkezésünkre áll az uradalom történetére vonatkozó legfontosabb források gyűjteménye, különösebb fáradság nélkül ki-ki ellenőrizheti az értekező részben leírt megállapítások helyességét. E megoldást minden hasonló témával foglalkozó kutatónak csak ajánlhatom.

Az első, értekezőnek is nevezhető részt a szerző két nagyobb fejezetre osztotta: az elsőben az uradalom birtoklástörténetét ismerhetjük meg. Ennek alfejezeteiben hallunk a korábbi birtokosokról, így I. (Nagy) Lajos király anyjáról, özvegy Erzsébet királynéról, a problémás 1354. évi óvári kiváltságlevélről, a Wolfurt családról, illetve arról, hogyan szerezték meg az uradalmat a Szentgyörgyi és Bazini grófok. Ezt követi a birtok megtartásáért folytatott küzdelem bemutatása, majd az elvesztéséhez vezető út ismertetése. A második fejezet már kizárólag az uradalomról szól. Az egyes alfejezetekből képet alkothatunk annak nagyságáról, természetföldrajzi elhelyezkedéséről, majd az uradalom egyes részeinek ismertetése következik kitérve azok minden lehetséges aspektusára, a kereskedelemtől az uradalom egyházszervezetével bezárólag.

A monográfia témája ugyan magában rejtette annak a lehetőségét, hogy a szerző „beleveszik” a kor kacifántos köztörténeti eseményeibe – hiszen köztudomású, hogy a Szentgyörgyi és Bazini grófok „nyakig benne voltak” a vizsgált nyolcvan év minden jelentős politikai akciójában és történéseiben – és „túlírja” azt. Ezt a hibát azonban Csermelyi Józsefnek sikerült megelőznie azzal, hogy kutatása során mindvégig az óvári uradalom történetét tartotta szem előtt és nem terhelte feleslegesen birtoktörténeti munkáját az abba nem illeszthető, illetve oda nem illő köztörténeti események ismertetésével. Természetesen az Óváron lezajlott, a politikatörténeti alkalmak bemutatását nem mellőzte a kötetből.

A most megjelent munka több szempontból is kiemelkedő jelentőségű. Fontos egyfelől a helyi közösségnek és a tágabb, megyebeli közönségnek is, azoknak, akik érdeklődnek lakhelyük, Mosonmagyaróvár múltjának egy jól dokumentált, ám ennek ellenére jószerével ismeretlen időszakára. Fontos ugyanakkor a kutatói társadalom számára is, mivel kitűnő példával szolgál arra, hogyan érdemes egy uradalom történetét feldolgozni és közérthetően megírni. (Érdemes lenne elgondolkodni egy „uradalomtörténeti” sorozat elindításán.) Végül, de nem utolsósorban, legalább ugyanilyen fontos a szerzőnek, hiszen jóllehet már több tanulmány megírásán és megjelenésén van túl, mégiscsak ez az első könyve.

A monográfia beszerzését és elolvasását, amely – jóllehet nem a ma oly sokszor és hibásan használt értelemben – innovatív formában mutatja be nekünk az uradalom és településeinek életét, mindenkinek csak ajánlani tudom.

Ismertette: C. Tóth Norbert

FORRÁSAINK A REFORMÁCIÓRÓL. DOKUMENTUMOK AZ MNL GYŐR-MOSON-SOPRON MEGYE GYŐRI LEVÉLTÁRÁBÓL

Szerkesztette: *Hegedüs Zoltán*.

Magyar Nemzeti Levéltár, Budapest, 2018.

A 2017-es esztendő a reformáció 500. évfordulójáról történt megemlékezésekről szólt a protestáns egyházaknál világszerte. Ugyanakkor a jubileumi év adta lehetőségeket nem pusztán az egyházak, hanem – örömteli módon – az állami intézmények is igyekeztek megragadni. A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának irányítása mellett a megyei levéltárak is bekapcsolódtak a téma kutatásába, s több éves feltáró munka eredményeként átfogó országos projekt keretében igyekeztek mind sokrétűbben bemutatni az érdeklődők számára a protestáns egyházak magyarországi múltját. A feldolgozott források egy jelentős részét digitalizálták, azokból adatbázis épült, kiállításokat, iskolai versenyeket szerveztek, s a feltárt dokumentumokból 21 kötetes sorozatban adtak válogatást, melyhez minden megyei intézmény hozzájárult egy-egy kötettel.

A sorozat egységes szerkesztési elvek mentén született. Az egyes intézmények elsősorban saját anyagukból válogatták össze a kötetekben bemutatott forrásokat, ettől csak abban az esetben tértek el, ha saját állományuk nem tudta volna a maga teljességében szemléltetni a protestáns egyházak helyi viszonyait az egyes korszakokban. Így az elkészült kötetek amellett, hogy átfogó képet igyekeznek adni a protestáns egyházak helyi történetéről, egyben az adott intézmény vonatkozó iratanyagának reprezentatív áttekintését is nyújtják. A források közlésénél törekedtek arra, hogy lehetőleg minél többeket megszólítsanak az elkészült sorozat darabjai, így elsősorban könnyen érthető és értelmezhető dokumentumok kerültek a kötetekbe. Az egyes korszakok sajátosságainak megfelelően a közölt iratok eredeti nyelven szerepelnek, ám amennyiben a dokumentum nyelve nem magyar, a megértést kivonatos magyar nyelvű összefoglalóval igyekeztek segíteni. A források közlése során formai hűségre nem törekedtek a szerkesztők, ám mivel a dokumentumok jelentős része digitalizált formában is tanulmányozható, ezért erre gyakorlatilag nem is volt szükség.

Mint az Hegedüs Zoltán szerkesztő bevezetőjéből is kiderül, a győri megyei levéltár munkatársai által összeállított kötet a történelmi Győr és Moson vármegyék területére vonatkozó forrásokat összegzi. Ez egyfelől azt jelenti, hogy a történelmi Sopron vármegye anyaga nem szerepel benne, mivel az külön kötetet kapott, másfelől a teljességre törekvés jegyében olyan települések anyagából is válogattak, melyek a 20. század során elcsatolásra kerültek, s a mai Szlovákia területén találhatóak. A munkát jelentős mértékben megnehezítette, hogy a korai időszakra, elsősorban a 16. századra, ám Moson vármegye esetében még a 17. századra vonatkozóan is, az iratok jelentős része a török kor dúlásainak következtében

megsemmisült. Emellett, mivel célnak tekintették, hogy lehetőleg olyan forrásokat válasszanak ki, melyek korábban még nem kerültek közlésre, ezért Győr vármegye esetében eltekintettek a 17. század végéig terjedő időszak vonatkozó forrásainak közlésétől, mivel azok kivonatos módon a Győr vármegyei jegyzőkönyvekről készített regesztá kötetekben fellelhetők.

A fejezetek kialakításánál a kronológiai rendet vették alapul. Az első fejezet az 1526 és 1711 közé eső éveket öleli fel, ám az előző bekezdésben vázolt körülményekből fakadóan meglehetősen kevés, mindössze 5 darab forrást tartalmaz, s ezek közül is a legkorábbi 1668-ból származik, mivel ettől az évtől kezdődően maradtak fenn Moson vármegye jegyzőkönyvi anyagai. Az itt közölt dokumentumok jellemzően királyi utasításokat, rendeleteket takarnak, melyekkel a protestáns felekezetekre vonatkozó hatályos törvényi kereteknek igyekeztek érvényt szerezni.

A második fejezet – mely nem egészen 70 évet ölel fel (1712–1780) – adja a kötet tartalmának több mint felét. Összesen 43 a korszakra jellemzőnek tekinthető ügy kapcsán találunk itt forrásokat. Ahol lehetett, ott igyekeztek a teljes eljárást szemléltetni, s az adott esethez nem csupán egy, hanem több fennmaradt iratot is bemutatnak. Bár a rendezési elvet a fejezeten belül is a kronológiai sorrendiség adja, azonban számos jól elkülöníthető ügýtípus, illetve dokumentumtípus kerül az olvasó elé. A kiválasztott forrásokból jól kivehető, hogy a katolikus egyház érdekeit szem előtt tartva, ezekben az évtizedekben igyekeztek mindent megtenni annak érdekében, hogy a protestáns gyülekezeteket kordában tartsák, s létszámukat lehetőleg visszaszorítsák. Ez utóbbi célt szolgálták a hitehagyókra és kihágást elkövető lelkészekre kirótt büntetések (II/3; 17; 21/a; 35.); a visszatérítési kísérletek (II/6.); de ugyanígy a háborúk nyomán elnéptelenedett területek újranépesítése kapcsán követett irányelvek (II/4). A közölt forrásokból megfigyelhető az a törekvés is, hogy lehetőleg a megárvult gyermekek katolikus nevelésben részesüljenek (II/43). A protestáns gyülekezetek lehetőségeit rendeletekkel igyekeztek mederben tartani. Ezek betartatása kapcsán sokszor olyan nehézkes eljárást követtek, mely már az érintett gyülekezetek tagjainak testi épségét fenyegette, például az által, hogy a protestáns imaházak, templomok felújítását is engedélyeztetni kellett a hatóságokkal (II/29-31; 36). Bár a vonatkozó törvényeket igyekeztek a lehető legszűkebben értelmezni, azonban amennyiben jogosnak tartották a folyamódásokat, akkor az engedélyt rendszerint megadták. Erre nyújt példát a források közt a tétli imaház újjáépítésének engedélyezése (II/39). A korszakban gyakorlatnak számított a vegyes lakosságú településeken a helyi vezetőség paritásos elven történő megválasztása. Hozzátehetjük, ennek alkalmazása elsősorban olyan vegyes lakosságú helyeken volt szokásban, ahol a katolikus lakosság alkotta a kisebbséget. Ennek értelmében a különböző tisztségeket úgy töltötték be, hogy egyik alkalommal katolikust, míg a következő alkalommal nem katolikust választottak meg rá. Erre az elvre nyújt példát a források között a Bezire vonatkozó dokumentum (II/33). Különösen is izgalmasak azok a források, amelyek arra utalnak,

hogy bizonyos mindenki érdekében álló előírásokat egyes csoportok vallási meggyőződésük miatt nem tartottak be. Erre a legjobb példát a gyűjteményben az a rendelet nyújtja, melyben a fertőzött betegek és egészséges családtagjaik érintkezését korlátozzák a pestisjárvány terjedésének megfékezése érdekében (II/7.). A református hívek az erre vonatkozó rendelettel a hatóságok véleménye szerint pontosan vallási meggyőződésük miatt nem foglalkoztak.¹ Ugyanígy vallási meggyőződésből fakadt, hogy szintén elsősorban a református bábák nem voltak hajlandók kényszer keresztesítésre (II/8; 41).

A fejezetben található ügyek közül vitathatatlanul a válogatás legtöbb irata a szemerei közös használatú protestáns imaház elvételeivel foglalkozik. Az ügyben felvett tanúvallomások érdekessége abban áll, hogy a helyi kivizsgálás során mindent elkövettek annak érdekében, hogy a protestánsokat lehetőleg rossz színben tüntessék fel. Ennek fényében szinte meglepőnek hat, hogy az uralkodó döntése nyomán – bár kétségkívül a templom katolikusok általi elfoglalását helyben hagyta – a protestánsokat kárpótolni kellett, s lehetővé kellett tenni számukra új imaház építését a településen (II/11-16; 22).

A harmadik fejezet – mely II. József uralmának korszakát öleli fel – nem meglepő módon két közölt dokumentumával a türelmi rendelet hatására meginduló protestáns templomépítési hullám helyi példáit ragadja meg.

A negyedik fejezet címe alapján a 19. század egészére fókuszál, ám valójában a kiegyezés korszakából közöl forrásokat egészen az első világháborút megelőző évekig. Az itt közölt dokumentumok egyik fele a protestáns egyházak és az állam viszonyáról árul el számunkra részleteket. Ez a viszony a korszakban jónak és szorosnak volt mondható. Az állami hatóságok sok területen – így például az egyházi adó behajtásának kérdésében – együttműködtek a helyi gyülekezetekkel (IV/3), illetve a gyülekezeti célok jelentős állami támogatásokban részesülhettek (IV/10). A jó viszonyra utal az is, hogy a helyi eljárók csoportját a jelentősebb egyházi alkalmakra is meghívták, s ők rendszerint képviseltették is magukat ezeken (IV/9). A közölt dokumentumok másik vonulatát a gyülekezetek és a hívek viszonyát reprezentáló források teszik ki. A gyülekezeti tagok nem feledkeztek meg egyházukról, akár már életükben jelentős összegekkel támogatták anyagyülekezetüket, s ez a hozzáállás jellemezte a korszak végrendelkezési gyakorlatát is (IV/6; 11).

A záró fejezet a 20. század évtizedeit öleli fel az első világháború korszakától egészen a rendszerváltozást megelőző évekig. A két világháború közötti időszak hasonló dokumentumokat tartalmaz, mint az előző fejezet. Mellettük új csoportként megjelennek az egyházi egyesületekre vonatkozó források. A korszakban csak úgy virágoztak az ilyen jellegű protestáns egyesületek, melyek a gyülekezet egész közösségét igyekeztek lefedni. Nem pusztán vallásos indíttatásból hozták

¹ Itt a reformátusok eleve elrendelésre vonatkozó tanára kell elsősorban gondolni.

létre őket, hiszen az egyházi tartalom és a karitatív tevékenység mellett igen fontos szerepet játszott a hazafiasság is (V/5). Ahogyan ezt a felpécsi eset illusztrálja, esetenként az egyesületek által működtetett intézmények túlnőttek nem csupán az adott egyesület, hanem a gyülekezet keretein is, s az egész település kulturális igényeit igyekeztek kielégíteni (V/6).

A második világháború pusztítását jól érzékeltetik azok a jelentések, melyeket a tanfelügyelők, vagy maguk az iskolaigazgatók készítettek a hatóságok kérésére az 1940-es évek második felében (V/9-10). Az államosítások kapcsán részletes jegyzőkönyvek készültek az egyházi vagyonról, s az átvett egyházi ingatlanok állapotáról, illetve felszereltségéről (V/11). A kiépülő kommunista rendszer nagy hangsúlyt helyezett arra, hogy megfelelő információkkal rendelkezzen az egyházak működéséről. Erre vonatkozóan is számos példát találunk a forrásösszeállításban. Az ilyen céllal készült jelentések nem csupán a szűken vett egyházi életre vonatkozó kérdésekkel foglalkoztak, hanem egyházpolitikai kérdésekre is kitértek, illetve az egyházi alkalmazásban állók egzisztenciális helyzetét is vizsgálták (V/14-16).

A téma iránt érdeklődők tájékozódását segíti a kötet végén elhelyezett forrás és irodalomjegyzék. Itt található egy rövidítésjegyzék is, mely a kötetben szereplő rövidítések jelentését oldja fel. A könnyebb megértést segítik a források kapcsán elhelyezett lábjegyzetek is, melyek az esetek nagy többségében az idegen szavakat, vagy éppen régies kifejezéseket hivatottak megmagyarázni, más esetekben a források szövegében található személyekről vagy éppen a korszak egyházigazgatási viszonyairól nyújtanak tájékoztatást.

A második világháborút követő időszakban – a politikai körülményekhez igazodva – jószereivel teljes mértékben lekerültek a napirendről a protestáns egyháztörténeti kutatások Magyarországon. A rendszerváltozást követően ugyan ez a helyzet megváltozhatott volna, ám kevés előremutató próbálkozástól eltekintve, a protestáns egyházak esetében bizonyos értelemben a mai napig fennáll. Reménységgem szerint a most kiadott forrásgyűjtemény is hozzájárulhat ahhoz, hogy egyre többen kapjanak ízelítőt a különböző korszakok egyháztörténeti eseményeit illetően, s nyerjenek esetlegesen inspirációt egy-egy helyi egyháztörténeti kérdéskör mélyebb körülményéhez.

Ismertette: Világi Dávid

Dominkovits Péter – D. Szakács Anita:

ADALÉKOK ÉS FORRÁSOK A SOPRONI EVANGÉLIKUS VÁROSVEZETŐ
ÉS SZELLEMI ELIT 17–18. SZÁZADI TÁRSADALOMTÖRTÉNETI
KUTATÁSÁHOZ, VÉGRENDELETEK

MNL Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, Sopron, 2018.

Krúdy írja Debrecenről 1921-ben, hogy a cívisváros kereskedőinek és termelőinek *egy állandóan harcban és bajban álló ország gyűjtogató viszontagságai ellen kellett védelmezniük városuk épségét, kálvinista nyakassággal [...] a vagyonokat a nemzeti könnyelműségektől;*¹ és ami a református és magyar Debrecenre igaz, a lutheránus és német Sopronban talán még inkább megállja a helyét. A német nyelvi tömb szélén álló Sopron város polgármesterei, polgárai és mesteremberei, lelkészei ebben a nehéz és emberpróbáló két évszázadban is gyarapították városukat – a fiatalság zöme Wittenberget és Jénát járta, a városi elit is vette a fáradságot falura járni istentiszteletre, ha az éppen tiltva volt a városfalak között, és így is városukban látják vendégül a magyar országgyűlést. Abban a városban, ahova a Magyar Királyság területére először érnek a lutheri reformáció nyomtatványai 1522-ben, és abban a Sopronban, aminek evangélikus líceuma birodalomszerte híres, és ahol a polgármester alapít tudóstársaságot. És ezek a polgárok mindahányan, életük végéhez közeledve, gyönyörű németességgel írt, mély vallásosságra utaló sablonszövegekkel és pontosságra törekvő számadással végrendelkeznek. A kötetben erre az egységes látásmódra mutat rá a reformáció hatásaival foglalkozó bevezető tanulmányában Szemerei János is, a nyugati evangélikus egyházkerület püspöke, Max Weber nyomán összekötve a protestáns vallásosságot a gazdasági hatékonysággal.

Dominkovits Péter szerkesztő és munkatársa, D. Szakács Anita, a *Reformáció 500* pályázati lehetőségeit kihasználva újra ebbe a világba enged betekintést, a Dominkovits Pétertől megszokott forráskiadási alapossággal, és ráadásként egy kiváló képmelléklettel. Ahogy a munka címe is jelzi, ez egy válogatás: adalékok és források. Így a kötetben 1582 és 1781 között keletkezett 45 végrendelet és 3 inventárium került kiválasztásra és kiadásra, mindegyik első alkalommal.

Szemerei János püspök bevezetőjét két fontos és kiváló tanulmány követi – ez nemcsak a kötet használatához, hanem az újkori Sopron kutatásához is segédletet ad. A kötet második tanulmánya Szála Erzsébet magyarul először megjelenő cikke, amely egy 2016-ban Szalónakon elhangzott előadás (Schlaininger Gespräche 19., 2016) után csak németül volt olvasható. Szála tanulmányában tíz oldalon foglalja össze a koraújkori nyugat-magyarországi protestantizmus történetét, Sopronra és a többi városra (Pápa, Sárovar és a dunáninnenli Pozsony), illetve a du-

¹ KRÚDY GYULA: Debrecen. In: Magyar tükör (1921). Budapest, 1921. 43.

nántúli arisztokrata családok vallási hovatartozására fókuszálva. Tömörsége, egy-
 séges látásmódja miatt egyetemi tananyag is lehetne.

A harmadik tanulmány a szerkesztők munkája, a szerkesztők történeti összefoglalója – vázlatos szakaszolás, ami alapján a kiadott források, kivéve a 8 darab 18. századit, – elhelyezhetőek korszakuk, szűkebb körű kortárs eseményeik alapján. A Dominkovits–D. Szakács szerzőpáros 11 szakaszra osztja a soproni reformáció egyáltalán nem egyenes vonalú folyamatát, 1522 és 1681 között, ügyesen egyensúlyozva országos és helyi illetőségű események között (pl. helyesen meg sem említve itt a tizenötéves háborút mint kifejezést, mivel a város konfesszionalizációs helyzetét a korszakban csak Bocskai mozgalma érintette). A 18. század szakaszolása a hiányzó alap kutatásokra hivatkozva a tanulmányból kimaradt – kérdésessé válik, hogy a kötet címe akkor helyes-e? Véleményem szerint a kötet jobban megállná a helyét, ha címébe a 16. század is vagy összegzően a koraújkor bekerülhetett volna – mindent összevetve, kevesebb forrást, de több információt kapunk az 1500-as, mint az 1700-as évekről. A tanulmány második felében a szerzők azon kíváncsiaknak adnak hangot, hogy Házi Jenő és Szende Katalin, illetve eddigi saját munkájukat is tovább folytatva haladjanak a soproni végrendeleti forrásanyag feldolgozásával, a források elérhetővé tételével. Ezt a feladatot tökéletesen ellátja a kiadott kötet, és illeszkedik a Házi által elkezdett munkához. Az evangélikus soproni elit (Dobner Ferdinánddal mint szimbólumértékű vezetőjével) kellően reprezentált, és emellett az egyházi és polgári társadalomról is elegendő szó esik: a város politikai elitjéről szóló 19 forrás mellett 12 darab az evangélikus lelkészekről (vagy családtagjaikról), míg 17 darab a várost lakó polgárokról (kereskedőkről, orvosokról vagy családtagjaikról) származik – tehát a kötetben fennáll egy bizonyos egyensúly a koraújkori evangélikus Sopron társadalmi megoszlása alapján. Társadalmi szempontból kiemelendően érdekes Johann Pfister ruszti evangélikus lelkész végrendelete – nem azért mert a Fertő-tó Magyar-tengerként (*Hungarische See*) szerepel, hanem mert rámutat a soproni szülésétű és Königsbergben tanult lelkész soproni öntudatára, kötődésére a városhoz mint a város körül szolgáló lelkész. A 125. lábjegyzet mint korábbi meggyesi (fertőmeggyesi) lelkészt említi, így kirajzolódik a soproni peregrinus hazaérkezése város és vidéke kapcsolatrendszerébe – és ebben benne van Sopron és az evangélikus konfesszió szolgálata.

A német nyelvű források a mai német helyesíráshoz közelítően kerültek átírásra, így megértésük nem jelent különösebb gondot, a rövidítések feloldása is nagyban elősegíti az akadálytalan olvasást. A szerzők tartalmi regesztákat nem készítettek, ez az adatgazdag és bekezdésekkel gyakran tarkított, átlátható szövegek mellé nem is volt szükséges. A kimerítő jegyzetapparátus a legtöbbször elsimítja a felmerülő kérdéseket; csak a 141. oldalon található egy akár kettős jelentéssel is bírható *in Tyrol* helymegjelölés: bár az átírók egyértelműen a jelenleg Olaszországhoz tartozó Tirol (Tirolo) települést és várát azonosítják benne, lehetséges

tartományi jelentése is. Helyes értelmezése így az alábbi lenne: Tirol mint város, ma Tirolo, Olaszország; vagy Tirol mint tartomány, jelenleg Tirol (Nord- und Ost-tirol), Ausztria és Trentino-Alto Adige (Welsch- und Südtirol), Olaszország.

Az értelemszerűen a kötet végén található képmelléklet nemcsak a koraújkori Sopron történetének jobb megismerését és a kor viszonyaiban való elmélyülést szolgálja, hanem a 235–241. oldalakon közölt fotók segítségével a forrásanyaggal is megismerkedhet az olvasó, amely bár minden forráskiadásnál fontos kellék, mégis oly kevés helyen szerepel.

Ismertette: Biró Bence

FORRÁSAINK A REFORMÁCIÓRÓL. DOKUMENTUMOK AZ MNL GYŐR-MOSON-SOPRON MEGYE SOPRONI LEVÉLTÁRÁBÓL

Szerkesztette: *Dominkovits Péter*

Magyar Nemzeti Levéltár, Budapest, 2018.

Kovács Eleonóra, a *Forrásaink a reformációról* sorozat szerkesztőjének előszava szerint a *könyvsorozat kötetei önmagukban is teljeseek*. Persze érdekes lenne, de rendkívül nehéz is mind a 21 kötetet együtt értelmezni – szerintem ezek a kötetek hatékonyan csak magukban értelmezhetőek a regionális sajátosságok és a korszaki beosztás alapján. Én mégse magában mutatom be a győr-moson-soproni kötetet, hanem az *Adalékok és források...* című forráskiadás után, és azzal szoros kapcsolatban. Kovács előszava máskülönben a kötetek alapvető forráskiadási szabályairól ad információt, amely általános iránymutatásként érthető.

A vizsgált kötetben az általános sorozatszerkesztői elv ellenében a legnagyobb eltérés az, hogy az 1524 és 1739 közé eső 86 közölt iratból csak 32-höz (latin és német nyelvűekhez vegyesen) készült hosszabb-rövidebb magyar nyelvű kivonat; viszont mind a 12 magyar nyelvű irat, mivel betűhíven lettek közölve, teljes modern átiratban is szerepel, ami elvitathatatlan pozitívum és hasznos. A magyar nyelvű kivonatok alacsony aránya annak is köszönhető, hogy egyes iratok nem nyújtanak annál lényegesen több információt, mint ami a fejregesztájukban olvasható; ettől függetlenül rövid ismertetésük hasonlóképpen hasznos lenne.

Jó, hogy az *Adalékok és források...* című kiadványhoz hasonlóan a német szövegek a mai német helyesíráshoz közelítően kerültek átírásra, így egy már középfokú német nyelvtudással (és egy jó szótárral) könnyen érthető, szakmailag is használható korpusz jött létre. A két munka amúgy is jól kiegészíti egymást, a korai Sopron kutatásának alapvető munkaeszközei készültek el Dominkovits Péternek és a *Reformáció 500* emlékévként ösztönzésének köszönhetően.

A kötet 16 fejezetre oszlik, 16 témakörbe sorolva a forrásokat, amelyek koncepciózan nem időrendben követik egymást; így az 1550-es augsburgi birodalmi gyűlés vagy a gróf Thurzó Györgynek később itt említeni kívánt horni előterjesztése 1608-ból megelőzi Luther tanainak 1522-es megjelenését Sopronban. Bár kissé zavaró, a tematikus felosztás működőképesnek tekinthető – ez forrásadottság is, *a munka iránya eleve ki volt jelölve*.

A latin nyelvű iratok átírásánál a legnagyobb gondot a felvidéki (szlovákiai) magyar helységnevek jelentették a szerkesztők számára. A tisztelt olvasóktól, illetve a szerkesztőktől is előre elnézést szeretnék kérni: nem hibajegyzéket kívántam összeállítani, de szlovák-magyar *meghasadt*² történelmünk megköveteli a

² Utalva a Terra Recognita alapítvány kötetének címadó kifejezésére, ahol a közös helyett egy azonos, de meghasadt történelemben helyeződnek el a két történetírás narratívái. Meghasadt történelem. Fejezetek a szlovákok és magyarok történelméből. Szerk. KOLLAI ISTVÁN. Budapest, 2008.

hibák komolyan vételét és javítását. A legnagyobb hiba mindenképpen a 43. oldal 357. lábjegyzetében található: *Tott Uyhely ad vagum* – ez nem Tótújhely, Zemplén vm., ma: Slovenské Nové Mesto, Szlovákia, hanem Vágújhely, Nyitra vm., ma: Nové Mesto nad Váhom, Szlovákia. Ugyanez igaz a 22. oldalon a 63. lábjegyzetre. Vehetjük újabb példaként a 35. oldal 293. lábjegyzetét is: *Űrőgh* nem Örmincz, hanem Üreg, Nyitra vm., ma Jarok. Utána hiányzik *Cziapor* magyarázata is: Csápor, Nyitra vm., ma: Čápor, Cabaj-Čápor része. Ehhez hasonlóan a 37. oldalon is több település meghatározásával is adós marad a kötet, vagy csak téves az eredmény: javítva ezek *Sztrezcén* (!) – Sztrecsény, Trencsén vm., ma: Strečno vagy *Belain* – Egbelény, Trencsén vm., ma: Gbelány. Persze ezek tekinthetők apró nüanszoknak, és a kiadott forrás kiválóan átírt szövegén valóban nem rontanak: ennek köszönhetően javíthatóak, a szerkesztői kíváncsiságot teljesítve továbbra is *olvasóbarát* jellegűek. Hasonlóan bocsánatos és javítható a III. fejezet első számú iratának és regesztájának hibája. Mivel Thurzó (V.) Györgyöt az 1609-es országgyűlésen választják nádorrá, így a regesztában figyelembe véve az irat keltét (1608. decembere) csak (!) grófként szerepelhet, ahogy a forrás is megnevezi: *Herrn Graff*.

Feddést érdemelnek, ha nem beszélnek a kötet legkiválóbb forrásanyagáról, azaz a VII., *Felekezeti viszonyok, építkezések és konfliktusok* című fejezetről, amelyen belül Nusbaum György soproni jegyző 7 összefüggő levele képezi a legnagyobb értéket. Hasonlóan igényes kivitelezésű fejezet a IX., amely a soproni evangélikus magyarok folyamodványait tartalmazza. A fejezet teljesen magyar nyelvű, és mint már említve volt, a betűhív kiadások modern szöveghű átiratban is szerepelnek.

A X. fejezetben a soproni evangélikusság regionális kiteljesedése kerül bemutatásra egy iraton keresztül, amely a későbbi szabad királyi város, Ruszt mezőváros szenátusának Sopronnak címzett meghívólevelét rejt. Ez hasznosan állítható párhuzamba a XIV. fejezet 5. iratával, amiben Ruszt és más mezővárosok kéri a fertőmeggyesi plébánia betöltését a soproni tanácstól; illetve hozzacsatolható az *Adalékok és források...* Pfister-féle végrendelete, amely ugyanúgy Sopron és vidékének termékeny kapcsolatát mutatja be, azt a város és vidék kapcsolatot, amely manapság már kevéssé él – modern korunk és az Ausztriát Magyarországtól elválasztó határ miatt is.

A két kötetről összeségében szólva dicsérnem kell a forráskiadás színvonalát, még ha az kicsinységekben el is tért a sorozatszerkesztő vagy a kötet szerkesztői által saját maguk felé támasztott kritériumoktól. Az olvasó és kutató Sopron város archívumából egy használható szövegtörzset kap, ez a lényeges szempont. Tágabb szempontból nézve ebből a két kötetből az is kitűnik, hogy a *Reformáció 500* emlékévként méltóan hatott a történeti forráskiadásra, amelyek így képesek lesznek hatékonyan elősegíteni a magyarországi felekezetszerveződések további kutatását: ezen belül is az evangélikus konfessziókat, és annak a 17. századi Sopronnak a kutatását, amelynek városi tanácsa és presbitériuma évtizedekig szinte teljesen azonos volt.

Ismertette: Biró Bence

Márfi Attila:

AHOL THÁLIA HOSSZASAN IDŐZÖTT

FEJEZETEK GYŐR SZÍNJÁTSZÁSÁNAK 1850 ÉS 1945 KÖZÖTTI TÖRTÉNETÉBŐL

Győri Tanulmányok Füzetek. Tudományos Közlemények 19.

Győr, 2019.

A *Győri Tanulmányok Füzetek – Tudományos Közlemények* című sorozatban jelent meg a Baranya Megyei Levéltár nyugalmazott munkatársának, Márfi Attilának *Ahol Thália hosszasan időzött. Fejezetek Győr színjátszásának 1850 és 1945 közötti történetéből* című munkája, melyre már minden bizonnyal régóta várt a győri olvasóközönség. A kötet szerves folytatása a 2007-ben napvilágot látott *Források és ritkaságok a győri színjátszás történetéből a 17. század elejétől 1849-ig* című munkának. A kettő közötti szoros kapcsolatra azonban nemcsak a címben megjelenő évszámok hívják fel a figyelmet, hanem a könyvek szerkezeti felépítése is.

Elsőként az *Előszó*, illetve az első kötetben a *Rezümé* – melyet akkor még angolra, franciára és németre is lefordítottak – és a *Bevezető és útmutató a források értelmezéséhez fejezet* után kerül sor a győri színjátszás bemutatására. Ezt a korszakhoz kapcsolódó forrásválogatás követi, majd pedig lezárásként még egy képszerű összeállítás is helyet kapott.

Márfi Attila – saját bevallása szerint – eredetileg három kötetre tervezte a győri színjátszás történetének 17. századtól 1949-ig tartó bemutatását, ebből a vállalkozásból azonban csak kettőt tarthat kezében az olvasó. Mivel az előre kijelölt kor színjátszásának ismertetése tulajdonképpen megvalósult, ezért azt feltételezzük, hogy az *Ahol Thália hosszasan időzött* című kötet magában foglalja az eredetileg tervezett harmadikat is. Valószínűleg emiatt lett jóval vaskosabb is az első, *Források és ritkaságok...* címűhöz képest.

Az első kötet a 16. századdal indul, azonban az első győri színi események a jezsuiták megtelepedésének köszönhetően egy 1629-ben előadott iskoladrámával indulnak meg. Márfi Attila ezt követően egészen Gócs Ede színigazgatóig, 1849-ig tárgyalja a fontosabb eseményeket (német színjátszás, magyar színjátszás megjelenése, színházépítés), majd a több mint 200 viszontagságos év bemutatása után viszi tovább a fonalat a második kötetben Gócs Edétől indulva a Vörös Hadsereg 1945. március 28-án történt bevonulásáig. A győri színjátszás ezen 300 évében jól látszik, hogy az iskoladrámák után először a német színház indult hódító útjára. Az első igazi magyar társulat előadására 1811-ben került csak sor, mely után a német és a magyar színjátszás 1885 novemberéig egymás mellett élt. Beliczay Elek városi tiszti főügyész ugyanis ekkor indítványozta, hogy a város ne adja ki többet német színházaknak a színházat, amit a közgyűlés el is fogadott. A német társulatok leáldozása azonban már az 1870-es évektől elindult, mert tiltakozásul egyre kevesebb játszási lehetőséget kaptak Győrben. Kovács Pál 1871-ben

egy kritikájában meg is jegyezte, hogy „Győr már nem Elysiuma a német színezetnek”. 1885 utántól a magyar színezet folyamatos nehézségekkel küzdve így egyedülként igyekezett meghódítani a győriek szívét. A műfajok esetében pedig az iskoladrámáktól elindulva eljutottak a közönséghez többek között az operettek, a kabarék, a szalonjátékok és a balettelőadások.

Az *Ahol Thália hosszasán időzött...* című kötet 7 nagy fejezetre tagolódik, felépítése a színgazgatók mentén kronologikusan halad előre. Az elsőből, a Bach-korszakból Latabár Endre zenés játéka (pl. *Dalos Pista, Szép márkinő, Huszárcsíny, Pesti pajkos jurista*) emelhetők ki, akinek több évadon keresztül is sikerült megtöltenie a színházat. 1860-tól azonban a közönség kezdett elpártolni tőle, mert nem voltak megelégedve sem a színpadra vitt darabokkal, sem a társulatokkal. Drágus Károly 1863-ban mindent megpróbált elkövetni ennek kijavításáért, igyekezett jó színvonalú előadásokat bemutatni, de ehhez a feltételek sajnos továbbra sem voltak adottak: zenekara hiányos volt, társulata pedig felkészületlen, ezért főként csak a vendégjátékok hoztak némi sikert számára.

A kiegyezés után (3. fejezet) Molnár György tekinthető az első jelentősebb igazgatónak, aki Hubai Miklós társulatának köszönhetően megkedveltette a győri közönséggel az operettet, valamint a polgári szalondarabokat (pl. Dumas, Victor Hugo, Racine, Szigligeti Ede, Bródy Sándor alkotásai), melyek hosszú éveken keresztül vonzották a látogatókat. Azonban az állandó anyagi gondok ekkor is rányomták bélyegét a színházi életre.

Ennek orvoslására 1862-ben alakult meg a Győri Színi Egylet, mely Színpártoló Egyesület néven 1878-ban, majd 1882-ben ismét újjáalakult. Azonban 1884-ben már arról panaszkodtak, hogy az egyesület felvette az előadási bért mint uzsoraadót, de azt nem forgatta vissza a színházba. Igazgatója, Beődy Gábor emiatt részvényeket bocsátott ki, melynek köszönhetően ugyan 154 győri polgár támogatta a színházi életet, de az összeg nagy része így is a Színpártoló Egyesülethez került. A társulat hasznát a más városokban előadott vendégjátékaikkal tudott csak hozni.

A pénzügyi nehézségek mellett állandó küzdelmet jelentett a közönség érdeklődésének újbóli felkeltése. A Márfi Attila szerinti beosztás 4. korszakában (A 19. század utolsó éveinek eseményei), 1885-ben Bogyó Alajosnak sikerült két évad erejéig telt házat teremteni, még hozzá úgy, hogy a helyáratat leszállította és bevezette a családjegyet, és ezenkívül a 16 előadásra szóló szakaszbérletet. Mivel 70 tagú társulatát nem fizette, ezért a zenekar el akarta hagyni, amit csak a helyi rendőrség tudott megakadályozni. Igazgatósága után újra a válság évei következtek. Ennek megoldására 1886-ban megalakult a Pozsonyi Színi Kerület, melyhez Sopron és Pozsony mellett Győr is tartozott. 1892-ben Győr és Sopron ebből kivált, de csatlakozott hozzájuk Pécs, Kaposvár és Balatonfüred. 1912-ben pedig Győr-Sopron-Szombathelyi Színi Kerületté alakult át, és ezzel tulajdonképpen egy cse-retársulati rendszert teremtettek meg, remélve az anyagi gondok megoldását.

Az 5. fejezetből (*A 20. század elejének értékteremtései*) a legsikeresebbnek Mezey Béla színigazgató munkássága tekinthető. Egyrészt azért, mert hosszú idő után végre nemcsak egy-két évadot töltött ki, mint elődjei, hanem 1903–1911 között 9 évet is kiszolgált. Sikere abban keresendő, hogy minden évben újjászervezte társulatát, és a darabok választásánál főként a Nemzeti Színház műsorrendjéhez igazodott, jobban követve ezzel a közönség igényeit. Ő hozta el Győrbe például *Az ember tragédiáját*, Schillertől az *Ármány és szerelmet*, vagy éppen a *Gül baba* és a *Cigánybáró* című operetteket. Ezenkívül minden évben statisztikát készített a színészekről, a repertoárról és a szerződésekről is, mellyel végre átláthatóvá vált a győri színház működése.

Kezdetben ezen az úton haladt Patek Béla, aki 1911/12-ben nemcsak klasszikus színházi adaptációk bemutatására törekedett (*Lear király*, *Éjjeli menedékhely*, *Vízkereszt, vagy amit akartok*), hanem elhozta Győrbe Hanako világhírű japán társulatát is. Sikere azonban nem tartott sokáig. 1914-től már azzal támadták, hogy silány fércművekkel próbálkozott, és ezzel társulata tagjainak megélhetését is fenyegette. 1916 októberében megfosztották igazgatói rangjától, de 1919-ig mégis ő maradt a színház élén. Az őt követő színigazgatók főként vendégjátékokkal töltötték meg a színpadot, illetve maga a győri társulat is – állandó színház hiányában – többször útra kelt. A színházi élet 300 éves nagy fejezete végül a szovjet megszállással zárult le, mert az ezt követő új hatalmi berendezkedés miatt egy teljesen új színházi struktúra jelent meg.

Márfi Attila a kötetben kitér a színházépítésre is. Ennek történetét a könnyebb átláthatóság miatt jó lett volna nem a kötet egyes fejezeteiben szétszórta tárgyalni, hanem külön egységben taglalni, melynek előzményei a *Források és ritkaságok-ban...* keresendők. A győri állandó színházat az országban negyedikként adták át 1798-ban. Életét a folyamatos renoválások kísérték végig. A 20. század elején többször mutatkozott igény egy teljesen új színházépület építésére. 1927-ben 31 építési terv is érkezett ez ügyben, de mindössze annyit értek el, hogy a város végül teátrum nélkül maradt: 1928-tól 1934-ig lebontották a régi színház épületét, és ezután a győri közönség csak vendéghelyszíneken (pl. Lloyd nagyterme, mozi) láthatta a színészek játékát. Később a Városi Kultúrház adott otthont a társulatnak, de ez is csak ideiglenes megoldás volt, hiszen egészen az 1970-es évek végéig kellett várni egy új színházépületre. A Radó-szigeten nyitott színház létesült a nyári időszakokra, melynek hangulata és természetesen az ott előadott darabok vonzották a közönséget.

A kötet összeállítása sajnos több szempontból is aránytalan. A szerző külön – meglehetősen hosszú – fejezetet szentel *A győri színészet megerősödése* cím alatt Blaha Lujának és főként a „legelragadóbb boszorkánynak”, Jászai Marinak, holott a két színésznő életében Győr csak kis mértékben játszott szerepet. Előbbit – ahogy Márfi Attila is fogalmazott – mindössze „gyermekkora első szerepeiben láthatták csak a győriek”. Először 8 évesen játszotta el a – Csepregi László által franciából

magyarra átültetett darabban – *Koldusnőben* Mari nevű kislány szerepét. Majd ezt követően fellépett 9 és 13 évesen is, de azután Győrbe többé már nem tért vissza. Jászai Mari kisgyermekként egy ideig Győrben élt, és az orsolyitákhöz járt iskolába, majd elhagyta a várost. Életében azután néha megjelent a folyóparti városban: 1869-ben több darabban is játszott, valamint itt esküdött meg Fehérvári Antallal 1869 áprilisában.

Hasonló módon hosszasan ír a szerző a színésznőkkel szemben egész életében Győrhöz kötődő Kovács Pálról, aki nemcsak aktív tagja volt a Győrben 1878-ban létrehozott második Színpártoló Egyesületnek, hanem színpadi műveket is írt a társulat számára. 1840 novembere és 1879 áprilisa között 18 színpadi művét (9 vígjáték, 4 dráma, 2 tragédia, egy népszínmű) mutatták be. Ezek közül a legsikeresebb a *Művész álma* és a *Nemesek hadnagya* volt. Ugyanilyen jelentős Angyal Armand is, aki a Győri Ének- és Zeneegylet elnökeként a zene terén vált elismertté a városban. 1894 decemberében Győrben mutatták be elsőként a *Költő álma* című operáját, melyet a Magyar Királyi Operaház is megdicsért, bár színre nem vitték. Viszont a Mándoky Béla idejéből, 1881-ből megmaradt tagnévsorból a szerző Blaha Lujzával és Jászai Marival ellentétben senkit sem mutat be. Ugyanez mondható el a győri színpadon játszott műfajokról (polgári színművek, vígjátékok, tündérajátékok, operettek, énekes játékok, lovagjátékok, lovagdrámák, népszínművek, operák, balletelőadások, pantomim, színművek, drámák, tragédiák, tragikomédiák, kabarék) is. Ezek közül néhányról elég hosszán értekezik, másokról viszont elnagyoltan szól. Sajnálatos, hogy ennél a műfajtörténeti résznél a szerző nem tüntette fel szakirodalmi forrásait sem. Ugyanez figyelhető meg a színigazgatók esetében is. Dicséretre érdemes, hogy életrajzukat is közli (noha a kötet elején ezek még lábjegyzetben kaptak helyet, nem a főszövegben), az olvasó azonban emiatt gyakran elveszik a részletekben és nehezen talál rá tényleges győri működésükre.

Nagyon izgalmas, hogy a könyvben nemcsak a színházi életről olvashatunk, hanem Márfi Attila röviden szól a Győrben 1912. november 1-jén nyílt első állandó mozirol is, mely hamar a teátrum vitathatatlan konkurenciája lett. Olyan sikeresnek bizonyult, hogy 1916-ban a városi közgyűlés már két mozit engedélyezett: az Apolló és Elite-t, melyek 1919-től telt házzal működtek. Hangosfilmeket 1930-tól lehetett Győrben látni, addig viszont az Apollóban 6-8 fős katonai zenekar játszott a néma filmek alatt.

Az *Ahol Thália hosszasan időzött...* végén névmutató szerepel, amely csak a második kötetben szereplő neveket tartalmazza. Jóllehet, az első kötetben a szerző még arra tett ígéretet, hogy a munka elkészültével egy egységes, az összesre kiterjedő index fog készülni. Így a *Források és ritkaságok ...* használhatósága az elmaradt névmutató miatt továbbra is nehézkes. Célszerű lett volna a mellékletben felsorolt színigazgatók sorában az első kötet meghatározó alakjainak is a felsorolása. A második kötet olvashatóságát rontja továbbá a sok helyesírási és tipográfiai hiba is, melyek egy alapos olvasószerkesztéssel kiküszöbölhetők lettek volna.

A felhasznált forrás és irodalomjegyzék szerint Márfi Attila főleg könyvekből, folyóiratokból és saját korábbi munkáiból dolgozott. Mivel a szerző számomra a vártnál kevesebb levéltári forrást használ, így bizton reménykedhetünk abban, hogy a városi levéltár fondjainak rendezése során még várhatók színháztörténettel kapcsolatos iratok felbukkanása. Így a könyvet ajánlom azoknak is, akik a Márfi Attila által adott ízelítő után a téma további kutatására vállalkoznak, mert a győri színháztörténet minden bizonnyal még számos izgalmas adalékkal szolgálhat. Több helyütt azonban sajnálatosan nem juthatunk el az információk forrásáig vagy azért, mert jegyzetekkel nem segíti a szerző az olvasót, vagy azért, mert az információ primer forrása helyett csak másodlagos (szekunder) irodalmat kapunk. Olyan internetes forrásokra továbbá, mint például a wikipédia szócikkeire egy tudományos igényű kötetben véleményem szerint nem illik hivatkozni.

Márfi Attila témaválasztása szerencsés. A pécsi színház történetének bemutatása mellett vállalkozott arra, hogy egy újabb nagyváros, Győr színházi életét dolgozza fel, ahol – mint írja – Thália istennő hosszú időre otthonra talált. A mai napig a Győri Nemzeti Színház a városi művelődés egyik legfontosabb intézménye, ahol a kiváló előadásoknak és eseményeknek köszönhetően sokan megfordulnak. Reméljük, hogy minél többen kézbe veszik a két kötetet, hogy aki betér a színház épületébe, ne csak egyszerű látogatóként tegye azt, hanem lássa a győri színházi élet évszázadainak nehézségeit, küzdelmeit, intrikáit és sikereit. Bízunk benne, hogy a jövőben az 1945 utáni időszakkal is megismerkedhetünk!

Ismertette: N. Matus Zsanett

Szalay Balázs:
A CSORNAI ÖNKÉNTES TŰZOLTÓ EGYESÜLET TÖRTÉNETE
1927 ÉS 1945 KÖZÖTT
 Csorna, 2018.

A tűzoltók múltjával, különböző tűzoltó egyesületek történetével foglalkozni hálás, de nem egyszerű feladat. Az emberekben élő romantikus kép a hősiek önfeláldozásról, amit a tűzoltók a mindennapi munkájuk során végeznek, nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy egyfajta nimbusz vegye őket körül. Ez az idealizált kép a valóságban a történelmi tények és adatok tükrében sem szűnik meg létezni. Szalay Balázs igyekszik a lehető legrészletesebben bemutatni a csornai tűzoltók sokrétű tevékenységét a vizsgált időszakban (1927–1945). Egyben felhívja az olvasók és a rábaközi kutatók figyelmét arra, hogy több környező település neve is említésre kerül, melyeknek múltjához újabb adalékokkal szolgálhat e könyv.

A szerző helyzetelemzéssel kezdi művét, melyben megállapítja, hogy a tűzoltóaktanya építése és a tűzoltóság megszervezése nem ment könnyen Csornán. A tűzoltók fizetése ugyanis többlet adókat eredményezett volna a lakosság számára, valamint a helyszín kiválasztása is bonyodalmakat okozott. Felvetődött a kórház melletti telek éppúgy, mint a Kohn-ház. Végül hosszas huzavona után az új tűzoltószertár a régi helyére épült. 1927. november 13-a nagy nap volt a kisalföldi település életében. Felavatták az új „tűzoltószertárat”, a polgári leányiskolát és az új községházát is. A szerző ismerteti az ünnepség menetét és vázolja annak hangulatát. Alig egy hónap múlva, decemberben már az új tűzoltóeszközök beszerzéséről tárgyalt a csornai előjáróság. Az öntözőautó beszerzésére azonban 1928 szeptemberéig várni kellett. Megérkezése után nemcsak a tűzoltásban, hanem a város utcáinak portalanításában is jelentős szerepet vállalt. Alig két hónappal később az új tűzoltóautó is megérkezett a városba. Emellett a tűzoltófecskendők megléte és nyilvános kipróbálása a Frankl malomnál megnyugtatta a kapuvári és csornai lakosságot afelől, hogy biztonságban vannak. Csorna olyan jól el volt látva fecskendőkkel (kocsifecskendő, két motorfecskendő, egy mozdonyfecskendő), hogy a szomszédos településeknek is tudott kölcsönadni, amíg azok javították sajátjukat. A Frankl malom 1927-es égésénél azonban szinte az összes tömlője tönkrement a tűzoltóságnak. Márpedig ez az eszköz alapfelszerelésnek számított a sikeres munkához, ezért annak pótlása mielőbb szükségessé vált.

Szalay Balázs fontos kitekintést tesz, amikor technikátörténeti szempontból vizsgálja a Csornai Tűzoltó Egyesületet. Rávilágít arra, hogy a korszak egyik legjelentősebb kommunikációs találmánya a telefon volt, ami a csornai tűzoltók eszköztárából sem hiányozhatott. Emellett a tűzoltószertár tornyára is felszereltek egy szirénát ami lényegesen hatékonyabbnak bizonyult, mint a korábbi kürtszó vagy harangozás. 1937 márciusában adták le vele az első jelzést.

1927 és 1945 között Csornán többször is tűz ütött ki. Nemcsak a gőzmalom, hanem a tojásraktár körüli tüzek is jelentősnek számítottak, melyek komoly erőfeszítést igényeltek a tűzoltóktól. Sajnos, a betakarítási munkák sem múltak el tűz nélkül 1928-ban. A következő évben a sörgyár és a sörfőzde égett. Voltak azonban szerencsésebb évek is. Ilyen volt 1941, amikor egyáltalán nem volt tűz a településen, vagy 1933, amikor egész évben mindössze két tüzesethez riasztották a tűzoltókat. 1937 szeptemberében a vasútállomáson ütött ki tűz, míg a következő év májusában az izraelita hitközség házának kéményében lévő korom lobbant lángra. 1944 után, a háborús állapotok, a bombázások már állandó munkát adtak a csornai tűzoltóknak.

A város történetének talán legnagyobb tüze a Frankl malom 1927-es leégése volt. Szalay részletesen, szinte megrendítően tárja az olvasó elé annak a borzalmas éjszakának az eseményeit. Amikor a tetőzet lángokban állt, az égő malom látványa mindenki számára egyértelművé tette a súlyos helyzetet. A szomszédos települések tűzoltói is csornai társaik segítségére siettek: bogyoszlói, rábatamási, szili, bőszárkányi, rábacsanaki, földszigeti önkéntes tűzoltók kezdték meg azonnal az oltást. Húsztörszék tűzoltói küzdöttek a lángokkal, mindhiába. Csorna férfilakossága is a helyszínre sietett segíteni. A tűz fentről lefelé terjedt, és már a raktárakat, melléképületeket is veszélyeztette. Ekkor érkeztek meg a győri tűzoltók, hajnali 5:45-kor. A győriek mindent megtettek, ami tőlük tellett. Hősiesen vetették bele magukat a legnagyobb veszedelembé is. Amikor reggel 10 órakor a győriek eltávoztak, a tűz még mindig égett.

A szerző ismertetése kitér a környező településeken történt tüzesetekre is. Szalay érdeme, hogy kutatása nem szűkölt le kizárólag Csornára, hanem annak szűkebb környezetét is vizsgálta. A csornai tűzoltók szinte minden esetben a helyiek segítségére siettek. A tűzbiztonság megteremtésében is kiemelkedő szerep jutott a tűzoltóknak. A kutatást folyamatosan vizsgálták, ahol kellett, újakat hoztak létre. 1930-ban rögtön három nagyobb tűzkutat is építettek. A rendszeres nyári munkák kiemelt kockázatot jelentettek tűzrendészeti szempontból. A tűzoltók éjjel-nappal állandó ügyeletet tartottak a '30-as években Csornán, valamint bevették a hetes tisztii ügyeletet is.

Nemcsak a tűz, hanem egyéb természeti csapások is munkát adtak a tűzoltóknak. A felhőszakadások, villámkárak, áradások mellett néha különös feladatokra is bevetették őket. 1936 nyarán például szökött csavargót kellett felkutatniuk, és visszakísérni a főszolgabírószékig. Érdekes, hogy a település közvilágítását is a tűzoltóságról irányították, lévén, hogy ott volt elhelyezve a kapcsolószekrény. Bálok, mozik, táncmulatságok alkalmával is a tűzoltók ügyeletet láttak el, néha visszaélve a lakosság és a vendéglátóság bizalmával. Az utcák portalanítását is ők végezték. Ezek a többlet információk a szerző részéről segítik az olvasót abban, hogy hangulatában is megérezze, hogy mit jelentett egy település életében a tűzoltóság. Szalay ugyanakkor nem hallgatja el a tűzoltók számára kellemetlen eseteket sem.

A tűzoltótestület állományát vizsgálva a szerző kronologikus sorrendben, aprólékos részletességgel sorolja fel az egyesület elnökeit. Érdekes eseményként megemlíti, hogy Kozma György parancsnok 1932-es lemondása után válság tört ki, és a teljes legénység, valamint a tisztikar is lemondott. Végül Czillinger alispán csak 1939-ben menti fel a szolgálat alól Kozmát. Az ő esete is jól jelzi, hogy mennyire tisztelték és ragaszkodtak a csornaiak a tűzoltó parancsnokukhoz. Az elnök és a parancsnok mellett a tisztikarnak volt még fontos szerepe a testület életében.

Az önkéntesek mellett 1927-től 2 fő hivatásos tűzoltó alkalmazását is tervezték Csornán. A tagtoborzásnak köszönhetően folyamatos volt az újoncok jelentkezése, azonban a kimaradás is tapasztalható volt. A húszas és a harmincas években 50 fő körül mozgott az önkéntes tűzoltók száma Csornán. Az előléptetések és kitüntetések folyamatosak voltak ebben az időszakban. A világháború pokla nem kímélte a tűzoltók életét sem. Haár Sándor, Nathán Bernát, Neubauer József és Weiler Samu izraelita vallású csornai tűzoltók a holocaustnak estek áldozatul. A szerző emberi nagyságát dicséri, hogy nevesíti az áldozatokat, megőrizve ezzel emléküket.

Egy 1928-as belügyminisztériumi rendelet szabályozta, hogy 1931 után csak az lehetett tűzoltó, aki a szükséges képzéseket elvégezte. Ezért tűzoltótiszti tanfolyamot szerveztek a csornai tűzoltólaktanyában. 31 község küldte el tűzoltóját a képzésre a Csornai járásból. 1933-ban pedig négy csornai tűzoltó vett részt a két hetes tűzoltótiszti tanfolyamon Sopronban. Két évvel később már hat tanfolyamot végzett tiszt vezette az 58 fős kiképzett önkéntes tűzoltót Csornán. A továbbképzések, versenyek és gyakorlatok is rendszeresek voltak. Szalay pontosan ismerteti a vizsgált időszakban az egyesület tagjainak létszámát.

A szerző érdeme, hogy a korszak társadalmi jelenségeibe ágyazva vizsgálja a csornai tűzoltóságot. Kiemeli, hogy katolikus ünnepeken és hazafias rendezvényeken természetesen jelen voltak a település tűzoltói is. A korszak nemzeti-keresztény eszménye el is várta ezt tőlük. Az új templom berendezésére 300 pengőt ajánlott fel a tűzoltó egyesület. A nemzeti ünnepek elképzelhetetlenek voltak a két világháború között a tűzoltók részvétele nélkül. A tűzoltóbálok színesítették a település kulturális életét, és alkalmat adtak a mulatozásra, kapcsolódásra. A Csornai Önkéntes Tűzoltó Egyesület 50 éves jubileumi ünnepségét 1932. augusztus 20-án ünnepelték színes programokkal a nagyközségben. Szalay könnyed stílusa és remek fogalmazóképessége nagyszerűen festi le az ünnepség hangulatát.

A szerző fontosnak tarja hangsúlyozni, hogy a háborús évek új kihívások elé állították a csornai tűzoltókat is. Elsősorban a légvédelmi feladatok hárultak rájuk. Rendszeres gyakorlatokkal és képzésekkel készültek a lehetséges bombázásokra.

A tűzoltók megítélése mindig jó volt a lakosság körében. A sajtó is elismerően nyilatkozott róluk és áldozatos munkájukról. A Soproni Hírlap például rendszeresen foglalkozott a megye tűzeseteivel, kiemelve Csornát, mint pozitív, követendő példát.

Szalay remekül használja a korabeli helyi sajtót mint forrásanyagot. Emellett a személyes visszaemlékezést, mint az „oral history” fontos elemét szintén beemeli

művébe. Csorna község iratait ugyancsak használja. Gondolatai logikusak és jól kibontottak. A következtetéseket néha „elfelejti” levonni, vagy inkább az olvasóra bízta azt. Összehasonlításai a környező települések vonatkozásában kitekintést engednek az ottani állapotokra. Szalay nem fogalmaz meg értékítéletet, egyszerűen csak közli az aktuális állapotokat. A mű végén található bőséges és jó minőségű képmelléklet különösen értékes anyagot szolgáltat a téma iránt érdeklődő olvasó számára.

Ismertette: Tóth Máté

E SZÁMUNK SZERZŐI:

BIRÓ BENCE

történész, doktorandusz (Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar, Történettudományi Doktori Iskola)

C. TÓTH NORBERT DSC

tudományos főmunkatárs (MTA-HIM-SZTE-MNL Magyar Medievisztikai Kutatócsoport)

DOMINKOVITS PÉTER PhD

igazgató (Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltár)

FAZEKAS ISTVÁN PhD

egyetemi docens (Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar)

GERENCSÉR PÉTER PhD

egyetemi adjunktus (Milton Friedman Egyetem)

JANKOVITS LÁSZLÓ PhD

egyetemi docens (Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar)

JÉKELY ZSOMBOR PhD

főigazgató-helyettes (Iparművészeti Múzeum), egyetemi docens (Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar)

KRISCH ANDRÁS PhD

gyűjteményvezető (Soproni Evangélikus Egyházközség Gyűjteményei)

KRUPPA TAMÁS PhD

egyetemi docens (Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar), tudományos főmunkatárs (MTA-PPKE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport)

N. MATUS ZSANETT

tudományos titkár (Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum)

OLÁH P. RÓBERT

levéltáros (Győri Egyházmegyei Levéltár), tudományos segédmunkatárs (MTA-PPKE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport)

P. VÁSÁRHELYI JUDIT PhD

osztályvezető (Országos Széchényi Könyvtár), egyetemi tanár (Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar), kutatócsoport vezető (MTA-PPKE Barokk Lelkiség és Irodalom Kutatócsoport)

PÁPAI EMESE

muzeológus, művészettörténész (Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum)

TÓTH MÁTÉ

történész-muzeológus (Hansági Múzeum)

TÓTH VILMOS

történész (Győr)

VILÁGI DÁVID

gyűjteményvezető (Ráth Mátyás Evangélikus Gyűjtemény)